Rendőrség, csendőrség, VKF 2.

HOLLÓS ERVIN

1939 őszétől a felszabadulásig mind keményebbé, brutálisabbá vált a diktatúra . . .

Ezekben az években a VKF 2., a csendőrség és a politikai rendőrség terrorhadjárataiból kiemelkedik tizenkét nagyarányú, országos jelentőségű nyílt nyomozás, amelyek terjedelme és mélysége kihatott az ország sorsának alakulására.

A nyomozások aprólékos, sokszor hónapokig tartó munkáját olyan akciókkal egészítették ki, amelyek radikálisan „oldották meg" egy-egy terület „biztonságát". Horthy és Keresztes-Fischer Ferenc felelőssége ebben elsőrendű, a II. világháború kitörésétől kezdve az ő közvetlen intencióik alapján folytak a nagyarányú letartóztatások és tömeges tisztogatási akciók, mint például 1941 nyarán az észak-erdélyi vagy 1942 januárjában a délvidéki tisztogató „hadműveletek".

1944 őszén a horthysta, majd a helyébe lépő nyilas kormányzat állambiztonsági szervcinek nem csekély gondot okozott az ellenforradalom negyedszázada alatt hivatalaikban felgyülemlett roppant irattömeg. Még a menekülésük előtti napokban is, a tömeges kivégzések és egyéb terrorakcióik mellett, szakítottak időt arra, hogy a rájuk súlyosan kompromittáló irattári anyagokat megsemmisítsék vagy nyugatra szállítsák. Tudunk róla, hogy nagy mennyiségű dokumentumot ástak el Ausztriában is. Ám minden igyekezetük hiábavaló volt. A felszabadulást követő perek során elegendő bizonyíték került napvilágra a bűnösök felelősségre vonásához, s mint e kötetből kitűnik, a vádlottak. részben, hogy saját szerepüket kisebbítsék, maguk is szolgáltattak figyelemreméltó anyagot. Az ellenforradalmi rendszer legfontosabb politikai apparátusának kialakulásáról, felépítéséről és működéséről azonban még nem jelent meg összefoglaló feldolgozás. A szerző 1919 augusztusától a nyilas rémuralom bukásáig terjedően mutatja be az egymás munkáját kiegészítő politikai rendőrség, csendőrség és VKF 2., a vezérkari főnökség 2. osztálya történetét, valamint a nyilas számonkérő különítmény rémtetteit. Találóan jellemzi e szervezetek néhány hírhedt vezetőjét, s érdekes vonásokkal egészíti ki a róluk alkotott képet. A horthysta államhatalom szakadatlanul fejlesztette, tökéletesítette, újabb és újabb részlegekkel bővítette nyomozó szervezeteit, melyeknek mindenhatóságát jellemzi, hogy több mint kétmillió „megbízhatatlan" magyar állampolgárt tartottak nyilván. Besúgóhálózatukkal nemcsak a Kommunista és a Szociáldemokrata Pártba, a szakszervezetekbe, hanem polgári egyesületekbe is beépültek, sőt saját minisztériumaikat és a vezető politikusokat is figyeltették.

E kötet alapján válnak valóban érthetővé József Attila sorai:

Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktába írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
Én nem sejthetem, mikor lesz elég ok,
Előkotorni azt a kartotékot.
mely jogom sérti meg.

Rendőrség, csendőrség, VKF 2.

EMLÉKEZÉSÜL FARKOVICS JENŐ ÉS SÁNDOR
HETEDIK KERÜLETI IFJÚMUNKÁSOKRA,
AKIKET 1943 TAVASZÁN KIVÉGEZTEK

A SZERZŐ KÖSZÖNETET MOND MINDAZOKNAK,
AKIK SEGÍTSÉGET NYÚJTOTTAK
E KONYV MEGJELENÉSÉHEZ

HOLLÓS ERVIN

RENDŐRSÉG, CSENDŐRSÉG, VKF 2.

STUDIUM GENERALE
Zuglói Egyesület
1143 Budapest, Ilka u. 32.
940.53 / 37 / 2.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1971

VERÁNAK

ELSŐ RÉSZ

A „REND" ŐREI

AZ ÚJJÁSZERVEZÉS

A magyar burzsoázia a Horthy-rendszer 25 éve alatt sem tudott szabadulni az 1918 októberi demokratikus és az 1919 márciusi proletárforradalom számukra olyan nyomasztó emlékétől. Az uralkodó osztályok különböző rétegeit mélyen megrázta az a tény, hogy 1919-ben egyetlen nap alatt az egész hatalmi rendszer, a gyár, a földbirtok, a bank, a vármegye, a szolgabíróság, a polgármesteri hivatal, minden elveszett. Korábban is tudatában voltak a hatalom fontosságának, de a forradalmak után ezerszeresen értékelték annak jelentőségét.

Ez a legfőbb magyarázata annak, hogy az egész államapparátust, különösen ennek erőszakszerveit olyannyira áthatotta az ellenforradalmi szellem, s hogy ez főként a kommunizmus elleni gyűlöletben jutott kifejezésre. Ugyanakkor féltek a munkásoktól, a szegényparasztoktól, a haladó értelmiségiektől, mindenütt „vörös veszélyt" szimatoltak.

A magyarországi ellenforradalom a XX. századi fasiszta típusú ellenforradalmak sorozatát nyitotta meg. Nem olyan még, mint a későbbi hitlerizmus vagy akár az olasz fasizmus, itt a diktatúra fasiszta jellegét valamennyire igyekeznek eltakarni a „demokrácia", a konzervativizmus, a „jogfolytonosság", az „alkotmányosság" leplével.

Az új állam magvát, legfontosabb testületeit a rendőrség, csendőrség és az úgynevezett nemzeti hadsereg képezte. Ezekre az erőszakot megtestesítő intézményekre már alakulásukkor rányomta bélyegét a forradalom leverése, az a tény, hogy ellenforradalmi rendszerben jöttek létre. Az ellenforradalom győzelme nemcsak testületük jellegét, stílusát és módszerét szabta meg, hanem egész tevékenységük

osztálytartalmát is. Az a szükséglet, amely életre hívta az erőszakszerveket, áthatotta az intézményeit is. A rendszer urai, hogy hatalmukat tartóssá s a rendszer pilléreit erőssé tegyék, a számukra legmegbízhatóbbakból építették ki ezeket az intézményeket.

E testületekben a politikai megbízhatóság elsőrendű és mindenek felett álló volt. Ez a későbbiek során is, végig a huszonöt éven át érvényesült, sőt tökéletesedett. A testületekbe való bejutás feltétele – különösen az első évtizedben – a forradalmak alatti magatartás volt. A szolgálat rendkívül túlfeszített politikai harc jegyében zajlott. Ehhez olyan emberek kellettek, akiket politikai meggyőződésük elfogulttá tett, és saját állásfoglalásuk nem gátolta abban, hogy vállalják nemcsak a munkát, hanem a cselekedetek legbrutálisabb formáit is. Természetesen egy részüknek – akik a tevékenység során gazdag, sokoldalú tapasztalatra tettek szert – volt érzéke az ügyek érdembeli intézéséhez is.

Tanulmányozták a baloldali mozgalmak keletkezését, terjedését, hatását, azokat a körülményeket, amelyek között egy illegális szervezet működni tudott; az illegális párt és egy-egy spontán keletkezett illegális szervezet közötti kapcsolat létrejöttének módozatait. Különösen a politikai rendőrség fordított nagy gondot arra, hogy tanulmányozza a munkásmozgalom különböző áramlatainak politikai arculatát.

Az elnyomó apparátus az uralkodó osztályok legreakciósabb csoportjainak hatalmi érdekeit szolgálta. Az apparátus felső vezetői nemcsak részt vettek a rendszer lényegét leplező politikai manőverekben, a diktatúrát elfedő szemfényvesztésben, hanem részesei és irányítói voltak a legkegyetlenebb diktatúrának.

Nem múlt el nyomtalanul az első világháború, a nyomorba süllyedt országban az elesett százezrek emléke kísértett. A vesztett háború s az azt követő forradalom megváltoztatta a lakosság jelentős részének gondolkozását. Az egyszer már hatalmon volt munkásosztálynak kitágult a látóköre. A proletariátus nem volt a régi többé, gazdag tapasztalatokat szerzett az osztályharcban. A Horthy-rendszer negyedszázada háborgó, nyugtalan tengerhez hasonlítható. A régi eszközök elégtelenné váltak, olyan módszerekre volt szükség, amelyekkel sakkban tudják tartani a megváltozott munkás- és szegény-

paraszti rétegeket. A nyílt terror mellett nem mellőzhették a politikai játékot sem, támogattak, illetve létrehoztak olyan mozgalmakat is, amelyek segítették az ellenforradalom stabilizációját.

Az ellenforradalmi rendszer már kezdetben sem mellőzte a tömeglélektani eszközöket a nép félrevezetésére, becsapására. Igyekezett bizonyos fokig a demokrácia látszatát fenntartani. A rendőrség és a csendőrség újjászervezését az antant katonai bizottsága ellenőrizte, de hallgatólagosan tudomásul vették létszámának nagymértékben való felemelését, ami tulajdonképpen a hadsereg burkolt szervezését jelentette.

A Tanácsköztársaság – mint ismeretes – viszonylag békés úton valósult meg, ennek ellenére brutális megtorlás követte. A felelősségre vonásnak 1919 végén miniszterelnöki rendelet kísérelt meg valamiféle látszólagos jogi alapot kreálni. A 4039/1919. ME rendelet kimondta: „aki hatósági jogkört bitorolva vagy színlelve a büntető törvénykönyvbe ütköző cselekményt követ el, azokat gyorsított eljárással felelősségre kell vonni". Bűncselekménynek minősítették a Tanácsköztársaság államhatalmi intézményeinek minden tevékenységét, sőt a rendelet szerint bűnrészessé váltak azok is, akik a Tanácsköztársaság intézkedéseit támogatták. A proletárdiktatúra állama permanens lázadás volt, állapították meg, s ezért felelősségre vontak mindenkit, aki bármilyen minőségben részt vett benne.

Az 1920. július 5-től december 28-ig tárgyalt monstre perben tíz volt népbiztos állott az ellenforradalmi bíróság előtt. A népbiztosok pere mind jogtörténeti, mind történelmi szempontból különleges helyet foglal el a magyar igazságszolgáltatás történetében. „Ez volt az első eset Magyarországon, amikor egy történelmi korszakot, a Tanácsköztársaságot, a maga egészében büntetőeljárás és ítélkezés tárgyává tették. A Horthy-rendszer ebben a perben nemcsak a tíz népbiztost ültette a vádlottak padjára, hanem megkísérelte, hogy vádlottá tegye az egész Tanácsköztársaságot."[1]

A főállamügyész 1919. december 25-én utasította az ügyészséget, hogy készítsenek kimutatást a bírósági eljárásokról. A budapesti ál-

[1] *Rév Erika:* A népbiztosok pere. Kossuth Könyvkiadó 1969. 5. old.

lamügyészség 1920. március 21-i jelentése ezzel kapcsolatban megállapítja: „A bolsevista bűnösök üldözése eddig nem ismert feladatok elé állította a budapesti államügyészség tagjait." A jelentés szerint a budapesti államügyészség „9726 bolseviki üggyel" foglalkozott 1919 augusztusától decemberéig. Az 1921. február 21-i jelentés számot ad az 1920-as évben történt vádemelésekről. Eszerint 1920-ban 89 697 kommunista ügyet tárgyalt a budapesti államügyészség.[2]

Éveken keresztül országszerte folyt a brutális, minden törvényes látszatot mellőző „felelősségre vonás". Ezreket, tízezreket tartóztattak le, helyeztek vád alá, ítéltek el, küldtek internáló táborokba. A belügyminiszter 1920 márciusában elrendelte, hogy a kommunistákat büntetésük letöltése után internálni kell.[3]

Az uralkodó osztály 1921-ben elérkezettnek látta az időt, hogy új törvényt hozzon az állami és társadalmi rend védelmére. Ez a törvény (az 1921. évi III. tc.) több mint két évtizeden át – a Horthy-rendszer egész időszakában – jogi alapot jelentett a kommunista és haladó mozgalmak ellen.

A törvény második paragrafusa kimondja: „Aki az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalommal vagy szervezkedéssel összefüggően és annak céljára bűntettet vagy vétséget követ el, annak büntetése: 1. halál, ha a bűntettre a törvény halálbüntetést állapít meg; 2. életfogytig tartó fegyház, ha a bűntettre a törvény 10 évet meghaladó szabadságvesztést állapít meg; 3. tíztől tizenöt évig terjedhető fegyház, ha a bűntettre a törvény 10 évnél enyhébb, vagy legfeljebb 10 évi szabadságvesztés büntetést állapít meg; 4. tíz évig terjedhető fegyház, ha a cselekmény a törvény szerint vétség."

Rendkívül nehéz a kifejezetten politikai elítélteket különválasztani a köztörvényes bűncselekmények elkövetőitől. Ugyanis a proletárdiktatúrában vétkesek felkutatását az egész rendőrség feladatává

[2] PI Archívum. 638. f. 2. cs. Budapesti Ügyészség Elnöki iratok. 97. ő. e.
[3] PI Archívum. 651. f. 5. cs. 3574/1920/Int. MB.

tették. A főkapitányság bűnügyi osztálya számos esetben letartóztatott és köztörvényes bűncselekmények címén eljárást indított olyanok ellen, akiknek valójában egyetlen „bűnük" az volt, hogy részt vettek a Tanácsköztársaságért folytatott harcokban, ellenforradalmi mozgalmak leverésében, és küzdöttek a Tanácsköztársaság fennmaradásáért.

„... Az 1919. évi augusztus hónaptól ez év végéig 52 821 bűnügyi nyomozás volt, előállítottak 40 347 személyt, tehát majd háromszorosát az azelőtti egész éven át történt előállítások számának. Ebből a proletárdiktatúrával kapcsolatos bűncselekményekben történt előállítások 10 205-öt tettek ki."[4]

1920-ban a 79 270 bűnügyi nyomozás egy része szintén politikai nyomozás volt, noha a politikai osztálytól és a Margit körúti különítménytől függetlenül folytatták le. Összesen 23 527 személyt állított elő.[5]

A terrorhadjárat arányait az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal adatai jelzik: míg 1919-ben 347 659 esetben szolgáltattak adatokat, addig 1920-ban 614 592-szer.[6] 1920-ban az előző évekhez képest ötszörösére emelkedett az erkölcsi bizonyítványt kérők száma. 1919 őszétől kezdve üzletáthelyezéshez, italmérési engedélyhez, iparengedélyhez, egyetemi felvételhez, útlevélhez, utcai árusításhoz igazolni kellett a politikai megbízhatóságot, tehát szükség volt erkölcsi bizonyítványra.[7]

A rendőrség vezetői az 1920-as évről a következőket írták: „Az első esztendő, amelyben a nagy összeomlás és kaotikus zavar után a konszolidáció megindul. Még nagyon közel van annak a különös világnak az emléke, amelyet a népnek bizonyos rétege szívesen látott... A rendőrségnek ezerszerte éberebbnek kell lenni, hogy a visszaálmodókat féken tartsa. Állandóan és alattomosan hullámzik a társadalom, mint a kitörni készülő tűzhányó. Ezt a hullámzást még

[4] Jelentés a budapesti m. kir. államrendőrség működéséről 1918–1920. Budapest 1921. 182. old.

[5] Ugyanott, 182. old.

[6] Ugyanott, 219. old.

[7] Ugyanott, 267–268. old.

intenzívebbé teszi a folyton fokozódó drágaság, s a folyton előtérbe lépő nyomor."[8]

A budapesti államrendőrség működése területén ezekben az években 18 rendőrbíróság működött. 1919-ben e rendőrbíróságok ügyforgalma 74 346, 1920-ban pedig 135 414 volt. Még ha figyelembe vesszük is, hogy a Tanácsköztársaság idejének négy hónapja alatt a rendőrbíróságok működése szünetelt, akkor is feltűnő az ügyforgalom ilyen óriási növekedése.[9] Ezzel összefüggött a feljelentések számának emelkedése: 1919-ben 50 819, 1920-ban pedig 97 206. Tehát majdnem a kétszeresére nőtt, ami szintén az 1919 augusztusában elkezdődött kegyetlen rendőrterror kibontakozását jelzi. A felsorolt számok és adatok nem foglalják magukba a kivégzéseket, a meghurcolásokat, és nem szerepelnek az összesítésekben vidéki kapitányságok adatai sem. Csupán azt próbáltuk érzékeltetni, milyen méreteket öltött a budapesti rendőrség tevékenysége az ellenforradalom első éveiben. Ezek az adatok egyszersmind azt is mutatják, hogy az ellenforradalom, a nyílt fehérterror egyáltalán nem korlátozódott az úgynevezett nemzeti hadsereg és a különítményesek garázdálkodására. Velük párhuzamosan a rendőrségi intézmények már 1919 augusztusától kezdve „a törvényesség alapján" szerves részei voltak a nyílt fehérterrornak.

1921-ben zavargások, üzemi sztrájkok, munkabeszüntetések, utcai csoportosulások, tüntetések, külvárosi megmozdulások, hatósági közeg elleni csoportos fellépés folytán 11 687 esetben került sor rendőrségi beavatkozásra Budapest területén. A példátlanul nagymértékű rendőri terror egyben azt is bizonyítja, hogy az ellenforradalom még korántsem volt teljesen ura a helyzetnek.[10]

[8] Ugyanott, 302. old.

[9] Ugyanott, 355. old.

[10] Jelentés a budapesti magyar királyi állami rendőrség 1921. évi működéséről. Budapest 1922. 21. old.

A budapesti főkapitányság politikai nyomozó osztálya, a csendőrség nyomozó alosztályai és a vezérkari főnökség 2. osztálya nem végezték elszigetelten feladatukat. Az ország lakosságához, méreteihez képest hatalmas apparátusok, intézmények egymásba fonódó és kapcsolódó láncolata segítette őket. Kozma Miklós, Horthy katonapolitikai referense elégedetten állapította meg: „az ország közbiztonsága, hála rendőrségünk és csendőrségünk remek szervezetének és kötelességteljesítésének, de nem is helyesen mondtam, elsősorban hála a magyar nép józanságának, okosságának és nyugalmának, a legnagyobb mértékben kielégítő. Ha kísérletek merülnek fel arra, hogy az országban a rendet bárki bármely okból megzavarja, a rendet feltétlenül fenntartjuk, és a rendzavarást megakadályozzuk, mert Magyarország és Európa nincs ma olyan helyzetben, hogy bárminő kérdést bármilyen okból rendzavarással lehetne akár megvilágítani, akár elintézni."[11] A kormány és a vezető körök arra törekedtek, hogy a rendet minden körülmények között fenntartsák, ezért a speciális rendőri, csendőri és katonai szektorok révén ellenőrizni akarták az *egész* társadalmat.

„A rendőri őrszemélyzet a maga több ezres létszámával óriási hírszerző hálózatot jelent – írta Nagy Valér rendőrtanácsos. – A rendőrséget érdeklő cselekmények, jelenségek, emberek állandó rendszeres megfigyelői ők, jelentésük ezerszámra fut be naponta a rendőrség megfelelő központjaiba . . ."[12] Majd rámutatott, hogy a társadalomnak szinte minden rezdülése fontos lehet a rendőri munka szempontjából. „Ezek az alkalmak – vélte – részben a nyilvánosságban jelentkeznek, részben az emberek magánéletében. Elsősorban azok az alkalmak érdekelnek bennünket, amelyek a nyilvánosságban léteznek. A rendőrség ismeri őket. Évezredes tapasztalatok alapján ott van minden tömegmegmozduláson, felvonulásokon, körmenete-

[11] *Kozma Miklós:* Beszédek, előadások. 1919–1938. II. köt. Budapest 1938. 24. old.

[12] Bűncselekmények megelőzése a rendőri szolgálatban. A magyar rendőr, 1938. IV. 6. old.

ken, gyűléseken, mutatványoknál. Színi- és egyéb előadásokon, sporteseményeknél, pályaudvaron, hajóállomásokon, repülőtereken, fogadásoknál, bálokon, éjjeli mulatóhelyeken, játékkaszinókban stb. Ellenőrzi továbbá a szállodákat, fürdőket, kirándulóhelyeket, italmérő üzleteket, a találkahelyeket, nyilvános szállítóeszközöket s minden olyan helyet és alkalmasságot, amelyeket tömegek látogatnak, illetve vesznek igénybe. A rendőröknek ez az úgynevezett felügyeleti vagy ellenőrző tevékenysége kiegészíti az utcai általános őrszolgálatot, egyben a hírszerzésnek is nélkülözhetetlen tényezője. Ezzel a szolgálatával a rendőrség egy lépéssel beljebb hatol a nyilvánosságba, s annak mélyebb rétegeződéseibe is betekint. Az ember nagyvárosi utcán a törvényes jogszabályok tilalmainak labirintusában közlekedő, egységes rendőri alany, az alkalmak keretében azonban legnagyobbrészt különböző rendeltetésű társadalmi egyed: pl. vendég, vendéglátó, utas, alkalmazott, futballdrukker, játékos, szónok, politizáló polgár stb. Tehát olyasvalaki, akinek az alkalmak azt jelentik, hogy ezek keretében egész lelkisége szenvedélyeivel, hajlamaival együtt érvényesülhet éspedig gyakran nem tilalomfáktól akadályozva, hanem sokkal szabadabban, sokszor csak a társadalmi konvencióktól határolva, de esetleg még ezeknek a határait is messze túllépve. (Például durva futballjáték, garázda mulatozó nyilvános helyen, erkölcstelen és hazaellenes tréfák, kiszólások színielőadásokon, gyűléseken stb.) Az alkalmak élete sokat ad már a magánéletből, valamint a társadalomnak hangulatából; közéleti állásfoglalást jelenthet felfogásától eltérően" – elemezte a rendőri munka módszereit Nagy Valér rendőrtanácsos.[13]

Figyelniük kellett a rendszer számára kedvezőtlen jelenségeket, politikai mozgalmakat, és regisztrálták, nyilvántartották a gyanús személyeket, csoportokat, hogy szükség esetén megtorló intézkedéseket foganatosíthassanak. Nem állíthatjuk, hogy mindez tökéletesen, olajozottan ment, hogy minden elképzelésüket meg is valósították a gyakorlatban, de szervezetük évről évre erősödött. Nemcsak a rendszerrel kifejezetten „ellenséges" baloldali mozgalmakat ellenőrizték, hanem jóformán minden politikai mozgalmat, pártot,

[13] Ugyanott, 12–13. old.

egyesületet és szervezetet. Természetesen nem mindet azonos céllal és nem egyforma intenzitással, sokszor az ellenőrzés csupán információszerzést szolgált. Nem így a forradalmi szervezeteknél, ahol a működés megbénítása a vezetők és a résztvevők felelősségre vonása volt a cél.

Az uralkodó osztályok reprezentánsai mindig büszkék voltak arra, hogy az első fasiszta típusú ellenforradalmi rendszer szülőföldje Magyarország volt. Kállay Miklós miniszterelnöksége idején, 1942-ben, visszatekintve a rendszer kialakulásának első éveire, büszkén jegyezte meg: „Mi, magyarok voltunk a megindítói, az első harcosai annak a gondolatnak, amely ma Európában uralkodik. Hogy abban az időben meg nem értéssel találkoztunk az egész világon, annak egyik fő oka az volt, hogy az 1918-as összeomlás után mi ebben a gondolatban támadtunk fel, ébredtünk új életre... És ha nem is tudtuk abban az időben ezt a gondolatot teljesen megvalósítani, ennek oka az volt, hogy mint egy csepp, egyedül álltunk akkor az európai demokrácia, szabadkőművesség és zsidóság tengerében. Az a pozíció azonban, amit megszereztünk, nekünk múltat jelent, a kezdeményező múltat, amelynek elismerését nekünk követelnünk kell."[14]

A Horthy-rendszer politikai jellegének meghatározása szempontjából is figyelemre méltó, hogyan látták és miként határozták meg az erre illetékes állami vezetők a rendőrség, a csendőrség, a bíróságok, az ügyészségek feladatait. Érdekes adatokat találhatunk az Igazságügy-minisztérium kezdeményezésére 1937. május 25-én, Budapesten indított ankét előadásainak anyagában. Az ankéton, amelyet „Az állami és társadalmi rend védelme és a büntető jogszolgáltatás" címmel hívtak össze, a rendőrség, az ügyészség, a bíróságok vezetői vettek részt, és jelen volt az igazságügy-miniszter is.

Az előadások – bár más-más megközelítésből – két fő gondolat köré csoportosultak. Egyrészt az 1918–1919-es forradalmak tanulságait elemezték az állami és társadalmi rend védelmének szempontjából, másrészt, ezzel szoros összefüggésben az akkor közel húszéves nyomozói, ügyészi, bírói gyakorlat legfontosabb tapasztalatait igye-

[14] *Kállay Miklós:* Nagy idők sodrában. II. köt. Budapest 1943. 19–20. old.

keztek általánosítani. Ennek illusztrálására idézünk az előadásokból.

Töreky Géza, a Kúria másodelnöke a következőket mondotta: „Amikor imént a mi két utolsó forradalmunk néhány jellemző tünetével foglalkoztam, ezt egyrészt azért tettem, mert – sajnos – távolról sem mondhatjuk azt, hogy ezeknek az utolsó gyökere-szála is ki van irtva nálunk. A földből minduntalan, itt is, ott is kikelő hajtások azt bizonyítják, hogy ezek a gyökerek élnek, életképesek és csak a földből ki-kinövő, napfényre kerülő hajtásaik nem tudnak, mert nem engedik őket megnőni."[15]

Sombor-Schweinitzer József rendőrtanácsos rámutatott, hogy „a háború előtti Magyarország elhanyagolta a politikai rendőrség fejlesztését. Nem vétek talán az igazság ellen, ha ma e helyen ezzel a szemrehányással kezdem meg mondanivalómat. Sok minden másképp történt volna talán, ha a rendőrség működésének fontosságát felismerték volna. Igaz ugyan, hogy a békebeli Magyarország nem ismerte azokat a gazdasági nehézségeket, a tömegmozgalmak elkeseredett harcát, amelyekkel mi – sajnos – megismerkedtünk. Bekövetkezett Magyarország kataklizmája. A háború utáni időben, a forradalmak alatt eszméltünk csak egy jól működő rendőrség jelentőségére."[16]

Timkó Zoltán koronaügyész-helyettes szerint „az októberi forradalom és a proletárdiktatúra szomorú tanulságai sok mindenre megtanították az országot. Megtanították arra is, hogy az állami és társadalmi rend felborításának legfőbb tényezői, az ezt közvetlenül előidéző forradalmi tömegmozgalom mellett – sőt talán még ennél is inkább – azok a mulasztások, amelyeket a tömegeket mozgósító, romboló eszmék terjedésének idejében való megelőzése és leküzdése terén az államhatalom elkövetett."[17]

Szolnok Jenő kúriai bíró védelmébe vette a nemzetiszocialista

[15] Az állami és társadalmi rend védelme és a büntető jogszolgáltatás. A budapesti királyi büntető törvényszéken az 1937. év tavaszán tartott előadások. Váci fegyintézet könyvnyomdája 1937. 58–59. old.

[16] Ugyanott, 14. old.

[17] Ugyanott, 50. old.

mozgalmakat. „A mozgalommal szemben igenis mozgalmat kell állítani – jelentette ki –, még akkor is, ha azt azok, akiknek érdekeit sérti, szélsőségesnek nevezik. De éppen azért, mert ennek a mozgalomnak a rend fenntartása a célja, az a fennálló jogszabályokba semmi tekintetben sem ütközik."[18]

Gadó István törvényszéki elnök záróbeszédében az 1921. III. tc. paragrafusainak értékelésével összefüggésben kiemelte: „Az nyilvánvaló, hogy a törvényes védekezésre indokul elsősorban a Magyarországon lezajlott véres kommunista forradalom szolgált. De a törvény egyébként olyan tágan és úgy van szövegezve, hogy az minden olyan mozgalmat és szervezkedést felölel, amely az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére irányul, és minden olyan izgatást is magában foglal, mely ily erőszakos felforgatást vagy megsemmisítést céloz."[19]

A fenti idézetek jól érzékeltetik az uralkodó osztályoknak a forradalmaktól való félelmét és elképzeléseiket azok megakadályozására.

Schweinitzer, miután fentebb a rendőrség jelentőségét hangsúlyozta, elemzi a tömegmozgalmak kibontakozását, megnyilatkozási formáit, a szervezetlen és a szervezett tömegmozgalmakat. A szervezett tömegmozgalmakról szólva nem tesz lényeges megkülönböztetést egyesületek, pártok, szekták, vallási mozgalmak, lapszervezetek között.

„A különféle érdekek során létrejött tömegmozgalmak – mondotta – a gyakorlati életben – az alkalmi és határozott formát fel nem vevő tömegmegmozdulások mellett – mint szervezett tömegmozgalmak:

1. egyesületek (társadalmi alakulatok), egyesülések, egyletek, szövetségek, ligák, társulatok, társaságok, körök, kaszinók, klubok, blokkok, uniók, táborok stb.,
2. pártok (politikai szervezetek),
3. szekták (vallási mozgalmak),
4. lapszervezetek (sajtótermékek, rendszerint folyóiratok köré csoportosult előfizetők) jelentkeznek.

[18] Ugyanott, 71–72. old.
[19] Ugyanott, 105. old.

A szervezett tömegmozgalmak most említett négy csoportja elsősorban preventív szempontból érdekli a politikai rendőrséget.

Általános preventív szempontból természetesen nemcsak az említett négy kategóriára felosztott, szervezett tömegmozgalmakat, hanem az alkalmi, határozott formáit fel nem vevő, szervezetlen mozgalmakat is: a tömegmegmozdulásokat (felvonulások, tüntetések, alkalmi összejövetelek stb.) mind alkalmilag, mind tartalmilag működési irányát illetően kell, hogy a rendőrhatóság szemmel kísérje."[20]

A továbbiakban kiemelte a Kommunisták Magyarországi Pártját, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségét, tájékoztatott az „anarcho-kommunista" mozgalomról, trockista szervezetekről, visszanyúlt a Magyar Szocialista Munkáspárt tevékenységére, elemezte a „100%", a „Társadalmi Szemle" és más folyóiratok munkáját, foglalkozott az eszperantó egyesületekkel, a Szociáldemokrata Párt baloldali áramlataival stb.

Schweinitzer tehát szükségesnek tartotta a pártok, egyesületek, klubok, társaságok folyamatos ellenőrzését, hogy az állami és társadalmi rendre veszélyes mozgalmakat és szervezeteket idejében felfedhessék. A prevenciót úgy értelmezi, hogy a politikai rendőrségnek a nem veszélyes mozgalmakat is ellenőriznie kell.

A rendőrség más vezetőinek is ez volt a felfogása. Nemes Sándor detektívfelügyelő a következőket írta: „Az államrendészeti osztály és a politikai rendőrség feladatát képezi legelsősorban a politikai jellegű bűncselekményeknek nyomozása, és minden rendőri munka közül itt érvényesül legélesebben a megelőzés, a prevenció, amikor a külső detektívcsoport munkájához tartozik *minden politikai irányú mozgalom megfigyelése, a széles néprétegek tömeghangulatának kipuhatolása, a közrend fenntartása.*"[21]

A politikai rendőrség célja: „Minden politikai irányú mozgalom megfigyelése, a széles néprétegek tömeghangulatának kipuhatolása" – olvashatjuk a „Gyakorlati nyomozás" című kézikönyvben. Ez mindenekelőtt rendkívül kiterjedt rendőri apparátust igényelt.

[20] Ugyanott, 15–17. old.

[21] *Nemes Sándor:* Gyakorlati nyomozás. Budapest 1944.

Töröky Géza a következőképpen fogalmazta meg, mi a feladatuk a társadalmi rend védelmében: „Nekünk valamennyiünknek – a rendőrség, a kir. ügyészség és a kir. bíróság embereinek egyaránt – nemcsak formaszerűen, nemcsak egyes konkrét, hogy úgy mondjam aktaszerű esetek kapcsán, hanem már enélkül is, bizonyos ösztönszerűséggel meg kell éreznünk az állami és társadalmi berendezkedésünk ellen irányuló mozgalmaknak életre kelését, és reagálnunk kell ezekre már csírájukban, tehát nyílt támadásba való átmenetük előtt is."[22]

Timkó Zoltán ezzel kapcsolatban a következőket fejtegette: „A magyar büntető törvénykönyvnek az állam és társadalom rendjét a forradalmi izgatással szemben megvédeni hivatott rendelkezései figyelmen kívül hagyták a romboló eszmék terjedésének tömegpszichológiai törvényét... Az októberi forradalom és a proletárdiktatúra szomorú tanulságai sok mindenre megtanították az országot... A büntetőjogi megtorlás súlypontját nem az állami és társadalmi rendet felborító befejezett bűncselekményre kell helyezni, hanem a profilaxisra: ezek elkövetésének a megelőzésére, megtorlására és elnyomására...

Az 1921. évi III. tc. már a felismert veszedelem mérvéhez alkalmazkodó jogi alapokra épített, reális értékű bástyája az állam és társadalom védelmének, mely a forradalmak tapasztalatai nyomán a romboló irányzatok jegyében alakuló szervezkedéseket és mozgalmakat már csírájukban támadja meg, és amelyben a forradalmasító izgatásnak rejtett utakon járó, de annál veszedelmesebb módszerei már megfelelő méltatásra találnak."[23] Előadásának további részében igyekezett precízebben kifejteni a szervezetek, mozgalmak, csoportok elleni fellépés jogi alapjait. Véleménye szerint „amikor súlyos szociális bajok vannak, amelyek nyomasztóan nehezednek a nélkülöző társadalmi osztályok életére, a létfenntartás nehézségei ingerlékeny és robbanásra mindenkor kész lelki diszpozíciót teremtenek, a lelkiismeretlen, politikai törtetők és a rombolni vágyó fanatikusok működésének büntetőjogi megítélése más mértéket kíván."[24]

[22] Az állami és társadalmi rend védelme és a büntető jogszolgáltatás. 4. old.
[23] Ugyanott, 49–51. old.
[24] Ugyanott, 54. old.

Miskolczy Ágost főügyészhelyettes még továbbment, szerinte „minden bűncselekmény államellenes, mert megtámadja a törvény tiszteletét, ami pedig a társadalmi szervezet alapja". Az állami és társadalmi rend ellen fellépők célja, mondotta, „hogy összeütközésbe hozzák az állam erejét a társadalom hatóerőivel, azokat, akik vagyonosok, azokkal, akiknek nincsen semmijük. Ily módon akarják sokan megszerezni a hatalmat és akarnak az állam urai lenni."[25] Véleménye szerint a megváltozott körülmények között (az első világháborút követő forradalmak utáni helyzetben) megváltozott a lázadás, a forradalom technikája is: az állam- és társadalomellenes bűncselekmények mozgalomjelleget öltenek, és éppen ebben áll a veszélyességük. A sikeres védekezéshez nem elég „a törvény pallosának felemelése és azzal való lesújtás", hanem minden bűncselekményt a társadalom védelme, tehát politikai szempontok alapján kell megítélni, amihez nélkülözhetetlen a társadalmi rendre veszélyes mozgalmak alapos ismerete. „Sikeresen csak olyan ellenség ellen lehet védekezni – hangsúlyozta –, amelyet ismerünk. Meg kell állapítanunk, hogy maguk a tételes büntető törvénykönyvek is abban a hibában szenvednek, hogy nem ismerik kellőképpen a társadalom- és államellenes mozgalmak valódi természetét. A modern államok és társadalmak vezetői nagyjában és egészében ma is forradalmi mozgalmak regényes elképzelésében élnek, és nem tudják, hogy a lázadás technikája már régen megváltozott. Ma már nem vonulnak fel a lázadás lobogói alatt a hatalom uraira halált üvöltő csapatok a nyílt utca során, hanem vakmerő, öntudatos, törpe kis csoportok majdnem a nyilvánosság kizárásával viszik diadalra az államfelforgatás szennyes zászlaját, és csodálatos módon szinte pillanatok alatt tudnak megvalósítani bitorló uralmat... Körülbelül negyedszázada már, hogy az egész világ a forradalom, a polgárháború és a nemzetközi viszályok légkörében él... ezek a jelenségek nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert vonatkozásaiban kihatnak minden ország kereskedelmére, iparára, földművelésére és pénzügyeire, hanem azért is, mert felfedik a civilizáció megteremtette társadalmi rend ellen

[25] Ugyanott, 57. old.

törő erők rejtélyes munkáját, módszereit, stratégiáját és taktikáját, amelyből okulni bölcsesség."[26]

A továbbiakban nyomatékosan figyelmezteti kollégáit arra, hogy a forradalmi propaganda gyakran jelentkezik a tudomány, a művészet és az irodalom álarcában. Ezért szükséges, jegyezte meg, hogy az ügyészség az irodalom minden ágazatát ellenőrizze, és kísérje figyelemmel az irodalomban jelentkező forradalmi propagandát, agitációt, az irodalom és a forradalom összefüggéseit.

Gadó István összegezve a tanácskozás lényegét, megállapította, hogy „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló mozgalmak soha nem voltak annyira intenzívek, annyira vakmerők, annyira veszedelmesek, mint manapság", tehát „soha nem volt időszerűbb és szükségesebb azokkal szemben az állam és társadalom védelmének megszervezése ... Tétovázás helyett tehát határozottság és erély; szánalom, kímélet, rosszul felfogott humanizmus helyett hazafias erős lélek; hiszékenység helyett bölcs kritika, éles felfogás és csalhatatlan ítélőképesség s a törvény téves értelmezésének és jogi szőrszálhasogatásának lehetőségét kizáró biztos, alapos és teljes jogismeret és nagy műveltség kell a szóban levő állam- és társadalomellenes bűncselekmények megelőzéséhez és megtorlásához ... De az állam- és társadalomellenes bűncselekmények megelőzésére és megtorlására ki lehet és ki kell válogatni azokat a rendőrségi tisztviselőket, ügyészeket, bírákat, akik a felállított követelményeknek mindenben megfelelnek. Hála istennek, mindenütt vannak elegendő számban ilyen megfelelő egyének. Ha pedig mégis olyasvalakire esik az ilyen kiválasztás, aki a kiszemelt feladatra gyöngének érzi magát, legyen annyi lelkiismeretesség és hazaszeretet benne, hogy kérje a felváltását. És tartsák a hivatalfők is elsőrendű hazafias kötelességüknek, hogy a gyengéknek, meg nem felelőknek bizonyult egyéneket, mihelyt ilyeneknek ismerik meg őket, az állam életbe vágó érdekei mellett eltörpülő minden más melléktekintet félretételével azonnal kicserélik megfelelőknek ígérkező erőkkel ..."[27]

[26] Ugyanott, 59. old.
[27] Ugyanott, 102–103. old.

A rendőrség irányítása a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. A rendőrség legfelső hatósága a belügyminiszter, helyettese az országos főkapitány volt. A Belügyminisztérium felépítése is a rendőri intézmények kiterjedt működését bizonyítja. A minisztérium számos osztályának tevékenysége túlterjedt tulajdonképpeni feladatkörén.

Az elnöki osztály (I.) feladata volt többek között a minisztérium szervezésének, ügyintézésének, ügykezelésének szabályozása, a számvevőségek, a személyi ügyek, a tisztviselők beosztása; a főispánok kinevezése. (Figyelemre méltó, hogy a főispánok kinevezése is a Belügyminisztérium elnöki osztályához tartozott.) Az általános közigazgatásra vonatkozó törvényeket is az elnöki osztály készítette elő.

A közjogi (II.) osztályhoz tartoztak a törvényhozó testületek, azaz a felsőházzal, a képviselőházzal kapcsolatos ügyek. Tehát ezeknek a demokrácia szempontjából oly jelentős testületeknek a közjogi kérdéseit a BM hatáskörébe utalták.

A vármegye és községi (III.) osztály a vármegyék közigazgatását és a vármegyék önkormányzati szerveit ellenőrizte.

Az ún. városi (IV.) osztály feladata volt „a városok közigazgatásának általános felügyelete". Ez az osztály foglalkozott a nagyközségek várossá fejlesztésével, telepengedélyezések kiadásával, valamint a városi törvényhatósági bizottságok és megyei városi képviselő-testületek munkájának ellenőrzésével, szükség esetén azok feloszlatásával. Ide tartoztak a városi alkalmazottak személyi ügyei és a költségvetés.

Az ún. igazgatásrendészeti (V.) osztályhoz tartozott a közlekedésrendészet, erkölcsrendészet, a kábítószereket ellenőrző központi szerv, s itt foglalkoztak a házicselédek, a cigányok, az erkölcsi bizonyítványok, a tűz- és vásárrendészet ügyeivel és italmérési engedélyekkel is. Mindez említést sem érdemelne, ha nem tudnánk, hogy a Belügyminisztérium vezetői milyen nagy súlyt helyeztek a különféle rendezvények ellenőrzésére, megismerésére. Csak ezzel magyarázható, hogy ez az osztály foglalkozott például a tánctanítással, a mozdulatművészeti tanfolyamokkal és a kávéházi rendezvényekkel. Ide

tartozott a mozgóképüzemek engedélyezése, átruházása és ellenőrzése is,[28] továbbá a filmgyártás, a filmipari alap ellenőrzése, az artisták és a zenészek ügyei, valamint a nyilvános helyeken rendezett úgynevezett „mutatványügyek", mint például zenélés, bábszínház, cirkuszok s a színházak, külföldi színtársulatok fellépésének engedélyezése is. Sőt, a ki- és visszavándorlás szabályozását is ezen az osztályon és az ehhez tartozó lakásügyi alosztályon intézték, valamint a Budapesten és a nagyvárosok környékén levő állami szükségtelepek ügyeit is.

A karhatalmi (VI.) osztály valóban tipikus belügyi feladatkört látott el. Ez volt egyben a rendőrség személyzeti, fegyelmi ügyeinek legfelsőbb fóruma.

A Belügyminisztérium legfontosabb osztályának, a közbiztonsági (VII.) osztálynak fő feladata az államellenes mozgalmak letörése volt. Ide tartoztak az egyesületi ügyek, a gyülekezési jog szabályozása, a sajtórendészeti és toloncügyek, valamint a nemzetvédelmi és munkásügyek rendészeti vonatkozásai. Egy ideig ide tartozott a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) is.

A (VIII.) a rendőri büntetőosztály is jellegzetesen belügyi feladatokat látott el.

A Belügyminisztériumhoz tartozott még:

a IX., a közjótékonysági és személyügyi osztály,
a X., a gyámügyi osztály,
a XI., a társadalombiztosítási osztály,
a XII., az alapítványi osztály,
a XIII., az általános egészségügyi osztály,
a XIV., az egészségügyi igazgatási osztály,
a XV., az egészségvédelmi és járványügyi osztály,
a XVI., a betegellátási osztály,
s végül a XVII., a gyermekvédelmi osztály.[29]

[28] Egy 1920-as kormányrendelet a mozgóképszínházakra vonatkozó engedély kiadását belügyminiszteri hatáskörbe utalta. Kozma Miklós belügyminiszter 1936. január 22-én tartott beszédéből. Lásd Beszédek és előadások. 1919–1938. II. köt. Budapest 1938.

[29] A m. kir. Belügyminisztérium ügybeosztása. Különlenyomat a „Belügyi Közlöny" 1936. évi július hó 1-i (28.) számából. Budapest 1936.

Az a tény, hogy a főispánok, a városok és a községek irányító testületei, vezetői a Belügyminisztériumhoz tartoztak, nemcsak annak jelentőségét húzta alá, hanem biztosította azt is, hogy a politikai rendszernek ezek a fontos intézményei belügyi irányítás és ellenőrzés alatt folytassák tevékenységüket. A rendszer urai nem a demokratikus közállapotok megteremtésétől, hanem mindenekelőtt a Belügyminisztérium felduzzasztásától remélték stabilitásukat.

Miután nem tudták megakadályozni (egyes burzsoá politikusok nem is akarták), felléphettek ellenzéki politikusok, létezhettek ellenzéki pártok, működhettek szakszervezetek, élhetett a Szociáldemokrata Párt, megjelenhettek ellenzéki sajtótermékek, de a belügyi kormányzat hatalmas apparátusa nyíltan ellenőrizte ezeket a pártokat és egyesületeket a Belügyminisztérium és a politikai rendőrség megfelelő fórumai útján, s ellenőrizték titokban is a politikai rendőrség más erre hivatott intézményei. Fontos tények ezek, a rendszer látszólagos, felszíni demokratizmusa és a hatalom *lényegének* és *jellegének* megítélése szempontjából.

AZ ORSZÁGOS BŰNÜGYI NYILVÁNTARTÓ HIVATAL

A rendőrség, a csendőrség, a katonai nyomozó hatóságok, általában a rendszer védelmére hivatott szervezetek munkáját, azok jellegét és irányát jól tükrözik az Országos Bünügyi Nyilvántartó Hivatal kimutatásai. A Nyilvántartó Hivatal a budapesti főkapitány alá rendelt szervezet volt, de országos feladatokat látott el: az egész országból érkeztek ide információk, és az egész országból fordultak ide felvilágosításért, illetve itt priorálták a különböző rendőri, csendőri, katonai szervek az őket érdeklő személyeket.[30] E hivatal élén 1919 után majdnem mindig rendőr-főtanácsos állott, ezzel is kiemelve és aláhúzva jelentőségét, és „a szakcsoportok élén álló tisztviselők

[30] Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. II. 1555/1948.

útján" irányították „az éjjel-nappal működő hatalmas apparátust".[31] A nyomozásokban szereplő személyeket, az előállítottakat, a letartóztatottakat vagy azokat, akiket egyszerűen csak ellenőrzés alá vontak, minden esetben prioráltatták a Bűnügyi Nyilvántartó Hivatalban. 1921-ben összesen 834 525 üggyel foglalkoztak.[32] 1936-ban Hetényi Imre kétmillió személy nyilvántartásáról ír, ez a szám 1941-ben 2,5 millióra nőtt.[33] Habár ebben a nemzetközileg nyilvántartott bűnözők is benne foglaltatnak, a nyilvántartottak túlnyomó többsége magyar állampolgár volt. Nyolcmilliós országban több mint kétmillió azt jelentette, hogy minden negyedik embert nyilvántartottak. Még megdöbbentőbb ez a szám, ha meggondoljuk, hogy az egész fiatalokat, tehát a 15–16 éves korig terjedő korosztályokat ki kell hagynunk ebből a statisztikából. A hivatal minden olyan anyagot gyűjtött, „amely a közbiztonság szempontjából a rendőri nyomozást elősegítette".[34]

A megoldatlan gazdasági és társadalmi kérdések, a súlyosan egyenlőtlen földbirtokviszonyok, a feudális maradványok, a kapitalista Magyarország kibékíthetetlen ellentmondásai következtében egyre nőtt az elégedetlenek, lázadozók száma. Utat keresve, ezek léptek be a Szociáldemokrata Pártba, a szakszervezetekbe, a Kisgazdapártba, sőt olykor a szélsőjobboldali pártokba és mozgalmakba is. Ezért a rendőrség, amelyet „mindenféle politikai mozgalom érdekelt", nyilvántartásba vette a Szociáldemokrata Párt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, a szakszervezetek, a munkáskultúregyesületek, szavalókórusok és dalárdák tagjait, valamint a sportegyesületek vezetőit és tagjait. A nyilvántartást állandóan növelték a különböző bérmozgalmakban, utcai megmozdulásokban, tüntetésekben való résztvevők adatai. Így duzzadt, növekedett, szaporodott a nyilvántartottak és ezzel a politikailag megbízhatatlanok száma.

[31] *Borbély Zoltán, Kapy Rezső:* A 60 éves magyar rendőrség. 1881–1941. Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1942. 157. old.

[32] Ugyanott. 125. old.

[33] *Hetényi Imre:* Amikor a rend őre voltam. [Bp. 1942.] Pesti Lloyd ny. 187. old.; A 60 éves magyar rendőrség. 156. old.

[34] A 60 éves magyar rendőrség. 157. old.

Az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal természetesen nemcsak a politikailag megbízhatatlanokat tartotta nyilván, hanem a köztörvényes bűncselekmények elkövetőit is. Éveken át rendszeresen keresték, kutatták az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal aktái között tíz- meg tízezer munkás múltját. A már felsoroltak mellett a megbízhatatlanok kategóriájába kerültek mindazok, akik mint volt hadifoglyok tértek haza a Szovjetunióból, akik külföldre készültek, vagy onnan jöttek haza, sőt az országban tartózkodó, illetve huzamosabb ideje itt élő külföldi állampolgárok is. Az utóbbiak nyilvántartására külön hivatal is létesült.

A modern államvédelem kétségtelenül nem nélkülözheti a bűnözők nyilvántartását, s az is magától értetődik, hogy minden állam igyekszik politikai ellenfeleit számon tartani. De az már nem lényegtelen, hogy a nyilvántartásban milyen arányt képviselnek a köztörvényes bűnözők, s különösen figyelemreméltó, kiket tart egy állam a maga ellenségeinek, politikailag megbízhatatlanoknak, adatokat gyűjtve róluk. Ha egy államhatalom olyan mértékben gyűjti az adatokat a számára megbízhatatlannak minősített emberekről, hogy az ország felnőtt lakosságának 30–35 százalékát ebbe a kategóriába sorolják, az már nagymértékben igazolja az államhatalom népellenes politikai szerkezetét, jellegét. A kommunista párt üldözése önmagában véve még nem kritériuma a fasiszta diktatúrának, de az üldözés foka és mérete már feljogosít arra, hogy az adott politikai rendszert fasiszta diktatúrának minősítsük. És bár ennek a rendszernek a Kommunisták Magyarországi Pártja volt az első számú politikai ellensége, az már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy az uralkodó osztályok nemcsak a Kommunista Pártot és ifjúsági szervezetét vagy az általuk kezdeményezett mozgalmakat, pártokat és egyesületeket ellenőrizték, üldözték és nemcsak ezekkel szemben voltak bizalmatlanok, hanem a sokoldalú politikai befolyásolás mellett adminisztratív eszközöket alkalmaztak minden aktív vagy lehetséges ellenfelükkel szemben rendszerük megszilárdítása érdekében. E kísérletek végső soron az erőszak, a terror fokozását jelentették.

A Belügyminisztérium vezetői, a politikai rendőrség irányítói, a csendőrség és a vezérkari főnökség vezetőinek többsége megértette a legtapasztaltabb burzsoá politikusok elképzeléseit és politikai tak-

tikáját, amely arra irányult, hogy különbséget tegyenek az ellenség és ellenfél között, s még az árnyalati eltérésekre is ügyeljenek. De ezt a taktikázást, politikai manőverezést összehangolták az elnyomó apparátus kiterjedt tevékenységével.

A főispánok rendszeresen küldtek bizalmas jelentéseket a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának a vármegyében tapasztaltakról, a politikai helyzetről, a Szociáldemokrata Pártról, a szakszervezetekről, a sztrájkokról, forradalmi csoportosulásokról, a KMP működéséről. A főispánok elsősorban a közigazgatási apparátus jelentéseire támaszkodtak, de kiegészítették adataikat a csendőrség és rendőrség által szerzett információkkal. A főispánok a belügyminiszteri rendeletek, utasítások alapján intézkedési joggal rendelkeztek. Az egyes főispánoknak politikai beállítottsága, hovatartozása alapján – bár csupán árnyalatbeli különbségekről lehet szó – kiemelkedő szerepük volt abban, hogy megyéjük városaiban és községeiben milyen erővel lépett fel a közigazgatási apparátus a baloldali mozgalmak ellen. Többségük jobboldali beállítottságú, nem egy szélsőjobboldali volt. Előfordult, hogy ha konkrét szervezkedést nem fedeztek is fel, az elégedetlen parasztok és forradalmi beállítottságú munkások közül sokat rendszeresen internáltattak, rendőri felügyelet alá helyeztettek. A baloldali ellenzéki mozgalmakat a közigazgatás sokféle lehetőségével, furfangjával üldözték.

A községi elöljáróságokat szintén teljes jogú rendőri hatóságoknak minősítették. Ezt azzal indokolták, hogy az ország egyetlen helysége se maradjon rendőri hatóság nélkül. Így a községi elöljáróságok mint rendőri hatóságok jelentős segítséget nyújtottak a csendőrségnek.[35]

A nyomozó apparátusok felsőbb irányítói megértették, hogy a kisemmizett munkások, a nyomorban élő szegényparasztok, az elégedetlen kisemberek, a nyugtalan középosztálybeliek és értelmiségiek törekvései sokszor a Kommunista Párttól távol álló pártokban, egyesületekben törtek felszínre. Jól tudták, hogy az SZDP és a szakszervezetek, sőt a Kisgazdapárt tömegeinek jelentős része is elégedetlen a fennálló állapotokkal. Ezért ellenőrizték őket, és függetlenül attól,

[35] A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve. M. kir. csendőrség számára. Budapest 1939. 1096. old.

milyen pártról vagy egyesületről volt szó, ha szükségesnek látták, felléptek ellenük.

A *főkapitányság politikai nyomozó főcsoportja,* később politikai osztálya az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatalon kívül külön politikai nyilvántartást fektetett fel, amely az összes baloldali pártok, mozgalmak vezetőinek és a már felelősségre vont tagjainak politikai múltját regisztrálta. Ezt a nyilvántartást, amely tartalmazta a fentieken kívül a rendszer számára gyanús egyéb politikai mozgalomban részt vettek adatait is, éveken át bővítették, fejlesztették.

A csendőrség külön nyilvántartással rendelkezett. Ennek felépítése a következő volt: *a)* személyi lap, *b)* községi nyilvántartó lap, *c)* térkép. A személyi lapon a szokásos személyi adatokon (szül. év, hó, nap, anyja neve stb.) kívül feltüntették az illető illegális nevét is.

Ide jegyezték fel, hogy mikor, hol, milyen kijelentést tett, kivel áll összeköttetésben és az ügydarab iktatószámát, ahol bővebb adatok álltak rendelkezésre.

Nyilvántartó személyi lapja volt azoknak

1. akiket kommunista cselekményekért a bíróság elítélt,
2. akik alaposan gyanúsíthatók voltak azzal, hogy ilyen szervezkedésben részt vettek,
3. akik a nyomozásoknál illegalitásba mentek,
4. akik részt vettek a spanyol polgárháborúban.

„Ha valaki ezek közül vidékre távozott, úgy a személyi lap adatait közöltük az illetékes nyomozó alosztállyal, aki azokat hasonlóan nyilvántartotta vagy az őrssel is közölte. Ugyanígy megkaptuk az adatokat, ha valaki vidékről érkezett a fővárosba.

ad b) A községi nyilvántartó lapon nyilvántartottuk az eseményeket. Vagyis a szocdem párt vagy szakszervezeti helyiségben milyen előadást, mikor, ki tartotta, milyen hatást váltott ki, hányan vettek részt és az ügydarab iktatószámát.

A községi nyilvántartó lap tartalmazta a község egyéb adatait is. Milyen a közigazgatási járás, megye lakosainak száma, azok magatartása politikai, nemzetiségi, vallási szempontból, milyenek a kereseti viszonyok, munkáskérdések, munkanélküliek száma és a lakosság zöme milyen foglalkozást űz.

ad c) Térképen nyilvántartottuk, hogy hol vannak szocdem párt és szakszervezetek, kb. milyen taglétszámmal. A kommunista szervezkedésekre külön térképen, hogy azon a vidéken, városokban szám szerint, milyen évben hányan lettek bírói eljárás alá vonva."[36]

A nyilvántartások alapján úgynevezett Államrendészeti Zsebkönyvet készítettek, amely a politikailag különösen gyanús személyek neveit, adatait tartalmazta.[37]

Az Államrendészeti Zsebkönyvet minden évben megújították, újabb nevekkel bővítették. Az Államrendészeti Zsebkönyv, vagy ahogy maguk között nevezték, a „fekete könyv" az 1940-es években több mint 40 000 politikailag nyilvántartott személy adatait tartalmazta. A zsebkönyv révén próbálták célszerűen szűkíteni a nyilvántartottak széles körét. A két és fél milliós nyilvántartást ugyanis nehéz volt áttekinteni, és sok tekintetben akadályozta tényekedésüket. Emellett jól tudták, hogy a nyilvántartottak nem mind és nem egyformán ellenségei a rendszernek. Ezért merült fel, hogy a leszűkített listát egy könnyen kezelhető könyvben juttassák el minden nyomozó testülethez, s ha bármilyen ügyben előállítottak valakit, az intézkedő detektív avagy rendőrtiszt köteles volt az illetőt priorálni az Államrendészeti Zsebkönyvben.

A belügyminiszter rendelete szerint az ún. „antihungarista elemeket" kellett feltüntetni az Államrendészeti Zsebkönyvben. Hogy kiket tartottak „antihungarista elemeknek", azt nehéz lenne meghatározni, ha nem ismernénk az Országos Nyilvántartó Hivatal és a politikai rendőrség nyilvántartásának alapelveit. Az „1931. július 25-én kiadott belügyminiszteri 4400/1931./VII. res. rendelet meghatározása szerint az alábbi jelzések szerint kell nyilvántartásba venni a gyanús személyeket:

[36] Árbócz János csendőr ezredes feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267. 1946/7. Jegyzőkönyv.

[37] Az Államrendészeti Zsebkönyv (rövidítése: Á. Zs.) először 1932-ben, finom vékony papírra nyomva, fekete, puha vászon borítólapba fűzve jelent meg. A Belügyminisztérium közbiztonsági csoportja szerkesztette, és szigorúan titkosan kezelték. A Belügyminisztérium nyomdája állította elő, hivatalból kapták a rendőrség, csendőrség közbiztonságot ellátó szervei, a nyomozó alakulatok és a kerületi parancsnokságok. (Budapesti Megyei Bíróság. B. II. 0947/1952. 6. szám.)

A = magyar állami eszme ellen izgató, antihungarista elemeket,
B = kémkedésben gyanús elemeket,
K = a kommunista gyanú alatt állókat,
KB = a kommunista bűncselekmények miatt elítélteket, olyanokat, akik ellen nyomozólevél van,
M = a megbízhatatlanokat, a szélhámosokat,
N = a nemzetiségi agitátorokat,
V = a kiutasítottakat,
E = olyan külföldieket, akik rendszabály alól ismeretlen helyre távoztak."

Az Államrendészeti Zsebkönyv, a „fekete könyv", nem egyszerűen adminisztratív eszköz volt, ők sem annak tekintették. Politikailag mérlegelték, hogy kit tarthattak megbízhatatlannak, „antihungarista" elemnek. A határmenti lakosság, a külföldiek szinte kivétel nélkül kémgyanúsak voltak. A harmincas években a baloldali mozgalmak résztvevőit is kémgyanúsnak kezelték, s kommunistának véltek mindenkit, aki szociáldemokrata gyűlésen felszólalásában elégedetlenségének adott kifejezést, vagy bérmozgalomban részt vett, de kommunistagyanús lehetett egy utcai megmozdulás szemtanúja is, nem beszélve a résztvevőkről.

A rendelet megmagyarázza, kit kell politikai szempontból megbízhatatlannak tekinteni, és – figyeljük meg – már 1931-ben az antifasisztákat is ide sorolta. Ez rendkívül kibővítette az első számú megbízhatatlanok kategóriáját: antifasiszta volt a Szociáldemokrata Párt, sőt a Kisgazdapárt tagjainak egy része, de voltak antifasiszták a különböző társadalmi egyesületekben, mozgalmakban, egyházakban, még a kormánypártban is.

A „fekete könyv" azzal, hogy minden antifasisztát a rendszer első számú ellenségei közé sorolt, önmagáról, a diktatúra jellegéről állított ki bizonyítványt. Az antifasiszta kategória alkalmazása és az ezzel kapcsolatos belügyi intézkedések nemcsak a politikai rendszernek a totalizmus irányába való eltolódását bizonyítják, hanem e rendszer fasiszta jellegét is. Ez a belügyminiszteri rendelet 1931-ben, a hitleri fasizmus győzelme előtt született, de 1919 augusztusa és Mussolini győzelme után. A második világháború alatt még inkább megnőtt a politikai nyilvántartás jelentősége, különösen az ún.

„felszabadult területeken" egy-egy városban vagy községben ezrével vették nyilvántartásba a „politikailag megbízhatatlanokat".

A nyilvántartás ügyében súrlódások, nézeteltérések támadtak a vezérkar főnöke és a belügyminiszter között. A vezérkar főnöke már jóval a háború előtt szerteágazó politikai nyilvántartást állított fel, a háború alatt pedig továbbfejlesztette nyilvántartását, habár a katonai hatóságok betekinthettek a rendőrség nyilvántartásába, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter többször javasolta, hogy a vezérkari főnökség ne vezessen külön politikai nyilvántartást, mert az nem olyan szakszerű, mint a rendőrségé. A rendőrhatóságok és a hadtestparancsnokságok között a nyilvántartott személyek politikai megítélése miatt is támadtak összetűzések és súrlódások. A vezérkari főnökség instrukciói alapján a hadtestparancsnokságok szélsőségesebben ítélték meg a nyilvántartottakat. Csak 1943-ban sikerült Keresztes-Fischernek elérni, hogy a rendőrhatóságok és a hadtestparancsnokságok, valamint a vezérkari főnökség megbízottai bizottságokat alkossanak s közös szempontok alapján ítéljék meg a nyilvántartottakat. Létrejött egy központi, a belügyminisztériumban székelő bizottság is Benczúr-Ürmössy Gábor miniszteri osztálytanácsos vezetésével.[38]

[38] Pásztóy Ámon feljegyzéseiből. Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. II. 1555/1448.

A POLITIKAI RENDŐRSÉG

A POLITIKAI OSZTÁLY

A Tanácsköztársaság leverése után a budapesti főkapitányság politikai osztálya is újjáalakult, és szinte kizárólag a proletárdiktatúra vezetőinek, illetve a komunistáknak a felelősségre vonásával, letartóztatásával, „bűncselekményeinek" kinyomozásával foglalkozott. Csoportjai a speciális feladatoknak megfelelően tagozódtak.[1] Tevékenységére jellemző, hogy 1919. augusztus 8-tól 1919. december 31-ig 24 490 ügydarabot iktatott, 1920. január 1-től október 20-ig pedig 26 400-at.[2]

A politikai osztály eleinte a bűnügyi osztály keretén belül a detektívfőnök hatásköre alá tartozott. De néhány hét múlva önálló politikai nyomozó főcsoportként folytatta tevékenységét, dr. Kéry Károly rendőrkapitány vezetésével. A politikai osztály hatáskörébe tartozott „A baloldali illegális mozgalmak felderítése és leküzdése, a politikai sajtó, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek működésének ellenőrzése, valamint szélsőjobboldali mozgalmak figyelemmel kísérése."[3]

A budapesti főkapitányság politikai osztályával egyidőben működött egy országos központi nyomozó testület, az ún. Margit körúti különítmény is, amelynek feladata a proletárdiktatúra alatt mű-

[1] Jelentés a budapesti m. kir. állami rendőrség 1918–1920. évi működéséről. Budapest 1921. 172–173. old.

[2] Ugyanott, 173–174. old.

[3] A 60 éves magyar rendőrség. 1881–1941. Budapest 1942. 159. old.

kodó fegyveres csoportok felkutatása, tagjaik letartóztatása, felelősségre vonása volt. A 4039/1919. számú rendelet alapján „külön országos központi nyomozó testület felállítása határoztatott el, azzal a feladattal, hogy a szóban forgó terroralakulatokat, azok tagjait megállapítsa, utóbbiakat kinyomozza, elfogja, letartóztassa, az általuk elkövetett bűncselekményeket felderítse, a nyomozást lefolytassa, a tetteseket az illetékes kir. ügyészségnek átadja, s végül összefoglaló jelentést tegyen.

E szervezési formájában a testület közvetlenül a belügyminiszternek volt alárendelve, az összes igazságügyi és rendőri hatóságokkal közvetlenül érintkezhetett, a rendőri hatóságok közegeit közvetlenül igénybe vehette, és a csendőrősökhöz felhívásokat intézhetett."[4]

Később a Belügyminisztérium intézkedésére a szervezet a budapesti főkapitányság különítménye lett. A különítmény a Margit körút 83–85. szám alatt működött.

A Margit körúti különítmény tagjait a budapesti főkapitányság, a határrendőrség és a csendőrség nyomozóiból, közlegényeiből szervezték. Öt csoportját területi megoszlás alapján hozták létre. A különítmény együttműködött a Margit körúti fegyházba hasonló céllal kirendelt igazságügyi, ügyészi és vizsgálóbírói csoportokkal, továbbá a főkapitányság politikai osztályával.[5]

A főkapitányság bűnügyi és politikai osztályán napirenden voltak a megvesztegetések, zsarolások, botrányok. A sikerekkel egyidejűleg elharapódzott a beteges irigység egymással szemben, a despotizmus, a gőg. Lenézték és megvetették egymást, s ez olykor határtalan gyűlöletben robbant ki. Gyuricza János detektív-főfelügyelő feljegyzései szerint a tehetséges politikai és bűnügyi nyomozók mellett sok „derékbatört karrier élősködött", s így a testületben a ki nem élt hatalomvágy miatt egyrészt elkeseredettség uralkodott, másrészt korrupció, a bűnözőkkel való összejátszás, sikkasztás, lopás is gyakori volt.

Ezért Bártfay Ernő rendőr-főtanácsost hibáztatja, aki meghonosította a politikai osztályon azt a rendszert, hogy a bűnügyi és politi-

[4] Ugyanott, 175. old.
[5] Ugyanott, 176. old.

kai detektívek véleménynyilvánítását elfojtották, hivatali és magánéletét ellenőrizték.[6]

A politikai osztály létszámának állandó emelkedését a következőkkel indokolták. „A kommunista agitáció az ország több helyén jelentkezett, s a bolsevista szervezkedések s ezzel kapcsolatban a rendőrség munkája annyira megszaporodott, hogy a főcsoport taglétszámát állandóan emelni kellett."[7] S mivel a kommunista és baloldali mozgalmak felgöngyölítése nem átmeneti, hanem hosszú távú feladat volt, megerősítették a politikai rendőrség vezetését. A politikai főcsoport vezetője hosszú évekig dr. Hetényi Imre főtanácsos volt.

Hetényi Imre 1914-ben került a rendőrséghez. A detektívtestületben kapott beosztást. Politikai és közönséges bűnügyek nyomozásában vett részt, de igazi munkája a külföldön végzett felderítő szolgálat volt. Erről az időről írja a következőket:

„1915-ben Tisza István gróf és Sándor János akkori belügyminiszter megbízásából hosszabb időt töltöttem Svájcban és az ellenséges Franciaországban. Az volt a feladatom, hogy az itt működő és ellenünk dolgozó kémek szervezetéről szerezzek hiteles adatokat. Ez a munkám fényesen sikerült, mert nemcsak adatokat gyűjtöttem, hanem hiteles okmányokat és fényképeket is szereztem azokról az emberekről, akik ellenünk kémkedtek. Munkám fényes eredményét igazolja egy, ma is kezem között levő levél, amelyet az akkori belügyminiszter saját kezűleg írt hozzám, és amely így hangzik:

»Nagyságos dr. Hetényi Imre úrnak, detektívfőnök-helyettes Budapest. Nagyságod és a vezetése alatt utazott embereinek a semleges országokban és az ellenséges külföldön teljesített eredményes felderítő szolgálatáért legteljesebb elismerésemet és köszönetemet fejezem ki. Budapest, 1916. január 7-én, Sándor János.«"[8]

A külügyi szolgálat mély nyomokat hagyott Hetényi felfogásában, munkamódszerében. Ezeket a tapasztalatait felhasználta a baloldali mozgalmak és az illegális kommunista szervezkedések ellen.

Mint detektívcsoport-vezető részt vett IV. Károly királlyá koro-

[6] Gyuricza János feljegyzéseiből. B. IV. 001205/1954. 120. szám.
[7] Ugyanott, 159. old.
[8] *Hetényi Imre:* Amikor a rend őre voltam. 57. old.

názásának és Vilmos császár titkos budapesti látogatásának biztosításában is.[9]

Az 1918-as forradalom idején a budapesti főkapitányság és az antantmisszió közötti összekötő munkával bízták meg. Ő tartotta a kapcsolatot Vix alezredessel. Részt vett a Tisza-gyilkosság nyomozásában is.

1919. április 21-én letartóztatták, és néhány hetet a Markó utcai fogházban töltött. Majd Bécsbe szökött, ott érte a proletárdiktatúra bukásának híre. Azonnal visszatért Budapestre, ahol Matyasovszky György, az új főkapitány „egy új szolgálati ág megteremtésével, a preventív rendőrség felállításával bízta meg".[10] A letartóztatott és elfogott kommunisták közül 40 vezetőt ő hallgatott ki.[11]

A preventív rendőri szolgálat kiépítése után került az országos és fővárosi politikai főcsoporthoz. „A politikai osztálynál töltött első tíz évem – írja –, 1921-től 1931-ig, csaknem teljes egészében a kommunizmus elleni harcban múlt el. Minden időmet: éjt-napot lekötött ezeknek az időknek a mozgalmassága. Szinte nem volt nap, hogy Budapesten vagy valahol az ország területén ne akadt volna kommunista tárgyú nyomozás.

A vidékre kiterjedő ügyekben különösen nehéz volt a helyzetünk... Később ezek a nehézségek elmúltak, mert kitűnően dolgozó csendőrségünk is bekapcsolódott a kommunisták elleni harcunkba. Különösen nagy segítségünkre volt Hajnácskőy csendőr ezredes, akinek fáradhatatlan szorgalma és nagy szakértelme nélkül aligha tudtunk volna annyira eredményesen dolgozni.

Nem dicsekvés a szándékom! Meg kell azonban említeni, hogy fogalmat alkosson olvasóm ez időbeli munkateljesítményeimről: hozzávetőlegesen mintegy hétezer kommunistát tettünk ártalmatlanná, illetve vetettünk véget földalatti munkájuknak. Harminc-negyven titkos nyomdájukat lepleztük le, köztük számos olyant is, amelynek a berendezése bármely modern nyomdai műintézet felszerelésével vetekedett."[12]

[9] Ugyanott, 62. old.
[10] Ugyanott, 85. old.
[11] Ugyanott, 82. old.
[12] Ugyanott, 90–91. old.

Az 1920-as évek elején kiterjesztették a levélcenzúrát. A főpostán egy csoport működött, amely a politikai rendőrségtől kapott lista alapján figyelte a megjelölt címekre érkező levélpostai küldeményeket. Ezeket a leveleket az ügyeletes detektív elolvasta, és szükség esetén lefényképeztette, majd visszaborítékolva a postahivatal továbbküldte.

1924-ben szervezték meg a telefonellenőrzést külön detektívcsoporttal. Bár a politikai osztály beosztottai teljesítettek itt szolgálatot, a telefonlehallgatás tulajdonképpen a Belügyminisztérium közigazgatási osztályához tartozott, s az osztály vezetője határozta meg, kinek a telefonját kell figyelni. A telefonlehallgatási apparátus egyszerre mintegy 80–100 telefonállomás figyelését tette lehetővé. A beszélgetéseket lehetőleg szó szerint kellett jegyezniük, s folyamatosan gépelték a lehallgatott anyagot. Naponta kétszer adtak róla jelentést, amelyből egy-egy példányt a kormányfő és a belügyminiszter is kapott. A megfigyelendők névsora esetenként változhatott, nagy része azonban állandó volt. Rendszeresen lehallgatták az SZDP, a legitimista, a nemzetiszocialista, a nyilaskeresztes, a polgári demokrata, a kisgazda-, a radikális, a nemzeti radikális párt vezetőinek, továbbá a kormánypárt egyes képviselőinek a telefonjait, és rendszeresen figyelték a keresztény ellenzék, Friedrich István és Payr Hugó pártját is. A lapszerkesztők telefonjait is állandóan lehallgatták. A lehallgató csoport a Belügyminisztérium V. emeletén elkülönítve, titkosan működött, létezéséről a minisztériumban dolgozók közül is csak kevesen tudtak.

A kormányzó azzal is megbízta Heténvit, hogy egyes minisztériumokban és állami hivatalokban tartsa számon a tisztviselők politikai beállítottságát. Ezért a politikai nyomozó főcsoport előbb egy-egy detektívet, majd csoportokat helyezett el a kijelölt intézményekben. Hetényi vagy Schweinitzer udvariasan felajánlotta a miniszteréknek, hogy személyük védelmére rendelkezésükre bocsát egy-két detektívet. Ilyen helyekre meglehetősen képzett detektíveket küldtek, akik megkedveltették magukat közvetlen környezetükkel, így szabad mozgáshoz jutottak, és bepillantást nyerhettek az ügyvitelbe. Ilyen detektívcsoportok épültek ki 1924-től 1938-ig a Miniszterelnökségen, a Belügy-, a Közoktatásügyi és a Népjóléti Mi-

nisztériumban, a MÁV-nál, a Nemzeti Banknál, az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosságánál. Tehát még a politikai osztály felettes hatóságainál is. Egymás ellenőrzésének félelmetes apparátusa jött ezáltal létre. A VKF 2. szintén kiépítette hálózatát a különböző minisztériumokban, és bizonyos mértékig ellenőrizte a politikai osztály munkáját is.

Hetényi a politikai rendőrség hatáskörét kiterjesztette a külföldiek és az idegenek ellenőrzésére, az útlevélügyekre, sőt az államrendészeti osztály – bár külön osztály maradt – szintén az ő irányítása alá került. A politikai osztály gondoskodott az államfő, a miniszterelnök, a kormány tagjai és a külföldi államférfiak személyes biztonságáról. A feladatok bővítésével párhuzamosan emelkedett a politikai osztály létszáma. 1929-ben a belügyminiszter úgynevezett repülőcsoportot hozott létre abból a célból, hogy a politikai osztálynak nagyobb áttekintése legyen és időben felfigyeljen az ország különböző részein jelentkező ellenzéki mozgalmi tevékenységre.

A repülőcsoport létrehozása azonban nem változtatott azon a helyzeten, hogy a vidéki városok politikai nyomozó hatóságai a politikai osztálytól elszigetelten végezték felderítő, illetve nyílt nyomozásukat. A politikai osztályt 1931-ben átszervezték, új neve országos politikai rendészeti osztály lett. Az átszervezés mindenekelőtt azt a célt szolgálta, hogy a politikai osztály országos hatóköre, súlya, szerepe megnövekedjék. Az országos politikai rendészeti osztály most már a vidéki rendőrkapitányságokon működő politikai csoportok teljes jogú központja lett, ezek vezetőit is az országos osztály alá rendelték. A belügyminiszter 1932. január 8-án kelt levelében közli az államrendőrség vidéki főkapitányával, Ghéczy Tihamérral, hogy „az alsófokú hatóságok államvédelmi teendői egységes irányítást igényelnek, és ez nem lehet a vidéki főkapitány feladata". Felhívja a figyelmet arra, hogy „minden kommunista szervezkedés kapcsolatban van vagy lesz a fővárossal", ezért a politikai rendészet a budapesti főkapitányság politikai nyomozó osztályának vezetőjéhez, Hetényi Imre főkapitány-helyetteshez tartozik. A nyomozó osztály országos ügykörrel rendelkezik, és közvetlenül a belügyminiszter alá van rendelve. Nagyobb helyeken be kell állítani a politikai rendészeti előadókat, „ezek a helyi kapitánysághoz tartoz-

nak, de minden ügyet azonnal jelenteniük kell közvetlenül Hetényinek, először telefonon, majd írásban is".[13]

Ez az intézkedés bizonyos mértékben védekezést is jelentett a csendőrség előretörésével szemben. Az egyensúlyi helyzet a két szerv között 1930 tavaszán bomlott meg, amikor a csendőrség országos központi nyomozó parancsnoksága létrejött.

Hetényi és Schweinitzer igen szorosan együttműködtek a párizsi, a római és a berlini rendőrséggel, politikai osztályokkal.[14] Információkat, híreket cseréltek ki, átadták egymásnak bizonyos szervezetekről és azok vezetőiről szerzett értesüléseiket, az is előfordult, hogy egyes rendőri intézményekkel közös akciót folytattak le. A rendőrségi kongresszusok gyakran adtak alkalmat ilyen kapcsolatok teremtésére, bővítésére. A Bécsben tartott rendőrkongresszus határozta el és valósította meg a nemzetközi bűnügyi rendőrségi bizottság felállítását, bécsi székhellyel. A bizottság 1938-ig 14 tanácskozó összejövetelt rendezett, megteremtette az európai belügyminisztériumok és rendőrségek együttműködését, és Bécsben nyilvántartó központot is létesített. Később Németország erőteljes közreműködésével megszervezték a nemzetközi rádiószolgálatot, és kiadták a nemzetközi körözőlapot.

A nemzetközi rendőrbizottság elnöke a bécsi rendőrfőnök, Johann Schober, később Otto Steinhaus, majd 1940-től kezdve Heydrich, a Gestapo egyik vezetője, Himmler helyettese lett. A bizottság köz-

[13] PI Archívum. 651. f. 5. cs. A XXII. 7/1932/1.

[14] Wayand Tibor feljegyzéseiből:

„Dr. Hivessy Jenő mondta el nekem egy alkalommal, a politikai nyomozócsoport Hain Pétert, Martinidesz Ödönt és Ruth Pál detektíveket a húszas évek elején Berlinbe küldte, hogy Magyarországról oda emigrált kommunistákat figyeljenek, magyarországi kapcsolataikat derítsék fel, és szerezzenek adatokat Magyarországon levő szervezkedésekről. Hain Péter 9 hónapon át figyelte a berlini emigrációs központot az ottani politikai rendőrség támogatásával, végül is egy vasárnapi napon a magyar szekció irodájába betörtek, minden iratról másolatot készítettek, majd ezekkel Budapestre visszatértek. Ezen ismeretek révén tág tér nyílott, hogy a rendőrség olyan személyeket is figyeljen, akik nem is sejtették, hogy gyanú alatt állnak. Igaz – mondotta el nekem Hivessy –, sok hiábavaló munkát is végeztek, mert a berlini anyagban szereplők közül sokan nem voltak bevonva az illegális munkába." (Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.)

pontját hamarosan Berlinbe helyezték. Különböző tanulmánycsoportok szervezésével mind szorosabbra vonták a német–olasz–magyar–lengyel, általában az európai, különösen a tengelyhatalmak rendőrségeinek együttműködését.[15]

Figyelemre méltó a magyar politikai rendőrség kapcsolata a fasiszta Németország hasonló intézményével, a Himmler vezette birodalmi titkosrendőrséggel.

1933 novemberében egy Berlinbe kiküldött delegáció (Boór Aladár miniszteri tanácsos, a közbiztonsági osztály vezetője, Csurgay Tibor miniszteri tanácsos és Schweinitzer József rendőrtanácsos) tárgyalásokat folytatott a német birodalmi belügyminisztérium, a porosz belügyminisztérium és a porosz titkosrendőrség megbízottaival a kommunizmus, illetőleg a kommunista propaganda ellen való védekezés tárgyában. A belügyminiszterhez intézett jelentésben többek között a következő áll: „Az ülést megnyitó elnöki beszédben Gottheiner birodalmi belügyminiszteri államtitkár melegen üdvözölt bennünket, és hangoztatta, hogy a kommunistákkal szemben való helyes és erélyes védekezés terén Magyarország több mint egy évtizeddel megelőzte Németországot... Megfelelő válasz után megkezdődtek az öt napon keresztül tartó tárgyalások, amelyek során egyrészt kicseréltük tapasztalatainkat, másrészt megbeszéltük az egységes védekezés lehetőségeit, amely védekezés most már – amidőn a kommunista párt és mozgalom Németországban is illegálissá vált, könnyen egy nevezőre hozható... A német megbízottak részletesebben ismertették velünk az átalakulás előtti idők kommunista üzelmeit, mi pedig közöltük velük mindama tapasztalatainkat, amelyeket az illegális kommunista propaganda terén az évek folyamán szereztünk, s amely közléseket hálás köszönettel vették tudomásul. Az egységes védekezésre vonatkozó megállapodásainkat írásba foglaltuk, mégpedig a német megbízottak kívánságára csak egészen röviden, inkább elvi téren mozogva, hogy aztán az egyes gyakorlati kérdésekben az eljárás és megoldás annál elasztikusabb lehessen."[16]

[15] A 60 éves magyar rendőrség. 1881–1941.

[16] Berlini kiküldetésekről jelentések. PI Archívum. 21631. A XXII. 7/1933/10.

A magyar politikai rendőrség tapasztalataival siethetett a német fasiszták segítségére. A jelentés büszkén, hivalkodva jegyzi meg: „A foglyok őrzését és a bizonyos időközökben a foglyok között következetesen tapasztalható mozgalmak mikénti ellenőrzését illetőleg – a zalaegerszegi táborban szerzett tapasztalataink alapján – különböző tanácsokkal láttuk el a németeket." Ugyanakkor elismerik, hogy ők is tanulhatnak a náciktól. Az ámulat hangján méltatják a német szervezettséget, „a német alapossággnak megfelelő elméleti és gyakorlati kiképzést", a „berlini nagy dimenziókat". A jelentés szerint: „dacára az átalakulás óta eltelt idő rövid voltának, a német organizációs képesség már eddig is szép eredményeket produkált. Természetesen eredményei még nem hasonlíthatók össze a mieinkkel, ellenben amit produkáltak, az már fel van dolgozva, sőt egész kis múzeumuk van kommunista propagandával kapcsolatos tárgyakból" – állapítják meg.

A megtekintett koncentrációs táborokkal kapcsolatban pedig kijelentik: „legyen szabad megjegyeznünk, hogy a Németországban látottak megerősítettek bennünket abban a régi véleményünkben, hogy nálunk is kívánatos volna hasonló intézmények ... létesítése".

Az 1935-ös tárgyalásokon Himmler személyesen részt vett. A lényeg itt is „a kommunista mozgalmak elleni közös védekezés volt".

Megállapítható, hogy a politikai osztályon 20–25 év alatt olyan vezető gárda szerveződött, amely a politikai rendőrség munkájában a kormány elképzeléseit érvényesítette. Ehhez a vezető gárdához tartozott Hetényi Imre, Sombor-Schweinitzer József, Zdeborszky Oszkár m. kir. kormánytanácsos, Hain Péter m. kir. kormánytanácsos, dr. Hivessy Jenő, dr. vitéz Antal István, Bánhidy Ottó detektívfelügyelők, dr. Szélessy Jenő csoportvezető és dr. Wajand Tibor.

Hetényi mint főkapitány-helyettes 1938 decemberéig irányította a politikai, az útlevél- és az államrendészeti osztályt, valamint a külföldieket ellenőrző hivatalt. Politikai okok miatt, a szélsőjobboldal nyomására nyugdíjazták. Helyére dr. Sombor-Schweinitzer József került, de csak rövid időre. Őt is élesen támadták zsidó származású felesége miatt, továbbá mert közismertté vált, hogy a kormány intenciói alapján a szélsőjobboldal ellen is folytatott felderítést és

nyomozást.[17] Széll József belügyminiszter ekkor Bártfay rendőrtanácsost bízta meg az osztály vezetésével, Schweinitzert pedig áthelyezték a bűnügyi osztályra. Ez a szélsőjobboldal előretörésével függött össze: ugyanis Schweinitzert tették felelőssé a nyilaskeresztes mozgalmak ellen az Imrédy-kormány idején foganatosított rendőri intézkedésekért. Ám a bűnügyi osztályon is az ő kezébe futott össze a politikai osztály hírszerző tevékenysége. Az a furcsa helyzet állott elő, hogy a politikai osztály vezetője, Bártfay és Schweinitzer a bűnügyi osztályról együtt jártak beszámolni a főkapitányhoz, holott még beszélő viszonyban sem voltak egymással. A beszámoló fontosabb kérdéseit azonban csak Schweinitzer ismerte. Rövidesen aztán ismét visszahelyezték a politikai osztályra.

Ennek is volt előzménye: egy alkalommal Horthy Miklós kérette magához Schweinitzert, s emiatt Bártfay, a politikai osztály vezetője megsértődött, még aznap beteget jelentett és felmentését kérte. Ekkor dr. Kálnay Gyula főkapitány-helyettest bízták meg a politikai osztály vezetésével, és Schweinitzert visszahelyezték helyettesként. A munkát valójában Schweinitzer irányította, s nemsokára ő lett az osztály vezetője. A csoportvezetők vagy a fontosabb ügyekben dolgozó detektívek neki számoltak be, tőle kapták az utasításokat. Ő pedig naponta beszámolt a belügyminiszternek és tartotta az összeköttetést más miniszterekkel.

Schweinitzer még Hain Péter és Wajand Tibor szerint is szaktekintély volt. 1918 óta teljesített szolgálatot a politikai osztályon. A magyar politikai rendőrség története szinte elválaszthatatlanul összefonódott személyével. A rendőrség egyik legérdekesebb figurája volt, neve ismertté és hírhedtté vált a magyar munkásmozgalomban is.

Politikailag a gróf Bethlen István, Keresztes-Fischer Ferenc által képviselt irányzathoz tartozott. A magyar fasizmusnak ez a meggyőződéses híve, hűséges kiszolgálója határozottan náciellenes volt. Horthyhoz és politikájához mindvégig hű maradt. Mégsem tekinthetjük egyszerű szolgaléleknek, gondolkodó, tervező, politikus rendőrnyomozó volt.

[17] Dr. Haraszthy Vince feljegyzéséből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/37. Jegyzőkönyv.

Schweinitzer pályáját a kispesti kapitányságon kezdte. Kispest politikai életében tűnt fel, eljárt a polgári kaszinóba, kapcsolatot tartott a Vázsonyi-párt kispesti vezetőivel. Majd átkerült a politikai osztályra, s alig néhány év alatt Hetényi jobb keze lett. A fogalmazói kar eleinte nem sokra becsülte Schweinitzert, aki liberális gondolkodású ember hírében állott. Első sikere az Erzsébetvárosi Kör bombamerénylőinek leleplezése volt, 1924 után pedig a KMP, a KIMSZ felderítése, leleplezése. Csoportvezető, majd később Hetényi helyettese lett. „Eredményes" munkájával a testületben nemcsak barátokat, híveket, hanem ellenségeket is szerzett. A politikai nézeteltérések személyes ellentétekkel, féltékenységgel és irigységgel párosultak. Elsősorban Hain Péter fordult szembe Schweinitzerrel, noha Hetényi együtt küldte őket Bécsbe, Berlinbe, Párizsba, Londonba tanulmányutakra, melyek során értékes információkat szereztek a politikai osztály számára.[18] Különösen elromlott köztük a viszony, amikor Schweinitzer lett Hetényi helyettese, és így Hain Péter neki volt kénytelen beszámolni.

Schweinitzernek volt a legnagyobb áttekintése, ő dolgozta ki a politikai rendőrség munkájának távlati elképzeléseit, s ő készítette az általános összefoglaló jelentéseket, az úgynevezett „vörös könyveket" is. Hozzá futottak be a baloldali ügyekben készült összes részjelentések mind a politikai osztályról, mind a társszervektől. Rendkívül ügybuzgó volt. Reggeltől késő estig a főkapitányságon tartózkodott, tanulmányozta a jelentéseket, készítette a javaslatokat, olvasta a házkutatások során lefoglalt könyveket.

Évtizedeken át szívós, kitartó harcot folytatott a Kommunista Párt, a kommunista ifjúsági mozgalom, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetekben működő baloldali mozgalmak ellen.

Politikai kombinációit, a nyomozás lépéseit, sakkhúzásait, egybekapcsolta a letartóztatottak szörnyű megkínoztatásával, mivel nagyon jól tudta, a letartóztatott kommunisták közül igen kevés az, akiből szép szóval vallomásokat lehet kicsikarni. Meggyőződhetett róla, hogy kemény, brutális kínzóeszközökkel is nehéz a kommu-

[18] Dr. Bártfay Ernő feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/37. Jegyzőkönyv.

nistákat szóra bírni. A „liberális", náciellenes Schweinitzer nem vetette meg a náci módszereket.

Munkájával nemcsak Hetényi volt elégedett, felfigyeltek rá a belügyi államtitkárok, sőt maga Horthy Miklós is. Kitüntették, és soron kívül előléptették.

A politikai rendőrség vezetője rendkívüli előjogokat élvezett. Különösen így volt ez Schweinitzer József esetében. A szolgálati út megkerülésével jelent meg a belügyminiszternél valahányszor a miniszter hívatta, vagy ha ő maga szükségesnek látta, hogy személyesen tegyen jelentést. Közvetlen telefonösszeköttetése volt a miniszterrel, az utasításokat legtöbbször magától a belügyminisztertől szóban, telefonon vagy írásban kapta. Az alkalomszerű jelentéseken kívül Schweinitzer hetenként egyszer részletes jelentést adott át a miniszternek a politikai hangulatról. (Egyébként a miniszter megkapta a csendőrnyomozó központ heti összefoglaló jelentéseit is. A csendőrnyomozó központ vezetője szintén közvetlenül a belügyminiszterrel állt érintkezésben.[19]) A kormányzó környezetével is kapcsolatban volt, gyakran beszámolt a kormányzó fiainak, és időnként a kormányzó is fogadta.[20]

1944. március 19-e után Schweinitzert és a politikai rendőrség néhány vezetőjét a Gestapo letartóztatta. A tengelyhatalmak elárulásával, valamint az angol titkosszolgálattal való összejátszással vádolták. Irodájában megtaláltak egy rádió adó-vevő készüléket, amelyet másodtitkára kezelt, de Schweinitzer is értett hozzá.[21]

Még 1943 szeptember elején bízta meg Várkonyi János és Kedélyes István rádiótávírászokat a készülék kezelésével, amelyet a Külügyminisztériumban dolgozó Veres László miniszteri titkártól kapott, azzal az utasítással, hogy vegyék fel a rádióösszeköttetést a jelentkező állomással. Mind Schweinitzer, mind dr. Veres figyelmeztette őket a szigorú titoktartásra, mert az elővigyázatlanság, az in-

[19] Pásztóy Ámon feljegyzéseiből. Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. II. 1555/1448.

[20] Dr. Wajand Tibor feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[21] Haraszthy Vince feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/37. Jegyzőkönyv.

diszkréció a miniszterelnököt és magát a kormányzót is igen súlyos helyzetbe hozhatja. Várkonyi János és Kedélyes István felvették az összeköttetést a jelentkező angol állomással. Ez a rádiókapcsolat egészen 1944. március 18-ig tartott.[22]

Schweinitzert a bécsi Gestapónál hallgatták ki, innen került a flossenbürgi koncentrációs táborba. Az amerikaiak előrenyomulása elől Keresztes-Fischert és Schweinitzert Flossenbürgből Heiligkrehnlenbe vitték, ahonnan az amerikaiak szabadították ki őket.

Az amerikai katonai rendőrség egyik tisztje, egy Granville nevezetű főhadnagy (magyar nevén Grünwald László) Kereszter-Fischer Ferencet, Keresztes-Fischer Lajost, Schweinitzer Józsefet és a többi detektív vezetőt rövidesen Salzburgba szállíttatta, ahol Schweinitzer, Hivessy, Szélessy, Borbás és mások az amerikai katonai rendőrség szolgálatába szegődtek.[23] Mint Himmler Márton amerikai ezredes munkatársai segítettek az amerikai katonai rendőrségnek a náci és nyilas háborús bűnösök ügyeinek tisztázásában. Többek között részt vettek Szálasi és mások kihallgatásában.

A politikai rendőrség egyik főcsoportja az államférfiak személyes biztonságának a szolgálatát látta el, ennek vezetője Hain Péter volt. Egy másik főcsoport – amely több alcsoportból állt – a különböző politikai mozgalmak, szervezetek ellenőrzését és felderítését végezte.

A legfontosabb az úgynevezett baloldali alcsoport volt. Ide tartoztak a kommunista, a szociáldemokrata és a szakszervezeti nyomozások. Ellenőrizték a különböző munkás- és sportegyesületeket.

A jobboldali alcsoport feladata főleg a Nyilaskeresztes Párt ellenőrzése és az ottlevő illegális csoportok felderítése, az időnként feltűnő különböző jobboldali pártok és csoportok, valamint a német kisebbség szervezetének, a Volksbundnak az ellenőrzése volt.

A készenléti csoport végezte a befutó jelentések, feljelentések, bejelentések ellenőrzését.

A sajtócsoport a baloldali sajtót ellenőrizte, tanulmányozta. Javaslatokat tett a cenzúra szigorítására, esetleg folyóiratok, lapok beszüntetésére vagy elkobzására.

[22] Várkonyi János feljegyzéseiből. BM Irattár.

[23] Dombi Antal feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/37. Jegyzőkönyv.

Külön csoport ellenőrizte a vallási szektákat.[24]

A baloldali alcsoport vezetője 1937-ben dr. Wajand Tibor detektívfelügyelő lett, aki korábban is a csoport egyik legtehetségesebb nyomozója volt. Wajand Tibor 1890-ben született Budapesten. Apja elemi iskolai igazgató volt Rákosszentmihályon. Fiát is tanítónak szánta. Wajand Tibort azonban rossz magaviselete miatt eltanácsolták a tanítóképzőből, s 18 éves korában lett bérelszámoló a Ganz-gyárban. Innen vonult be a katonasághoz. 1916 augusztusában orosz hadifogságba került. A hadifogságból 1918 februárjában kalandos úton tért haza. Ekkor egy általános kultuszminiszteri rendelet alapján mint hadviseltet felvették a Rössler-féle kereskedelmi iskolába. Érettségi után 1918 novemberében lépett a rendőrség kötelékébe. 1920 januárjában kinevezték a budapesti főkapitányságra.[25] A későbbiekben valamennyi jelentősebb kommunistaellenes nyomozásban részt vett. Így a Rákosi Mátyás, Vas Zoltán, Vági István, Szántó Zoltán ellen folytatott nyomozásokban és a többi úgynevezett „nagy ügyekben". Javaslata alapján szerezték meg az MSZMP bizalmas iratait a Hernád utcai párthelyiségből. A Szántó-ügy után Háy Mihálynak, a KMP egyik vezetőjének a letartóztatásában volt „kiemelkedő" szerepe.[26]

Részt vett a harmincas évek elején az Eötvös-kollégiumi kommunista diákszervezet felgöngyölítésében.

1935-ben Hain Péter helyettese lett és mikor 1937-ben Hain Pétert kinevezték a kormányzósági főcsoport vezetőjének, ő került a helyére. 1939-től szorosan együttműködött a csendőrnyomozó központi parancsnoksággal és a VKF 2.-vel.[27]

[24] Hain Péter feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 18841/1946/32. Jegyzőkönyv.

[25] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[26] Haraszthy Vince és Wajand Tibor feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/37. Jegyzőkönyv és Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[27] „Wajand Tibort 1939-ben ismertem meg, mint olyan detektívet, aki a kommunista szervezkedésekről, azok módszereiről a legtöbbet tud a detektívek közül. Ismeretei vannak a pártról, az emberekről, a legkülönbözőbb baloldali mozgalmakról." (Árbócz János feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. sz. Jegyzőkönyv.)

Az államrendészeti osztály irányítása a politikai osztály vezetőjéhez tartozott. Ez a szerv jelentős szerepet töltött be a rendőrség történetében. Országos hatáskörrel rendelkezett, feladata a különböző egyesületek és pártok, különösen a munkásszervezetek legális ellenőrzése volt, hivatalosan felülvizsgálta működésüket. A jobboldali társadalmi egyesületek támogatták a munkásszervezetek elleni harcát.

A vitézi székek, a MOVE-egyesületek, a nemzetvédelmi keresztesek, a Turul Bajtársi Egyesületek egyes szekciói, továbbá a levente-főoktatók egy része mind határozottabban a katonai és rendőri hatóságok szolgálatában állt. Például 1930 februárjában a Hungária Magyar Technikusok Egyesületének szittya csoportja részletes tervezetet dolgozott ki és juttatott el Scitovszky Béla belügyminiszterhez a kommunista mozgalom gyökeres felszámolása ügyében.

Az államrendészeti osztály, ha titkos szervezkedést derített fel, az adatokat átadta a politikai osztálynak, amely lefolytatta a nyomozást.

Tüntetések esetén az államrendészeti osztály nyomozói a karhatalmi egységekkel működtek együtt, az ő feladatuk volt, hogy a tüntetések, illetve megmozdulások szervezőit a helyszínen megtalálják és kiemeljék. E sajátos feladatból adódóan a politikai osztály egyes nyomozói az államrendészeti osztály rendelkezésére álltak. Az osztályon referensi rendszer volt, az egyesületek, szervezetek különböző referensekhez tartoztak, akik a jelentéseket, jelzéseket összegyűjtötték, és ezek alapján értékelték a szervezeteket. Feladatuk volt az előadások, gyűlések, egyesületi ügyeknél a mozgalmak tanulmányozása, és a politikai jelentőségű mozgalmak, szervezkedések felderítése a nem politikai szervezetekben is. „Ez a felügyelet – írja Pásztóy Ámon – azonban hiányos lett volna, ha a rendőrhatóságok köteles gondossággal az egyesületi életbe bele nem tekintenek. A rendőrségnek tehát, ha jelen is van, lehetőleg észrevétlenül kell jelen lennie." Ezt úgy oldotta meg, hogy bizalmas emberét küldte be az egyesületbe tagként, „aki az egyesületi életben részt vett, an-

nak minden életnyilvánulásáról tudomást szerzett, s így hű képet tudott adni az egyesület életéről".[28]

A belügyminiszter egyik utasításában elrendelte például, hogy „a rendőrhatóságok indokolt esetben bizalmi egyének vagy polgári ruhás közegeknek a tömegbe való beállításával iparkodjanak izgatókat leleplezni. Általában mindazokat a helyeket és helyiségeket (sétaterek, munkaközvetítők, kocsmák stb.), ahol nagyobb tömeg szokott összejönni, szoros figyelés alatt kell tartani . . ."[29]

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek vezetői között akadtak megalkuvók, jobboldaliak és árulók, de magát a Szociáldemokrata Pártot és a szakszervezeteket mindig ellenséges erőnek tekintették, és a rendeletek sorában összekapcsolták a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt elleni intézkedéseket, mint ahogy a valóságban is összefüggött e szervezetek munkája.

Az államrendészeti osztály nyilvántartása – mint már említettük – összegezte az egyesületeket, a szakszervezeteket, a pártokat, a kommunistagyanús személyeket. A nyilvántartási lapokat a következő fő csoportokra osztották: egyesületek, pártok, tiltott sajtótermékek, aggályos személyek. A nyilvántartási adatokból készült az adattár, amely egyszerűsítette és gyorsította a nyilvántartás kezelését, mert az adatok kikeresésénél nem kellett a nehezebben kezelhető nyilvántartást igénybe venni. Tóth Vince „Szervezett tömegmozgalmak" című könyvében az 1920-tól 1932-ig terjedő évek tömegmozgalmait tekintette át. 1933-ban pedig „Literatura Internacionalé" címmel összeállított az előbbihez hasonló könyvet, amely feldolgozta a baloldali mozgalmakkal összefüggő nemzetközi irodalmat.[30]

A gyűlések feloszlatására is az államrendészeti osztály vezetője adott utasítást. A gyűlések betiltása végső fokon a belügyminiszter hatáskörébe tartozott, de az többnyire a politikai és az államrendészeti osztály vezetőjének javaslata alapján döntött. Külön szabályozták, hogy milyen módon kell a gyűlések feloszlatását megoldani.

[28] Pásztóy Ámon feljegyzéseiből. Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. II. 1555/1448.

[29] PI Archívum. 651. f. 5. cs.

[30] Tóth Vince feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/3. Jegyzőkönyv.

Egy-egy nagyobb esemény vagy országos megmozdulás előtt szintén az államrendészeti osztály tett javaslatot preventív eljárásokra és ők javasolták azok internálását, akiknek neve többször szerepelt a baloldali megmozdulásokban. Úgynevezett „feketelistákat" állítottak össze, és ahogy az államrendészeti osztály vezetője fogalmazta, „tudományosan üldözték a munkásmozgalom baloldali elemeit".

Az államrendészeti osztályt gyakran közvetlenül a belügyminiszter tájékoztatta valamilyen baloldali megmozdulásról, és utasítást adott a beavatkozásra.

„Ismételten kaptam oly irányú bejelentést – írja a belügyminiszter –, hogy a Szociáldemokrata Pártban úgynevezett »baloldal« van kialakulóban, mely tulajdonképpen a kommunisták érdekében tevékenykedik... Ennek leleplezése és megakadályozása államrendészeti érdeket képez..."[31]

1927. június 1-i leiratában a következőket olvashatjuk: „Arról szereztem tudomást, hogy a kommunisták főleg vasár- és ünnepnapokon kirándulás örve alatt erdőkben, ligetekben stb. tervszerűen nagyobb csoportokban összegyűlnek, s a hatóságok ellenőrzését kikerülve kommunista gyűléseket tartanak... s azután különböző utakon mint kirándulók térnek vissza."

„Bár a gyűlés színhelye természetszerűleg a lakott helyektől távol esik, megfelelő bizalmi emberek bevonásával a hosszabb ideig – néha órákon át tartó gyűlésezésekről és szónoklásokról a rendőrhatóság megfelelő időben tudomást szerezhet, s még idejében intézkedhet."[32]

1927. szeptember 4-én a belügyminiszter országos házkutatást rendelt el a leirathoz mellékelt névsor alapján. A házkutatások során „számba veendő az is, hogy ezek az emberek nem tagjai-e a Természetbarátok Turista Egyesületének, Eszperantó Egyesületnek, Alkoholellenes Munkásszövetségnek."[33]

1928. január 11-én kelt rendeletében a belügyminiszter az alábbi utasítást adta: „A különböző hatóságoktól vett jelentések és megbízható egyénektől kapott bizalmas információk szerint a Természet-

[31] BM Irattár. 5194/1927. VII. res.
[32] PI Archívum. 651. f. 5. cs. 4200/10/1927. VII. res.
[33] PI Archívum. 651. f. 5. cs. 6800/1927. VII. res.

barátok Turista Egyesülete alapszabályellenes működést fejt ki, amennyiben tagjai a turistaság örve alatt úgy a főváros környékén elterülő erdőkben, szigeteken, turista menedékházakban, mint általában a vidéki városokat és ipari gócpontokat környező erdőkben, ligetekben stb., főleg szombat-vasárnap folyamán titkos kommunista agitációkat és szervezkedést folytatnak ... ezt a jelenséget kísértesse a legéberebb figyelemmel; utasítsa alárendelt hatóságait, hogy a szereplőkkel szemben a legszigorúbban járjanak el ..."[34]

Még azt is belügyminiszteri rendelet írta elő, hogy „tiltsák meg az iskolaköteles korban levő gyermekeknek, az iparos- és kereskedőtanoncoknak, hogy a szociáldemokrata pártszervezetekben és szakszervezetekben tartandó előadásokon részt vehessenek."[35]

Az államrendészeti osztálynak a Szociáldemokrata Párt szervezeteiben tartott gyűlések hangulatát is figyeltetnie kellett. Jelentést készítettek „az egyes felszólalások tartalmáról és hanghordozásáról". A gyűléseken jegyezték a beszédek szövegét, a belügyminiszter utasítása alapján igyekeztek a teljes szöveget mellékelni a jelentéshez. Ugyanez az 1931. augusztus 26-i rendelet előírta, hogy ahol „agrárlakosság van és nincsenek szociáldemokrata szervezetek", ott el kell utasítani mindenféle szociáldemokrata gyűlés engedélyezését.[36]

Az államrendészeti osztályon nyilvántartási kartonokra feljegyezték a különböző megmozdulások, gyűlések helyét, idejét stb. Időnként összefoglalókat készítettek az általuk ellenőrzött szervezetről. Rendszeresen állítottak össze jelentéseket a szakszervezetek fejlődéséről, taglétszámuk alakulásáról és a sztrájkmozgalmakról. Évek alatt tetemes anyag gyűlt össze a különböző, főleg baloldali szervezetekről. Ezek az összefoglalók – különösen ahol nyomozásokra volt szükség – rendszeresen a belügyminiszterhez kerültek.

Az engedélyezett gyűlésekre, összejövetelekre hatósági biztosokat küldtek, azzal a szigorú utasítással, hogy ha a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezet gyűlésein a társadalmi rendet sértő beszéd,

[34] PI Archívum. 651. f. 5. cs. A. VI. 21/24. 9593/1927. VII. res.
[35] PI Archívum. 651. f. 5. cs. A. XVII. 1. 1931/28.
[36] PI Archívum. 651. f. 5. cs. 6840/1931. VII. res.

felszólalás hangzik el, a gyűlést fel kell oszlatni, ha szükséges, karhatalommal szét kell verni.

Az 1930-ban tartott IX. szakszervezeti kongresszuson szóvá tették, hogy „új szervezetek, illetve munkásegyesületek alakításánál a rendőrség és csendőrség évtizedekre visszamenően vizsgálja a kezdeményezők előéletét", és ha valaki akár csak kihágásért büntetve volt, nem vehet részt az egyesület alapításában. A kongresszus megállapította: „A földmunkások üldözéséről köteteket lehet írni."[37]

Az egyik felszólaló rámutatott arra, hogy a kormány megakadályozza a vasutasok szakszervezetének létrehozását. A villamos- és helyérdekű vasúti alkalmazottaknak, munkásoknak lehetővé tették ugyan a szervezkedést, de előírták, hogy a vasúti és hajózási felügyelőségnek joga van részt venni a szakszervezet minden megmozdulásán, még a vezetőségi üléseken is. A Beszkárt igazgatósága rendőrségi támogatással ellenőröket küldött a szakszervezetek fontosabb gyűléseire.[38]

A kongresszuson felszólalók elmondották továbbá, hogyan akadályozták meg a hatóságok a szervezkedést.

A hajdúhadházi főszolgabíró a csendőrség jelentése alapján „állambiztonsági és társadalmi, valamint a köznyugalom szempontjából káros tevékenysége miatt" tiltotta be a helyi földmunkások egyesületét.

A szarvasi főszolgabíró azzal az indokkal tiltotta be a kondorosi földmunkások helyi csoportjának alakuló gyűlését, hogy „már korábban több ízben betiltották az alakulást".

A dombóvári járás főszolgabírója azért nem engedélyezte a helyi földmunkáscsoport megalakulását, mert „a gyűlésen rendzavarás lehetséges".

Előfordult az is, hogy a felsőbb hatóságok engedélyezték a helyi szervezet megalakítását, de a helyi hatóságok megakadályozták a gyűlés megtartását, mint például Borsodnádasdon.

A gyöngyösi kapitányság a következő indokkal tiltotta be a gyűlést: „a hatóságom területén levő és az egyes szakszervezetekbe cso-

[37] A szakszervezeti mozgalom Magyarországon. 1926–1929. Világosság Könyvnyomda Rt., Budapest 1930. 118. old.

[38] Ugyanott, 145. old.

portosult munkásságnak körülbelül hatvan százaléka jelenleg megélhetését biztosító kereseti forrás nélkül tengődik, és nagyobbrészt az egyes szakszervezetek által nyújtott munkanélküli-segélyekre van ráutalva. A közbiztonság szempontjából a munkásság fönt vázolt állapota nem alkalmas arra, hogy nyílt népgyűlésen a szenvedélyek mesterségesen fölcsigázva legyenek, és a szakszervezetek által nyújtott hetvenezer korona segély ellenében a munkásokat a szakszervezetbe való belépésre csábítsa."[39]

Székesfehérváron a rendőrkapitány nem engedélyezte a helyi vasmunkások csoportjának közgyűlését, „mert a bejelentésből hiányzik a központi kiküldött neve". A győri főkapitány azzal utasította el a győri szakszervezeti bizottságot, hogy a gyűlés megtartására megjelölt ház az érdeklődőket nem tudná befogadni.

A kiskunhalasi rendőrség az építőmunkások gyűlését azért nem engedélyezte, mert „a felizgatott kedélyeket még jobban elmérgesítené".

A pécsbányatelepi rendőrkirendeltség a bányamunkás-szervezet összejövetelét influenzajárványra való hivatkozással akadályozta meg.[40]

Ózdon a Vas- és Fémmunkások Szövetségének összejövetelét a rendőrség, a főszolgabíró, valamint az alispáni hivatal tiltotta be, mert a gyűlések bejelentésében „alaki" hibákat fedezett fel.[41]

A harmincas évek közepén megerősödtek a szélsőjobboldali irányzatok, s ez a rendőrség tevékenységében is tükröződött. Akadályozták például az SZDP röpiratainak terjesztését. A terjesztőket nemegyszer letartóztatták, és eljárást indítottak ellenük. Az SZDP 1937-ben tartott kongresszusán beszámoltak arról, hogy egyre gyakrabban támadtak meg pártházakat, szakszervezeti otthonokat különböző szélsőjobboldali fasiszta csoportok. S amikor a szociáldemokrata munkások a támadókat visszaverték, a rendőrség a szociáldemokrata munkásokat tartóztatta le és indított ellenük eljárást. Csak 1937-ben szociáldemokrata szeminárium tartása címén 29 embert ítéltek el. Az SZDP központjából a vidéki városokba utazó szervezőket

[39] Ugyanott, 148. old.
[40] Ugyanott, 149. old.
[41] Ugyanott, 150. old.

rendszeresen vagy a rendőrség, vagy a csendőrség letartóztatta. A csendőrség és a rendőrség névtelen feljelentésre hivatkozva házkutatásokat tartott sok szociáldemokrata vezetőnél. Nem egyet közülük rendőri felügyelet alá helyeztek, mert a könyvtárában marxista könyveket találtak. Munkás kiránduló csoportokat detektívek, csendőrök igazoltattak, sokakat közülük rendőri felügyelet alá helyeztek.

Nem egy esetben előfordult, hogy „a rendőri nyomozás cselekményt nem tud megállapítani, mégis rendőri felügyelet alá helyezéshez folyamodik, holott a közigazgatási bíróság legutóbbi ismeretes határozata alapján annak voltaképpen törvényes alapja nincs".[42]

A politikai rendőrség árnyaltabban kezelte ugyan a kommunista mozgalmon, általában a munkásmozgalmon belüli áramlatokat és szervezeteket, de bizonyos idő után mégis felszámolták ezeket a szervezeteket is.

Néhány példát érdemes ezzel kapcsolatban is idézni. A harmincas évek elején alakult meg Magyarországon a nemzetközi trockizmus hatására a „Magyarországi Baloldali Kommunisták Szövetsége".[43] A szervezkedés élén Hartstein Iván, Fürth Barnabás és három társuk állt. Ők alkották a mozgalom vezetőinek ötös bizottságát.

A titkos trockista szervezet a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben fejtett ki agitációs, szervező munkát, s „Osztályharc" címmel illegális lapot adtak ki, sőt egy ideig legálisan is megjelent a „Spartakus" című lapjuk. Támadták a Kommunista Pártot és a KIMSZ-t. 1932 júliusában Fürth Barnabás Berlinben, majd

[42] A Magyarországi SZDP vezetőségének és parlamenti csoportjának XXXI. évi jelentése az 1937. évi pártgyűléshez. Budapest 1937. 61. old.

[43] A munkásmozgalomban más trockista jellegű csoportok is működtek. A legismertebb ezek közül Justus Pál és köre volt, akik miután a Kassák-féle munkakörből kiváltak, csatlakoztak a Szociáldemokrata Párt VI. kerületi szervezetéhez, és több mint tíz évig vettek részt az ifjúsági csoport munkájában. „Már ez időben is Justus Pál és szűk körébe tartozó fiatalok jó néhány kérdésben az SZKP és a KMP állásfoglalásával ellentétben Trockij álláspontján álltak. Emellett a korabeli magyar reakció megítélésében és a szocialista törekvések megvalósításában gyakran helyes politikai és elvi nézeteket vallottak." (A Terézváros munkásmozgalma. Magyar Szocialista Munkáspárt VI. kerületi Bizottságának kiadása. Budapest 1970. 125. old.)

Pozsonyban összeköttetést teremtett a trockista (ún. IV.) Internacionáléval. Ezután még szélesebb körben igyekeztek tevékenykedni. Vitáik, akcióik mind agresszívabbá váltak, nem egy esetben verekedéseket provokáltak a kiránduló ifjúmunkások között. A KMP és KIMSZ hatókörébe eső területeken azonban elszigetelődtek. Ekkor megpróbáltak kapcsolatot létesíteni üzemi munkásokkal, lapjaikat és röpirataikat üzemekben is terjeszteni kezdték, nyilvános előadásokat, vitákat rendeztek a munkásosztály helyzetéről, a politikai viszonyokról. De ez a tevékenységük már túlment azon, amit a politikai rendőrség még elnézett; a csoport vezetőit és aktív tagjait, összesen 27 embert letartóztattak.

A politikai nyomozó főcsoport jelentése szerint a trockista szervezet: „a Kommunista Párt, illetve a Kommunista Internacionálé taktikai irányelveinél radikálisabb elveket kíván megvalósítani, azonnali és közvetlen fegyveres harcot hirdet a hatalom birtokáért és a proletár uralom megteremtéséért".

Bár a bíróság nem hozott olyan súlyos ítéletet, mint a kommunisták esetében, de 1933. február 14-én Szemák Jenő büntető törvényszéki tanácselnök vezetésével mégiscsak eljárt ellenük.[44]

Hasonló jellegű, kisebb trockista csoport nyomára bukkant a politikai rendőrség 1943 novemberében. E csoport 15 tagját letartóztatták, és bíróság elé állították. A csoport célja a IV. Internacionálé magyarországi szervezetének megalakítása volt, ehhez már hosszabb ideje politikai és szervezeti előkészületeket tettek.[45]

A csoport vezetője 1920 óta vett részt a mozgalomban, tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak, a Vági-pártnak, részt vett a szakszervezeti ellenzéki mozgalomban, de 1933-tól a szélsőbaloldali csoportosulásokhoz kapcsolódott. A háború alatt újra aktivizálódott, és környezetéből, baráti köréből hozta létre a IV. Internacionálé magyarországi szervezetét előkészítő bizottságot. Talán nem érdektelen a VKF ügyészségének állásfoglalása:

„A IV. Internacionálé és a kommunista pártok között fennálló ellentét csak jelszavakban, elméletben létezik. Az elméleti ellentét

[44] Budapesti kir. büntető törvényszék 13506/1933/17. sz. ítélet.
[45] K. U. sz. 135. 114/1943. IV. 3/1608/1943. A budapesti kir. ügyészség 1943.

gyakorlati téren csak akkor ébredhet fel, amikor az egész világot meghódította a nemzetközi proletárforradalom. Amíg a fennálló polgári társadalmi rend veszélyben van, a proletárforradalom részéről előkészítő szervezkedés, álljon a III. vagy IV. Internacionálé alapján, veszélyes. Bármilyen árnyalatú és színezetű szervezkedés, amely a nemzetközi proletárforradalom felé tör az adott világhelyzetben, amennyiben a Szovjetunióval háborúban álló állam keretén belül szervezkedik és uralomra igyekszik jutni, kétségtelenül gyengíti az ország háborús felkészültségét, mert a belső erőket rombolja, de azért is, mert a megnyert politikailag iskolázatlan tömegek előtt az árnyalati különbségek nem tűnnek fel, s az ellentétek ellenére is a Szovjetunió mint kommunista állam győzelme iránti rokonszenvükről van szó. Éppen ezért az adott szervezkedés a Szovjetunióval hadban álló Magyarország belső társadalmi erőinek a felmorzsolását készíti elő."[46]

Nyilvánvaló, hogy ez a kis csoport, a maga zavaros ideológiájával, idejét múlt politikai orientációjával önmagában nem jelentett veszélyt a hadban álló Magyarország számára, de a munkásmozgalom különböző irányzatait képviselő számos szervezet, csoport együttesen már veszélyessé válhattak. A VKF ügyészsége ezt jól tudta. Ezért még azt a kis csoportosulást sem tűrte el – bár az élesen szemben állt a KMP politikájával.

A munkásmozgalmi és a radikális baloldali irányzatok mellett, az elnyomó apparátus állandóan figyelemmel kísérte a polgári demokratikus irányzatokat, különösen azokat, amelyek köztársasági propagandát folytattak. Néhány példát erre vonatkozólag is érdemes megemlítenünk:

1921. október 11-én nyilvános tárgyaláson ítélkezett a bíróság Babotán Kálmán és 27 társa ügyében,[47] akiket köztársaságpárti szervezkedés miatt rögtönítélő bíróság elé állítottak. Babotán Kálmán részt vett az 1918–1919-es forradalmakban, de az ellenforradalom felülkerekedése után visszavonult a politikai élettől. Majd 1921-

[46] Ugyanott.

[47] Budapesti kir. büntető törvényszék mint rögtönítélő bíróság. 61244/1921.

ben bekapcsolódott egy köztársasági párt létrehozásába. Vendéglőkben, magánlakásokban, a budai hegyekben tartották megbeszéléseiket, gyűléseiket; főképp kisiparosok, kistisztviselők, részben munkások csatlakoztak hozzájuk. Volt közöttük néhány szociáldemokrata, sőt olyanok is akadtak, akik 1918–1919-ben tagjai voltak a Kommunista Pártnak. A szervezkedés során felmerült az a gondolat, hogy a köztársaság kikiáltását fegyverrel kényszerítsék ki. Ezért egyik tanácskozásukon elhatározták, hogy a katonák, különösen a tüzérek és a géppuskások körében szervező munkát indítanak. Néhány hónap alatt értek is el bizonyos eredményt. Mindez nem volt ideológiailag és politikailag megalapozva, de abban megegyeztek, hogy a köztársaságot visszaállítják és Károlyi Mihályt újból köztársasági elnökké választatják. Elhatározták, hogy összeköttetést létesítenek Bécsben és Párizsban élő emigráns köztársaságpárti csoportokkal, és az ő segítségüket is igénybe veszik. A bírósági tárgyaláson kiderült, hogy a köztársasági szervezet vezetőit és tagjait a legbrutálisabb kínzásokkal kényszerítették vallomástételre a politikai rendőrségen. A rögtönítélő bíróság súlyos ítéletet hozott.

Meghurcolás, széles körű nyomozás, kihallgatás, házkutatás és több provokációval egybekötött akció jellemzett egy másik ügyet, amely Czibor István nevéhez fűződik.

Czibor István szerszámkészítő munkás, részt vett az 1918-as polgári demokratikus és az 1919-es szocialista forradalomban. A Tanácsköztársaság leverése után külföldre ment. Bécsben, Belgiumban bekapcsolódott az emigráns-mozgalmakba, majd Párizsban a Károlyi Mihály és Veér Imre köré csoportosuló politikai mozgalomban vett részt. Tagja volt a Párizsban székelő Emberi Jogok Ligájának és a magyar szekció vezetőségének, utóbbi az Emberi Jogokat Védő Magyar Liga elnevezéssel működött.

Az ügyészség, rendőrség és bíróság aktáiban nincs semmilyen olyan adat, amely szerint Czibor Istvánt Károlyi Mihály vagy valamilyen szervezet küldte volna vissza Magyarországra. Az ügyészség vádirata nem annyira Czibor bűncselekményét taglalja, hanem a Károlyi Mihályék befolyása alatt álló Emberi Jogokat Védő Magyar Ligát s annak „Köztársaság" című lapját. A vádirat felsorolva e mozgalom vezetőit, a következőket állapítja meg: „Az az egyesü-

let, amelynek alapítói, vezetői, tagjai a magyar történelem legszomorúbb korszakának ezen gyászvitézei, ez az egyesület nem is tűzhet ki feladatául és céljául mást, mint azt, hogy újra megdöntse a hosszú évek verejtékes munkájával helyreállított magyar jogrendet, 1918. október 31-nek avagy 1919. március 21-nek mintájára, hatalmi törekvéseik áldozataivá tegyék az országot."[48]

Az ügyészség mellékelte a Károlyi Mihály-féle emigrációra vonatkozó dokumentumait, a „Köztársaság" című lap több példányát, a Külügyminisztérium és a politikai nyomozó főcsoport jelentéseit. Az ügyészség indítványára a tárgyalásra tanúként beidézték a Szociáldemokrata Párt vezetőjét, Peyer Károlyt és az 1918-as októberi polgári demokratikus forradalom néhány vezetőjét.[49]

Valóban, Károlyi és mozgalma az emigrációban küzdött a magyar demokratikus köztársaságért, Horthy véres ellenforradalmának leleplezéséért. A „Köztársaság" című lap minden számában leleplezte Horthyt, a különítményeseket, akik „az emberi és népjogok megcsúfolásával középkori barbár invázió útján bitorolják a hatalmat". Leleplezte Bethlen István „gonosz machiavellista" politikai manővereit, és harcot hirdetett a köztársaságért.

A Bethlen-kormány, a Horthy-klikk Czibor István perbefogásával, nyilvános főtárgyalásával, meghurcolásával a köztársaságért harcolók ligáját, Károlyi Mihályt, Veér Imrét, Juszt Ivánt, az emigráció polgári demokratikus szárnyát ültette a vádlottak padjára. A politikai rendőrség oly módon is kompromittálni akarta ezt az irányzatot és magyarországi hatását, hogy hamisított jelentéseikben Czibor Istvánt nemcsak az Emberi Jogok Magyar Ligájának vezetőségi tagsága miatt vádolta, hanem anarchista csoport részvevőjeként is. Bécsben próbáltak adatokat szerezni annak bebizonyítására, hogy Czibor tagja volt egy anarchista csoportnak, amely merényletet készített elő Horthy Miklós és más vezető kormányférfiak ellen.

A nyomozati jelentések, majd később az ügyészi iratok is azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy Károlyi Mihály polgári demokra-

[48] BM Irattár. 0521 szám 1927. kü. A budapesti kir. ügyészség.
[49] Ugyanott.

tikus-köztársasági, Böhm, Garbai szociáldemokrata, Landler, Kun kommunista irányzatai és a már említett anarchista csoportok kapcsolatban álltak egymással. Úgy fonták a szálakat, mintha ezek mindnyájan azonos célért harcolnának, a közöttük levő mélyreható elméleti és politikai nézeteltéréseket tudatosan elhallgatták vagy lekicsinyelték, hogy a polgári demokratikus köztársaságért harcba induló mozgalmat kommunistának, anarchistának tüntethessék fel, és így a per folyamán elérjék a megfelelő hatást.[50] És bár Czibor Istvánt az 1927 júliusában tartott főtárgyaláson végül is felmentették „az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló bűntett" alól, a kihallgatások, a nyomozások és a nyilvános tárgyalások hozzájárultak a közvélemény félrevezetéséhez.

Ilyen és ehhez hasonló módszerekkel próbálták a köztársasági mozgalmakat letörni, illetve kompromittálni. Talán a legjelentősebb ezek közül a Károlyi Mihály ellen indított vagyonelkobzási per. Ezt maga Bethlen István kezdeményezte az 1915. évi 18. tc. alapján, amelyet azonban elégtelennek tartottak, s ezért Bethlen és Horthy a nemzetgyűléssel meghozatott egy póttörvényt, az 1921. évi 13. tc.-t. Ez kimondta: „Ha az országból távollevő egyén hitbizományi birtokos és felségsértés vagy hűtlenség bűncselekményét követte el a háború alatt az ellenség megsegítésével, akkor a hitbizományi vagyon megosztandó az állam és a hitbizomány között." A budapesti polgári törvényszék tanácsa Osvald István elnökletével egy hónapig tárgyalta az ügyet. Károlyi Mihályt, az 1918-as köztársaság elnökét felségsértéssel és hűtlenséggel vádolták. A bizonyítás nem ment könnyen, de Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök mindenképpen a per lefolytatása mellett volt, mert ezzel az 1918 októberében létrejött köztársaságot próbálták a vádlottak padjára ültetni. Nagyszámú hallgatóközönség jelent meg a tárgyaláson, és a budapesti napilapok bőségesen írtak az ügyről.[51]

A Kossuth-párt ellenzéki polgári párt volt, főleg a választások során lépett fel, de időközönként gyűléseket, vacsorákat tartott, és klubszerű életet élt. Nagy Vince, a Kossuth-párt ügyvezető elnöke, a

[50] B. XII. 29/29. sz. 1927. Budapesti kir. büntető törvényszék.

[51] *Nagy Vince:* Októbertől októberig. Emlékiratok – önéletrajz. New York 1962. 163–173. old.

Károlyi-kormány volt belügyminisztere leírja a következőket: „Egy hideg téli reggel kinézek lakásunk ablakából a Károly körútra és megpillantom a két detektívet, akiket látásból már jól ismertem, házunk körül ólálkodni, fagyoskodva le s fel sétálgatni. Házmesterünkkel kiüzentem nekik, jöjjenek be a házmesteri lakásba melegedni és egy kis szíverősítőt inni, mert én csak egy óra múlva indulok el hazulról a Duna-partra sétálni. Nem fogadták el a meghívást. Elszégyellték magukat, hogy »titkosrendőri« mivoltukat így leleplezem, és átmentek a körút túlsó oldalára. Onnan lesték házunk kapuját, mikor fogok kilépni azon."[52]

Természetesen nem csupán a megfigyelésre szorítkoztak, ha olyan megmozdulásról volt szó, amely sértette a horthysta rendszer érdekeit, azonnal fel is léptek. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom 5. évfordulóján egy vacsora keretében ünnepelték meg a köztársaság évfordulóját. Nagy Vince tartotta az ünnepi beszédet, amelyben az őszirózsás forradalom jelentőségét méltatta. E beszéd miatt vádiratot adtak ki ellene és mindazok ellen, akik a vacsorát rendezték. Schadl törvényszéki tanácsa tárgyalta az ügyet. Bár az ítéletet elhalasztották, de a befeketítés, a meghurcolás mindenképpen megtörtént.[53]

Ezek a „finomabb" módszerek voltak, de alkalmazták az ellenforradalmi terror más eszközeit is. Vázsonyi Vilmost, a polgári demokrácia ismert neves képviselőjét 1926-ban különítményesek bottal megtámadták. Vázsonyi olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy pár hét múlva Svájcban bekövetkezett halála egyes források szerint ennek tulajdonítható.[54]

Nagy vihart váltott ki a Hock János elleni per. Hock János mint az 1918-as forradalom egyik vezető személyisége igen népszerű volt. 1933-ban, 74 éves korában hazatért az emigrációból, mert gyötörte a honvágy és mint barátainak elmondta, Magyarországon akart meghalni. Vállalta, hogy bíróság elé áll, és szembenéz az ellene emelt vádakkal. Ugyanis az ügyészség Hock János ellen is, mint mindenki ellen, aki az októberi forradalom idején vezető szerepet játszott, tá-

[52] Ugyanott, 175. old.
[53] Ugyanott, 179. old.
[54] Ugyanott, 185. old.

vollétében kormányzósértés és nemzetgyalázás címén vádat emelt. Hock Jánost hazatérése után letartóztatták, a bíróság elnöke a hírhedt Töreky volt. A védelemnek a bizonyításra vonatkozó indítványát a bíróság elutasította, s Hock Jánost a budapesti büntető törvényszék nemzetgyalázás és a kormányzósértés vétségében bűnösnek találta, és el is ítélte.[55]

A kormányzat érzékenyen reagált minden olyan kísérletre, amely a munkásmozgalom és a polgári ellenzék összefogását, együttműködését célozta. 1938-ban a Kisgazdapárt, a Kossuth-párt, a Radikális Párt, a Szociáldemokrata Párt, és a pártonkívüliek néhány csoportja több megbeszélést tartott, amelyeken bírálták a kormány politikáját, és tervbe vették egy szélesebb körű ellenzék kialakítását. E tárgyalásokon részt vett Eckhardt Tibor a Kisgazdapárt, Nagy Vince, Buza Barna és Vámbéry Rusztem a Kossuth-párt, Kernstok Károly a Radikális Párt részéről, a pártonkívülieket pedig Pető Sándor és Lázár Miklós képviselte. Ezeket a megbeszéléseket a politikai rendőrség rendszeresen figyelemmel kísérte.[56]

A VÖRÖS KÖNYVEK

Az államrendőrség főkapitányságának politikai nyomozó főcsoportja 1920-tól 1934-ig rendszeresen úgynevezett vörös könyveket adott ki, ezek általános jelentéseket tartalmaztak a politikai rendőrség munkájáról. E könyvekben összegezték észrevételeiket a Kommunisták Magyarországi Pártjáról, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségéről, az MSZMP-ről, a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben található ellenzéki mozgalmakról, a baloldali kultúregyesületekről és folyóiratokról. A jelentésekből azt is megállapíthatjuk, hogy a Horthy-korszak legfontosabb erőszakszervezetei mit tudtak a KMP-ről és a forradalmi mozgalmakról.

[55] Ugyanott, 201. old.
[56] Ugyanott, 189. old.

A vörös könyveket szigorúan titkos, bizalmas anyagként kezelték, csak a kormányzó, a belügyminiszter, a miniszterek, a Belügyminisztérium vezető tisztviselői, a főispánok, a csendőrség és a honvédség vezetői kapták meg. A vörös könyveknek szerepük volt abban is, hogy milyen intézkedéseket hozott a kormányzó, a kormány vagy a Belügyminisztérium a KMP és általában a munkásmozgalom ellen. A hivatalos és nem hivatalos propaganda gyalázta a kommunista pártokat és a Szovjetuniót, a vörös könyvekben azonban reálisabban foglalkoztak a nemzetközi és különösen a magyarországi kommunista mozgalommal. Elemző szándékkal, körültekintőbben, a valósághoz hívebben írtak a párt összetételéről, felépítéséről, célkitűzéseiről, s ezek is tanúskodnak az eljövendő forradalomtól, a változástól való félelmükről is.

E könyveket tanulmányozva megfigyelhetjük, mi volt a politikai rendőrség számára fontos, milyenek voltak a módszerei, eszközei, mit tudott a KMP-ről, annak politikájáról és illegális szervezeteiről. Ez a kép persze nem teljesen tükrözte a valóságot, hiszen a kommunisták állandóan fejlesztették munkamódszereiket, tanultak a lebukásokból, megismerték a rendőrség eszközeit, javult, tökéletesedett a védekezésük is.

Az 1927 szeptemberében elkészült „A magyarországi bolsevista mozgalmak a proletárdiktatúra bukásától napjainkig" című kötet[57] rövid áttekintést nyújt az 1920 utáni szakasz kommunista mozgalmairól, kiemelve az Andics Erzsébet és Berei Andor, továbbá a Gerő Ernő és társai által vezetett szervezkedéseket.

A könyv a továbbiakban részletesen beszámol az MSZMP-ről. Elemzi megalakulásának körülményeit és a tömegek között folytatott munka módszereit. Vági Istvánnak, az MSZMP vezetőjének tevékenységét a tömegmozgalom létrehozására a könyv úgy magyarázza, hogy „az ő feladata a talaj előkészítése a moszkvai kiküldöttek részére Magyarországon".

Az 1927-es Vörös Könyv foglalkozik továbbá az illegális kommunista pártszervező munkával és ennek az MSZMP-vel való összefüggéseivel. Nemcsak a titokban folytatott felderítő munkából, hanem

[57] BM Irattár. 907/1927. res. pol.

a nyílt nyomozás adataiból is következtettek. Az 1925-ös nagyarányú letartóztatások során dokumentumok, újságok, levelek, könyvek kerültek a birtokukba. A felderítés – vagy ahogy ők nevezték: „a puhatolózás" –, a házkutatások, a figyelések, a letartóztatások alkalmával megtalált dokumentumok és a vizsgálat során megismert tények együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy a politikai rendőrség képet nyerjen a nagy jelentőségű illegális és legális szervező munkáról.

Hamarosan tapasztalták, hogy a nagyarányú lebukás nem szüntette meg az illegális munkát. Erről a következőket olvashatjuk: „A most ismertetett, Rákosi Mátyás és társai által vezetett bolsevista szervezkedés leleplezése csak úgyszólván órákra bénította meg a párt működését. Már 1925 októberében a Magyarországi Szocialista Munkáspártban új vezetőség alakult, amely azonban a bebörtönzött vezetőség szellemében igyekezett tovább működni. Magát a pártot átszervezték, oktatásügyi vezetőt, sajtómegbízottat, nőmozgalmi szervezőt választottak, a tagdíjakat fokozottabb energiával hajtották be, a fogságba vetett párttagok ínségben levő családtagjait gyámolították, és arra utasították az embereket, hogy a szervezési munkát a legnagyobb csendben folytassák tovább, és minden olyan akciót, amely a legkisebb mértékben alkalmas arra, hogy a hatóság figyelmét felkeltse, kerüljék."[58]

Ismerteti az MSZMP vezetőségének a szervezkedés fokozására tett intézkedéseit. Felsorolja a szemináriumi előadások témáját, foglalkozik a vidéki pártszervezetek megalakításával, a vidékre küldött agitátorok tevékenységével, a pártnak a munkás-paraszt szövetség megerősítésért folytatott harcával.

A sejtekről, a KMP alapszervezeteiről külön elemző tanulmányrészt iktattak be; megpróbálták ismertetni a sejtek felépítését, szerepét és jelentőségét. A könyv 105. oldalán így összegezi a sejtek jelentőségét: „A Kommunista Párt illegalitása esetén a sejtek a legfontosabbak. Ily esetben ugyanis csak az üzemi sejt biztosíthatja a tömegekkel való kapcsolatot, és ezért illegalitás esetén a kommunista mozgalmaknak a sejt egyenesen életkérdését képezi. Csak az

[58] Ugyanott, 40. old.

a mozgalom lehet illegalitás esetén is tömegszervezet, amely a sejtek révén a tömegekben gyökerezik. Olyan kommunista munkásmozgalmat, amely az üzemi sejtek alapján van felépítve, be lehet tiltani, de véglegesen feloszlatni aligha, mert az üzemi sejteknek a megtalálása és feloszlatása határtalan nehézségekbe ütközik." Az „Új Március" 1927 augusztusi számában megjelent, Landler Jenő által írt „Hogyan viselkedik a kommunista a bíróság előtt" című útmutatását teljes egészében közlik.

Végül rámutatnak, hogy a kommunisták a politikai nyomozó főcsoport munkája ellenére is folytatják tevékenységüket:

„E jelentésünk befejezéséül hangoztatnunk kell, hogy a kommunista vakondmunka Magyarországon, mindazok ellenére, amiket munkájuk megakadályozására a felsoroltak szerint végeztünk, tovább tart.

Azok a láthatatlan kezek, amelyek ezt a titkos mozgolódást eddig is irányították, mert az ország területén kívül dolgoznak, számunkra egyelőre elérhetetlenek maradván, tovább dolgoznak azon, hogy az eddig Magyarországon megőrzött társadalmi rendet és állambiztonságot felborítsák.

A tér, amelyre most szabadítják reá agitátoraikat, eddig érintetlen volt. Ez a tér a földmunkásság nagy tömege . . .

Az egész országot, különösen pedig annak általunk ismert és veszélyeztetett pontjait továbbra is figyeljük, és minden erőnkkel azon vagyunk, hogy egy keletkező mozgolódást még csírájában elfojtsunk, hogy Magyarországon a társadalmi rend, az állam és a vagyon biztonsága továbbra is megóvható legyen."[59]

Két év alatt felderített kommunista szervezkedések ismertetésével foglalkozik „A magyar királyi állami rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXVI. számú, 240 oldalas referátuma. Magyarországi bolsevista mozgalmak 1927 szeptemberétől 1929 szeptemberéig" című Vörös Könyv.

A KMP és a KIMSZ munkáját az 1927 és 1929 közötti lebukások köré csoportosítva, nyolc jelentősebb szervezkedés felszámolásával foglalkozik. A könyv bevezetőjében megállapítja, hogy a Kommu-

[59] Ugyanott, 124–125. old.

nista Párt minden elképzelhetőt megpróbált, hogy hatással legyen a tömegekre. „Tette ezt annak dacára, hogy éppen a mi védelmi berendezkedésünk: felderítő szolgálatunk, majd bizalmas jellegű és nyílt puhatolásaink, rajtaütéseink, leleplezéseink, folyton nyugtalanító, a kommunista mozgalomnak minden terére kiterjedő, azt megsemmisíteni igyekvő eljárásunk következtében állandóan érzékeny veszteségeket szenvedett."[60]

A KMP és a KIMSZ szervezeteinek működését csak részben ismerte a politikai rendőrség. Sokszor éppen a vezető központokról értesült, az egész mozgalmat azonban nem tudta áttekinteni. A párt esetenként, a letartóztatások kezdetekor mozgalmi szünetet rendelt el. Egy időre felfüggesztették az illegális kapcsolatokat, és csak később, amikor már tisztázódtak a lebukás méretei, s világossá vált, hogy merre terjed a letartóztatás, akkor folytatták a munkát. Ilyenkor azt hitte a politikai rendőrség, hogy teljesen új szervezkedésről van szó. Néhány esetben, amikor a nagy letartóztatások az illegális szervezetek jelentős részét szétzilálták vagy felszámolták, valóban ez történt. Többnyire azonban arról volt szó, hogy a politikai főcsoport a szervezetcknek csak egy részét számolta fel. Ezáltal jobban megismerte a pártot, az ifjúmunkás-mozgalmat, de az illegális szervezetek többi része titokban maradt előttük. Ezekben az években még nem dolgozták ki az illegális szervezetek felszámolásának radikálisabb, teljesebb módszerét.

A politikai nyomozó főcsoport annyira sűrítette a letartóztatásokat, hogy az szinte állandósult. A letartóztatások során újabb adatokat és bizonyítékokat szereztek a következő letartóztatásokhoz. Az egész mozgalmat mégsem tudták áttekinteni. Sokszor estek abba a tévedésbe és hibába, hogy újrakezdésnek tekintették azt, ami valójában folytatás volt, előzményekkel, előtörténettel.

A Vörös Könyvnek ez a kötete foglalkozik „Szovjet-Oroszország Központi Végrehajtó Bizottságának kiáltványá"-val, amely a Szovjetunió fennállásának tizedik évfordulója alkalmából jelent meg.[61]

A politikai rendőrséget különösen foglalkoztatta a KMP és a

[60] BM Irattár. 1482/1929. res. pol. 2. old.
[61] Ugyanott, 38. old.

KIMSZ munkája a leventék között. Beszerezték a leventeintézmény elleni röpiratokat és – mint írják – „puhatolások egész sorát indították meg e mozgalom elfojtása érdekében".

Az ifjúmunkások közötti szervezkedés ismertetése kapcsán beszámoltak a Kommunista Ifjúsági Internacionáléról szerzett információkról is.

A politikai nyomozó főcsoport különös előszeretettel kutatott az illegális technikai apparátus, vagyis a nyomda, a sokszorosítógép vagy az egyszerű írógép után. Ha megtalálták, akkor hosszabb időre akadályozhatták, gyengíthették a párt vagy a KIMSZ munkáját. A nyomdát a párt mindig különleges elővigyázatossággal rejtette el, hiszen az új nyomda, új sokszorosítógép beszerzése körülményes volt, és sok fáradsággal járt. A Vörös Könyv e számának 109. oldalán nem kis örömmel jelenthették, hogy az 1928. augusztus 10-től folytatott felderítő munkálatok eredményeképpen „1928. szeptember 27-ről 28-ra virradó éjszaka a Munkás utca 11. számú ház első emeletén levő lakásról, ahol Popper Sándor Kis Andor néven volt bejelentve, a Roto Record rendszerű sokszorosítógépet és annak összes kellékeit, valamint az »Ifjú Proletár«-nak készülőben levő 5 példányszámát a főkapitányságra behoztuk." Ez ügyben összesen 15 előállítás történt.

Hogy a Vörös Könyvnek ez a száma se legyen egyhangú, a letartóztatások ismertetése közé beiktattak egy részt a nemzetközi kommunista mozgalom belső ügyeiről, nézeteltéréseiről. A referátum 160–167. oldala a KMP-nek a német és a cseh kommunista párton belüli vitákkal kapcsolatos állásfoglalását ismerteti.

A Vörös Könyv szerint a KMP a szigorú konspirációval csak átmenetileg javított a helyzetén, mert bizonyos idő múltán ezeket is felfedték. A kudarcok persze nem csüggesztették el a KMP-t, s a politikai rendőrség felkészült arra, hogy újabb kísérletek következnek nemcsak az illegális munkában, hanem „elfátyolozottan legális keretek között" is. A kötet „a bolsevista agitáció és aknamunka legújabb irányainak" az ismertetésével folytatódik. „Ez a mozgalom – írták – kétségtelenül a legjelentősebb azért, mert egyrészt létszámuk a legnagyobb, másrészt pedig azért, mert tagjaik nem csupán a

KIMSZ szervezeteiben otthonosak, hanem lassanként elárasztják a kommunista mozgalom összes magyarországi búvóhelyeit."[62]

A politikai nyomozó főcsoport XXVI. számú referátuma ezután áttekintést nyújt az időszak különböző kommunista és baloldali folyóiratairól, a „100%"-ról, a Kassák Lajos által szerkesztett „Munka" című folyóiratról, a Zsolt Béla által irányított „Toll" című hetilapról, a „Századunk"-ról, a kolozsvári „Korunk"-ról, valamint az ezek körül kialakult mozgalmakról, szervezetekről, szavalókórusokról, csoportokról. Ismerteti a „100%" szerkesztési irányelveit, terjesztését, elemzi az egyes cikkeket, tanulmányokat, rámutat a kommunista ifjúmunkás-mozgalom különböző legális, féllegális csoportjaival való együttműködésére. Végül a Magyar Tanácsköztársaság 10. évfordulóján kiadott KMP-felhívással foglalkozik.

A politikai nyomozó főcsoport XXI-es számú kétkötetes referátuma a „Kun Béla és társai" 1927–1928-as bécsi szervezkedése ügyében folytatott nyomozással foglalkozik.[63]

Mint ismeretes, 1928. április 25-én délután Bécsben letartóztatták Kun Bélát és négy közvetlen munkatársát, Mayerhofer Györgyöt, Breuer Ilonát, Lippay Zoltánt és Székely Bélát. Házkutatást tartottak Lukács György és Révai József lakásán, valamint az „Új Március" szerkesztőségében.

A letartóztatások, illetve házkutatások során nagy mennyiségű dokumentumot lefoglalt a bécsi rendőrség.[64] Ezek jelentős részét átadták a budapesti főkapitányság politikai nyomozó főcsoportjának, s a kapott dokumentumok és önálló nyomozásuk alapján állították össze a „Kun Béla" című kétkötetes Vörös Könyvet. Már a könyv bevezetőjéből kiderül, hogy a politikai nyomozó főcsoport Kun Béla letartóztatása után detektíveket küldött Ausztriába és Németországba, hogy adatokat szerezzen. „Az utasításhoz híven eljártunk – írják a jelentésben –, és részint a hivatalosan rendelkezésünkre bocsátott anyag, részint pedig az általunk beszervezett emberek útján

[62] Ugyanott, 196. old.

[63] A magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXI. számú referátuma. Kun Béla BM 763/1928. res. pol.

[64] A megtalált iratok közül többet meghamisítottak, Kun Béla az ellene indított per során leleplezte a hamisításokat.

birtokunkba jutott adatok alapján Kun Béla és társai konspiratív tárgyköréről, valamint az azzal szorosan összefüggő dolgokról mély tisztelettel az alábbiakban tesszük meg jelentésünket."

Kun Béla letartóztatásakor kijelentette: azért ment Ausztriába, hogy a Magyarországon folyó politikai szervezkedés problémáival és irodalmi kérdésekkel foglalkozzon. De „minden további felvilágosítást, amely arra vonatkozott, hogy mikor érkezett és mily okmányokkal Ausztriába, hol lakott és miben állott az általa jelzett munka, megtagadott, és e tagadása mellett a mai napig kitartott".[65]

A könyv ismerteti a politikai nyomozó főcsoport birtokába került anyagokat, a levelezés tartalmát, a jegyzőkönyveket, a szervezési kérdésekkel foglalkozó dolgozatokat, a Központi Bizottság és a Külföldi Bizottság taktikáját. Egybeveti a szerzett és a bécsi rendőrigazgatóságtól kapott anyagokat a bizalmi emberek értesítéseivel és felvilágosításaival. Közli további a bécsi rendőrségtől kapott jegyzőkönyvek teljes anyagát.

A vörös könyveknek ehhez a típusához tartozott „A magyar királyi állami rendőrség budapesti főkapitánysága politikai nyomozó főcsoportjának XXV. számú referátuma. A Szovjet szervezkedése Magyarország ellen Wienben." (Krejcsi Ágoston és társai stb.)[66]

A referátumot a politikai nyomozó főcsoport berlini és bécsi adatgyűjtése alapján állították össze. Megállapították, hogy Krejcsi Ágoston Bécsben tartózkodik és az a feladata, hogy a KMP Külföldi Bizottsága nevében bécsi központot állítson fel. A bécsi rendőrigazgatóság megtudta, hogy a kommunista szervezkedés egyik láncszeme: Hoffmann Henrik kereskedő. Hoffmannt letartóztatták, s a nála levő aktatáskában magyar nyelvű kommunista nyomtatványokat és kéziratokat találtak. Az irodában tartott házkutatás felfedte a KMP külföldi levelezésének egy részét. „A házkutatás során kétségtelenné vált, hogy ennek az irodának semmiféle kereskedelmi célja nem volt, mert ott semmiféle kereskedelmi levelezést nem találtak, hanem az egész ott levő anyag tisztán a KMP-nek, túlnyomórészt írógépen írt levelezéseit és feljegyzéseit foglalta magában."[67]

[65] Ugyanott, 3. old.
[66] BM Irattár. 1929. res. pol.
[67] Ugyanott, 3. old.

Hoffmann-nal együtt letartóztatták Krejcsi Ágostont is, aki szerintük Kun Béla helyettese volt. A bécsi rendőrigazgatóság a házkutatások és a személyi motozások során olyan adatokhoz jutott, amelyek alapján bebizonyosodott, hogy a Hoffmann-féle iroda voltaképp a KMP Külföldi Bizottságának a székhelye. A megtalált feljegyzések túlnyomó többségét ez alkalommal is fedőnevekkel írták ugyan, mégis megállapították, hogy Krejcsi Ágostonnak és társainak az volt a feladata, hogy az 1928 áprilisában letartóztatott Kun Béla tevékenységét folytassák. Újjá kellett szervezniük a magyarországi szervezeteket, hogy a gyári munkásságot, a falusi szegénységet és a velük rokonszenvező polgárságot megnyerjék a KMP eszméi számára. Egyidejűleg Berlinben és Bécsben meg kellett erősíteniük a központokat.

Ezután részleteket közöl a szervezéssel foglalkozó „elaborátumból". A dolgozat címe: „A KMP szervezeti fejlődése és annak legközelebbi feladatai ezen a téren." Kivonatosan ismerteti a KMP történetével foglalkozó tézistervezetet, felvázolja a KMP viszonyát a Magyar Szocialista Munkáspárthoz. Röviden beszámol arról a két levélről, amelyet a bécsi rendőrigazgatóság adott át a nyomozó főcsoportnak. Tartalmukból azt a következtetést vonták le, hogy „a pártban újabb súlyos frakcióharcok dúlnak".[68]

A vörös könyvek sorozatába tartozik a budapesti magyar királyi államrendőrség főkapitányságának politikai nyomozó főcsoportja XXIII. számú, az „Egyes megbízott" című referátuma, amely a KMP szervezési, illetve konspirációs tapasztalataival foglalkozik. Hangsúlyozza az illegális munka konspirációjának nagyméretű fejlődését.[69]

Egyes vörös könyvek kifejezetten a nemzetközi kommunista mozgalom és a nemzetközi munkásmozgalom egy-egy elméleti, politikai, gyakorlati kérdésével foglalkoznak. Ilyen például az 1925 júniusában kiadott referátum, amely a kommunista világmozgalom európai fejlődésével, a németországi, osztrák, cseh, bolgár kommunista párt életének egyes mozzanataival foglalkozik. Külön fejezetekben számolnak be az „Oroszországi viszonyokról, a Csekáról, a szovjet köz-

[68] Ugyanott, 14. old.
[69] BM Irattár. 1585/1928. res. pol.

igazgatási és igazságügyi apparátusról". Írnak a Kominternről, a Francia Kommunista Pártról és a Kommunisták Magyarországi Pártjának berlini és bécsi tevékenységéről, de foglalkoznak gróf Károlyi Mihályék köztársasági mozgalmával is.

A politikai nyomozó főcsoport összeköttetésbe lépett Genfben az antikommunista mozgalmakat szervező politikusokkal, hogy adatokat szerezzen a nyugat-európai kommunista mozgalomról, s ellenőrizze a KMP bécsi, berlini, párizsi és más országokban élő csoportjait. Az összeköttetés célja „a bolsevistaellenes küzdelem hatásosabbá tétele". Erről írnak a referátum 92–93. oldalán: „Mély tisztelettel jelentjük továbbá, hogy a kapott további utasításunknak megfelelően Genfben összeköttetésbe léptünk Mr. Th. Aubert ügyvéddel (13. Corraterie), a »Bureau de l'Entente Internacionale contre la III.e Internacionale« vezetőjével. Az összeköttetés keresésének célja és feladata az volt, hogy politikai nyomozó főcsoportunk ezzel a hivatallal megbeszélje és kiépítse azokat a módozatokat, amelyeknek segítségével a bolsevizmus elleni küzdelmet hatásosabbá tehessük. Mr. Aubert lekötelező előzékenységgel fogadott bennünket és kész örömmel bocsátotta rendelkezésünkre a fent írt hivatal legutolsó bulletinjeit, valamint az ő kiadásukban megjelenő következő kiadványokat: »Critique du Rapport officiel de la Délégation des Trades-Unions Britanniques en Russie«, – »La Lutte contre le Bolchévisme«, – »L'Internationale Bolchévique contre la Religion.«

Ezeket a brosúrákat főcsoportunk házi könyvtárába fogjuk az adatok feldolgozása után elhelyezni.

Egyben mély tisztelettel jelentjük, hogy határozott ígéretet kaptunk arra, hogy a jövőben a megjelenő összes bulletineket és kiadványokat főcsoportunk postafordultával megkapja."

A vörös könyvek is bizonyítják, hogy a politikai főcsoport nemcsak rendőri ügynek tekintette a forradalmi mozgalmak leküzdését, hanem fontos politikai feladatnak is. A referátumokból láthatjuk, a politikai nyomozó főcsoport vezetői jól tudták, hogy hosszú harcra kell berendezkedniük, alaposan meg kell ismerniük a számukra ellenséges osztályok mozgalmainak és szervezeteinek politikáját és elméletét, munkamódszereit, különösen az egyes szervezetek konspirációs szabályait.

A POLITIKAI OSZTÁLY ÉS A KÜLÜGYMINISZTÉRIUM KAPCSOLATA

A politikai osztály munkáját igen erőteljesen támogatta a Külügyminisztérium is, amely a diplomáciai testület irányítása során elég sok, a politikai osztályt érdeklő anyaghoz jutott. Például 1925. április 10-én részletes tájékoztatást küldött a Külügyminisztérium a Világosság Emigrációs Egyesület átalakulásáról. Eszerint a „Világosság" című lap köré tömörülő, Bécsben élő emigráns szociáldemokrata vezetők megalakították a Magyar Munkások Külföldön élő Szociáldemokrata Pártjának a vezetőségét. 1925. május 23-án a Külügyminisztérium értesítette a politikai osztályt, hogy tudomása van egy anarchista csoportról, amely Bécsben működik. Az információ szerint a csoport „a kormányzó úr őfőméltósága ellen tervez merényletet".[70]

Az egyik jelentés, amely a „Magyarország ellen irányuló kommunista propagandairoda felállítása Bécsben" címet viselte, ismerteti a III. Internacionálé felépítését, kiadványait, általános szervezeti elveit. A jelentés sorra veszi a Franciaország, Németország, Lengyelország, Bulgária, Olaszország kommunista és szocialista szervezeteiről szóló információkat. Foglalkozik a Francia Kommunista Párt 1925 januári kongresszusával, tájékoztat a franciaországi, németországi, olaszországi kommunista sajtó jellegéről és terjesztéséről, továbbá a Francia és Német Kommunista Párt szakszervezeti munkájáról, általában az üzemekben végzett sejtek szervezéséről. Beszámol a különböző forradalmi parasztszervezetek tevékenységéről is. Főképp a bulgáriai, a lengyelországi és a jugoszláviai parasztszervezeteket említi.[71]

A tájékoztatásokon kívül a politikai osztály rendszeresen kapott konkrét tényeket, adatokat is. Igaz, az esetek kivizsgálása után többnyire kiderült, hogy az információ téves volt. Különösen az 1920-as években fordult elő gyakran, hogy a követségek Horthy ellen készülő merényletekről informálták a politikai osztályt. Pél-

[70] Küm. res. pol. 1040. BM Irattár.
[71] Ugyanott.

dául 1925 májusában a külügyminiszter a bécsi magyar követségtől olyan értesítést kapott, hogy a Belgrádban élő kommunisták közül egy nagyobb csoport 19-én Budapestre utazik, s ott kimagasló személyiségek ellen merényletet, a bányákban pedig szabotázsakciókat terveznek.[72]

A Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium együttes jelentése az igazságügy-miniszternek, bécsi bizalmas forrásokra hivatkozva megállapítja: „a váci fegyház és a szegedi Csillagbörtön a kommunisták részéről teljesen meg van szervezve". Előfordultak szökések is, sőt a börtönőrök közül többet megmételyezett a bolsevizmus. Néhányan közülük orosz hadifogságban voltak, s ők segítik a börtönben levő kommunistákat.

A fenti információk alapján a politikai osztály a váci fegyházban és a szegedi Csillagbörtönben kiterjedt nyomozást folytatott, kihallgatta a börtönőröket, a letartóztatottak egy részét, zárkavizsgálatokat rendelt el, de végül is nem tudtak nyomára jutni az említett két börtönben működő kommunista szervezeteknek.

A bécsi magyar követség 1922-es novemberi tájékoztató jelentése némi áttekintést ad „Kun Béla és Landler Jenő csoportosulásairól", a közöttük levő nézeteltérésekről, a III. Internacionálé ezzel kapcsolatos állásfoglalásáról, bemutat néhány levelet, amelyet a követségnek sikerült megszereznie Vágó Béla volt népbiztos levelezéséből. A „Vörös Ujság" híreiből, bizalmas úton szerzett információkból és Zinovjev beszédeiből próbálták kideríteni a magyar kommunisták közötti nézeteltérések okait, s igyekeztek eligazodni, hogy ki melyik csoportba tartozik. Ez az áttekintő jelentés a Bécsben élő kommunistáknak a németországi, franciaországi, luxemburgi magyar kommunista emigránsokkal való együttműködéséről is tájékoztat. Ezután néhány személyről szóló információ következik, a Berlinben dolgozó Münnich Ferencről, a Bécsben élő Balogh Lászlóról, a Moszkvában, illetve Bécsben élő Rákosi Mátyásról, Kelen Jolánról, Aranyossi Pálról, Sorger Ignácról és dr. Zsoldos Péterről. A bécsi követség felhívta a Külügyminisztérium, az pedig a politikai osztály figyelmét Krejcsi Ágoston működésére, aki az adott időpontban Berlinben tar-

[72] Ugyanott.

tózkodott, de – információjuk szerint – egy nagyobb magyarországi szervező munkára kapott megbízást. Részletesen foglalkoztak Chlepkó Ede működésével, kapcsolataival, a különböző újságokban megjelent cikkeivel, és ismertetik állítólagos magyarországi összeköttetéseit. A Külügyminisztérium átiratát az alábbi kéréssel zárja: „Felkérem Méltóságodat, hogy Chlepkó ezen összeköttetéseit, akik valamennyien a Kun-frakció emberei, a legsürgősebb és legbehatóbb megfigyelés alá venni szíveskedjenek. Felkérem Méltóságodat arra is, hogy nevezettek levelezését is szigorú cenzúra alá vétetni szíveskedjék."[73]

1929. november 25-én a Külügyminisztérium, hivatkozva a berlini követség jelentésére, értesítette a budapesti főkapitányságot, hogy bizonyos Schmittele János, állítólagos bajor kommunista futár „a kormányzó úr őfőméltósága ellen készül merényletet elkövetni". A külügyminiszter átirata nyomán a politikai osztály kiterjedt nyomozást kezdett, megpróbálta fellelni Schmittele magyarországi kapcsolatait. Így jutottak aztán Villig Péter nyomára, aki valamikor kapcsolatban állt a bajor kommunistával. Villiget hosszú ideig figyelték, ellenőrizték, felkutatták rokonait, barátait, végül néhány hónapos nyomozás után lezárták az ügyet. Erről a nyomozásról szól a Belügyminisztérium helyettes államtitkárának, Issekutz Aurélnak 1930 áprilisi levele a külügyminiszterhez.[74]

A politikai osztály különös előszeretettel foglalkozott minden olyan hírrel, amely Horthy Miklósra, illetve ellene irányuló merényletekre vonatkozott. Hain Péternek ez a vesszőparipája lett, egyebek között ezért kedvelte meg őt Horthy. A kormányzónak róla alkotott igen jó véleménye később azt eredményezte, hogy Hain Péter lett annak a főcsoportnak a vezetője, mely a kormányzó és általában a kormány tagjainak személyi biztosítását végezte. A legkisebb, Horthyval kapcsolatos jelzést is felkapták, foglalkoztak vele, jelentették, összefoglalókat készítettek róla. Az egyik ilyen eset: Bognár János 20 éves asztalossegéd a hatvani országúton megismerkedett egy kispesti lakossal, akinek elmondotta, hogy Újpesten az

[73] Küm. res. pol. 490/1923. Tárgy: magyar kommunisták külföldi tevékenysége. BM Irattár.

[74] Küm. res. pol. 258/1929. BM Irattár.

Árpád moziban többen beszélgettek, és egyikük kijelentette: „Csak úgy lehetne javítani a világ sorsán, ha Horthy kormányzót és Bethlen miniszterelnököt ledurrantanák." Ennek alapján széles körű nyomozásba kezdtek, letartóztatták Bognárt, felkutatták barátait, ismerőseit, nyomoztak Újpesten az Árpád moziban, már egész paksamétát tett ki az ügy, míg végül eredménytelenül lezárták.[75]

1927. április 13-án kelt a Párizsban élő „kivált" vasesztergályosokról szóló jelentés, amelyet a főkapitányság politikai osztálya szintén megkapott. A párizsi magyar követség jelentése a Párizsban élő ún. „kivált vasesztergályosok" deklarációját ismerteti. A követség, majd a Külügyminisztérium is kéri, hogy a politikai osztály részletesen tájékoztassa őket a „kivált" vasmunkások magyarországi működéséről, vezetőik politikai állásfoglalásáról.[76]

A Külügyminisztérium átiratára a politikai osztály 1927. június hó 9-én válaszolt, és ismertette a Budapesti Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségén belül működött, majd onnan kivált Hackspacher István vezette vasmunkások mozgalmát.[77]

A kivált vasmunkások ügyében még jó néhány információ érkezett a párizsi magyar követségtől. A Pestről küldött tájékoztatók a kivált vasmunkások közötti politikai nézeteltérésekre, a francia szakszervezetekhez, a Kommunista, valamint a Szociáldemokrata Párthoz való viszonyukra vonatkoztak. 1930. május 8-án a Külügyminisztérium átirattal fordult a belügyminiszterhez. Ismerteti a New York-i magyar főkonzulátus jelentését az Amerikában élő magyar kommunisták tevékenységéről. A főkonzul több magyar egyesület vezetőjével tárgyalt, s információit közli a Külügyminisztériummal, amely azt a politikai osztály rendelkezésére bocsátja. Felsorolja azokat a magyar kommunistákat, akik kisebb csoportokban haza akarnak menni, hogy otthon a jelentés szerint agitációt folytassanak.[78]

1931. augusztus 6-án a politikai osztály részletes jelentésben számolt be a berlini magyar követségtől az év januárjában kapott

[75] M. kir. rendőrség politikai rendészeti osztály. Budapest. Ad.: 111/1932. pol. rend. res. sz. Tárgy: Bognár János elleni nyomozás.

[76] BM Irattár. Küm. 1761/1927.

[77] BM Irattár. 5670/1927. res. pol.

[78] BM Irattár. 5210/1930. 7. res.

információról, mely szerint Goldstein Dezső a berlini magyar követségen több személyt feljelentett. Ezekről Goldstein azt állította, hogy Budapesten, Debrecenben, Győrött, Szombathelyen, Miskolcon kommunista szervezkedést folytattak, valamint merényleteket készítettek elő vezető politikai, katonai és egyházi személyiségek ellen. Ez a bejelentő igen sok munkát adott a politikai rendőrségnek. Mintegy 25–30 ügyben nyomoztak, megállapították az illetők életkörülményeit, politikai állásfoglalását, baráti, rokoni körét. De semmiféle olyan adatot nem találtak, amely a megadott személyeknek kommunista mozgalomban vagy merényletek előkészítésében való részvételét bizonyította volna. A politikai osztály jelentésében megjegyzi: „A kommunisták általában nem szoktak a polgárháború mai szakaszában merényletekkel dolgozni, mert ideológiájuk szerint a harc eme idejében csak tömegmozgalmakkal lehet céljaikat megközelíteni." A jelentés szerint feltehető, hogy Goldstein Dezső csak pénzszerzés céljából szolgáltatta a részletes, 40 nevet tartalmazó információt, mert azt semmiféle adat nem támasztja alá.[79]

A POLITIKAI OSZTÁLY ÉS RENDŐRSÉG ÚJABB SZERVEZETEI

Az ellenforradalom megszilárdítása és a rendszer fenntartása szükségessé tette a rendőrség állandó fejlesztését, új intézmények létesítését. Az újjászervezéssel nem egyszerűen a régi testületet állították vissza, hanem minőségileg is újat teremtettek. Schweinitzer a következőképpen fogalmazta meg, mit tart ő a rendőrség feladatának. Szerinte a politikai rendőrség fogalma „a rendőri intézkedések ama összességét jelenti, melyek célja az állam- és a társadalmi rendnek a rendőrség rendelkezésére álló eszközökkel való megvédése . . .

[79] Budapesti m. kir. államrendőrség főkapitányságának politikai nyomozó főcsoportja. BM Irattár. 621. S. 1931.

A politikai rendőrség egyik legfőbb feladata a tömegmozgalmak figyelemmel kísérése."[80]

Minden rendőri alakulat kötelességévé tették a politikai élet, a politikai mozgalmak rendszeres figyelését, az uralkodó osztály számára veszélyes baloldali szervezkedések felkutatását. Az alábbiakban néhány példával illusztráljuk a rendőrség terjeszkedését.

1921-ben a lovas rendőrök pótlására, kisegítésére új rendőralakulat létesült, a *kerékpáros rendőrosztály.* Létrehozását azzal indokolták, hogy „Budapest külső kerületeiben még gyenge alapokon áll a biztonság. A bolsevizmust követő közvetlen időszak még nem a teljes nemzeti öntudat és az építő polgáriasodás ideje volt." A megbízhatatlan rétegek szerintük a kültelkek felé tódultak. Angyalföld, Erzsébetváros, Csikágó (Budapest VII. kerületének egy részét nevezték így), Zugló sok gondot okozott a rendőrségnek. A főkapitányság és a vidéki városi kapitányságok kerékpáros, később motoros részlegei nagy segítséget nyújtottak nemcsak általában a közbiztonság fenntartásában, hanem az utcai akciók, megmozdulások szétverésében is.

1922-ben dolgozták ki és jelentették meg az állami rendőrség általános szabályzatát, és rendszeresítették a bűnügyi körözési lapok kiadását.

1923-ban a közlekedési rendőrséget és Budapest kerületi kapitányságait bővítették újabb osztályokkal.

1930 februárjában létrehozták a rendőrség rádióállomását, és a Belügyminisztérium közbiztonsági rádiótelepét.[81]

A rendőrség még ebben az évben bekapcsolódott a nemzetközi rendőrség rádióforgalmi hálózatába.[82]

1933-ban a budapesti főkapitány növelte a bűnügyi osztály, a közlekedési rendészet és az életvédelmi csoport létszámát, s ugyanakkor hozták létre a rendőri tanácsadó irodákat is.

1934. április 1-én megalakult külön parancsnoksággal az őrszemélyzet karhatalmi zászlóalja, kifejezetten a tüntetések, politikai megmozdulások eredményesebb és gyorsabb leküzdése érdekében.

[80] A 60 éves magyar rendőrség. 1881–1941. 52. old.
[81] Ugyanott, 61. old.
[82] Ugyanott, 63. old.

„A húszas évek utolsó időszakában a konjunktúrát általános gazdasági süllyedés követte. Nemcsak politikai mozgalmak használták fel jelszavaikat a felelőtlenebb elemek és a munkanélküliek izgatására, hanem súlyos magyar sorskérdés, az ifjúság problémája is kísértett életünkben. A harmincas évek küszöbén nemcsak munkástüntetések követték egymást, hanem szinte napirenden voltak a diák- és egyéb tüntetések is. Ekkor ki kellett terjeszteni a karhatalmi készültséget. Emelni kellett a létszámot, és a főparancsnoknak arra is gondolnia kellett, hogy a váratlan esetekre jól kiképzett alakulat álljon készen a rendfenntartásra."[83]

A karhatalmi alakulat székhelye a Mosonyi utcai rendőrlaktanya volt. Tagjait az állandó kiképzéseken elméleti és gyakorlati tananyagok alapján oktatták. A kiképzés főleg arra vonatkozott, „hogyan és mikor használják a rendőrbotot, a kardot, a pisztolyt, a karabélyt. Gyakorolják a gépfegyver, a golyószóró, valamint a páncélkocsi használatát és kezelését. A karhatalmi zászlóalj ugyanis a budapesti rendőrségnek úgynevezett rohamosztaga. A felvétel szigorú feltételei itt érvényesülnek a leginkább."[84]

A rendőr őrszemélyzet létszáma 1919-től állandóan növekedett, és munkaköre folyamatosan bővült.

A nagy gazdasági válság éveiben a Belügyminisztérium kénytelen volt a kapitányságok szervezetén belül életvédelmi osztályokat felállítani, részben a megszaporodott öngyilkosok és öngyilkosjelöltek miatt, részben az úgynevezett „eltűnési bejelentések" kinyomozására. Ez a tevékenység látszólag távol állt a rendőrség politikai feladataitól, de az életvédelmi osztály valójában nagyon sokszor adott értékes adatokat a politikai osztálynak. Havonta átlag 500 eltűnést jelentettek a budapesti főkapitányságnak. Az eltűntek gyakran igen fontos forradalmi munkát végző illegalitásban élő kommunisták voltak.[85] Ha az eltűnt vagy körözött külföldre távozott, a rendőrség nemzetközi rádiókörözést adott ki felkutatására.

A budapesti főkapitányság közigazgatási osztályának jelentős bővítése is szorosan összefüggött a társadalmi mozgással. „A közigaz-

[83] Ugyanott, 111. old.
[84] Ugyanott, 112. old.
[85] Ugyanott, 140. old.

gatási osztály munkáját nagymértékben terhelték a tömegmegmozdulások."[86]

Hosszú éveken át a közigazgatási osztály intézte az engedélyügyeket, így a kulturális előadások, sportversenyek, táncmulatságok engedélyezését. Ez az osztály gondoskodott a szórakozóhelyek ellenőrzéséről is. Az osztályon belül működött „egy külön bizalmi detektívcsoport a rendelkezések betartásának ellenőrzésére". Hatáskörébe tartozott az összes műsorok ellenőrzése. Nyilvántartották az énekeseket, sportoktatókat, sőt még a mozigépészeket is.[87]

1934-ben alakultak a helyszínbiztosító-osztagok. Úgy tartották őket számon mint a rendőrség válogatott gárdáját, s minden tekintetben legjobban képzett tagjait. 1938 áprilisában alaposan átszervezték és kibővítették a főkapitányság bűnügyi osztályát, többek között állambiztonsági és sajtóügyi főcsoportot alakítottak.

1939. június 1-től kezdve az új honvédelmi törvény alapján a rendőrség szervezetéhez került a folyamrendészet is, mert szükségesnek találták a vízi utak erőteljesebb rendőri ellenőrzését.

A korábbi vasúti felügyelőség helyett felemelt létszámmal vasúti osztályparancsnokságokat létesítettek. Munkájuk „láthatatlan része" a külföldiek megfigyelése volt: „Ezt a munkát már nem a rendőrök, hanem egy külön detektívcsoport végzi, melynek tagjai a pályaudvartól kezdve egész itt-tartózkodása alatt, mint az árnyék körülötte vannak . . ."

Ebből a csoportból fejlődött ki a szálloda-ellenőrző detektívcsoport, amely „fontos tényezője lett az idegenforgalom rendőri szolgálatának". A háború előtt és alatt különleges feladatokat kapott a KEOKH mint rendőrségi intézmény. Szigorították a külföldiek ellenőrzését és még szélesebb körben számon tartottak minden külföldit. A KEOKH a Belügyminisztérium rendelkezései alapján fontos akciókat bonyolított le, amelyek miatt hamarosan hírhedtté vált.

A budapesti főkapitányság különleges részlege, a toloncügyi osztály irányította a toloncházat, noha az országos intézmény volt. Kevés ilyen intézmény létezett a világon – börtön és internáló tábor

[86] Ugyanott, 132. old.
[87] Ugyanott, 158. old.

különös keveréke. Ide szállították a razziákon elfogott „közbiztonságra veszedelmes egyéneket". „A tolonceljárás fontossága teljes egészében az első világháború befejezése után nyilvánult meg. A forradalom és a proletárdiktatúra nyomainak eltakarítása után fontos védelmi intézkedések megtételére volt szükség, egy formája volt az internálás intézményének."[88]

A toloncház a Horthy-korszak 25 évén át szinte mindig zsúfolt volt a sorozatos razziák, letartóztatások, internálások, rendőri bíráskodások következtében. Nemcsak tolvajokat, betörőket, szélhámosokat és koldusokat zártak ide, hanem a preventív intézkedések során a politikailag megbízhatatlanokat is őrizetbe vették, és közigazgatási eljárás során internáló táborokba szállították őket. Sok politikai fogoly hosszú hónapokat, néha még éveket is töltött a toloncházban. 1937–1938-ban hozták létre a kistarcsai és a nagykanizsai internáló táborokat, később Garanyban, Ricsén, Csörgőn, Topolyán és másutt újakat létesítettek. „Ebben az időben naponta 1200–1300 ember került a toloncházba, s ekkora tömeg ellátására, lajstromozására, nyilvántartására emberfeletti munkára volt szükség. Megteltek a kistarcsai és nagykanizsai táborok is."[89]

Később létrehozták a főkapitányság erkölcsrendészeti osztályát és a BM V/A osztálya alá tartozó erkölcsrendészeti központi hatóságot is, amely kapcsolatban állt más országok hasonló intézményeivel, valamint a pályaudvarokon, határállomásokon szolgálatot teljesítő rendőrségi szervezetekkel, s figyelemmel kísérte az artista irodák és ügynökök tevékenységét.

Ennek a széles körben működő rendőri szervnek fő feladata ugyan az erkölcsrendészet volt, de a külvárosokban, kávéházakban, kocsmákban, tereken, grundokon, kültelkeken tartott razziák során politikai ellenfelekre is találtak.[90]

1934-ben létre jött a kábítószereket ellenőrző központi szerv. Vezetője Budapest egyik főkapitány-helyettese lett, s a BM V-ös ügyosztályához tartozott, de feladatkörénél fogva a budapesti főkapitányság közigazgatási osztályával is kapcsolatban állt. Bár feladata

[88] Ugyanott, 181. old.
[89] Ugyanott, 184. old.
[90] Ugyanott, 197. old.

eltért a politikai rendőrségétől, tekintettel arra, hogy gyógyszertárakat, kórházakat, orvosi kutatóintézeteket, közlekedési útvonalakat tartott megfigyelés alatt, elősegítette a politikai munkát is.

A magyar rendőrség fontos szervezete volt a detektívtestület, amely összefogta a különböző osztályokhoz, szakágakhoz tartozó vagy azokhoz vezényelt detektívcsoportokat. A detektívtestület létszámát növelték talán a legjobban: a budapesti főkapitányság detektívtestülete 1914-ben 190, 1919 szeptemberében pedig 543 főből állt. 1919 után szinte minden évben emelkedett a testület létszáma. Nagyon sok volt katonatiszt jutott be a detektívtestületbe. 1922-ben 670, 1923-ban 690, 1924-ben 719 és 1941-ben 745 fő volt a budapesti detektívtestület létszáma, és 1910 detektív működött az egész országban.[91] Egy 1921-ben megjelent BM-rendelet kötelezővé tette a detektívek szakoktatását. Ez csoportokban vagy tanfolyamokon történt. Rendkívül szigorú szakmai és politikai felvételi normákat állapítottak meg. Az alkalmatlanokat rendszeresen áthelyezték, illetve az újonnan felvetteket elég hosszú ideig először gyakornokként alkalmazták. A detektívtestület átfogta az osztályokhoz, központi szervekhez beosztott detektívcsoportok munkáját. A főcsoportvezetők és hivatalfőnökök a detektívtestület főnökének voltak kötelesek rendszeresen jelenteni. A detektívtestület valójában kettős vezetés alatt állott. Ennek megvoltak az előnyei, de súlyos szervezeti hátrányokkal is járt.

A budapesti főkapitányság irányítása alá tartoztak a budapesti kerületi kapitányságok. Szinte kerületenként alakították ki a kerületi kapitányságok feladatkörét, és módosították felépítését. (Az alábbi ismertetés a főváros régi kerületi beosztását veszi alapul.) Az I. kerületben, ahol a kormányzó lakott és a hivatalok voltak, a kapitányság feladata volt a különböző minisztériumok tapintatos ellenőrzése. A III. kerületi kapitányság fontos feladata volt a téglagyári munkások és a téglagyárak környékének, valamint a sok óbudai kiskocsmának az ellenőrzése. A IV. kerületben, a belvárosban volt a legtöbb mulató, az éjszakai élet jelentős része itt bonyolódott le, ezért a közbiztonságra különleges figyelmet kellett fordítania a kerü-

[91] Ugyanott, 244. old.

leti kapitányságnak. Az V. kerületben az szabta meg a kapitányság tennivalóját, hogy itt igen sok közhivatal, ipari és nagykereskedelmi vállalat és bank volt, s a tőzsde is itt működött. A VII., VIII., IX. és a X. kerületi kapitányság fő feladata a munkásmozgalom ellenőrzése volt. A VII. kerületben a szakszervezeti központokat, a VIII. kerületben a „Népszava" és a Szociáldemokrata Párt székházát kellett állandóan szemmel tartani. A Teleki és a Haller téren külön detektívcsoport működött, amely figyelte a kubikosokat és más „gyanús elemeket". A IX. és a X. kerületben a gyártelepek domináltak. A XI. kerületi kapitányság speciális feladata volt felügyelni a Gellért-szálló rendjére, illetve azzal kapcsolatban az idegenforgalomra.[92]

A Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott a vidéki rendőrség is. Valamikor a rendőrintézmények a városok irányítása alatt állottak, a polgármesteri hivatal alá voltak rendelve. Bár 1881-ben államosították a rendőrséget, ezután is még sokáig működött városonként úgynevezett önkormányzati rendőrség. A Tanácsköztársaság leverése után szükségesnek tartották a vidéki rendőrség központi irányítását; az „önkormányzati rendőrséget", megítélésük szerint, olyan liberalizmus jellemezte, amely lehetetlenné tette az erőteljes fellépést „a bolsevista mozgalmak ellen". 1919. október 1-én egy szervezeti egységbe olvasztották az összes „rendőrintézményt".[93]

Az ország összes vidéki rendőrhatóságainak központi irányítása 1931-ben valósult meg, amikor a kerületi kapitányságokat megszüntették és létrehozták budapesti székhellyel a vidéki főkapitányságot.

A vidéki főkapitányság szervezete eltért a budapesti főkapitányságtól. 1938-ban a vidéki főkapitányság 68 hatósággal rendelkezett, ami azt jelentette, hogy minden nagyobb városban működtek rendőrkapitányságok. 1939-ben még bővült 28-cal és 1941-ben újabb 21 rendőrkapitánysággal. Bővült a határszéli kirendeltségek hálózata is.

Budapesten 1921-ben 357 lakosra, 1930-ban 248 lakosra, 1941-ben 221 lakosra jutott egy rendőr.

1914-ben a m. kir. rendőrség budapesti főkapitányságának tiszti-

[92] Ugyanott, 231–238. old.
[93] 5047/1919. ME rendelet.

kara és személyzete összesen 3413 személyt tett ki, 1940-ben már 7043-at. A budapesti főkapitányság bűnügyi osztályán 1913-ban egy előadóra 3039 vizsgálatot igénylő akta jutott, 1920-ban 5249.[94]

1938-ban a budapesti rendőrség személyzete összesen 6189 fő volt, 1940-ig 855-tel bővült. A vidéki kapitányságok 4045-ös létszáma 5836-ra emelkedett.[95]

[94] A 60 éves magyar rendőrség. 1881–1941. 520. old.
[95] Ugyanott, 536. old.

A CSENDŐRSÉG

A proletárdiktatúra bukása után megkezdődött a csendőrség újjászervezése is. Míg 1914-ben 14 000 volt a csendőrség létszáma, az újjászervezés 1919 augusztusában és szeptemberében egy sokkal kisebb területen – „Csonka-Magyarországon" – 17 000-es létszámmal indult.

Az ellenforradalom első heteiben a fővezérség környezete, maga Horthy is felrótta a rendőrségnek és a csendőrségnek, hogy egy részük, sőt a rendőrség bizonyos alakulatai is csatlakoztak az 1918-as októberi polgári demokratikus forradalomhoz. Ez már önmagában is bűn volt, de ezen még túltették volna magukat, hiszen politikusok, államférfiak, intézmények vezetői is nem kevesen voltak, akik ezt megtették. De akadtak olyan csendőralakulatok, amelyek mint a Vörös Őrség részei, komolyan vették feladatukat, s egyes városokban, járásokban még ellenforradalmi mozgalmak ellen is felléptek.[1]

A forradalmakból az uralkodó osztály levonta azt a tanulságot, hogy a csendőrség a régi keretekben nem tud megfelelni az új követelményeknek.

A csendőrség újjászervezésében jelentős szerepe volt a budapesti antantmissziónak, elsősorban az amerikai missziónak. H. E. Yates amerikai ezredes lett a csendőrséget szervező bizottság vezetője, majd ezt követően a magyar csendőrség felügyelője és ellenőre. Néhány év alatt azonban kiderült, hogy ez a szervezés nem megfelelő.

[1] A m. kir. csendőrség szerepe a forradalmakban. Eredeti okmányok alapján. A m. kir. csendőrség forradalmasítása 1918. évben és erkölcsi züllesztése 1919. évben. Miskolc 1936.

A polgári közigazgatás ugyanis egyre erőteljesebben hatott a csendőrségre, zavarta a „szakszerű" feladatok elvégzését, s lehetővé tette, hogy a csendőrség ügyeibe a polgári hatóságok és az uralkodó osztályok olyan csoportjai is beleszóljanak, amelyek jobban vonzódtak a liberális demokráciákhoz. A magyar burzsoázia szélsőségesebb és reakciósabb csoportjai ezt nem akarták. 1925. december 15-én tehát újabb rendelet született a csendőrség átszervezéséről. Megszüntették a vármegyei parancsnokságokat, a járási parancsnokságokat, két-három járás területét összevonták, s egy-egy szárnyparancsnokság alá helyezték, újra felállították a kerületi parancsnokságokat, a vármegyéken pedig úgynevezett osztályparancsnokságot létesítettek. Ez a szervezés megnehezítette, hogy a közigazgatás irányító hatással lehessen a csendőrség szervezeteire, ugyanakkor azonban elősegítette a közigazgatási kulcspontokkal való együttműködést.

1922-ben megszervezték az őrsparancsnoki kiképzést, 1924-ben létrehozták az állandó csendőrtanulmányi bizottságot, s csendőrségi lapot indítottak. 1925-től rendszeresen kiadtak csendőrségi zsebkönyvet.

A CSENDŐRSÉG ELSŐ VEZETŐI

A csendőrség vezetői a múltban is a magyar és az osztrák uralkodóház és uralkodó osztály legreakciósabb csoportjait képviselték. Az osztrák hadseregből azok kerültek át a csendőrség felső, középső és alsó parancsnoki posztjaira, akik az 1848-as magyar szabadságharc leverésében az osztrák uralkodóház ügyét szolgálták, vagy a magyar polgárság és arisztokrácia olyan rétegeiből származtak, amelyek kiegyeztek, megalkudtak az osztrák uralkodóházzal. Érdemes közülük néhányat bemutatni.

Murai és Köröstarcsai Török Ferenc császári és királyi táborszernagy, a csendőrség első felügyelője az olmützi császári hadapródiskolában tanult, s az osztrák hadsereg számos hadjáratában és ütközetében is részt vett. Schatz Lajos címzetes tábornok, a Honvé-

delmi Minisztérium csendőrségi ügyosztályának első vezetője mint a 48. számú gyalogezred főhadnagya vett részt a szabadságharc leverésében. 1851. május 17-én az udvari haditanács dicséretben részesítette „a magyar forradalom alatt tanúsított hűségéért".[2] Tisóczky László alezredes, a kassai csendőrkerület első parancsnoka 1848. június 12–15-én Prágában utcai ütközetekben vett részt, amiért szintén kitüntetést kapott.[3] Neugeboren Gusztáv ezredes, a Honvédelmi Minisztérium IV. csendőrségi osztályának helyettes vezetője, 1849-ben csapattestével részt vett a fővárosi, majd a héjjasfalvai, a medgyesi, a segesvári, a sepsiszentgyörgyi és más ütközetekben. Az itt tanúsított magatartásáért előléptették.[4] Osdolai Bándy Balázs alezredes, kerületi parancsnok részt vett az 1866-os Olaszország elleni hadjáratban, 1869-ban pedig a dél-dalmátországi nemzeti felkelés elnyomásában és leverésében.[5] Szamosfalvi Panajott Sándor címzetes altábornagy a csendőrség felügyelője, az 1905-ös mozgalmak idején tűnt ki a szegényparaszti agrármozgalmak ellen bevetett csendőrség irányításában, vezetésében tanúsított „szakszerű" fellépésével. Postupiczi Kostka Pál címzetes altábornagy, a csendőrség felügyelője, a nemzetiségi mozgalmak elleni fellépésével érdemelte ki a császári kitüntetéseket.

A csendőrség vezetői, a tisztikar tagjai a földbirtokosok, a katonatisztek, a grófok közül kerültek ki. Már az első kerületi parancsnokok között ott találjuk Westerstätteni gróf Beckers Alfons császári és királyi kamarást, ezredest, a pozsonyi csendőrkerület első parancsnokát, aki 1848-ban részt vett az olasz szabadságharcosok elleni hadjáratban, és ezért 1849-ben századossá léptették elő.[6] Tolcsvai Nagy Gábor császári és királyi altábornagy, a csendőrség felügyelője, Zemplén megye egyik régi nemesi családjából származott. Amikor 1906-ban II. Rákóczi Ferenc magyarországi temetését megrendezték, a Kassán összpontosított csendőrségi részleget ő vezényelte, amiért honvédelmi miniszteri elismerésben részesült. 1907-

[2] *Dr. Preszly Lóránd:* A csendőrség úttörői. Budapest 1926. 36. old.
[3] Ugyanott, 38. old.
[4] Ugyanott, 40. old.
[5] Ugyanott, 77. old.
[6] Ugyanott, 106. old.

ben pedig a Romániában kitört lázadások erdélyi részekre való átterjedését csendőri közbelépéssel akadályozta meg, s ezért 1908 augusztusában a Ferenc József Rend Középkeresztjét adományozták neki.[7] De nemcsak az európai szabadságmozgalmak letörésében kitűnteket találjuk a csendőrség élén, köztük van Várbogyai Bogyai Vince címzetes őrnagy, szárnyparancsnok is, aki önként vett részt 1864 és 1868 között a mexikói nép függetlenségéért, nemzeti szabadságáért harcolók elleni ütközetekben.

A csendőrség tisztikarának jelentős része a konzervatív, reakciós rezsim híve volt, nemcsak elősegítette az 1918 október előtti gazdasági és politikai rendszer restaurálását, hanem az általuk irányított intézményekkel nagymértékben hozzájárult, hogy az ellenforradalmi politikai rendszer lényegében fasiszta diktatúrává alakuljon. A csendőrség a katonaságnak és a rendőrségnek olyan keveréke volt, amely a rendszer számára a legféktelenebb, a legbrutálisabb terrort biztosította, ha a népelnyomást fokozni kellett. Azokban a falvakban, ahol engedélyezték, hogy földmunkásszervezet, Szociáldemokrata Párt vagy valamilyen haladó egyesület működjön, a csendőrség megfélemlítette a falu lakosságát, és akadályozta a szervezkedést.

Milyen is volt a csendőr? Ennek bemutatására érdemes idézni dr. Preszly Lóránd könyvéből személyes élményét:

„Láttam választási harcban tíz lovas csendőrt vágtatni felbőszült tömeg ellen. A hunok jutottak eszembe, Attila ostora, melynek suhintása nyomán nem maradt s nem nőtt többet fű. S ezerötszáz ember úgy elrohant, hogy nem érezte otthon a bokáját. Ilyen a csendőr, mint a vidék, a faluk, a puszták őre! És ez a félelmetes »pofozó masina«, ezek a marcona legények – ki gondolná – a leglelkesebb irodalombarátok, a leghűbb könyvolvasók s a legjobb könyvvásárlók . . .”[8]

[7] Ugyanott, 129. old.
[8] Ugyanott, 247. old.

A csendőrfelvételnek igen szigorú feltételei voltak. Általában földműveseket vettek fel, s csak nagyon ritkán tettek kivételt. A csendőrség vezetői azt tartották, hogy a falusi földművesek kevésbé fertőzöttek a „destruktív" eszméktől. A falusi parasztfiatalok – szerintük – megfelelő kiképzés után teljesen megbízhatókká váltak. Minden jelentkező felvételének ügyében az erre külön rendszeresített csendőrtiszti bizottság döntött. Előbb alapos környezettanulmányt végeztek, és csak ha a jelentkező politikailag is megfelelő volt, került sor a felvételre. A fizikai rátermettség mellett a politikai megbízhatóság volt a legfontosabb. De csak azok lehettek próbacsendőrök, akik a hadseregben már altiszti rendfokozatot értek el. A hadseregben tanúsított kifogástalan katonai és politikai magatartás tette lehetővé, hogy valaki a csendőrséghez átkerüljön. Másfél évig volt az újonc próbacsendőr. Ez idő alatt az őrsön, valamint a próbacsendőri tanfolyamon kapott kiképzést. Véglegesítésekor minden csendőr szakaszvezetői rendfokozatot kapott. A későbbiekben két-három év elteltével járőrvezetői iskolát kellett végezni, majd négy-öt év után újból tanfolyamra került.

A csendőr-tisztikar kialakítása és fejlesztése 1919 után nagy feladatot rótt a csendőrséget irányító minisztériumokra. Az újjászervezett csendőrség először az úgynevezett k. u. k. tiszteket toborozta, ezeket tiszti tanfolyamokon átképezték csendőrtiszteknek. A csendőrtiszti testület 1919 után a kiképzés tekintetében rendkívül vegyes volt. Egy részük a Monarchia hadseregéből került át, egy kisebb része Ludovika Akadémiát végzett, illetve a bécsújhelyi katonai akadémián tanult. Egyeseknek hadapródiskolai végzettségük volt, de megbízható csendőrtisztek kerültek ki a tartalékos tiszti állományból is. Bár a képzettebb tisztek sokszor lenézték az alacsonyabb végzettségűeket, politikailag a tisztikar mégis egységes volt. A csendőrtiszti állomány 1919-től 1944-ig minden évben növekedett. Igaz, ehhez átmenetileg az is hozzájárult, hogy a békeszerződések által korlátozott honvédségi tiszti kiképzést és létszámot a csendőrség keretén belül játszották ki. Különösen 1930-tól kezdve növekedett

meg erőteljesen a csendőrség tiszti állománya. A honvédség fiatal tisztjei számára lehetővé tették, hogy átléphessenek a csendőrséghez. A vámőrtisztképző tanfolyamot végzett katonatiszteket is átvette a csendőrség, hiszen ők is rejtett honvédtiszti képzést kaptak.

Már 1928-ban a Pécsett működő Zrínyi Közrendészeti Akadémián Csendőrtiszti Akadémia létesült, a Ludovika Akadémián pedig csendőrtiszti tagozatot szerveztek. 1935-től a csendőrség megnövekedett szerepéhez mérten igyekeztek egyetemet, elsősorban jogot végzetteket felvenni. A csendőrtisztek felvételénél természetesen még fokozottabban megkövetelték a politikai megbízhatóságot, mint a legénység esetében. Ellenforradalmi magatartás, a forradalmak idején való „hűség a nemzeti eszméhez", a későbbiekben hűség a kormányzóhoz, Horthy Miklóshoz, távolmaradás mindenféle „destruktív" mozgalomtól, sőt a kérlelhetetlenség ezekkel az eszmékkel és mozgalmakkal szemben, volt a feltétele annak, hogy valaki a csendőr-tisztikarba jusson. A honvédség tisztjei közül csak azokat vették fel, akikről nemcsak parancsnokuk, hanem a honvédségen belül működő elhárító szervek is a legjobb ajánlólevelet adták. Figyelembe vették, hogy a jelölt milyen újságot olvas, milyen volt a magatartása egyetemi éveiben. Csak kifejezetten szovjetellenes, antiszemita, a polgári demokratikus gondolatokkal és nézetekkel, mozgalmakkal kérlelhetetlenül szemben álló, a Szociáldemokrata Pártot és a szakszervezeteket vörösnek, nemzetietlennek, idegennek tekintő katonatisztek kerülhettek át a csendőrséghez. Csak kivételesen fordult elő, hogy egyesek mégis átcsúszhattak az ellenőrző apparátuson, de a válogatásnak ez a rendszere az esetek túlnyomó többségében megfelelő volt. 1933 után mind a honvédség tisztikarában, mind a csendőrtisztek között egyre népszerűbbé vált a szélsőjobboldali politikai állásfoglalás. Ezért a csendőrtiszteket a honvédség szélsőjobboldali gondolkodású tisztjei közül válogatták ki. A csendőrség legénysége és tisztikara kiképzési és fegyelmi ügyekben a honvédelmi, anyagi ügyekben pedig a belügyminiszter hatáskörébe tartozott. Ez azt jelentette, hogy a csendőrségnek nemcsak polgári személyekkel szemben volt joga figyelmeztetéskor fegyverhasználatra, de katonai személyekkel szemben is. A rendőrségnek ilyen joga nem volt. Ha a rendőrség valamely szervezete összeütközött egy katonai

személlyel, akkor csak a katonai felsőbb parancsnokságtól kérhetett intézkedést.

A csendőrségnek ebből a katonai, illetve rendőri jellegéből adódott kettős alárendeltsége is. Ez nemcsak szervezési megosztottságot, hanem bizonyos politikai megosztottságot is jelentett. A két minisztérium vezetése politikailag nem volt mindig azonos. Az árnyalati különbségek a harmincas évek második felétől mind erőteljesebbekké váltak. Mindegyik minisztérium igyekezett a törvényben biztosított jogát a legmesszebbmenőkig érvényesíteni a csendőrség vezetésében. A politikai helyzettől és az uralkodó osztályokon belüli áramlásoktól és erőviszonyoktól függően hol az egyik, hol a másik minisztérium hatásköre volt erősebb.

Ezért bizonyos kiegyensúlyozó politikai és szervezeti intézményként szerepelt a csendőrség felügyelősége. A csendőrség felügyelője altábornagyi rangban, valójában a csendőrség legfelsőbb katonai parancsnoka volt, habár mind a Honvédelmi, mind a Belügyminisztériumnak alá volt rendelve. Válságos politikai helyzetekben előfordult, hogy a csendőrség felügyelője ragadta magához a vezetést. Idővel a csendőrség felügyelősége a csendőrség legmagasabb katonai szervezete lett. Hivatalosan a katonai és a közbiztonsági kiképzésre is felügyelt. A közigazgatási, valamint az államrendészeti ügyvitelbe erőteljesen belefolyt a Honvédelmi Minisztérium, különösen annak vezérkari főnöksége. A Belügyminisztérium megfelelő osztályain keresztül szintén erőteljesen irányította a csendőrség közbiztonsági és államrendészeti működését. A csendőrség felső vezetésére, tisztikarára a magyar uralkodó osztályok szélsőségesen reakciós csoportjai gyakoroltak döntő befolyást. A csendőrség az évek során mindinkább katonai szervezetté vált. Működési területe megegyezett a katonai közigazgatási területekkel.

A csendőrség legkisebb szervezeti egysége az őrs volt. Az őrsöket altisztek parancsnoksága alá helyezték. Minden őrsnek megvolt a működési területe, ezek voltak az őrskörzetek. Az őrsparancsnok felelős volt körzetében a közbiztonság fenntartásáért. Közbiztonság szempontjából az őrsöket a közigazgatási hatóságok mellé rendelték. Ez az 1925-ös szervezeti változások után is megmaradt. Az őrsöket szakaszok fogták egybe, a szakaszokat csendőrtisztek irányították. Több őrs tartozott a szárnyparancsnokság alá, a szárnyparancsnokok az esetek többségében törzstisztek voltak. A szárnyparancsnokság a kerületi csendőrparancsnokságok alá, a kerületi csendőrparancsnokságok pedig a csendőrség felügyelője alá voltak rendelve.

A csendőrség gerincét az őrsparancsnokságok alkották. A legnagyobb szerepet itt az altiszti kar játszotta, ez fogta össze közvetlenül az őrsök beosztottait, altisztek voltak a nyomozók, sőt a nyomozócsoportok parancsnokai is altisztekből kerültek ki. Az altiszti kart a tisztikar irányította, ami nem egyszerűen szervezési ügy volt. Az ő feladatuk volt az elvi irányítás, a legfontosabb útmutatások kidolgozása, a tervek, javaslatok jóváhagyása, az altiszti és legénységi állomány politikai és szakmai nevelése. Ahogy megfogalmazták: „A tisztikar a feje, a szelleme ennek a testületnek; a lényeg, a törzs, a csendőrség hivatásszerű feladatának fő munkása az altiszti kar és a kül(őrs)-szolgálatot ellátó legénység."[9]

Míg a rendőrségnél a nyomozást jogot végzett tisztviselőkre bízták, akik képzettek voltak a büntetőjogban, a lélektanban, a kriminalisztikában, a csendőrség felügyeleti területén túlnyomó többségben elemi iskolai képzettségű altisztek és csendőrök végezték nemcsak a járőrözéseket, a külső biztonsággal kapcsolatos feladatokat, hanem a nyomozó szolgálatot is. Kétségtelen azonban, hogy az altisztekből és a csendőrlegénységből is kikerültek tapasztalt, hírhedt nyomozók.

A csendőrség is őrslaktanyában, valamint külön erre a célra létre-

[9] *Dr. Preszly Lóránd:* A csendőrség úttörői. 248. old.

hozott tanfolyamokon próbálta ellensúlyozni a csendőrlegények és altisztek szakmai elmaradottságát. Az őrslaktanyákban a tapasztaltabb altisztek az egyes nyomozások ismertetése alapján oktatták a csendőrlegénységet és az új altiszteket. A politikai nyomozások irányítását végső fokon természetesen a csendőrtisztek tartották a kezükben.

A csendőrség munkáját útmutatások, törvények, belső rendeletek szabályozták. Ilyen volt például a „Szervezeti és szolgálati utasítás" (a Szut) vagy a hírhedt „Csendőrségi ügyviteli szabályzat" (a Csüsz).[10]

A csendőrség a hivatalos meghatározások szerint „A közbiztonsági szolgálat teljesítésére rendelt katonailag szervezett őrtestület". A tiszt feladata, hogy a csendőrőrsök közbiztonsági szolgálatát ellenőrizze, irányítsa és gondoskodjék a legénység kiképzéséről. A „Szervezeti és szolgálati utasítás" kimondta, hogy „A tisztek sem rendőri hatóságnak, sem rendőri közegeknek nem tekinthetők, a nyomozásban személyesen és cselekvőn részt nem vehetnek, és semminemű nyomozati cselekményt nem teljesíthetnek."[11]

A valóságban persze más volt a helyzet. A tisztek irányították a nyomozást, sőt a politikai nyomozásokban aktívan közreműködtek. A fent idézett szabály jelentősége az volt, hogy a csendőrséget közbiztonsági intézményként, rendőri szervként oly módon építették fel, hogy a munka dandárját a politikai nyomozásokban is a parasztság soraiból kikerült csendőraltisztek és legénységi állományúak végezték.

A csendőrség feladata – Budapestet és a törvényhatósági jogú, valamint a megyei jogú városokat kivéve – Magyarország egész területén a közbiztonság fenntartása volt. Törvények szabályozták, hogy a belügyminiszter, ha szükségesnek tartotta, a városokban is igénybe vehesse a csendőrséget a közbiztonság, a közrend védelmében.

[10] Szervezeti és szolgálati utasítás a m. kir. csendőrség számára. I. Szervezet, II. Szolgálat. Hivatalos kiadás, Budapest 1941. Csendőrség ügyviteli szabályzat, 1. füzet. I. rész. Budapest 1942.

[11] Szervezeti és szolgálati utasítás. 13. old.

Rendőri közegnek tehát csak az altisztek és a csendőrlegénység volt tekinthető. Egy-egy őrmester a „Csendőrségi ügyviteli szabályzat" és a „Szervezeti és szolgálati utasítás" alapján három falu közbiztonságáért volt felelős, vagyis ő parancsolt. Elképzelhetjük, milyen hatalma, tekintélye volt annak a csendőr századosnak, aki esetleg egy járás közbiztonságáért felelt, nem is beszélve a csendőr őrnagyokról vagy ezredesekről, a törzstisztekről, akiket a csendőrlegények és altisztek ritkán láttak, csak parancsaikat olvasták fel nekik. A csendőrség tehát mint intézmény a csendőrőrsökön vagy csendőrkülönítményeken nyugodott. A csendőrőrsök a számukra kijelölt falvakban úgynevezett járőrszolgálattal „védték" a közbiztonságot. Közbiztonsági szolgálatot mindenekelőtt az őrsparancsnok parancsai és útmutatásai alapján végeztek és kezdeményeztek, másodsorban bíróságok és ügyészségek megkeresésére, valamint a területileg hozzájuk tartozó közigazgatási hatóságok felkérésére.

A rendőri hatóságokkal együtt kellett működniük, de a rendőri hatóságok csak abban az esetben adhattak utasítást csendőrőrsöknek, ha azokat (vagy egy részüket) kivételesen ideiglenesen alárendelték egyes rendőrkapitányságoknak.

A csendőröknek csak saját elöljárójuk adhatott utasítást. A csendőrtiszteket maga a kormányzó nevezte ki, az alhadnagyokat és tiszthelyetteseket pedig a honvédelmi miniszter.[12]

A különböző szervezeti, valamint szolgálati utasítások, ügyviteli szabályzatok előírták a csendőrség legfontosabb teendőit. Az őrsök szolgálati feladataik teljesítése során kötelesek voltak működési területükön rendszeresen nyílt portyázást végezni. Az államra „veszélyes, gyanús vagy rendőri felügyelet alá helyezett egyéneket, a külföldieket és a gyanús idegeneket" állandóan figyelték és ellenőrizték.[13]

A „Szervezeti és szolgálati utasítás" szerint az őrs az „állami és társadalmi rend, vallás elleni, nemzetiségi, munkás- és egyéb társadalmi mozgalmakat figyelemmel kíséri, észleleteiről jelentést tesz, sürgős esetekben közbelép."[14]

[12] Ugyanott, 17. old.
[13] Ugyanott, 31. old.
[14] Ugyanott.

A csendőrség tehát titkosan és nyíltan ellenőrizte és figyelte a falu életét. Ha az őrsök bármilyen veszélyesnek minősíthető politikai, társadalmi jelenséget észleltek, arról nemcsak jelentést tettek, hanem sürgős esetben közbe is léptek. Nyilvános összejövetelt, gyűlést vagy hasonló jellegű megmozdulást az őrsparancsnoknak joga volt karhatalommal feloszlatnia, ha azt a közrendre veszélyesnek minősítette. Mindez óriási hatalmat adott az őrsök kezébe a falu dolgozói felett. Ha például a faluban engedélyezték a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének működését, a csendőrök folytonos ellenőrzése, gyanúsítgatásaik, zaklatásaik akadályozták azt, s az engedély így nagyrészt formálissá vált. Ugyancsak, ha a Kisgazdapárt helyi szervezetében a nagybirtok elleni paraszti törekvésekről beszéltek, azt már „gyanúsnak és veszélyesnek" tartották a közállapotokra, a fennálló törvényekre, a rendre, és időben közbeléptek.

Így a tényleges politikai viszonyokra nem az volt a jellemző, hogy a faluban működhetett-e a Szociáldemokrata vagy a Kisgazdapárt helyi szervezete vagy nem, hanem a csendőrség fellépése, a megtorlás, a terror „hideg és forró formái", a diszkrimináció, ami társadalmilag és gazdaságilag igen sokféle formában jutott kifejezésre. Állíthatjuk, hogy a rendszer politikai természetét megérteni éppen a csendőrség funkcionálása segít. A Horthy-rendszer 25 éve során nem volt politikai élet a faluban a csendőrség nélkül. Sőt, ahogy teltek az évek, már nemcsak a falu, hanem az egész ország politikai, mindennapi életében egyre nagyobb szerepe lett a csendőrségnek.

A CSENDŐRÖK JOGAI ÉS KÖTELESSÉGEI

A csendőrség működésének jellegét és hatókörét a szolgálati jogok határozták meg. A csendőrnek joga volt bárkivel szemben szolgálati minőségében fellépni. A szolgálati utasítás szerint „felhívásának ilyenkor mindenki különbség és kivétel nélkül, legyen az illető akár katona, akár polgári egyén, utólagos panaszolási jogának fenntartása

mellett engedelmeskedni köteles".[15] A csendőrnek az utasítás szerint nem kellett magát igazolnia, mert egyenruhája igazolta őt.

A csendőrnek joga volt bárkit figyelmeztetni, igazoltatni, kikérdezni, megfigyelni, elővezetni, elfogni, megbilincselni vagy más kényszerítő eszközt alkalmazni. A csendőrnek joga volt házkutatást és személyi motozást alkalmazni, tárgyakat őrizetbe venni és bármilyen helyiséget a „szolgálat érdekében" megfigyelni, vagy helyszíni szemlét tartani. A nyomozás színhelyének megjelölt területről megtilthatta a távozást. Igénybe vehette bármilyen közrendészeti szervnek, polgári őrtestületnek, valamint a községi elöljáróságoknak a segítségét, és amennyiben működési területe rendőrhatósági intézménnyel is összefüggött, szükség esetén a rendőröket is segítségül hívhatta. A csendőrnek joga volt a felszólításnak nem engedelmeskedőkkel szemben erőteljesebb rendszabályokat alkalmaznia.

A „Szervezeti és szolgálati utasítás" felruházta a csendőrt a fegyverhasználat jogával. Eszerint a csendőr fegyvert foghatott mindenkire, aki őt veszélyeztette. Hogy ki veszélyeztette, annak elég tág tere volt. Ha például nem engedelmeskedett valaki a felszólításnak, az már veszélyeztette a csendőrt. Külön és részletesen szabályozták a csoportosulások szétoszlatásának módját: „Néptömeg alatt olyan nagyobb csoportosulásokat kell érteni, amely az abban résztvevők számánál fogva a közrendre fegyvertelenül is veszélyes lehet."[16] Az ilyen néptömegek szétoszlatása a csendőr joga és kötelessége volt.[17] Érdemes a „Szervezeti és szolgálati utasítás" idevonatkozó részét idézni:

[15] Szervezeti és szolgálati utasítás. 123. old.

[16] Ugyanott, 146. old.

[17] A csendőrség rendszeresen vert szét és fojtott vérbe demokratikus tömegmegmozdulásokat. Nézzük meg a csendőrségi osztály 1932. április hó 9-i jelentését a nyírturai eseményekről:

„Vett jelentés alapján közlöm Méltóságoddal, hogy 7-én az orosi (Szabolcs, Ung megye) őrs egyik járőre az őrskörzethez tartozó Nyírtura községben Gerlicki Pál, Farkas István, Jakab András, Szabó Sándor és Gyafka János ottani lakosokat tömeges felvonulás által elkövetett gyülekezési jog körébe ütköző kihágás miatt elfogta. A tényvázlat megszerkesztése után a község utcáján való kísérés közben Piros Ignácné sz. Gyafka Mária azt kiáltozta: »Bolondok vagytok, hogy hagyjátok magatokat kísérnil« Ugyanekkor a járőrt »piszkos«-nak nevezte és átkozta. A

„A közbiztonság érdekében a szétoszlatás szükségessége akkor áll be, ha nem engedélyezett népgyűlésről van szó, továbbá, ha a tömeg személyek, a közvagyon, a közintézmények és magántulajdon biztonsága ellen erőszakos cselekményeket (lázadást, gyilkosságot, szándékos emberölést, testi sértést, rablást, vagyonrongálást, magánlaksértést, gyújtogatást, közveszélyű rongálást) követ el, vagy magatartása folytán ilyen cselekmények elkövetésétől alaposan lehet tartani, és a törvényes állapot helyreállítására vonatkozó előzetes felhívás eredménytelen maradt. Ilyen esetben annak elbírálására, hogy a néptömegnek a közbiztonság megóvása vagy helyreállítása szempontjából való szétoszlatására mikor van szükség – hatósági személy hiányában –, a kivonult csendőrség parancsnoka hivatott."

járőr Pirosnét ezért szintén elfogta. A községháza előtt mintegy 150–200 főnyi tömeg verődött össze. Kövesdi András tiszthelyettes, ideiglenes őrsparancsnok, Kiss Ferenc és Osváth Ferenc őrmesterekkel a tömegtől kérdezte, hogy miért nem mennek haza? A tömeg közül Szőke György azt válaszolta, hogy a nép kéri a foglyok hazabocsátását. Kövesdi tiszthelyettes azt válaszolta, hogy a foglyokat nem engedheti szabadon, átkíséri Kemecsére és átadja őket a közigazgatási hatóságnak. A tömeg erre azt kiáltozta: »Akkor követeljük!« A három csendőr puskáját készhelyzetbe vette, a töltényt feladta. Kövesdi tiszthelyettes a tömeget lőfegyverhasználatra való figyelmeztetés mellett szétoszlásra szólította fel. Petró József »Hurrá! Üssétek agyon a gazembereket!« kiáltására Szabó Antal a tömegből előugrott, és megragadta Kövesdi tiszthelyettes puskája csövét. A támadó ellen Osváth őrmester szuronyfegyvert használt és azt jobb alsó karján megszúrta. Ugyanekkor Kiss és Osváth őrmesterek puskáját is megfogta egy-egy egyén, azonban a csendőrök kiszabadították puskájukat a támadók kezéből és egy-egy lövést adtak le a tömegre. A lövés után a tömeg meghátrálva szétoszlott.

A fegyverhasználat következtében Bihari István bal válla gödrében szúrás vagy szurony által könnyen, míg Szabó Pál, ki baltával kövesdi tiszthelyettes felé sújtott a kapott két lövéstől életveszélyesen megsérült. Szabót a mentők beszállították a nyíregyházai kórházba, ahol 8-án $^1/_2$ 2 órakor meghalt.

A járőr nem sérült meg. Az őrs a gyanúsítottakat elfogta.

A rend helyreállt.

A nyomozás és a kivizsgálás folyamatban van.

A Miniszter Úr Őnagyméltóságának egyidejűleg jelentettem.

Budapest, 1932. évi április 9-én.

Olvashatatlan aláírás s. k.
osztályvezető."

(M. kir. Belügyminisztérium. 99.653/VI.–b. 1932. sz. Tárgy: Halált okozó lőfegyverhasználat.)

A csendőrség, a rendőrséghez hasonlóan, a megelőzés (prevenció) módszerét helyezte előtérbe. Ez fejeződött ki a községek, az utak, a külső kerületek rendszeres portyázásában. A csendőrnek ismernie kellett a községéhez tartozó büntetett előéletűeket, a rendőri felügyelet alatt állókat, a szokásos bűntetteseket és más „gyanús egyéneket". A „gyanús egyén" fogalma tág lehetőséget adott. Ide sorolták mindazokat, akik életmódjuk, környezetük, összeköttetéseik folytán gyanússá váltak, de még nem voltak büntetve, vétséget és kihágást nem követtek el, legalábbis perrendszerűen nem vonták őket felelősségre.[18] A csendőrőrsöknek ismerniük kellett azokat, akik a lakosság egyes rétegeire vagy osztályaira köz- vagy állambiztonsági szempontból hatottak, vagy bármilyen okból ezeket támogatták. A csendőrőrsnek ismernie kellett továbbá a községek lakosságának számát, osztály, réteg, vallás, nemzetiség, foglalkozás szerinti megoszlását, politikai pártállását és a munkaviszonyukat.

Minden csendőrőrs maga is vezetett nyilvántartást, amely az országos bűnügyi nyilvántartó, később a csendőrség politikai nyilvántartója és a helyi ismeretek alapján készült.[19] Gondoskodtak arról, hogy ha a nyilvántartó lapokra került személyek más helységekbe vagy városokba költöztek, figyelőlapjukat az illetékes csendőrőrsparancsnokságnak, illetve a rendőrségi hatóságnak megküldjék. Ezenkívül a csendőrőrsöknek a rendeletek értelmében rendszeresen ellenőrizniük kellett a kocsmákat, kávéházakat, népgyűléseket, népünnepélyeket, táncvigalmakat, nyilvános látványosságokat, színielő-

[18] Szervezeti és szolgálati utasítás. 155. old.

[19] Ezt segítette a Nyomozókulcs (NyK), amely rotációs papírra nyomva, puha zöld borítólapba fűzve negyedévenként jelent meg. Az első évben mintegy 5000 példányban adták ki, később csökkentették a példányszámot. A Nyomozókulcsot mindig a járőrvezető hordta magánál, de egy példány az őrs irodáján is volt. A Nyomozókulcsot hivatalból megkapta minden közbiztonsági szolgálatot ellátó szerv: a rendőrség, a csendőrség, a határőrség, a folyamőrség, a katonai nyomozók. A Nyomozókulcsban személyek és tárgyak rövid leírását közölték. Azt, hogy kiket kell elfogni (név, személyleírás), ki, melyik szervezet és miért keresi őket. Itt tüntették fel, hogy az illető körözése hol jelent meg. Az NyK anyaga állandóan változott, mert az elfogatás következtében egy csoport mindig kiesett, újabbak viszont bekerültek. (Budapesti Megyei Bíróság B. II. 0947/1952. 6. szám.)

adásokat, s nyilván kellett tartaniuk a jelentkezett és tartózkodási engedélyt kapott külföldieket.[20]

Az őrsöknek nagy figyelmet kellett fordítaniuk a községeikben levő üzemekre. A „Szervezeti és szolgálati utasítás" 365. §-a előírta: „Különös figyelmet kell fordítaniuk a gyárak, bányák, munkástelepek viszonyaira, a munkások hangulatára, a különböző nemzetiségi, szocialista, kommunista stb. mozgalmakra, s végül mindazokra a helyekre, ahol közbiztonsági zavarok gyakrabban fordulnak elő." A szakasz- és szárnyparancsnokok ilyen irányú ismereteiket és tapasztalataikat kötelesek voltak a 10. számú melléklet szerint feljegyezni.[21] A csendőrőrsöknek és szárnyparancsnokságoknak kötelességük volt „a munkások kiléte felől állandóan érdeklődni", a munkásokról vezetett előjegyzést megtekinteni, az újonnan felvett munkások „előéletét puhatolás útján megejteni".[22]

A szabályzatok szerint a mezőgazdasági vagy ipari munkások sztrájkmozgalma esetén a csendőrség feladata „a rendet minden rendelkezésre álló eszközzel megvédeni", de ügyeljenek, hogy a „tulajdonosoknak és alkalmazottaiknak testi épségét és személyes szabadságát ne veszélyeztessék".[23]

Az őrs ellenőrzése kiterjedt a körzetében levő vasútállomásokra is. „A vonat érkezése előtt és után egyes utasokat és az állomáson egyébként megforduló közönséget szemügyre kell venni" – írta elő a szabályzat.[24]

A csendőrség és a rendőrség nyomozó hatóságai a saját területükön külön-külön végezték a nyomozásokat. Egymást azonban segíteniük kellett, és ha a csendőrségi nyomozás rendőri területre vezetett, együttműködésre kérték fel a rendőri hatóságok nyomozóit.

A csendőrőrsök a különböző parancsnokságoktól érkezett utasítások alapján indítottak nyomozást, illetve felderítést. Munkájuk során a titkos megfigyelésekre támaszkodtak. Elsősorban a hivatalnokokat vagy a községi, állami hivatalok által erőteljesen befolyásolt

[20] Szervezeti és szolgálati utasítás. 157. old.
[21] Ugyanott, 158. old.
[22] Ugyanott, 166. old.
[23] Ugyanott, 167. old.
[24] Ugyanott, 170. old.

személyeket törekedtek bevonni munkájukba, olyanokat, akik a községben sok emberrel érintkeztek. Mint ahogy az utasítás 359. pontjában olvashatjuk:

„Besúgóul rendszerint azok az egyének a legalkalmasabbak, akik hivatásuknál vagy foglalkozásuknál fogva sok emberrel érintkeznek, sokat járnak-kelnek és alapos helyi és személyi ismerettel rendelkeznek. Ilyen egyének lehetnek: vendéglői, kocsmai vagy szállodai alkalmazottak, fodrászok, bérkocsisok, éjjeli őrök, bábák stb., továbbá olyan egyének, akik ismereteiknél és megbízhatóságuknál fogva egyes esetekben a csendőrnek segítségére lehetnek: vasúti alkalmazottak, levélhordók, termesterek, megjavult gonosztevők stb."[25]

KÖZPONTI IRÁNYÍTÁS

A csendőrség központi vezetése két minisztériumhoz tartozott. A Belügyminisztérium VI/B osztályának, a csendőrségi szolgálati osztálynak volt a feladata a közbiztonság és az ún. gazdászat kezelési ügyek irányítása. A VI/B osztály vezetője a legtöbb esetben csendőr ezredes, helyettesei és beosztottai alezredesek és őrnagyok voltak.[26]

A Honvédelmi Minisztérium XX., csendőrségi osztálya a csendőrség káder-, fegyelmi és kiképzési ügyeit intézte, ellenőrizte. A vezető csendőr ezredes, helyettesei is csendőr ezredesek, beosztottai őrnagyok és századosok voltak.

A csendőrség élén „a m. kir. csendőrség felügyelője állt". A csendőrség felügyelőjének a feladatát külön utasítás szabályozta. E felügyelő csendőr altábornagy, helyettesei tábornokok voltak.

A csendőrség központi intézményei: a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága, a csendőrségi felszerelési anyagraktár, a szabályzatszerkesztő és a tanulmányi bizottság. Az utóbbi dolgozta ki

[25] Ugyanott, 159. old.
[26] Ugyanott, 21. old.

az utasításokat, tanulmányozta a csendőrség különböző feladatait, szolgálatait, a tisztek és a legénység képzését, továbbképzését, összegyűjtötte a tapasztalatokat, vizsgálta a külföldi, más hasonló intézmények felépítését.

A csendőrség felügyelőjének volt alárendelve a csendőrtiszti tanfolyamok parancsnoksága, amelynek feladata a csapatállományú és egyéb csendőrségi parancsnokságokon működő tisztek képzése volt.

A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága, bár közvetlenül a csendőrség felügyelője alá volt rendelve, munkáját részben a Belügyminisztérium, részben a Honvédelmi Minisztérium irányította.

A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága élén a legtöbb esetben csendőr ezredes vagy alezredes állt, helyettese szintén ezredes vagy alezredes volt. A központi nyomozó parancsnokságon a következő alosztályok működtek: a törzsalosztály, a hírközpont, a bűnügyi laboratórium és a vasúti szárny. A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága irányította az egyes kerületi parancsnokságokon működő nyomozó alosztályokat. Az I. kerületi volt a budapesti, a II. a székesfehérvári, a III. a szombathelyi, a IV. a pécsi, az V. a szegedi, a VI. a debreceni, a VII. a miskolci, a VIII. a kassai alosztály. 1939 után alakult meg az ungvári (VIII/1.), 1940 őszén a kolozsvári (IX.), a marosvásárhelyi (X.) és 1941 után az újvidéki (V/1.) alosztály.

A kifejezetten politikai nyomozásokkal a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának törzsalosztálya foglalkozott. A törzsalosztály két fő csoportra oszlott: az *A*, vagyis államrendészeti csoportra, a *B*, vagyis bűnügyi csoportra. Az államrendészeti csoporton belül a következő alcsoportok működtek: az I-es vagy jobboldali alcsoport. Ide tartozott a Nyilaskeresztes Párt, a Magyar Megújulás Pártja, általában a szélsőjobboldali pártok és egyesületek ellenőrzése. A baloldali, a II-es alcsoporthoz a KMP, a KIMSZ, az MSZDP, a szakszervezetek, a polgári demokrata pártok, a Kisgazdapárt, általában a baloldalinak minősített pártok és egyesületek, valamint a vallási szekták tartoztak.

A III-as, az ún. zsidó alcsoporthoz tartoztak a cionista mozgalmak, valamint a zsidó egyesületek és a hitközségek. A IV-es, a nemzetiségi alcsoport négy részlegre oszlott: a német (IV/A), a szlovák

(IV/B), a ruszin (IV/C), a román és a szerb (IV/D) alcsoportokra. Az V-ös alcsoport kémkedési ügyekkel foglalkozott, az V/A volt a külföldi hírek alcsoportja.

A felsoroltakon kívül működött még a törzsalosztályon az úgynevezett belső csoport és az iktató csoport. Továbbá ide tartozott még a politikai nyilvántartó alcsoport és a gépelést végző alcsoport.

A *B* csoport nem épült fel ilyen szerteágazóan, mindössze a közellátási ügyek és a közönséges bűnügyek alcsoportjára oszlott.[27]

1927. szeptember 1-én új csendőrségi szolgálati utasítást és ügyviteli szabályzatot dolgoztak ki, amelyben összegezték a proletárdiktatúra leverése óta szerzett tapasztalatokat, és megszabták az új feladatokat. 1919 szeptemberétől 1930-ig az őrsök, a szárny- és kerületi parancsnokságok a politikai nyomozásokat az esetek túlnyomó többségében elszigetelten végezték, ami nagyon megnehezítette a csendőrség munkáját. Vezetői attól tartottak, hogy a csendőrség nyomozó munkája elavul, s így háttérbe szorul. A forradalmi mozgalmak, a politikai pártok, a szakszervezetek, a Szociáldemokrata és különösen a Kommunista Párt ellen folytatott nyomozások szükségessé tették a központi irányítást. Az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság Magyarországon is éreztette hatását. A paraszti, a munkás- és az értelmiségi mozgalmakkal szemben még erőteljesebb fellépésre volt szükség. Az ország vezető rétege, Horthy Miklós és környezete, Bethlen István miniszterelnök, a kormány, a belügyminiszter szigorúbb és eredményesebb ellenőrzést követelt a falvakban.

A csendőrség politikai nyomozásainak központosítása bizonyos nézeteltérést váltott ki a belügyminiszter és az igazságügy-miniszter között. Az igazságügy-miniszternek aggályai voltak a központosítással kapcsolatban. Többszöri iratváltás, tárgyalás történt az ügyben. A csendőrség felügyelője, valamint a belügyminiszter magához a kormányzóhoz fordult döntésért. A kormányzó úgy határozott, hogy

[27] 1942-ig a csendőrség központi nyomozó szervezetének elnevezése: „Magyar királyi csendőrség nyomozó osztály parancsnoksága, Budapest." (A magyar királyi csendőrség zsebkönyve, 1941. Budapest.)

1942-től e központi intézmény neve: „Magyar királyi csendőrség központi nyomozó parancsnoksága, Budapest." (A magyar királyi csendőrség zsebkönyve, 1942. Budapest.)

„az igazságügy-miniszter aggályai elvetendők". Ezután a csendőrség felügyelősége lázas tevékenységgel emelte a nyomozó alosztályok létszámát, és rövid idő alatt az egész országra kiterjedő nyomozóhálózatot hozott létre. Ez volt az az időszak, amikor elég volt, ha valamelyik faluban a csendőrőrsparancsnok valakire azt mondta, hogy kommunista, és akkor a pap, a jegyző, az állatorvos, az iskolaigazgató is annak tartotta.[28]

Hogy az új követelményeknek megfeleljenek, létrehoztak külön csendőralakulatokat, amelyek a nyomozást általában, de különösen a politikai nyomozást szakszerűbben és eredményesebben tudják megoldani.[29]

A külön csendőralakulatok tagjai, a rendelet szerint polgári ruhában is nyomozhattak. Korszerű technikával látták el őket, és feladatuk az volt, hogy segítséget nyújtsanak az őrsöknek, a kerületeknek és a szárnyparancsnokságoknak a bonyolultabb bűncselekmények nyomozásában. Ezek a szervezeti intézkedések, amelyek ismeretlenek maradtak az ország közvéleménye előtt, valójában nagy horderejű politikai eseményt jelentettek: újabb lépést a fasizálódás útján. A politikai nyomozások kiterjesztésének kifejezett célja a politikai mozgalmak fokozottabb ellenőrzése volt. Természetesen 1919 augusztusától eddig is minden baloldali párt és mozgalom ellen felléptek a csendőrök, s részt vettek a Kommunista Párt szervezeteinek a megkeresésében és felszámolásában. De az új nyomozó központ létrehozásával jobban tudták kézben tartani és irányítani ezt a munkát.

A nyomozó központ 1930. március 1-én Budapesten kezdte meg működését. Ezzel egyidejűleg a budapesti, a szombathelyi, a szegedi, a debreceni csendőrkerületek központjaiban nyomozó alosztályok létesültek. 1931-ben megalakult a pécsi, 1932-ben pedig a székesfehérvári és a miskolci nyomozó alosztály is.[30]

A csendőrnyomozó központ létrehozásában Hajnácskőy László

[28] Budapesti Megyei Bíróság. B. II. 0947/1952. 6. szám.

[29] M. kir. csendőrség története. Különlenyomat a csendőrségi lapok 1933. évi 4. számából. Budapest 1933.

[30] Ugyanott.

csendőr ezredesnek is szerepe volt, a csendőrség ez irányú munkájának kibontakozása egyben az ő felemelkedését is jelentette. Hajnácskőy az egyik legismertebb politikai nyomozó szaktekintéllyé vált,[31] ő tette hírhedtté a csendőrnyomozást a politikai ügyekben. Rafinált nyomozási taktikát eszelt ki, s Baky Lászlóval együtt a legsúlyosabb, legfájdalmasabb vallatási módszereket dolgozta ki és alkalmaztatta az elfogottakkal szemben.[32] Például 1931-ben az egyik salgótarjáni nyomozás során Hajnácskőy ingujjra vetkőzve verte a letartóztatott bányászokat, mutatva, hogyan kell őket megtörni.

Nemegyszer még a csendőrtiszteket is elriasztotta Hajnácskőy kegyetlensége.

Miután a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága megalakult, Hajnácskőy kijelentette: „Meg fogja mutatni, hogy a csendőrség nemcsak bagatell ügyekben tud eljárni és eredményt elérni. Hetényiékkel is fel fogja tudni venni a harcot. Rendkívüli időket élünk, rendkívüli rendészeti eszközöket kell alkalmazni."[33]

Hajnácskőy karrierje ott kezdődött, amikor az 1920-as évek közepén az MSZMP központjával kapcsolatban álló egyik téglagyári munkást, F. Gy.-t fenyegetésekkel besúgó munkára kényszerítette.[34]

[31] Árbócz János csendőr ezredes, a csendőrnyomozó központ egyik vezetője szerint is Hajnácskőy László ezredes volt a kommunistaellenes nyomozásokban, a KMP ügyében a legképzettebb s a legnagyobb gyakorlati tapasztalattal rendelkező csendőrtiszt. (Árbócz János feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.)

[32] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/5. Jegyzőkönyv.

[33] Ugyanott.

[34] F. Gy. mint téglagyári munkás tagja lett a MÉMOSZ-nak, a Nagybátony–Újlaki Téglagyárban dolgozott, ahol több sikeres sztrájkot szervezett. Emiatt elbocsátották, de a téglagyári munkások fellépésére visszavették. A csendőrök felfigyeltek F. Gy.-re, s nyomoztak utána. Amikor elegendő anyagot szereztek róla, két csendőrnyomozó a csillaghegyi Fried-féle vendéglőben, ahová F. Gy. rendszeresen bejárt, beszédbe elegyedtek vele, poharaztak, majd megkérték, hogy menjen velük. Az utcán közölték: tudják, hogy részt vesz kommunista szervezkedésben, s ezért le fogják tartóztatni. Gondolkozzék, mit tehetne. Ezután még néhányszor találkoztak F.-fel, aki egy ideig próbálta tagadni az illegális mozgalomban való részvételét. Később azonban elismerte, sőt átadta a párt röpiratait a nyomozóknak, akik jelentették a csillaghegyi csendőrőrs parancsnokának, Csaba Ákos csendőr alhadnagynak. Az továbbította az értesüléseket a szentendrei szárnyparancsnoknak, Hajnácskőy László csendőr századosnak. F. rövid idő alatt igen fon-

Hajnácskőy miután fontos és használható adatokat kapott F. Gy.-től, a jelentéseket azonnal és rendszeresen eljuttatta Hetényihez. Hetényi nem egy komoly letartóztatást ezek alapján hajtott végre, s a belügyi államtitkár is felfigyelt a fiatal csendőrtisztre. Hajnácskőy 1927-ben – akkor még mint a szentendrei csendőrszárny parancsnoka – felhasználva személyes kapcsolatát, megkérte Hetényit, tegye lehetővé számára a kommunista ügyek nyomozásának tanulmányozását. Ettől kezdve Hajnácskőyt rendszeresen értesítették, ha nyílt nyomozás indult a politikai osztályon. Végig figyelemmel kísérte a nyomozásokat, jegyzeteket készített magának. S mint Wajand Tibor megjegyezte: „láttuk rajta, hogy nemcsak a hatáskörébe eső területeken kívánja felhasználni tapasztalatait, hanem valami egyéb cél érdekében folytatja tanulmányozásait".[35]

Az 1929-ben kirobbant nagy gazdasági válság éveiben ismét fellendült a munkásmozgalom, s ennek következtében tetemesen növekedtek a rendőrség és a csendőrség feladatai.

Salgótarján, Baglyasalja és a többi bányászközség szinte állandó munkát adott a rendőrségnek és a csendőrségnek, szakadatlanul folytak az eljárások, nyomozások, letartóztatások, bebörtönzések.[36]

1932 szeptemberében a Salgótarján, valamint Baglyasalja és környékén folyó kommunista szervezkedés felderítéséről szóló jelentés 23 letartóztatásban levő kommunista párttag munkájáról szól. A Kommunista Párt kerületi bizottságai Salgótarjánban, Baglyasalján, Mihálygergén és másutt létesítettek szervezeteket. Terjesztették a „100%" című folyóiratot, a „Kommunista" című központi pártlapot és a „Vörös Figyelő" című lapot. Fokozatosan Somoskőújfalun, Kisterenyén, Szécsényben, sőt még Balassagyarmaton is létesítettek sejteket. A bányász-párttagok terjesztették a KMP-nek a falusi földmunkásokhoz, szegényparasztokhoz írt felhívását is.

tos adatokat közölt a csendőrökkel, amire felfigyelt Hajnácskőy. A csillaghegyi csendőrőrsön találkozott F.-fel. Miután nyilvánvaló lett, hogy F. kapcsolatban áll az illegális párt vidéki szervezőivel, akik viszont közvetlenül kapcsolódtak a Központi Bizottsághoz, Hajnácskőy elég rendszeresen találkozott vele. (Budapesti Fővárosi Bíróság. B. III. 0231/1954. 5. szám.)

[35] Dr. Wajand Tibor feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[36] BM Irattár. 10767/1930/B. XIV. 10057/1930. sz.

A központi nyomozó parancsnokság által 1932 szeptemberében indított nyílt nyomozás több mint négy hónapig tartott, s csaknem 300 ember letartóztatásához vezetett.

A szűkszavú csendőrségi jelentésekből kitűnik, hogy a munkások sokszor filléreiket összeadva indítottak mozgalmakat, szereztek papírt, nyomdát. A házkutatások során könyveket, folyóiratokat, újságokat találtak bányamunkások lakásán, s letartóztatásuk és börtönbüntetésük letöltése után ismét folytatták a harcot. A csendőrség jelentései azt bizonyítják, hogy a résztvevők többsége a kihallgatások során is bátran viselkedett.

A letartóztatások azonban nem tudták megakadályozni a vidéki szervezkedés további megerősödését. „1933 elején ötven különböző várossal, községgel és faluval volt kapcsolat, közöttük Baglyasaljával, Bajával, Békéscsabával, Cegléddel, Debrecennel, Doroggal, Győrrel, Gyulával, Kaposvárral, Karcaggal, Kecskeméttel, Mezőtúrral, Nagykanizsával, Pápával és Péccsel is.

Hogy a vidéki szervezkedés milyen kiterjedt volt, azt mutatja például Pécs, ahol négy irányban folyt a szervező munka: a bányászok, a fiatalok, a földművesek és egyetemi hallgatók között; mind a négy területen sikerült szervezetet, sejtet kiépíteni.

A csendőrségi figyelés s nem kismértékben a kommunistáknak a konspirációban való járatlansága azonban 1933 nyarán tönkretette a szépen megindult pártszervezést és az elért eredményeket. A vidéki szervezetek vezetői és a tagok egy része a csendőrség kezére került."[37]

A nyomozó alosztály heteken át figyelte Kecskeméten az illegális szervezkedést, míg sikerült a vezetőket letartóztatniuk. A házkutatások során az egyik lakásban egy stoppolófába rejtve megtalálták a KMP vidéki címeinek nagy részét. E címekre Hajnácskőy – a megszerzett jelszavakkal – csendőrnyomozókat küldött. A csendőrnyomozók egy része sikerrel adta ki magát a KMP szervezőjének, és „beszámoltatta" a helyi bizottságok vezetőit.

Így sikerült Cegléden, Kiskunfélegyházán, Kalocsán, Baján, Győrben, Felsőgallán, Budaörsön, Pécsett jelentős adatokhoz jutniuk. A

[37] Legyőzhetetlen erő. Kossuth Könyvkiadó 1968. 95–96. old.

Kecskemétről kiindult nagyarányú nyílt nyomozások átterjedtek a Tiszántúlra is. Debrecenben felfedték a KMP bizottságát, amelynek Nádudvaron, Karcagon is voltak kapcsolatai.

A csendőrnyomozó központ továbbra is kézben tartotta az irányítást, de az egyes bizottságok, helyi szervezetek felszámolását az illetékes kerületi csendőrnyomozó alosztályok, illetve szárny- és őrsparancsnokságok végezték. Ily módon elősegítették, hogy a nyomozó alosztályok és az őrsök bővítsék helyi ismereteiket s a gyakorlatban szerzett tapasztalatok alapján sajátítsák el a felderítés, a nyomozás és a nyílt felszámolás magasabb szintjét.

A letartóztatási hullám elérte a szolnoki és a Szolnok környéki KMP szervezeteket is. Letartóztatták a Tisza József által vezetett kerületi bizottságot. Tisza József 1932 szeptemberétől vezette a szolnoki pártszervezetet, tartotta a kapcsolatot a KMP budapesti központjával, különösen a vidéki munka szervezőjével, Busi Vincével és helyettesével, Haracsi Mihállyal.[38]

A rendőrségi és csendőrségi jelentések szerint a kommunisták Szolnokon és a környező falvakban, járási székhelyeken kubikosok, szegényparasztok, üzemi munkások, értelmiségiek között terjesztették az újságokat, röpiratokat és az illegális könyveket. Kerékpáron, gyalog, szekéren járták a környező falvakat, erősítették a szociáldemokrata szervezeteket, a Földmunkásszövetséget, szervezték a kubikosokat.

A csendőrnyomozó központ elégedett volt a csendőrkerületek és a csendőrőrsök eredményes munkájával. Jelentése kiemeli a következőket: „a szolnoki bizottság, valamint a beszervezett összes egyének lebukásával megszűnt Szolnokon a mozgalom."[39] „Eredményeikre" különösen azért voltak büszkék, mert amíg csupán a rendőrség nyomozott, nem tudta a Szolnok környéki szálakat felderíteni. Ez a csendőrség „érdeme" volt.

Az 1933. május 7-től június 28-ig tartott nyílt nyomozás eredményeképpen összesen 468 embert tartóztattak le, akik közül 193-at átadtak az ügyészségnek. A többieket a vizsgálat befejezése után szabadlábra helyezték, de ellenük is megindították az eljárást. Az

[38] Budapesti kir. büntető törvényszék. B. XXXV. 13.838/1938/17.

[39] B. XIV. 6572/1933/102. sz.

eredményes nyomozás igen jelentős volt a csendőrség szempontjából, mert a KMP vidéki szervezeteinek rendkívül érzékeny veszteséget okozott.

Ezek után a „kimagasló sikerek" után került – 1935. január 15-én – Hajnácskőy László a VKF 2. K alcsoporthoz alosztályparancsnoknak.[40]

A csendőrnyomozó központ törzsalosztályán Juhász István volt a baloldali alcsoport vezetője. Általában csendőrtiszteket neveztek ki csoportvezetőknek és egészen kivételes esetnek számított, hogy a szegényparaszti származású Juhász István főtörzsőrmester került e fontos beosztásba.

Juhász István hat elemit végzett, apja gazdasági cseléd volt. Négy testvérével együtt nélkülözésben, nyomorban nőtt fel. A húszas évek közepén lett csendőr. A szokásos utat járta végig: próbacsendőr volt, majd csendőrjárőr-iskolára kerülve évekig csendőrőrsön portyázott. A csendőrőrsön felfigyeltek a jó eszű, talpraesett csendőrlegényre, s elküldték az első csendőrnyomozói tanfolyamra. Majd miután 1930 márciusában létrejött a csendőrség központi nyomozó apparátusa, Juhász István a törzsalosztály – pontosabban még abban az időben az ún. VIII. alosztály – baloldali alcsoportjának lett a nyomozója, őrmesteri rangban. Részt vett az összes nagy jelentőségű nyomozásokban, Szolnokon, Miskolcon, Körmenden, Heves megyében, Kecskeméten. Az első években beosztott nyomozóként működött, de Hajnácskőy hamar felfigyelt rá. Juhásznak igen jó érzéke volt a kombinatív lépésekhez. Nemcsak a részletekben történő, bizalmas felderítésekhez értett, hanem a nagyobb jelentőségű összefüggéseket is meglátta.

„Juhász István tiszthelyettes rendelkezett a baloldali pártok felderítésénél a legnagyobb áttekintéssel, a megelőző években szerzett gyakorlati tapasztalatai, valamint személyi ismeretei is hozzájárultak ehhez. A többiek is jól megfeleltek és igyekvő emberek voltak, de nem volt még gyakorlatuk, és személyi ismereteik is hiányoztak."[41]

[40] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/5. Jegyzőkönyv.

[41] Árbócz János feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946./7. Jegyzőkönyv.

A központi parancsnokság egész városok baloldali szociáldemokrata, kommunista csoportjainak a vizsgálatát bízta Juhászra. Főtörzsőrmesterként 1939-ben a baloldali alcsoport vezetője lett. Későbbi kiemelkedő sikerei, főként az 1940-es nyomozások tették lehetővé, hogy külön belügyminisztériumi és honvédelmi minisztériumi engedéllyel tisztté léptették elő, anélkül, hogy ehhez a formális iskolai végzettséget megszerezte volna. Ez szinte egyedülálló esetnek számított az ő területén. Alhadnagyként vezette a baloldali alcsoportot, és valójában mint a gyakorlati nyomozások nagy szakértője, ő volt az 1940 áprilisban kezdődő s az egész ország területére kiterjedt ún. alagi nyomozások egyik gyakorlati vezetője. Ott volt Erdélyben, majd Munkácson 1941–1942-ben, részt vett a délvidéki nyomozásokban is. Az 1942-es Andrássy-laktanyai nyomozásokban szintén vezető szerepet játszott. Neve hírhedtté vált a kommunista munkásmozgalomban, annak ellenére, hogy éveken keresztül Jánosi István álnéven szerepelt.

A BALOLDALI MOZGALMAK ELLEN

Mint már említettük, a hatóságok igyekeztek ellenőrizni mindazokat a kulturális megmozdulásokat és irodalmi áramlatokat, amelyek összefüggtek valamilyen módon a baloldallal. Az irodalmi élet megnyilvánulásait is állandóan árgus szemmel figyelték.

A csendőrnyomozó központ törzsalosztálya az 1930-as évek közepén felfigyelt a falukutatók mozgalmára, s kereste a kommunisták, a „destruktív erők" befolyását. A falukutató mozgalomról készített jelentések szerint a képzettebb csendőrtisztek megértették ugyan, hogy a falukutató mozgalomnak több irányzata van, mégis éveken keresztül az egészet ellenőrizték és igyekeztek csendőri eszközökkel is visszaszorítani. Eleinte olyanokat is figyeltek, akik később a szélsőjobboldali mozgalomhoz csatlakoztak, mint például Matolcsy Mátyás.

A harmincas évek elején megjelent könyvek jelezték a népiesek

falukutató mozgalmának kibontakozását. A csendőrnyomozó központban tanulmányozták a falukutatók könyveit, s figyelték a falukutatók tevékenységét, részvételüket különböző mozgalmakban. Szemmel tartották a Szegedi Fiatalok Munkaközösségét, a Fiatal Magyarság Szövetségét, a Prochriszto Munkaközösségét, a Magyar Társaság Falukutató Intézetét, a Közigazgatási Intézet Munkaközösségét. Nem tetszett a hatóságoknak a szegedi fiatalok tollából megjelent számos írás, mint például az „Ezer munkás a szabad idejéről" című tanulmány. A Fiatal Magyarság elnevezésű szövetség többségében cserkésztiszteket tömörített, mégis szigorúan ellenőrizték a folyóiratukat. Habár ezek mind engedélyezett, sok tekintetben a rendszerrel lojális mozgalmak voltak, a hatóságok gyanakodva figyelték, s javasolták például a falukutató cserkészek vidékre járásának megakadályozását.

Még olyan vallási jellegű egyesületeket is figyeltek, mint az Erdélyben működő Majláth Kör, a Keresztény Ifjak Országos Egyesülete és a Dávid Ferenc Egylet. Tudták, hogy ezek az egyesületek 8–10-es csoportokban fiatalokat küldtek a falvakba, akik ennek alapján különböző tanulmányokat, füzeteket jelentettek meg. A későbbi években a Magyar Szociográfiai Intézet tevékenysége is gyanússá vált. Ugyanis a Szociográfiai Intézet kezdeményezésére 1941-ben Kolozsvárott megalakult az Erdélyi Tudományos Intézet, amely egyetemi hallgatókat is bevont szociográfiai kutatásokba. A diákok között szép számmal akadt baloldali, sőt kommunista is, amiről a csendőrnyomozó központ tudomást szerzett. A Györffy István alapította Táj- és Népkutató Központ még erőteljesebben bevonta az egyetemi ifjúságot a társadalomkutatásba. Később a Györffy-kollégium baloldali szelleme és a kollégisták egy részének baloldali szervezetekben való részvétele fokozta és erőteljesebbé tette az elhárító munkát. Nehezen ismerték ki magukat a különböző mozgalmakban. A csendőrnyomozó központ 1937 márciusi összefoglalója például Féja Gézát, Kodolányi Jánost, Illyés Gyulát kommunista vagy kommunistagyanús íróknak minősíti. A Márciusi Fronthoz fűződő események közül a csendőrnyomozó központ parancsnoka kiemeli a kecskeméti találkozást, amelyen a budapesti Egyetemi Kör, az Americana, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szö-

vetsége, a Banktisztviselők Szakszervezete, a Földmunkásszövetség, a Deák Ferenc, a Bartha Miklós, a Szalay László, a Mikes Kelemen és a Kaffka Margit Társaságok képviselői, valamint az Országos Ifjúsági Bizottság vezetői tanácskoztak.

A debreceni rendőrkapitány, Lám Dezső jelentéseiből kiderül, mennyire nyugtalanítja, hogy olyan emberek foglalkoznak a diákokkal, mint „Juhász Géza, aki az Ady Irodalmi Társaság vezetője". Részletesen számot ad a nyári egyetem programjáról, az ottani vitákról, a Reform Társaság meg az Ady-kör együttműködéséről. A terjedelmes jelentés voltaképpen a népi mozgalom kibontakozását, debreceni hatását és gyökereit érinti.

A Márciusi Front egyik szülővárosa Debrecen volt. A jelentés szerint a református egyház egyes vezetői is megtalálták az együttműködést a Márciusi Fronttal. Ezért a rendőri ellenőrzést, bár óvatos, körültekintő formában, ők sem kerülték el. A rendőrkapitányság persze durvább módszereket is alkalmazott. A rendőrkapitány többek között megírja: 1936-ban ő maga ment el a nyári egyetem igazgatóságához átnézni a 300 külföldi diák adatait, és kiválasztotta azokat, akikről olyan információt kapott, hogy baloldaliak. Ennek következtében a nyári egyetem magyar és külföldi hallgatói között is elterjedt a híre, hogy a rendőrkapitányság ellenőrzi őket.

Hasonló durva lépésekre került sor az Ady Társaság, a Reform Társaság és az Egyetemi Körnél is.

Az irodalmi élet, a kulturális megmozdulások, mozgalmak, a különböző kulturális áramlatok, különösen azok, amelyek összefüggtek valamilyen módon a baloldallal, az írók, a költők ellenőrzése, műveik rendszeres cenzúrázása szerves része volt az erőszakszervek munkájának. Az ügyészség segítette a sajtócenzúrát, sőt a sajtóügyészség szorgalmazta a nyomdák ellenőrzését. A sajtóügyészség nyilvántartását kiegészítette és sok tekintetben túlhaladta a rendőrhatóság nyilvántartása. Ezt bizonyítja az Államrendészeti Zsebkönyvben szereplő írók, művészek névsora, valamint a politikai rendőrség és az államrendészeti osztály jelentései alapján készített külön összefoglaló a baloldali, kommunistagyanús haladó irodalomról. Az Államrendészeti Zsebkönyv névsorában az irodalom, a művészeti világ sok száz képviselője szerepelt. A csendőrség központi

nyomozó parancsnoksága Nyomozókulcs néven rendszeresen megjelentetett bizalmas belső tájékoztatójában folyamatosan közölte azokat a folyóiratokat és könyveket, amelyeket figyeltetett és betiltásra javasolt. Ezeknek a folyóiratoknak és könyveknek a címét az országos bűnügyi nyilvántartó hivatal is közzétette a bűnügyi körözések lapjában. Néha mégis sikerült kijátszani a cenzúrát, mert bármennyire is szervezetten végezték a munkájukat, mire megértették, milyen irányú egy-egy folyóirat, addigra már jó néhány száma megjelent. Ennek volt köszönhető, hogy a KMP, a szakszervezeti ellenzéki mozgalom, egyes forradalmi csoportok, baloldali szervezetek, polgári demokratikus irányzatok, hosszabb-rövidebb ideig megjelentethettek folyóiratokat, kiadhattak könyveket. Természetesen előbb vagy utóbb felfigyeltek erre, s megindították ellenük a vizsgálati eljárást.

Az elmondottak illusztrálására idézzük a központi csendőrnyomozóosztály parancsnokságának 1937. december 20-i, a „Baloldali szellemű irodalmi áramlatok a kommunista mozgalmak szolgálatában" című jelentését.[42]

A jelentés mindenekelőtt rámutat arra, hogy a „KMP a Kominternutasítására nagyobb súlyt helyez a baloldali irodalmi mozgalomra, mint a múltban tette". A cél érdekében a KMP igyekszik minél több irodalmi folyóiratot, társasági kört létrehozni, a meglevőket pedig befolyásolni. Minthogy a jelentés nem tudja konkrétan feltárni a KMP ilyen irányú szervező munkáját, ezért lehetőleg minden haladó szellemű irodalmi kört, folyóiratot, társaságot kompromittált. Egyenesen kommunistának bélyegezte őket, hogy könnyebb legyen a felszámolásuk és a felelősségre vonásuk. A jelentés részletesen foglalkozik a Bartha Miklós Társasággal, a „XX. Század" és a „Századunk" című folyóiratokkal.

A Kommunista Párt ezekben az években valóban törekedett az antifasiszta népfront kialakítására és különböző irányzatú folyóiratok és társaságok megnyerésére. De ezek a baloldali liberális, polgári demokratikus csoportosulások a KMP-től függetlenül is léteztek. Tulajdonképpen egyetlen konkrét esetből vonták le azt a kö-

[42] PI Archívum. 651. f. 11. cs.

vetkeztetést, amelyet a jelentés – „Baloldali szellemű irodalmi áramlatok a kommunista mozgalom szolgálatában" – címe kifejez. Letartóztatták ugyanis Vértes Györgyöt és a „Gondolat" néhány kommunista szerkesztőjét, akik a KMP Központi Bizottságával voltak kapcsolatban.

A jelentés hosszasan idézi Féja Gézának a Márciusi Front törekvéseiről írott cikkét és Erdei Ferenc cikkét a „Válasz" című folyóirat 12. számából, megállapítva, hogy ezek a cikkek „osztályelleni izgatásúak". A Kommunista Párt és a népies mozgalom közötti együttműködést azonban nem tudták kimutatni, pedig a KMP kezdettől fogva felkarolta a falukutatók mozgalmát, és terjesztette irodalmát, s kezdeményezőleg kapcsolódott be a Márciusi Front megalakításába is.

A nyomozó hatóságok egy-egy letartóztatást felhasználva próbálták a baloldalt megfélemlíteni, a kormányzatnak pedig jelentették az egyes baloldali irányzatok összefonódását a párttal, akkor is, ha azt nem tudták bizonyítani.

Az említett csendőrségi jelentés felvázolja a Márciusi Fronthoz tartozó írók kapcsolatait a csehszlovákiai és az erdélyi magyar írókkal, a Párizsban kiadott „Szabad Szó"-val, a romániai Magyar Dolgozók Szövetségével, a kárpátaljai Magyar Fiatalok Szövetségével stb. Ebben azt látták bizonyítva, hogy „egy közép-európai közös front kialakításán munkálkodnak". Megállapították, hogy „a mozgalom ténylegesen Magyarországból indult el, a kezdeményezést és továbbfejlesztést azonban Moszkva–Prága–Párizs–Brassó folytatja. Innen szervezték kommunista vezetés alatt az utódállamok íróinak egységfrontba tömörülését, hogy ezek írásain keresztül nemcsak az utódállamokban, de a nyugati államokban és Amerikában élő magyarság lelkét a szélsőbaloldali ideológiával megfertőzzék. Elhitessék az utódállamok magyarságával, hogy az anyaországban a parasztság, a munkásság a legnagyobb nyomorban sínylődik, a fasiszta kormány a legerősebb terrorral fojt el minden szót, mely rá mer mutatni az elnyomottak szenvedéseire."

Végül levonják a következtetést: „a felsorolt adatok mutatják, hogy a Márciusi Front és egyéb írói körök tudatosan és szándékosan a kommunista forradalom gondolatköre alapján keresik a mai

magyar társadalom problémáinak megoldását. De mindig több és több írót vonnak be, akik a valódi célok ismerete nélkül kozreműködnek egy új kommunista forradalom szellemi előkészítésében." Végül a jelentéshez csatoltak több mellékletet: a „Gondolat", a „Válasz", a „Szabad Szó", a Csehszlovákiában kiadott „Magyar Nap" egyes cikkeit, és bemutatták írói gárdáit.

Az volt a felfogásuk, hogy aki részt vesz a népfrontmozgalomban, aki antifasiszta, az egyben kommunista is. Ezért a harmincas évek közepétől nemcsak azt segítették elő, hogy az ügyészség és a bíróság eljárást indítson Feja Géza, Kovács Imre, Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József és mások ellen, hanem jelentéseikben az egész mozgalmat kommunista mozgalomként tüntették fel, előkészítve ezzel a vele való leszámolást. Figyelték a népi írókat, a falukutató mozgalom vezetőinek megbeszéléseit.[43]

A csendőrnyomozó központ a népiesek folyóiratáról a „Válasz"-ról rendszeresen jelentéseket készített, pert indítottak a lap ellen. 1937 áprilisában a debreceni csendőrkerület utasítására a balmazújvárosi őrs, valamint a debreceni kerület nyomozói – nem először és nem is utoljára – házkutatást tartottak Veres Péternél, majd a házkutatás után izgatás vétsége miatt feljelentették.[44] Egy más alka-

[43] A megbízhatatlannak tartott írókat külföldi tartózkodásuk alatt is figyelemmel kísérték. Például Remenyik Zsigmond amerikai útjáról 1939 decemberében a magyar konzul jelenteseket küldött. Ezekben felsorolta, hogy mikor, hol, kiknek és mirol tartott előadást, milyen lapoknak nyilatkozott. A jelentéseket Csáky István külügyminiszter átküldte a Belügyminisztériumnak, ahonnan a politikai osztályra került. Ott Remenyik Zsigmondnak nyilvántartási lapja volt, amely a következőket tartalmazta: nevét, álnevet, apja, anyja nevét, születési évét, helyét, állandó lakhelyet, vallását és – ami a lényeg –, hogy miért vette őt a politikai rendőrség nyilvántartásba. Eszerint – 1932 december 25-én részt vett a „Társadalmi Szemle" című lap vezetőségi tanácsán, 1933 február 16-án a Bartha Miklós Társaság által a Nemzeti Radikális Párt helyiségében rendezett engedély nélküli gyülésen, ahonnan előállították a főkapitányságra. 1934 augusztusi jelentés szerint a Kolozsváron megjelenő „Korunk" című lap munkatársa. 1937 szeptemberi jelentés szerint a „Szép Szó" című lap írói gárdajának a tagja. 1937-ben kiadják a „Bűntudat" című könyvét. 1937-ben rendszeres olvasója a „Gondolat" című folyóiratnak. A nyilvántartási lap összefoglaloja szerint teljesen a kommunistákhoz csatlakozott és „a nép körében végzi izgató munkáját".

[44] A cenzúra árnyékában. Magvető Könyvkiadó 1966. 518. old.

lommal pedig Veres Péter egyik cikkét, amely 1937 decemberében jelent meg a „Válasz"-ban, összevetették Szántó Zoltánnak a „Sarló és kalapács" című folyóirat 1937 novemberi számában megjelent cikkével. Mindkét cikk Magyarország demokratikus átalakulásával foglalkozik, tehát bizonyos gondolatbeli azonosság felismerhető bennük. A kommunista Szántó Zoltán cikkével igyekeztek bizonyítani Veres Péter kommunista beállítottságát. A Márciusi Front, valamint a velük együttműködő folyóiratok cikkei, tanulmányai – állapították meg – „alkalmas nemcsak a földmunkásság gondolatvilágának baloldali irányba való befolyásolására, hanem az értelmiségi osztályok hasonló irányú megnyerésére".

Már 1936-tól rendszeresen jelentéseket küldtek Erdei Ferenc tevékenységéről a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályára. Ebben még olvasmányait is felsorolják. A csendőrnyomozó központ 1937. november 19-én jelentette, hogy Féja Géza, a „Viharsarok" írója, a „Gondolat" című folyóiratban cikket írt, és idézték a cikket.[45]

Nem egy esetben maga az ügyészség indított eljárást a népies mozgalom különböző csoportjai ellen, igaz ezek az eljárások nem voltak olyan súlyosak és brutálisak, mint a kommunisták elleni vizsgálatok.

1938 tavaszán letartóztatták Illyés Gyulát, Sárközi Györgyöt, Kovács Imrét, Erdei Ferencet, a Márciusi Front szervezéséért és mert „a mozgalom keretében a nemzetrágalmazás bűntettét követték el".[46]

Igaz, a Márciusi Front kezdeményezőit és vezetőit az 1938 májusában megtartott bírósági tárgyaláson nem marasztalták el súlyosan, Illyés Gyulát, Sárközi Györgyöt, Kovács Imrét egy-egy hónapi, Erdei Ferencet és Féja Gézát két-két hónapi fogházra ítélték, de maga a letartóztatás, a bírósági eljárás és az ítélet azt a célt szolgálta, hogy a népies mozgalom vezetőit visszarettentsék. November 4-én a Márciusi Front ellen hozott intézkedések kapcsán kommunisták tiltakozást szerveztek, s terjesztették a Csehszlovákiából becsempészett „Viharsarok a bíróság előtt" című füzetet, amely idézi Féja Gézának a törvényszéki tárgyaláson elmondott beszédét.

[45] PI Archívum. 651. f. 11. cs.

[46] A cenzúra árnyékában. Magvető Könyvkiadó 1966. 443. old.

Az 1938. január 28-i csendőrségi jelentés Veres Pétert aposztrofálja, aki „ismert kommunista parasztíró, az utóbbi időben mind gyakrabban tart előadásokat a munkásoknak, és leplezetlenül dicséri a Szovjetuniót. Egyik beszédében, amelyet a székely egyetemi és főiskolai hallgatók egyesületében tartott, kijelentette, hogy a faji kérdést a szocializmus fogja megoldani." A csendőrség nemzetgyalázásért eljárást indított ellene. Az 1938. október 17-i csendőri jelentés beszámol arról, hogy „a Márciusi Front baloldali hívei erőteljesebb mozgalmat kívánnak kifejleszteni a munkások, parasztok és értelmiségiek között", és kapcsolatokat keresnek csehszlovákiai baloldali értelmiségiekkel. 1939. január 27-én pedig azt jelentették, hogy Szabó Pál tizedik írói évfordulója alkalmával Féja Géza „Szabad Szó mozgalom" címen egy szélsőséges parasztpárt megindítását javasolta. Ezen az ünnepségen, amelyen mintegy 250–280-an vettek részt, felszólalt Móricz Zsigmond, Fodor József, Illyés Gyula és Féja Géza, aki kijelentette: „Elég volt a csendőr- és jegyzőterrorból!"

Akadtak olyan politikusok, mint Kozma Miklós – 1935–1937-ben belügyminiszter, majd a Magyar Távirati Iroda elnöke –, Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke, vagy Keresztes-Fischer belügyminiszter – 1938–1944 –, akik különböző időkben, más-más indítékokból megpróbáltak különbséget tenni a népies, a polgári demokratikus és a radikális művészeti és irodalmi irányzatban, s az által bomlasztani őket, hogy egyes csoportokat igyekeztek megnyerni. Gömbös Gyula miniszterelnök is kezdeményezett ilyen akciókat. Ezekből kiemelkedik az 1942 novemberében megtartott, Szombathelyi Ferenc által kezdeményezett lillafüredi találkozó. De mégsem ezek az átgondoltabbnak tetsző politikai sakkhúzások a jellemzőek, hanem a hatósági zaklatások, betiltások, vizsgálatok és perek.

Nem kerülte el a hatóságok figyelmét a Kisgazdapárt sem, különösen a választások idején zaklatták és terrorizálták őket. Amikor a harmincas években a Kisgazdapárt falusi szervezkedése kibontakozott, nemcsak kisparasztok, hanem nagygazdák és törpebirtokosok is (sok helyen szegényparasztok is, miután más szervezkedési lehetőségük nem volt) a Kisgazdapártban kezdtek tömörülni érdekeik védelmére a nagybirtokosokkal, a vármegye uraival szemben. A kisgazdapárti szervezést a szolgabírók, jegyzők, csendőrök és rendőrök

akadályozták, és terrorizálták a párt helyi vezetőit. „Terrorjuk olykor elképesztő méreteket öltött, nem volt ezek számára se isten, se ember, se törvény, se tisztesség, se emberség, különösen ott, ahol az ellenzéki mozgalomban az átlagosnál élénkebb volt a munkakedv, több az indulat, a harci elszántság."[47]

Bajcsy-Zsilinszky szűk környezetéhez tartozó híveit rendszeresen figyelte a politikai rendőrség. A csendőrség velük szemben is erőteljesebben lépett fel, különösen választások idején. Az 1935-ös választások során, amikor Bajcsy-Zsilinszky Endre együttműködésre lépett a Kossuth-párttal, híveiket a csendőrség őrizetbe vette. Tarpán a főszolgabíró kiutasította Zsilinszky megbízottait. A Zsilinszky mellett fellépő tarpai református pap, Pinkóczi Gusztáv, amikor vasárnap a templomban beszélt, fegyveres csendőrök szállták meg a templomot.[48]

A választások előtti napokban Féja Gézát, Bajcsy-Zsilinszky Endrét és pártjuk más vezetőit, miután Vásárosnaménybe utaztak, csendőrök meg finánccok fogták közre, és a főszolgabírói hivatalba kísérték őket.[49]

Féja Géza írja, hogy a magyar irodalomtörténettel foglalkozó könyvét, amelyet Pozsonyban adtak ki és 1000 példányt Pestre küldtek, a határőrség lefoglalta, a politikai osztály nem akart eljárást indítani, de a VKF 2. hűtlenség gyanúját tételezte fel, és ezért „elég sűrűn beidézték a főkapitányságra".[50]

Hogy milyen mértékű volt Bajcsy-Zsilinszky híveinek, lapjának ellenőrzése, arra jellemző Féja Géza esete. Féja a Pest megyei Lórév községben egy olyan paraszt ügyét vizsgálta, akit a csendőrök orvvadászat miatt félig agyonvertek. Amikor ez ügyben meglátogatta a jegyzőt, annak már pontos névsora volt arról, hogy Féja Géza kivel beszélgetett, amióta a községben van.[51]

A politikai nyomozó főosztály nemcsak politikai pártokat, hanem

[47] *Z. Nagy Ferenc:* Ahogy én láttam. Gondolat Kiadó 1965.
[48] *Féja Géza:* Szabadcsapat. Szépirodalmi Könyvkiadó 1965. 532. old.
[49] Ugyanott, 354. old.
[50] Ugyanott, 227–228. old.
[51] Ugyanott, 266. old.

más csoportosulásokat is éber figyelemmel kísért.[52] Ezek közé tartozott a Jehova tanúi elnevezésű vallási szekta. A politikai nyomozó főcsoport 1937 decemberében készült összefoglalójában a következőket írja: „Rendőri eszközökkel is meg kell akadályozni olyan szektariánus mozgalmakat, amelyek a hitéleten keresztül antimilitarista propagandát folytatnak." Majd részletesen foglalkoznak a Jehova tanúi szekta keletkezésével, kapcsolatukkal az amerikai központtal, lapjaikkal, folyóirataikkal. Mivel e szekta vezetői a történelmi egyházakat „a sátán képviselői"-nek tekintik, írásaikban fellelhető a felség- és kormányzósértés; olyan új rend eljövetelét hirdetik, amelyben „teljes boldogság lesz, és a földön mindenki egyenlő lesz". Mindezek alapján állapítják meg, hogy a jehovisták kommunisztikus elveket vallanak.[53]

1935–1936-ban igen erősen aktivizálódott a szekta. Titkos összejöveteleik vallásos színezetűek voltak ugyan, de erős politikai kicsengésük is volt, különösen Szabolcs, Hajdú, Békés és Csongrád megyében. E megyékben tehetősebb embereket nem láttak szívesen gyülekezeteiken. Így tehát logikus a következtetés: szükséges, hogy a magyar kormány hathatós intézkedéseket tegyen a szekta tevékenységének csökkentése érdekében. Még azt a lehetőséget is feltételezik, hogy a szekta esetlegesen a kommunisták fedőszerve, vagy legalábbis a Komintern felhasználja fedőszervnek. Ilyen mozgalmakban és ehhez hasonló vallási, társadalmi jelenségekben, amelyekben volt valami elütő az általánostól, ahol szociális gondolatok kerültek előtérbe és valamiféle homály, titok fedte a mozgalom, a szervezet életét, azonnal a KMP-t gyanították. A rendőrhatóságok is tettek bizonyos intézkedéseket, de ezek nem voltak jelentősek. Csak 1942 őszén került sor szélesebb körű intézkedésre, amikor a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága több mint 1200 Jehova tanúihoz tartozó vezetőt és hívőt tartóztatott le. A csendőrlaktanyák pincéi megteltek szegényparasztokkal, idős nőkkel, férfiakkal, akiket kegyetlenül gumibotoznak. Azt próbálták mindenáron kideríteni, hogy kik állnak közülük kapcsolatban a Kommunista Párttal.

[52] PI Archívum. 651. 4/1937. dec. 29.
[53] Ugyanott.

A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága – rendszeresen készített tanulmányokat[54] tisztjei továbbképzésére. A tanulmányok egy részéből az őrsökön szolgálók is megfelelő áttekintést kaptak a politikai nyomozás feladatairól, eredményeiről, módszereiről. A továbbképzés tananyagát a nyomozásokból leszűrt tapasztalatok alkották.

Az egyik ilyen tanulmány, a „Baloldali politika" több mint 15 év, de különösen az 1930 és 1935 közötti időszak tapasztalatait elemzi és következtetéseket von le a nyomozásokra vonatkozóan.

A baloldali politikai mozgalmakat kisebbségi mozgalmaknak igyekszik feltüntetni, amelyek akaratukat a többségre kívánják erőszakolni: „. . . az ilyen politikai mozgalmak rendszerint a forradalom eszközét alkalmazzák szándékuk keresztülvitelénél. Ennek megakadályozására az állam a legvégső esetben fegyveres erejét veszi igénybe."

Megállapítja, hogy a baloldali mozgalmak közül a Kommunista Párt az, amelynek bevallott célja a forradalom. Az ismert érvekkel vádolja a Kommunista Pártot, amelyek szerint a forradalom 1918–1919-ben a nemzet megsemmisítéséhez vezetett volna, ha az ellenforradalom nem győzedelmeskedik felette. „A baloldali politikai mozgalmak felsorolása" című fejezetben ismerteti a baloldali pártokat és szervezeteket. „Baloldali politikai mozgalomnak nevezzük azokat – írja –, amelyek a munkásosztály nemzetközi uralmára vannak alapítva, és vezetői legnagyobb százalékban zsidók. Ezzel szemben a jobboldali politikai mozgalmak fő ismertetőjele a nemzeti alapra helyezkedés, vezetői túlnyomórészt keresztények." E néhány bevezető mondat nemcsak a Horthy-csendőrség központi parancsnokságának antiszemita beállítottságát tükrözi, hanem ami ennél fontosabb, a baloldali politikai mozgalmak fogalmát a munkásosztály nemzetközi uralmával kapcsolja össze, miközben a Kommunisták Magyarországi Pártján kívül a baloldali mozgalmakhoz sorolja a Polgári Demokrata Pártot, a szabadkőműveseket, a Magyar-

[54] PI Archívum. 551. f. 11. cs.

országi Szociáldemokrata Pártot, a Weisshaus Aladár vezette csoportot, az ún. IWW-t, az Amerikából kiindult Világ Ipari Munkásai elnevezésű szövetséget, a magyarországi cionista szövetséget, a trockistákat és anarchistákat.

Ez a felfogás érvényesült a felderítés megszervezésében, az elhárítás kiépítésénél és ez szabta meg a felelősségre vonások mértékét is. Később még bővült az a kör, amelyet baloldalinak tekintettek. Ide sorolták a különböző polgári demokratikus és liberális irányzatokat is. A csendőrség legfelsőbb vezetői, sőt egyes képzett, a nyomozást közvetlenül irányító csendőrtisztek természetesen különbséget tettek a különböző mozgalmak között, de ezt a jogot önmaguknak tartották fenn, s akkor gyakorolták, amikor időszerűnek és megfelelőnek ítélték. A csendőrséget azonban olyan szellemben nevelték, hogy egyaránt veszélyesnek tekintse a Polgári Demokrata, a Szociáldemokrata vagy a Kommunista Pártot s általában a baloldali mozgalmakat.

Minthogy „az első számú ellenség" a Kommunisták Magyarországi Pártja törvényen kívül állt, föld alatt dolgozott, megkeresése nem volt egyszerű feladat. Tudták, hogy a KMP különböző egyesületekben, baloldali pártokban veti meg a lábát, egyebek között ezért is tartották fontosnak, hogy az ilyen baloldali mozgalmakban és pártokban végzett felderítő munkát a csendőrnyomozó alosztályok és a csendőrőrsök szívügyüknek tekintsék. A tanulmány különbséget tesz kommunista és szociáldemokrata között, tehát bizonyos mértékig a csendőrtiszteknek, sőt még a csendőrlegénységnek is megmagyarázzák, hogy a KMP és a SZDP mégsem teljesen azonos. De azért a csendőrnyomozóktól az egyszerű csendőrökig mindenkibe alaposan belesúlykolták, hogy a Szociáldemokrata Párt is destruktív erő, amelynek a politikája és tevékenysége a nemzetre és a hazára rendkívül veszélyes.

Külön ismertetik „Baloldali politikai mozgalmak leggyakoribb kifejezésének magyarázata" címen azokat a fogalmakat, amelyekkel a csendőrnyomozók a munkájuk során szükségszerűen találkoztak. Ennek fontosságát a következőképpen indokolják: „A baloldali politikai mozgalmak egyes pártjainak szervezetét és programját, módszereit és taktikáját csak úgy érthetjük meg, és eredményesen akkor

deríthetjük fel, ha e mozgalmak leggyakrabban előforduló és rendszerint idegen szóval megjelölt fogalmait néhány jellemző szóval magyarázzuk."[55]

Az első ilyen fogalom a szocializmus. Röviden összefoglalja a szocializmusra vonatkozó magyarázatokat, és érdekes következtetésre jut: „A tudományos szocializmusból vezetjük le azt a gyakorlati tényt is, hogy a marxisták meglepően otthon vannak a tudományok felkutatta egyes ismeretekben. Aki tagadja kommunista mivoltát, ellenben tudományos ismeretekre valló kijelentéseket tesz egyszerű munkásember létére, az elárulja magáról azt, hogy marxista."[56]

A tanulmány többször visszatér arra, miként lehet szűkíteni a kört, hogyan lehet megkeresni azokat az embereket, akik csoportot, szervezetet, mozgalmat alkotnak, miként lehet megtalálni a KMP falusi szervezeteit vagy azokat a csoportokat, amelyek rokonszenveznek a kommunistákkal.

Röviden ismerteti az I., II. és a III. Internacionálét, s megmagyarázza: mi a különbség közöttük. A proletárdiktatúra rövid meghatározása szerintük: „nincstelenek uralma valamely ország lakossága felett".[57]

Az internacionálé fogalmának magyarázata során rendkívül veszedelmes következtetést von le a tanulmány. „Mivel a Szovjetunió pénzzel, utasításokkal, valamint kiküldöttek útján polgári államokban minden áron kommunista forradalmat kíván szítani, proletárdiktatúrát kikiáltani, s az így megdolgozott államot a Szovjetunióhoz csatolni, természetes, hogy e terv ellen valamikor mégiscsak összefognak a polgári államok, s azt az oroszországi uralmat, amelyik örökösen fel akarja robbantani a polgári államokat, ha kell háború útján is meg fogják dönteni. Ezt érzik előre a szovjet vezetők, s ennek megelőzése érdekében agitálnak előre az intervenciós (belügyekbe beleavatkozó) háború ellen. De nem maradnak a puszta agitáció mellett, hanem a polgári államok proletariátusát arra szervezik meg, hogy ha ilyen háború kitörne, lázadjanak fel, és döntsék meg saját

[55] Baloldali politika. 4. old.
[56] Ugyanott, 6. old.
[57] Ugyanott, 12. old.

államaik polgári uralmát. Így a Szovjetunió minden állam proletariátusát a maga szövetségének törekszik megszerezni."[58]

A kommunista pártok szervezeti beosztásáról 15 vázlatot mellékel, grafikonokkal, ábrákkal. Bemutatja a Kommunista Internacionálé, a KMP, a KIMSZ, a Vörös Segély, a Vörös Szakszervezeti Internacionálé, a Munkanélküliek Országos Központi Bizottsága szervezetét, a Szovjetunió egyes intézményeit és természetesen, a legrészletesebben a Kommunisták Magyarországi Pártjának szervezeti beosztását. Az 1. sz. vázlat a Kommunista Internacionálé világkongresszusával, a Komintern Nemzetközi Ellenőrző Bizottságával, Végrehajtó Bizottságával és a hozzátartozó szekciókkal foglalkozik.

Sorra véve a baloldali pártokat, áttekinti a Szociáldemokrata Párt történetét, ismerteti programját, sajtótermékeit, a „Népszavá"-t, a „Szocializmus"-t, a „Nőmunkás"-t, a szakszervezetek lapját. Hangsúlyozza, mennyire fontos szemmel tartani a Szociáldemokrata Pártot: „A Szociáldemokrata Párt és a szak-, valamint a szabadszervezetek az alaki jog szempontjából a munkásság törvényes, szabályos politikai, illetve gazdasági egyesülései. Mégis megfigyelést igényelnek, mert a KMP elsősorban a Szociáldemokrata Pártot és a munkás gazdasági egyesületeket tekinti »vadászterületének«. A Szociáldemokrata Párt, valamint a szak- és szabadszervezetek a marxizmus és a mai baloldali munkásmozgalmak tanításával megadják a munkásnak azt a szellemi alapot, amelyet azután a kommunista agitátorok már könnyebben fejleszthetnek tovább, mint a még marxista ismeretek híján levő munkást."

A KMP kapcsán kissé részletesebben foglalkozik a tanulmány a Kominternnel, amelyet különösen veszélyesnek ítél. A Komintern – írja – arra törekszik, hogy a munkásosztály és a szegényparasztság többségét megnyerje, s létrehozza a szocialista szovjet köztársaságok világszövetségét. Megállapítja, hogy amíg a Kommunista Párt eljut a forradalomig, addig éveken át földalatti „sokszor még a szakértők által is alig felfedezhető, idegen, lehetőleg legális köpenyegbe burkolódzó alakot ölt magára".[59]

[58] Ugyanott, 12–13. old.
[59] Ugyanott, 19. old.

A továbbiakban „leleplezi" a kommunista taktikát. Valójában az egész tanulmánynak az a célja, „hogy ezeknek ismeretében sikeres nyomozással ... a csendőrség területén élő lakosságtól a kommunista agitáció képében jelentkező örökösen fenyegető veszély sikeresen eltávolíttassék".[60]

Csakhogy ez nem volt egyszerű feladat. A csendőrség vezetői instrukciójukban sokszor elmosták a munkásmozgalom és a polgári baloldal közötti különbségeket, mivel azt tartották, hogy a csendőrség legyen áthatva a kommunisták, a szociáldemokraták és a polgári baloldal iránti gyűlölettel, s ezek ellen bármikor legyen kész teljesíteni nyomozói és karhatalmi feladatát. A csendőrség vezetői szerint a polgári demokraták és a szociáldemokraták a kommunisták számára készítik elő a talajt. 1918 októbere és 1919 márciusa – vallották – egyformán veszélyes. Hogy a Kommunista Párt szervezeteit megtalálják, igyekeznek megismerni a párt szervezési módszereit. Tudják, hogy a titokban dolgozó Kommunista Párt folytonosan a helyzetnek megfelelően alakítja szervezeteit. „Mindig újabb és újabb elnevezésű és hatáskörű szervekre bukkanunk – állapítják meg a tanulmányban –, s mire jól megismerjük azokat, akkor már ismételten valamilyen újabb elnevezésű szervekről értesülünk. Ennek oka az, hogy a párt ezzel a módszerrel is arra törekszik, hogy az ismeretlenség homályában maradjon." A párt természetesen azért módosította a szervezeti formákat, hogy ha egy-egy jelentősebb szervezetet a nyomozás során felgöngyölítenek, a csendőrség a megszerzett ismeretekből ne sokat értékesíthessen a későbbiekben.

Bemutatja ezután a KMP Külföldi Bizottságát, a Központi Bizottság és a Titkárság szerepét. Taglalja a párt szervezeti felépítésének a sémáját, a területi bizottságok, a kerületi bizottságok, a sejtek felépítését.

Külön fejezetben vizsgálja „a szervezetek élén álló bizottságok jelentőségét". Ezek a bizottságok – szerintük – részben megvalósíthatják a belső demokráciát, részben azonban tömeglélektani célokat szolgálnak: az egyének meginoghatnak, de a bizottságok nem. A bizottsági rendszer a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága

[60] Ugyanott, 20. old.

szerint „valóságos perpetuum mobile (örök mozgásban levő szervezet) jellegét adja a kommunista pártszervezetnek".

A párt szervezete látszólag egyszerű és világos. A valóságban azonban – állapítják meg – nem így van, csak be kell hatolni a szervezet belső életébe. A kommunisták összekötők útján érintkeznek, s az alsóbb szervezetek nem tudják, hogy a fölöttük levő irányító szervekben kik vannak. Nem saját nevüket használják, hanem illegális néven dolgoznak. Az alsóbb szervek tehát szigorú szabályok alapján a felső szerveknek, az ismeretlen összetételű bizottságoknak a határozatait, utasításait kötelesek végrehajtani.

De nemcsak ez a titokzatosság és nehéz áttekinthetőség jellemzi a KMP belső szervezeti életét – írják –, egy másik jellemző vonása az, hogy a KMP-nek nincsenek közkatonái. Valamennyi tagja valamilyen fontos feladatkört lát el. Ez összefügg a Kommunista Párt élcsapatelméletével.

E tanulmányban, mint a csendőrség és rendőrség kiadványaiban általában, az igazság keveredik a hazugsággal. Az oktatásra szánt anyagokban azért sem térhettek el teljesen a valóságtól, mert azzal saját munkájukat nehezítették volna meg. Különösen szervezeti kérdésekben törekedtek a tényleges helyzet feltárására. Számoltak azonban azzal, hogy a nyomozást végző csendőrök megismerve a párt céljait, programját, röpiratait, s látva a kommunisták önfeláldozását, esetleg maguk is eszméik hatása alá kerülnek. Ennek ellensúlyozására bizonyos ponton túl tökéletesen elferdítették a valóságot.

A tanulmány vázolja az ipari munkások helyzetét. „Jövőjét illetőleg örökös kétségek gyötrik" – állapítja meg, majd rámutat, hogy az állandó változás, bizonytalanság következtében tudja a KMP az ipari proletariátust könnyebben megnyerni. A földművelő parasztság azonban más lelkületű. Évszázadokon át a termelés csak kismértékben változott. A KMP konspirációs munkája ezért talán nehezebben hódít a parasztság között. De minden önnyugtatás ellenére elismerik, hogy: „a magyar paraszt, ha elkeseredett és sérelmeit folyton szeme elé tartják, ügyes agitációval indulatát felfokozzák, egykettőre forradalmi lendületbe hozható. Kaszára-kapára kap, és elva-

kultan még saját testvére ellen is lázítható. Oka: a heves magyar vérmérséklet, az ősi magyar virtus."[61]

Nagy figyelmet szentelnek a KMP parasztpolitikájának. „A KMP – írják – tudatában van annak, hogy Magyarországon ismét forradalom, proletárdiktatúra csak akkor lesz, ha a nincstelen parasztokat maga mellé állítja. Ezért a kommunista forradalom előkészítése számára elengedhetetlen a párt szervezeteinek a nincstelen parasztság közötti megteremtése."

A tanulmány ezután a nyomozás szempontjából igen fontos útbaigazítást ad arra vonatkozólag, hogy hol kell keresni a KMP szervezeteit a dolgozó nincstelen szegényparasztok között. Még pedig:

„a) A Szociáldemokrata Párt helyi, falusi pártszervezeteiben mint paraszt kommunista frakciót.

b) A földmunkások szervezeteiben ugyancsak mint ott elbújtatott frakciót. E szempontból különösen jelentős a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége (MFOSZ).

c) A falusi olvasó- és gazdakörökben.

d) A nagyuradalmakban mint nagyüzemekben sejtszervezkedés formájában.

e) Az összes politikai pártok helyi szervezeteiben, ahol elkonspirált frakcióként fedezhetők fel.

f) Az azonos foglalkozást űzők gazdasági szervezeteiben. Ezek közül különös eredményt értek el a kubikosok között. Akiknél az osztályszellem meglehetősen nagy tért hódított. És akik vidékről vidékre földmunkára járva állandóan változtatják tartózkodási helyüket, s így nehezebben nyomozhatók ki. A szőlőmunkások, a téglagyári munkások közt."[62]

A csendőrség általában félt a téltől. Télen a falu inkább politizált: meg aztán: „télen van a legnagyobb nyomor a falvakban". Ezért „minden őrsnek különösen késő ősztől a tavaszi munkák megindulásáig a legéberebbeknek kell lenni a felderítés tekintetében . . ." Nagy szükségük volt erre! Hiszen, ha a csendőrség „megvédte" a Kommunista Párttól a falu nincstelenjeit, dolgozó parasztjait, „ak-

[61] Ugyanott, 37. old.
[62] Ugyanott, 38. old.

kor – mint itt, a fenti tanulmány mellékletében írták – Magyarország felépítésében szinte páratlan eredményes munkát végzett!"[63]

A húszas évek végéig a KMP konspirációs szabályai nem tettek különbséget a városi és falusi viszonyok között. De a harmincas évek elején történt nagyarányú letartóztatások arra késztették a Kommunista Párt Központi Bizottságát, hogy a falusi sejtek létrehozásában körültekintőbb legyen.

A központi nyomozó parancsnokság foglalkozott azzal is, hogy a párt milyen intézkedéseket tett a nagyarányú letartóztatások elkerülésére és a csendőrséggel szembeni védekezésre.

A TÁBORI CSENDŐRSÉG

A tábori csendőrség szorosan együttműködött a vezérkari főnökség I/B osztályával, illetve a hadosztályoknál levő I/B osztályokkal. A vezérkari főnökség I/B osztálya hadműveleti területen szervezte a hírszerzést, és a tábori csendőrséggel együttesen látta el a kémelhárító szolgálatot.

A tábori csendőrség szervezeti felépítése azonos volt a „hátország" területén levő csendőrségével. Feladatát a mindenkori fronthelyzet szabta meg. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó osztályok reakciós, népellenes, háborús politikáját mind a hadseregen belül, mind a hadsereg által megszállt területeken minden eszközzel megvalósította. A tábori csendőrség csendőri és egyben katonai alakulat volt. Jogában állt minden, a háború kimenetele szempontjából kedvezőtlen jelenség megtorlása. A tábori biztonsági szolgálat szabályzata felruházta a tábori csendőrséget a szolgálati feladatokkal, szolgálati jogokkal, fegyverhasználati joggal, felkoncolási joggal. A szabályzat kimondta: „A belső rend minden körülmények közötti fenntartására hivatott a tábori biztonsági szolgálat (tábori csendőrség). E szerv a csendőrség, a rendőrség tagjaiból összetevődő egységes szervezet."

[63] Ugyanott, 2/a melléklet. 1–2. old.

(A nyilas puccs, 1944. október 15. után ide sorolták a fegyveres nemzeti szolgálat tagjait is.) „A tábori biztonsági szolgálat ellátására kiadott rendelkezéseknek feltétlenül érvényt kell szerezni, állásra és rendfokozatra való tekintet nélkül mindenkivel szemben." A szabályzat a tábori csendőrség minden egyes tagját nagyfokú önállósággal és öntevékenységgel ruházta fel. Feladata volt a rend és a fegyelem minden eszközzel való fenntartása, a közbiztonság megszilárdítása, a törvények és rendelkezések betartásának, illetve végrehajtásának az ellenőrzése, a szabotáló hadiüzemi munkások leleplezése és letartóztatása, a katonaszökevények, ejtőernyősök, partizánok elfogása, mindenféle lázadás, zendülés elfojtása a hadseregben vagy a hadsereg által megszállt területen, továbbá a sztrájkok, a rémhírterjesztés vagy a háborús érdekeket sértő bármilyen mozgalom megakadályozása. A szolgálati feladatokon kívül a tábori csendőrség tagjainak az országban működő csendőrökéhez hasonló jogaik voltak, de a fegyverhasználati és a felkoncolási jogot szélesebben értelmezték. A tábori csendőrségnek joga volt minden olyan katonai vagy a katonasághoz tartozó személyt elfogni, előállítani, letartóztatni, aki gyanús volt, akit tetten értek, aki a parancsnoknak nem engedelmeskedett, aki szökést kísérelt meg vagy megszökött. A tábori csendőrség a katonatisztekkel szemben is fellépett, ha arra parancsot kapott, ha lázadásról vagy az ellenséggel való együttműködésről volt szó.

A tábori csendőrség a hadműveleti területeken szinte kizárólagos hatalmat kapott. Jogában állt tisztekkel vagy katonákkal szembeni eljárás során magasabb parancsnokokhoz fordulni, azokat intézkedésre felkérni, s amennyiben a felkérésnek nem tettek eleget, a tábori biztonságot ellátó csendőrség velük szemben is fellépett. A rendelkezések súlyos büntetést róttak ki azokra a tábori csendőrökre, akik nem használták fegyverüket, amikor azt a körülmények indokolttá tették. A tábori csendőrnek joga és kötelessége volt a fegyverét használni azokkal szemben, akiket el kellett fognia; ha nagyobb néptömegek gyülekeztek és felszólításra nem oszlottak szét; ha valaki gyanússá vált és felhívásra nem állt a tábori csendőrség rendelkezésére. Fegyvert kellett használniuk olyanokkal szemben is, akik fegyverüket elhagyták, vagy válságos pillanatban koteléküket

otthagyták. Végül fegyvert használtak mindazokkal szemben, akik a tábori csendőrséget veszélyeztették. A felkoncolási jog tehát bizonyos esetekben kötelezte a tábori csendőrség tagjait arra, hogy agyonlőjék az elfogott katonaszökevényeket, hadiüzemi és hadseregbeli munkásszökevényeket. Kötelesek voltak agyonlőni a tettenért kémeket, lázadókat, zendülőket, mindazokat, „akik az ellenséggel bármilyen egyetértésbe bocsátkoztak". A tábori csendőrség szabályzata a „jogosult" és a „köteles" címek alatt felsorolta, milyen esetekben voltak kötelesek, s milyen esetekben volt joguk tábori csendőröknek a gyanús személyt agyonlőni. A gyakorlatban a tábori csendőrség tagjai a legtöbb esetben úgy értelmezték az előírást, hogy kötelességük a felkoncolás jogával élni.

A tábori csendőrök ruhája megegyezett a honvédségi egyenruhával, de egy megkülönböztető jelvényt viseltek, amely nyakba akasztott félhold alakú fémtábla volt. E fémtáblába a „tábori biztonsági szolgálat" felirat volt bevésve, amely szürkülettől a nappali világosság beálltáig fluoreszkált.

A VKF 2.

A vezérkari főnökség 2. osztálya a Horthy-rendszer egyik legjelentősebb, politikai nyomozásokkal, hírszerzéssel és elhárítással foglalkozó szakszolgálata volt. A VKF 2. nem csupán a hadsereg szervezeti keretében, hanem a jobboldali társadalmi szervezetekkel, sőt esetenként szélsőjobboldali mozgalmakkal együttműködve végezte munkáját.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülésekor – amíg az elnyomás „konszolidált" apparátusa ki nem épült – a fehérterror közvetlen végrehajtásában vezető szerepe volt a magát nemzetinek nevező fehérhadseregnek, valamint a csapatok mellett működő különböző szélsőjobboldali, militarista szervezeteknek. A katonai parancsnokságok közvetlenül irányították a kommunisták és a kommunistagyanúsak letartóztatását; a tiszti különítmények és a karhatalmi alakulatok a közigazgatási és igazságügyi hatóságokat megkerülve garázdálkodtak, világszerte felháborodást keltve rémtetteikkel.

A „nemzeti hadsereg" rendfenntartási, közigazgatási, rendőrségi funkcióinak a teljesítését olyan meggondolások szerint tervezték, mint az később a hitleri Németországban a rendőrség, az SS, a Gestapo és a legkülönbözőbb államhatalmi erőszakszerveknél történt. A náci vezetők és jogászok felfogása szerint „a modern népi rendőrségnek, a Gestapónak, az SS-nek nemcsak szűken vett rendőri feladatai vannak, hanem feladatai vannak a szociális kérdések . . . megoldásában is".[1]

[1] *Tóth József:* Rendészetfogalom a nemzetiszocialista államban. Egri Érseki Jogakadémia Értekezéseinek Tára, III. szám. Eger 1938.

Az első parancsok, irányelvek, intézkedések a „nemzeti hadsereg" születése után olyan propagandafeladatokat róttak a katonai nyomozó hatóságokra, amelyek a lakosság egyes rétegeinek, csoportjainak a megnyerését célozták. Arra törekedtek, hogy a hadsereg elhárító szervezetei megnyerve a néptömegek rokonszenvét, politikailag befolyásolják azokat, és ezáltal a fővezérség politikai szerepe növekedjék.

A fővezérség „propagandajárőröket" szervezett és elrendelte, hogy tevékenységük ne merüljön ki a „kommunizmus általános szidásában". „Pozitív dolgokkal kell jönnünk – írta a rendeletben –, hogy a hatás tartós legyen."[2]

A VKF 2. elődjének tekinthetjük a „nemzeti hadsereg" fővezérségének „védelmi felderítő és propagandaosztályát", amelynek vezetője Kozma Miklós vk. százados, a Horthy-rendszer egyik prominens figurája volt.[3] A katonai szervek köré a fővezérség katonatisztek vezetése alatt „vörösvédelmi szolgálat" néven széles körű hálózatot szervezett. Ez megyei, járási kirendeltségekre tagolódott, s elsősorban tartalékos tisztek, csendőraltisztek, papok, tanítók, jegyzők és „egyéb megbízható polgárok" lettek a „községi bizalmasok".[4]

Az ellenforradalom kezdeti időszakában az uralkodó osztályok minden csoportja a Horthy-féle fővezérséget támogatta, de a legfelsőbb arisztokrata-nagytőkés uralkodó körök osztályuralmuk megszilárdulásával készülődtek a hatalom közvetlen átvételére, az ellenforradalmi diktatúra „mérsékeltebb" és legális formái között. A katonai körök és politikai képviseletük befolyásának csökkentéséhez elengedhetetlen volt a tiszti bandák, terrorkülönítmények, katonai nyomozó szervek ellenőrzés nélküli tevékenységének megszüntetése, a polgári közigazgatás titkos katonai ellenőrzésének felszámolása, illetve törvényes állami keretekbe való beolvasztása. Egyidejűleg átszervezték a hadsereg felső vezetését is.

A trianoni békeszerződés után Magyarországon külön vezérkar felállítását nem engedélyezték, ezért a Honvédelmi Minisztérium

[2] Iratok az ellenforradalom történetéhez. Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon. 1919–1921. Szikra 1956. 172. old.

[3] *Kozma Miklós:* Összeomlás. 1918–1919. Athenaeum 1933.

[4] Ugyanott, 178. old.

egyik osztályát, a VI., ún. katonai főcsoportot építették ki a vezérkar főnökségévé. Tekintettel arra, hogy a vezérkari főnökség nyíltan nem szerepelhetett, ezért az alárendelt osztályok, szervezetek is rejtve voltak. Ekkor alakult a később oly hírhedt VI/2. osztály is, amely mint hírszerző és kémelhárító központ működött és már ebben az időben nyilvántartásra, elvi részlegekre, laboratóriumra, személyi és pénzügyi csoportra, postázó, rejtjelző, rejtjelmegfejtő alosztályokra oszlott. Már akkor külön kiemelték a D alosztályt, mint kémelhárító központot.

A hadsereg akkori szervezésének megfelelően a vegyesdandárparancsnokságoknál sajtóelőadó elnevezés alatt létesítették a 2. osztály alárendelt szervezeteit. A vámőrségben pedig határátlépő állomásokon építettek ki szintén alárendelt csoportokat.

A VI/2-es osztály 1932-ig működött ebben a formában, amikor Gömbös Gyula az addigi VI-os katonai főcsoport főnökét a magyar királyi honvédvezérkar főnökévé nevezte ki. Egyidejűleg megalakult a VKF 2., és ezen belül magyar királyi kémelhárító osztály elnevezéssel létrejött a VKF 2. defenzív – röviden def – osztálya. Az alárendelt szervek helyét és nevét is megváltoztatták. A vámőrségen a kémelhárító szervei hivatalosan a kémelhárító kirendeltség elnevezést kapták. Miután a vegyesdandár-parancsnokságok átalakultak hadtestparancsnokságokká, az ott működő sajtóelőadó megjelölés megszűnt és helyette mint a hírszerzési és a kémelhárítási feladatokat ellátó szerv, a hadtestparancsnokság 2. osztályának nyílt megjelölése került.

A VKF 2. struktúráját Sztójay Döme vezérkari ezredes dolgozta ki.[5] Az évek során persze tökéletesítették a VKF 2. hatókörét, és növelték feladatait, de lényegében a Sztójay Döme kialakította rendszert tartották meg. Kádár Gyula, a VKF 2. volt vezetője a beosztott tisztek szerepét és beállítottságát később a következőképpen jellemezte: „Az osztálynak túlméretezett volt a tiszti állománya. Sok volt a nyugdíjból visszahívott, tiszteletdíj mellett alkalmazott, ideiglenesen ténylegesített és a bevonultatott tartalékos."[6]

[5] Kádár Gyula visszaemlékezése. Kézirat. 441. old.
[6] Ugyanott. 478. old.

A VKF 2.-es osztály a honvédvezérkar főnökének és a honvédelmi miniszternek volt alárendelve. Ügyvitelébe, ügymenetébe a hadműveleti csoportfőnök is beleszólt, sőt irányítási lehetősége is volt. A VKF 2. együttműködött a Külügyminisztériummal, időnként tájékoztatta a miniszterelnököt és a kormányzót annak katonai irodáján keresztül. Vezetője kötelezően együttműködött a belügyminiszterrel, később a belügyminiszter által irányított Államvédelmi Kozponttal.

A honvédvezérkar főnoke szolgálati utasításban szabta meg a VKF 2. feladatait. Az első rész az alárendelést és a szolgálati viszonyt szabályozza, a másik rész 34 pontban és több alpontban az ügykört és a feladatokat határozza meg. A szolgálati szabályzat szerint a VKF 2. feladata „idegen államok hadseregének, katonai-politikai viszonyainak és háborús teljesítőképességének nyilvántartása".[7]

A „NYÍL", A „KOFFA" ÉS A „WEX"

A vezérkari főnökség 2. osztályának két fő részlege a hírszerzés és a kémelhárítás volt.

A hírszerzés ideggócát, a nyilvántartó csoportot a kebelbeliek csak „nyíl"-nak becézték. A nyilvántartó alosztály több úgynevezett arcvonalra tagozódott, legfontosabb a szovjet, továbbá a román, a cseh, a jugoszláv és az angol volt. Itt a megnevezett országok helyzetét kísérték figyelemmel, mindenekelőtt a katonai állapotát, de természetesen az egyes országok politikai és gazdasági helyzetében történt változásokat is nyilvántartották. Az alosztályhoz érkezett be minden adat, a hírszerzőktől, katonai attaséktól vagy bármilyen más úton szerzett jelentés, s állandóan figyelemmel kísérték az újságok, a rádió híreit. Az arcvonalfelelős a különböző forrásokból begyűjtött adatokat egyeztette, értékelte, és kéthetenként összefoglaló be-

[7] Magyar királyi honvéd vezérkar főnöke 1748. 59 400 eln. 4. VKF. – 1942. számhoz. Bizalmas! Konyvárusi forgalomba nem kerulhet! Szolgálati utasítás a m. kir. honvéd vezérkar főnökének helyettese, a VKF csoportfónokei és egyéb szervei számára.

számolót készített az illető ország helyzetéről. Ezek a beszámolók, helyzetjelentések a naponta készített ún. hírnaplón alapultak. Ezekben a jelentésekben külön feltüntették a forrást, és röviden megjelölték a hír értékét – mindenekelőtt megbízhatóság szempontjából. A hírnaplók eljutottak a VKF 2. osztályvezetőjéhez, a vezérkar főnökéhez és a honvédelmi miniszterhez.

1942 végétől a „nyíl" vezetői kettős könyvelést végeztek. Készítettek egyrészt kimutatásokat a tényleges helyzetről, másrészt készítettek felterjesztésre olyan kimutatásokat, amelyekben a helyzetet kedvezőbbnek tüntették fel. A VKF 2. vezetője rendelte el ezt így, nehogy a felső vezetést „idegesítsék".[8]

A hírszerzésben nagy szerepe volt a központi offenzív alosztálynak, röviden „koffá"-nak, amely irányította és vezette a hírszerzést. A „koffa" munkáját a vezérkar főnöke és a hadműveleti főnök szabta meg, ők döntötték el, milyen adatokra van szükség a helyzet megítéléséhez.

A külföldön folytatott hírszerző munkát a „koffa" tisztjei vezették. Ez nemcsak a katonai, gazdasági, politikai állapotok felderítésére szorítkozott, hanem kiterjedt kifejezetten baloldali, munkásmozgalmi ügyekre is. Amilyen mértékben a defenzív alosztály az egész országban egyre inkább ellenőrizte a baloldali haladó mozgalmakat, olyan mértékben kaptak a katonai attasék is mind több feladatot a demokratikus, szocialista és kommunista emigráció helyzetének megfigyelésére is.

1927-től kezdődően Bécsbe, Prágába, Bukarestbe, Belgrádba, Szófiába, Ankarába, Varsóba, Rómába, Párizsba, Berlinbe, Londonba küldtek ki katonai attasékat. A katonai attasék általában az e funkcióval járó, „megengedett" felderítő szolgálatot végezték, kifejezetten kémtevékenységet csak meghatározott országokban volt szabad folytatniuk.

A hírszerzési részleghez tartozott még az attasé alcsoport, amely a Magyarországon működő katonai attasék ügyeivel foglalkozott.

A húszas évek elején Bécsben a követségen önálló szervezetként, még a katonai attasétól is függetlenül működött az ún. WEX (wieni

[8] Kádár Gyula visszaemlékezése. Kézirat. 446. old.

expozitúra), melyet közvetlenül a budapesti központnak rendeltek alá. A WEX nemcsak hírszerzéssel, hanem elhárítással is foglalkozott, és mint kihelyezett központ román, jugoszláv és cseh irányban is folytatta munkáját. Az osztrák kormány tudott a WEX működéséről, s arról is, hogy a WEX állandóan figyeli az Ausztriában és Bécsben élő baloldali emigránsokat, de soha nem tiltakozott amiatt, sőt a harmincas évek elején már az osztrák kormány hírszerző és elhárító szervei is baráti kapcsolatot teremtettek a WEX vezetőivel. Ugyancsak igen jó baráti kapcsolat alakult ki a bécsi államrendőrséggel is. A bécsi rendőrséggel való együttműködésük nemcsak Bécsre és Ausztriára korlátozódott, igyekeztek egész Nyugat-Európából a különböző emigráns irányzatokról információkat szerezni. Hosszú időn keresztül ezeknek az értesüléseknek a zömét eljuttatták a politikai rendőrséghez.

A vezérkari főnökségnek 1920-tól mintegy 10 évig Münchenben is működött csoportja egy vezérkari ezredes vezetésével. Speciális feladatuk a berlini és általában a németországi emigráns mozgalmak megismerésén kívül hitleri és más ellenforradalmi szervezetekkel való kapcsolattartás és azok támogatása volt.

A hírszerzéshez tartozott az „X" alcsoport, amely a sifre-ügyekkel foglalkozott, a sifrírozott rádióadásokat fogta és fejtette meg. Ez az alcsoport a Külügyminisztériummal állt igen szoros kapcsolatban. A csoport beosztottait speciális személyi adottságok (nyelvtudás, kombinatív tehetség és hosszú gyakorlat) alapján választották ki. A rejtjelmegfejtő csoport igen sok értékes híranyaggal látta el a Hadügy- és Külügyminisztériumot. Már a háború előtt tökéletesen meg tudták fejteni a román, a jugoszláv, az osztrák rejtjeleket és nagyrészt a franciát és az angolt is.

A VKF 2. lehallgató apparátusa a harmincas évek végén három állandó budapesti állomáson működött, ezek közül az egyiket a Vakok Intézetében helyezték el. Központjuk a mátyásföldi katonai repülőtéren volt, szárnyállomásaik pedig Debrecenben, Kecskeméten, Szegeden és Győrött. Mindenekelőtt a Szovjetunió ellen dolgoztak. A kormányzó, a miniszterelnök, a Külügyminisztérium és a vezérkar főnöke naponta kapott ún. „színeseket", vagyis már megfej-

tett táviratokat. 1938 őszétől a Magyarország területén elhelyezett német lehallgató állomások is bekapcsolódtak a munkába.

A honvédség alakulatainál alsó fokon a hadtestparancsnoksägon működtek a VKF 2. feladatait megvalósító szervek.[9] A hadtestek között bizonyos munkamegosztás is volt, például a budapesti hadtest főleg Csehszlovákia ellen, a debreceni cseh és román, a szegedi jugoszláv és román irányban dolgozott. A hadtest 2. osztályán belül volt a defenzív feladatokat végző tisztek csoportja. A hadtest 2. osztályának alárendelték a bizonyos határpontokon elhelyezett honvéd utazási ellenőrző kirendeltségeket, melyet röviden csak „huek"-nek neveztek. A „huek" működési területe a határőrség körül húzódott, ellenőrizte a határforgalmat, a kettős birtokosokat, figyelte a helyi közlekedést.

A hadtestek 2. csoportjához hasonlóan szervezték meg a folyamőrség hírszerző és elhárító munkáját is. A folyamőrség 2. osztálya ellenőrizte a dunai hajózást és vezette a dunai hajózás nyilvántartását.

Az 1930-as évek közepén a légügyi hivatalon belül is megalakult a VKF 2.-nek megfelelő szervezet.

A VKF 2. laboratóriummal is rendelkezett, amely hamisított vízumokat, pecséteket, bélyegzőket, levélbontó eszközöket készített. Itt készültek a speciális vegytinták is.

A VKF 2. igen aktívan együttműködött különböző társadalmi egyesületekkel, így például a Herczeg Ferenc író díszelnöksége alatt álló Reviziós Ligával. A Reviziós Liga külföldi munkáját a VKF 2. támogatta, de útmutatásokkal a kormányzó kabinetirodája, a miniszterelnökség kisebbségi, valamint a Külügyminisztérium sajtóosztálya látta el. A Reviziós Ligához befutott legkülönbözőbb katonapolitikai, propagandaanyagot átadták a VKF 2.-nek.

[9] *Ujszászy István* vezérőrnagy: Hírszerzés és kémelhárítás. A mai magyar honvédelmi igazgatás. A IX. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Kozzéteszi dr. Keresztes-Fischer Ferenc m. kir. belugyminiszter. Budapest 1943.

A VKF 2. D alosztályának – a def-nek (a mozgalomban D osztályként is emlegették) – a Hadik-laktanyában volt a központja. Fő feladatai közé tartozott a KMP vagy a KMP-hez közelálló szervezetek felderítése. A def a VKF 2.-n belül bizonyos önállóságot élvezett, amely a harmincas évek közepétől még növekedett. Szorosan együttműködött a felsőbb parancsnokokkal, a politikai rendőrséggel és a csendőrnyomozókkal. Különösen az utóbbival alakult ki szoros együttműködés.

A VKF 2. defenzív részlegének titkos hálózata három ágazatra oszlott: általános, különleges és szakhálózatra. Az általános hálózat tagjait nem konkrétan kémgyanús ügyekben foglalkoztatták, hanem „nemzetbiztonsági", „nemzetvédelmi", kül- és főleg belpolitikai szempontból jöhettek számításba. A def általános hálózatához tartoztak az egyes politikai pártokban, szervezetekben, egyházakban, társadalmi egyesületekben, közigazgatásban, minisztériumokban, sajtónál, színházakban, irodalmi egyesületekben stb. különböző útonmódon megnyert emberek. A különleges hálózathoz azokat kapcsolták, akik olyan közületi, állami, hadiipari, politikai területtel álltak összeköttetésben, amelynek védelmét a defenzív osztály fontosnak tartotta.

A def-en belül, a hírszerzéshez hasonlóan, alcsoportok voltak. Például az ipari csoport, amely kezdetben az ipari üzemek titkárait irányította és a K-csoport, amely kifejezetten baloldali, tehát szociáldemokrata, szakszervezeti, kommunista ügyekkel foglalkozott. A def alosztályon működtek az ún. K-ügynökök, vagyis a detektívek. A harmincas évek elején a K-ügynököknek nem volt letartóztatási, előállítási és házkutatási joguk, ezért az ilyen akciókban a politikai rendőrségtől, illetve a csendőrnyomozóktól kértek detektíveket. Miután a vezérkar főnökségének büntetőjogi hatáskörét igen nagy mértékben kiterjesztették, a def szervezete is mélyrehatóan átalakult.

A VKF 2. minden évben ismertetést adott ki munkájáról, eredményeiről, így például 1937-ben az „Adatok a kémelhárító szolgálat működéséről 1937. évben" című bizalmas tájékoztatót. A jelentés,

amely a testületnek a haladó mozgalmak elleni működését elemzi, hemzseg a tudatos rágalmazásoktól, hamisításoktól, s arra irányul, hogy a Kommunista Pártot, sőt még a párt befolyása és vezetése alatt álló Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségét, a szakszervezeti ellenzéki mozgalmat és az antimilitarista mozgalmat is kémszervezetnek tüntesse fel.

A jelentésekből kiderül, milyen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a hírszerzés és a kémelhárítás szakértői egyben a Kommunista Párt szakértői is legyenek. A kiterjedt központi apparátus, a hírszerzés különböző részlegei, a katonai attasék és a külföldön működő hírszerzőcsoportok, a kémelhárítás, a def-hez tartozó különböző szakágazatok, a hadosztályok, az ezredek, a zászlóaljak és a századok keretében működő egész apparátus, a határmentén a hajózást, a vasúti forgalmat figyelő és ellenőrző bizottságok, csoportok mind erőteljesebben készültek fel a KMP elleni harcra.[10]

A hadsereg fasiszta beállítottságú tisztikara, mely korábban nagy társadalmi szerepe ellenére sem érvényesíthette közvetlenül akaratát a különböző bel- és külpolitikai kérdésekben, Gömbös hatalomra juttása után egyre nagyobb szerepet kapott, egyre nagyobb közvetlen befolyást biztosított magának a kormánypolitika alakításában.

A vezérkari főnökség és ennek következtében a VKF 2. is a totális fasizmus egyik gócpontja lett. A VKF 2. vezetői, a vezérkar tisztjei többségükben meg voltak győződve arról, hogy a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek, a Kisgazdapárt és a népies mozgalom olyan társadalmi szervezetek, amelyekre a magyar nemzetnek nincs szüksége. Innen indult ki sok olyan politikai jellegű akció, amely a munkásmozgalom minden legális ágazatának a felszámolására irányult.

Ebből következett, hogy a testület 1935 után ismét aktívabban, erőteljesebben foglalkozott a munkásmozgalom felderítésével.

[10] Ugyanott, I. old.

A HADIÜZEMEK TITKÁRAI ÉS KATONAI PARANCSNOKAI

A harmincas évek elején a VKF 2. D alosztályát ipari csoporttal bővítették ki, s egyben létrehozták az üzemi titkári rendszert. Az üzemi titkárokat a VKF 2. helyezte a vállalathoz, az fizette őket, és biztosította fedőfoglalkozásukat. Eleinte csak az ország nehézipari üzemeiben alkalmazták az üzemi titkárokat, s feladataikról csak az üzem egy-két vezetője tudott. A háborús veszély fokozódása s az 1939-ben elfogadtatott honvédelmi törvény módot adott arra, hogy a VKF 2. üzemi titkári szervezetét kibővítsék. 1940 elején már 400 üzemi titkár működött, akiknek többsége nyugalmazott csendőr és katonatiszt volt. E feladatra 3–4 hetes tanfolyamon képezték ki őket.

Az ipari alcsoport a következőképpen tagozódott: minden hadtest területén a hadtest kémelhárító osztályán kineveztek hadüzemi kémelhárító előadót. Az első hadtestnél, mivel területileg a legnagyobb volt, nem előadó, hanem csoport látta el ezt a feladatot. A hadiüzemi kémelhárító felelősök ellenőrizték az üzemi titkárokat, hogy az ipari alosztály által kiadott rendelkezéseket végrehajtották-e. A többnyire jobboldali, sőt szélsőjobboldali beállítottságú katonai parancsnokoknak és üzemi titkároknak nagy volt a hatáskörük, kérlelhetetlen szigort alkalmaztak a rájuk bízott munkásokkal szemben. Napirenden voltak a túlkapások, az önkényeskedések. A katonai parancsnokságokat ugyanis fenyítő hatalommal is felruházták, amivel igen sokszor éltek. A katonai parancsnokok a HM XVII. osztályához tartoztak, ennek A, B, C tagozatai a különböző iparágakat jelentették. A XVII. osztály külön részlege biztosította a VKF 2.-vel az összeköttetést annak érdekében, hogy a katonai parancsnokok és az üzemi titkárok közötti munkát egybehangolják.

A katonai parancsnokságok szervezete a háború elejére fokozatosan az ország összes jelentős üzemére kiterjedt. Létszámuk az üzemek nagysága szerint változott. Gondoskodtak az üzem, a termelés katonai ellenőrzéséről, biztosították az üzemek részvételét a háborús termelésben. Az üzemi katonai parancsnokságokhoz a VKF 2. D al-

osztályának az irányítása mellett egy olyan részleg is tartozott, amely az üzemekben előforduló politikai mozgalmakat ellenőrizte.

Hogy milyen volt és hogyan működött az üzemi parancsnokság, bemutatjuk példaként a Lemez- és Mértékipar üzemi kémelhárítási tervét. A terv röviden összefoglalja az üzem viszonyait: jellemzést ad az üzem tulajdonosairól, az üzem fekvéséről és területéről. Foglalkozik a külföldi érdekeltségekkel, az üzem gyártmányaival, ismerteti a létszámviszonyokat: hány férfi- és nőmunkás meg tisztviselő dolgozik. Külön feltünteti az üzemben dolgozó idegen honosokat. Foglalkozik a munkások hangulatával. A munkaterv fő célja: „Szélsőséges elemek felkutatása s nyilvántartásba vétele."

Esetenként általános motozást is elrendeltek a munkások között.

Az 1939-es honvédelmi törvény megadta a jogi alapot ahhoz, hogy a politikai ügyek vezetését, a szabotázsügyek kiderítését a VKF 2. a maga hatáskörébe vonja.[11]

Általános volt a priorálások rendszere, a dolgozók múltjának felderítése, amely száz- és százezreket érintett. A fontosabb helyeken nem dolgozhattak olyanok, akiknek priusza volt. Az üzemi kémelhárító szervezetek a priorálás során szerzett adatokat titkosan kezelték, azokat még az üzem tulajdonosainak sem mutathatták meg.[12]

A kémelhárító részlegek oly módon is segítették az üzemi titkárok munkáját, hogy megküldték nekik a különböző jobboldali szervezetektől – például a Nemzeti Munkaközponttól (a kormánypárt munkástagozatától) – kapott bizalmas értesítéseket, nemcsak személyekről, hanem szabotázs gyanús jelenségekről is.

[11] „M. kir. honvéd vezérkar főnöke 2. osztály. Közvetlenül! 35.053/szám/eln. 2. VKF D–1940. Szabotázsügyek kivizsgálása. Budapest, 1940. évi április hó 17-én. Értesítem, hogy jövőben minden felmerült szabotázsügyben a kivizsgálást az illetékes kémelhárító osztályok végzik. Ezért utasítom, hogy a jövőben minden szabotázsügyben jelentését ugyanúgy, mint K-ügyekben a területileg illetékes Kh. oszt.-hoz tegye meg, míg jelentésének másodpéldányát annak jelentése mellett, hogy vonatkozó jelentését a Kh. osztályhoz megküldte, hozzám terjessze fel. A m. kir. honv. VKF 2. oszt. rendeletéből. Kuthy alezredes" s. k. BM Irattár.

[12] M. kir. budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság. Kémelhárító osztály. Ip. def. csoport. 12. sz. Belső eligazítás. „Az üzemeknél a priuszlapokat természetesen továbbra is csak az üzemi K-szerv – az üzem vezetőségének beavatkozása nélkül – titkosan kezeli és őrzi." BM Irattár.

A kémelhárító osztály 1941. november 18-án burkolt szabotázsokról tájékoztatta az üzemi megbízottakat.

„Bizalmas értesülés szerint ipari vezető körökben arról suttognak, hogy nagyarányú, burkolt szabotázs folyik a nagyobb hadianyaggyárakban. Arról beszélnek ezen körökben, hogy vezető műszaki emberek a gyártás ütemét technikai vagy üzleti kifogásokkal, újításokkal, hosszadalmas anyagvizsgálatokkal és anyagkészletek eltitkolásával hátráltatják. A Ganz-gyár és a WM-gyár vezetősége állítólag támogatja ezt a burkolt szabotázsakciót.

Fentiek alapján utasítom, hogy ellenőrzése alatt álló hadiüzemekben (üzemeiben) az adatgyűjtést a legbizalmasabb módon vezesse be és az előző bekezdésben foglalt gyanút alátámasztó esetleges adatokat fenti parancsomra való hivatkozással ide jelentse.

Oly adatokat is jelenteni kell, amelyek a burkolt szabotázsnak még a látszatát is keltik. Célszerű, hogy a műszaki vezetés körében is megfelelő emberek beszervezésével a felvetett gyanúnak nyomára jusson."[13]

A VKF 2. 1943. szeptember 24-én utasította az üzemi titkárokat, hogy havonta készítsenek helyzetjelentéseket a megadott formula alapján.

„A m. kir. honvédvezérkar főnöke f. hó 16-án kelt 37.309/eln. 2. VKF D–1943. számú rendeletével havonta hadiipari helyzetjelentés felterjesztését rendelte el.

A hadiipari helyzetjelentés megszerkesztéséhez a szükséges adatok részben az egyes hadiüzemi csoportoknál állnak rendelkezésre. Az adatok bejelentéséhez rendeletem mellékletét képező minta szerinti havi helyzetjelentés szolgál.

A helyzetjelentést 1943. szeptember hóról f. hó 30-ára, azután pedig minden hó 26-ára ide közvetlenül, kísérő jelentés nélkül terjessze fel.

A mellékelt minta szerinti helyzetjelentés 5. és 6. függélyes rovatának az alábbi utasításokat adom ki:

1. Abban az esetben, ha a helyzetjelentés 5. fejrovatában foglalt kifejezések (nyugodt, nyugtalan, lelkes, bizakodó, közömbös, sztrájk-

[13] BM Irattár. 64583/1941. Eln. II.

veszélyes) nem volnának elegendők valamely üzem alkalmazottai hangulatának jellemzésére, akkor a havi helyzetjelentéshez csatoljon egy külön betétívet, melyen az érdekelt üzemben fennálló hangulati jelenségeket részletesen juttassa kifejezésre. A betétíven felírást és címzést, valamint iktatószámot stb. alkalmazni nem kell, hanem a bal felső szélén a hadiüzem csoport számát, alatta pedig: »ad 5.« jelzést kell feltüntetni.

2. A helyzetjelentés 6. függélyes rovatában szám szerint kimutatott egyes előfordult ipari vonatkozású eseteket egy, a helyzetjelentéshez csatolt második betétíven részletesen le kell írni. A leírás terjedjen ki arra, hogy melyik üzemben, mikor, milyen cselekmény, mi módon és ki által lett elkövetve, vagy a cselekmény elkövetésére nézve milyen gyanú által. Továbbá, hogy az ügyben a nyomozás, illetve kivizsgálás folyamatban van, vagy be van-e fejezve és azt ki folytatja le? Sztrájk esetében jelenteni kell a sztrájk okát is (pl. izgatás, bérkérdés stb.), és hogy az ücsv. (üzemi csoportvezető) a sztrájk megelőzésére vagy letörésére milyen intézkedéseket tett ...

A helyzetjelentések rendeletemben foglalt határidőre pontosan érkezzenek be.

Ezen rendeletemet a »K« leltárba vegye fel.

A havi helyzetjelentések felterjesztését a beadványok lajstromába jegyezze elő.

A hdt. pk. helyett:
Kuthy s. k. ezds."[14]

A nagyobb üzemek katonai parancsnokságai elég jelentős apparátussal rendelkeztek. Például az Egyesült Izzóban több mint 10 katonatiszt, illetve a parancsnokságra beosztott polgári alkalmazott dolgozott. Itt is arra törekedtek, hogy az előírásoknak megfelelően részletes nyilvántartást készítsenek valamennyi munkásról. A parancsnokságnak önálló, csak az üzemen belül működő, lehallgató vonala volt. A parancsnokság titkári részlege minden hónapban összesítette a különböző csoportoktól befutó híreket, és azokból készítette a jelentéseket a hadtestparancsnokságnak. Egy-két év alatt

[14] BM Irattár. 56670/1943. Eln. II.

nyilvánvaló lett, hogy a jelentésekbe nagyon sok félreértés, rosszindulat, személyes torzsalkodás is bekerült, ami nagymértékben akadályozta a szabotázs- és kémelhárító részlegeket tényleges feladataik teljesítésében. A nagy apparátus ellenére, nem voltak pontos információik. Az Egyesült Izzó katonai parancsnoka és titkára ugyanis egyaránt részesei lettek az üzemen belüli klikkharcoknak, ezért aztán olyanokat is internáltattak, illetve különleges büntetőszázadokba vonultattak be, akikre az üzem katonai érdekei folytán nagy szükség lett volna. Aschner Lipót, az Egyesült Izzó vezérigazgatója, Horthy Miklós kormányzónál tett kihallgatása során ezt szóvá is tette, s a gyár katonai parancsnokát a hadtestparancsnokság leváltotta.

A DIMÁVAG-ban már 1931 végén működött üzemi titkár. 1935–1936-ban a VKF 2. D alosztályának ipari elhárító részlege utasította, hogy a baloldali munkásokat és tisztviselőket tartsa nyilván. Még egy olyan nagy üzemben, mint a DIMÁVAG sem tekintettek el attól, hogy minden egyes munkás múltját, rendőri, katonai és csendőri úton prioráltassák és nyilvántartást vezessenek mindazokról, akiket megbízhatatlannak tartottak. Diósgyőrben a háború alatt, főleg katonatisztekből és nyugdíjazott csendőrtisztekből álló tíztagú csoport látta el a szabotázs- és kémelhárítás ügykörét. Többségük csak hosszú idő alatt ismerhette meg az üzemi viszonyokat. Igaz, hogy a VKF 2. D alosztálya, valamint a hadtestparancsnokságok a kémelhárítással, a szabotázs kiküszöbölésével és a nemzetvédelemmel kapcsolatos különböző feladatokkal, szolgálati utasításokkal látták el a katonai parancsnokokat és a titkárokat.

Súrlódásokat okozott, amikor az üzemi titkárok eltértek tulajdonképpeni feladatuktól, amely megfigyelésből, ellenőrzésből és javaslattevésből állt, s különböző nyomozásokba is belebonyolódtak. A titkári apparátust a VKF 2. a kémelhárítás kinyújtott karjának tekintette. Utasította a titkárokat, hogy törekedjenek a vállalat vezetőségével való együttműködésre, de vigyázzanak, mert maga a vezetés is szabotálhat. Sok összeütközés, nézeteltérés forrása lett ez a katonai parancsnokok, az üzemi titkárok és a vállalat vezetői között. Az üzemi titkároknak előírták, hogy különbséget kell tenniük a kémelhárítás és a szabotázs között. Előfordult azonban, hogy sok esetben olyasmit

is szabotázsnak tekintettek, aminek pedig semmi köze sem volt ahhoz. Az üzemi titkárok nemcsak a hadtestparancsnokságok kémelhárító osztályának, de minden illetékes csendőr- és rendőrhatóságnak is kötelesek voltak jelenteni a számukra gyanús jelenségeket. A károk megállapításakor igénybe kellett venni a csendőri és rendőri szakszolgálatot. Ez azzal járt, hogy a csendőrséget és a rendőrséget sokszor feleslegesen zaklatták, s hiábavaló munkával terhelték. A jelentésekben olykor szociáldemokraták és kommunisták megnyilvánulásai a sorsukkal elégedetlen pártonkívüli munkások megnyilatkozásaival együtt szerepeltek. Az üzemi titkárok csoportok és klikkek közötti ellentéteknek is felültek, s mindenféle ügybe belebonyolódtak, olyannyira, hogy ezzel hatékony fellépésüket is akadályozták. Az adminisztrálás túlságosan aprólékos volt, az idő jó részét lekötötte. Mindent írásban kellett rögzíteniük, a szemlekönyv, a kartotékok, a priorálások, a jelentések stb. bürokratikussá tették ezt az egyébként, a munkásmozgalomra és a magyar társadalom fejlődésére rendkívül kártékony szervezetet.

A honvédvezérkar főnöke a Beszkárt ún. védelmi szolgálatának vezetésére 1939-ben dr. Preszly Lóránd nyugállományú csendőr ezredest nevezte ki, helyettesének pedig egy nyugállományú csendőr századost.

A Beszkártnál ebben az időben igen erős volt a munkásmozgalom, a Szociáldemokrata Pártnak, a szakszervezeteknek és a KMP-nek is jelentékeny hadállásai voltak. A megmaradt dokumentumok bizonyítják a VKF 2. def részlegének erőfeszítéseit a baloldali mozgalmak visszaszorítására. Az első hónapokban 12 gyanúsnak ítélt tisztviselőt és 82 üzemi alkalmazottat bocsátottak el. Egy év alatt, 1940 végére, a Beszkárt „közel 16 000 főnyi alkalmazottjának priorálása befejezést nyert", melynek eredményeként megállapították: „1841 alkalmazott büntetett előéletű, szélsőséges politikai érzelmű vagy kémgyanús." Ugyanebben a jelentésben olvashatjuk, hogy az „újonnan felvett alkalmazottak előzetes priorálása majdnem leküzdhetetlen akadályokba ütközik, miután a priusz-lapok a VKF illetékes osztályától legtöbbnyire csak hosszú idő múlva jönnek vissza". Tehát nemcsak a már ott dolgozó munkásokat priorálták, hanem valamennyi új alkalmazottat is priorálni akartak. Preszly megjegyzi, hogy

a Beszkárt vezetősége a megbízhatatlanokat elbocsátotta. A Beszkárt üzemi titkára sok baloldali, szociáldemokrata, szakszervezeti és kommunista munkás internálását javasolta, 1941. október 17-én pedig indítványozta, hogy a legveszedelmesebb szociáldemokrata és kommunista agitátorokat büntetőszázadba küldjék. E dokumentum a szakszervezetek öt vezetőjét nevezi meg: Beregszászi Sándort, Bíró Mihályt, Maróti Károlyt, Czirok Gyulát és Tóth Mihályt.[15]

Preszly állította össze a Pestszentlőrincre és Tápiósülyre behívottak listáját, akiket 1942 májusában a hírhedt büntetőszázadokba soroztak, s akiknek nagy részét a keleti fronton elpusztították. Preszly néhány év alatt 11 ízben tett javaslatot internálásokra, elbocsátásokra, büntetőszázadba való behívásra. Így a Beszkártnál működő szakszervezet, szociáldemokrata pártszervezet és kommunista szervezet jelentős vérveszteséget szenvedett. Mindezek ellenére 1944 februárjában, az akkor már 22 ezres alkalmazott létszámmal dolgozó Beszkártnál még mindig 3700 embert minősítettek baloldalinak.

A VKF utasítására nemcsak a Beszkártnál, hanem az egész országban folyt a büntetőszázadok felállítása. 1941 őszétől 1942 tavaszáig 700 budapesti üzemben (amelyeket 126 üzemi titkári csoportra osztottak) szervezték meg a megbízhatatlannak minősített baloldaliak és munkásmozgalmi vezetők büntetőszázadba küldését, és mintegy kétezer budapesti szakszervezeti, szociáldemokrata és kommunista vezetőt küldtek büntetőszázadba.[16]

Murai alezredes, a büntetőszázad parancsnoka, a század megalakulásának napján beszédet tartott, amelyben kijelentette: „Maguk a társadalom söpredéke, amelytől a társadalmat meg kell szabadítani. Ezért Ukrajnába kerülnek, és ott az útmenti fákat fogjuk díszíteni magukkal." Valóban, a büntetőszázad 196 tagjából 124-et kivégeztek, a többi szovjet fogságba került vagy eltűnt. A Beszkárttól bevonultak nagy része elpusztult.

A kormányzat intencióinak megfelelően az országban már a háború előtt egyre erőteljesebbé vált a kémhisztéria, ami többek kö-

[15] Budapesti Népügyészség 8551/I. 1945.

[16] Budapesti Népügyészség 8551/I. 1945.; valamint Kossa István, Tóth Mihály, Maróti Károly, Biró Mihály tanúvallomásai. Budapesti Néptörvényszék mint ítélőbíróság. Nt. 1/1945.

zött arra is alkalmas volt, hogy a VKF 2. szervezeteinek jelentőségét és befolyását növelje. De felhasználták a baloldali pártok, mozgalmak ellen, ugyanis tevékenységük jelentős részét kémelhárításnak minősítették.

Példa erre a VKF 2. osztályának „Legfontosabb tudnivalók a kémelhárításról" című, 1938-ban kiadott dokumentuma, amely 11 pontban és igen sok alpontban foglalja össze a kémelhárítás feladatait. Ebből megtudhatjuk, mi mindent és ki mindenkit kellett kémgyanúsnak tekinteni. A bérmozgalmak, a sztrájkok, a gépek meghibásodása már elegendő okot adott a gyanakvásra. De gyanús volt, aki katonákkal barátkozott, aki bizalmas helyen dolgozó tisztviselők barátságát kereste, aki bizalmas kérdésekről informált vagy azt meghallgatta, aki nyilvános helyen csüggeteg megjegyzést tett, aki zárt körben bizalmas értesülést közölt, aki az íróasztalát nyitva hagyta, vagy azon iratot, indigót tartott, aki engedély nélkül fényképezett, aki ismeretlen módon nagyobb pénzösszeghez jutott stb. A kémgyanús jelenségek megfigyelését minden állampolgárnak kötelességévé kívánták tenni, s a kémelhárítás alapelveit úgy konstruálták meg, hogy azok tág lehetőséget adtak a lakosság zaklatásához.

A hadseregben, a minisztériumokban, közhivatalokban, üzemekben, lakótelepeken, városokban és falvakban, határmentén, iskolákban, egyetemeken, az élet minden területén kémeket gyanítottak, kémek keresésére és vadászatára utasítottak. Az 5. pontban „szabotáló cselekmények" cím alatt részletesen leírják, milyen alapon lehet az üzemekben a baloldali politikai magatartást tanúsító munkást kémgyanúsként kezelni.

AZ ELLENŐRZÉS KITERJESZTÉSE

1940-ben valamennyi polgári minisztériumban megszervezték a kémelhárító szolgálatot. Ezek a miniszterelnökséggel egyetértésben és az illetékes miniszter rendelkezése szerint mindenütt olyan osztályra épültek be, ahová a minisztérium összes osztályairól befutottak a

defet érdeklő információk. Az ilyen osztályokat közvetlenül a miniszternek rendelték alá, aki maga jelölte ki azokat az ügyosztályokat és munkaköröket, ahol a kémelhárításnak dolgoznia kellett. A minisztériumokban folyó kémelhárító munka irányítására kijelölt osztályok közvetlen összeköttetést tartottak fenn a VKF 2. D alosztályával, s ha valamilyen kémgyanús ügy merült fel, azt nyomban jelenteniük kellett. Nyomozást nem végeztek, feladatuk a kémelhárító szolgálatban való közreműködés és az óvórendszabályok végrehajtásának biztosítása volt.

Az idegenforgalomra való hivatkozással a VKF 2. kezdeményezte dr. Szendy Károly polgármesternél a szorosabb együttműködést. Az együttműködés alapja a def vezetője szerint az lenne, hogy a polgármesteri hivatal rendszeresen tájékoztassa a VKF 2.-t, ha külföldieket hív meg vagy külföldre delegációkat küld. A vezérkar főnöke szükségesnek tartja a külföldről „visszatért fővárosi alkalmazottak tanulmányúti jelentését szakszempontból kiértékelés céljából méltóságod betekintésre rendelkezésemre bocsátja". Az indoklás: a VKF 2. D alosztálya „nyilvántartást vezet a főváros minden nemzetvédelmi szempontból számba vehető külföldi vonatkozásáról, külföldi vendégeiről, azok látogatásáról, tanulmányairól, érdeklődési köréről, valamint nyilvántartja a székesfőváros külföldre kiküldött tisztviselőit, küldetésük célját, eredményét. Ez lehetővé teszi, hogy gondosan tanulmányozni tudják a gyanús jelenségeket".

Az ügyben folytatott levelezés, egyeztetés, egész paksamétát tesz ki. Ennek eredményeként a VKF 2. D alosztálya még mélyebben behatol a főváros életének ebbe a speciális szférájába is.

Ezután néhány hét alatt elkészült a nem kis terjedelmű rendelet, melynek értelmében a polgármester megbízta a XI., a városgazdasági, idegenforgalmi, közművelődési ügyosztályt az adatgyűjtés megszervezésével. Tehát a székesfőváros minden hivatala, intézménye és üzeme köteles volt a XI. ügyosztályon azonnal jelenteni, ha egyéneket vagy csoportokat látogatásra vagy tanulmányútra meghívott, továbbá, ha tudomást szerzett arról, hogy üzemek, intézmények külföldi tanulmányutat terveznek. Az intézmények vezetőinek a pontos adatokat (cím, látogatás célja, érkezés időpontja vagy utazás célja) időben el kellett küldeni a XI. ügyosztálynak.

E feladat megvalósításába a vezérkari főnök kívánságára bevonták a budapesti központi gyógy- és üdülőhelyi bizottságokat.[17]

Az ellenőrzés idővel az uralkodó osztályok egyes csoportjaira is kiterjedt. Összetett folyamatról van itt szó: védelem címén a def ellenőrzése alá vonták azokat is, akiket védenie kellett. De ez természetesen egészen más jellegű ellenőrzés volt, mint amit a munkásmozgalommal szemben vagy a demokratikus pártokban és társadalmi egyesületekben alkalmaztak.

A háború második felében, a sztálingrádi csata után már az uralkodó osztályokon belül is sokak számára egyre nyilvánvalóbb lett a háború elvesztése. Ez erősítette e körökben azokat a törekvéseket, hogy az egész politikai rendszert átmentsék, amihez viszont szabadabb mozgási lehetőséget kellett adniuk a Szociáldemokrata Pártnak és a Kisgazdapártnak, a baloldali újságoknak, a polgári demokratikus köröknek, társadalmi egyesületeknek. A szabadabb mozgási lehetőség ismét a politikai rendőrség, a csendőrség, a VKF 2. befolyásának az erősítését tette szükségessé. Az erőszakszerveknek meg kellett állapítaniuk, hogy kik akarnak az átmentés helyett tényleges demokráciát, tényleges átalakulást. Ezeket a személyeket vagy köröket, egyesületeket igyekeztek elszigetelni és megsemmisíteni.

A vezérkar főnökségének a hatalma a háború folyamán megnőtt. Ennek kifejezője volt a VKF különbíróságának a felállítása is. A különbíróság a hadsereghez tartozott, de nem hadműveleti területen, hanem a hátországban és a mögöttes területen működött. A különbíróságok felállítását azért szorgalmazták, hogy a VKF részt vehessen a belső rend fenntartásában, és a legkíméletlenebbül toroljon meg minden, a háború sorsát veszélyeztető fellépést. A VKF különbíróságának halálos ítéleteit, a fellebbezés kizárásával, két órán belül végrehajtották. A VKF 2. derítette fel az ügyeket, a VKF ügyészsége emelt vádat és a VKF bírósága hozott ítéletet. Az ítéletek végső fokon a vezérkar főnökének az elbírálása alá tartoztak.[18] A VKF bírósága a háborúellenes megmozdulás elfojtásán kívül főleg a baloldali mozgalmak működését akarta megbénítani.

[17] Honvéd vezérkar főnöke 44932. FKF/d./1941. Székesfőváros Idegenrendészet megszervezése. BM Irattár.

[18] Budapesti Népügyészség. NÜ. 1562/I. sz. és 38/1945.

A VKF-en belül a VI-os osztály feladata a nemzetvédelmi szolgálat kiépítése volt. A nemzetvédelmi szolgálat története is visszanyúlik az 1920-as évek elejére. 1926-tól Horthy Miklós kezdeményezésére a vezérkar főnökségének ez a részlege a kisantant országain belül szervezendő illegitim szervezetek és csoportok főnöksége lett. Néhány évig teljesen titkosan dolgozott. Nem a VKF 2. épületében, hanem a Külügyminisztérium melletti épületben helyezték el. Ez a csoport tartotta a szervezeti összeköttetést a horvát usztasákkal és segítette 1934-ben a Sándor jugoszláv király elleni franciaországi merényletet.[19]

1936-ban legalizálták az osztályt. Működési körébe tartozott a rongyosgárda és más különítmények kiképzése. Ezenkívül mind a külföldi, mind a belföldi újságokban népszerűsítette a revízióra és revansra irányuló politikát, a honvédséget, szakkönyvet adott ki, honvédségi könyvtárakat létesített, és filmpropagandát fejtett ki. Tulajdonképpeni feladata változatlanul a magyar kisebbségek közötti szervező munka maradt. Az osztály munkájába széles körben bevonta és egyben ellenőrizte is az írókat, művészeket, filmrendezőket. Igazán 1938 őszén vált aktívvá.

Ez a sajátos elhárító és propagandaszervezet szigorúan figyelte a honvédség alakulatainak hangulatát, a baloldali, szocialista és kommunista eszmék terjedését a hadseregben. A nemzetvédelmi szolgálat révén ellenőrizte, befolyásolta és részben irányította a vezérkar főnöke a sajtót, az MTI-t, a színházakat, a filmgyártást. A nemzetvédelmi szolgálat, valamint a hadtestparancsnokságok nemzetvédelmi alosztályai együttműködtek az államrendőrséggel, a csendőrséggel, a vitézi székkel, a cserkészekkel, társadalmi egyesületekkel, közigazgatási és egyéb hatóságokkal.[20] A vezérkari főnök a nemzetvédelmi alosztályon keresztül és az ahhoz kapcsolódó úgynevezett tár-

[19] Ujszászy István feljegyzéseiből. BM Irattár.

[20] A m. kir. honvédelmi miniszter 127.226/eln. 6.–1943. számú rendeletéhez. H. K. 24. sz. A nemzetvédelmi szolgálat. M. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa. Stádium Sajtóvállalat Rt. 1943. 3. sz. melléklet.

sadalmi egyesületek és szolgálatok útján a közigazgatás egy részének az ellenőrzését is a kezében tartotta, habár ez az ellenőrzés nem volt olyan szilárd és hatékony, amilyent a belügyminiszter valósított meg a főispánok révén.

A nemzetvédelmi szolgálat célját a következőképpen határozták meg: „Nemzetvédelem alatt értjük a magyar faj, illetve a keresztény nemzeti állam védelmét mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben: védelmét a külellenség és az idegen fajok elnyomása ellen, a destruktív (bomlasztó, romboló) eszmék és azok terjesztői ellen, akik a magyar fajt, annak erkölcsét, vallásosságát, nemzeti érzését, szokásait, nyelvét, jó faji tulajdonságait megmételyezik, s ezzel a magyar keresztény nemzeti államot veszélyeztetik és tönkre akarják tenni.

A nemzetvédelmi szolgálat célja a fegyveres erő erkölcsi erejének fejlesztése és megóvása.

E kettős célnak megfelelően a szolgálat három részre tagozódik, mégpedig:

a) nevelő szolgálatra,

b) nemzetellenes (felforgató) mozgalmak ellen való küzdelemre,

c) megszabott propagandafeladatok végrehajtására.

Ezek azonban szoros összefüggésben állanak egymással, és egymást kiegészítik."[21]

A nemzetvédelmi tiszteknek irányítaniuk kellett a nemzetvédelmi nevelőmunkát és felderíteniük az „összes olyan politikai, vallási, társadalmi, gazdasági mozgalmakat, áramlatokat vagy jelenségeket, amelyek közvetve vagy közvetlenül a honvédség teljesítő képességére káros befolyással vannak."[22]

Kétségtelen, hogy ennek az apparátusnak a létezése és működése az elért eredmények mellett sok esetben zavarta a tisztán politikai nyomozással foglalkozó katonai, csendőri és rendőri intézményeket A legitim alap a honvédség védelme volt a nemzetellenes felforgató mozgalmak ellen.

Az úgynevezett nemzetellenes felforgató mozgalmak elleni küzdelmet a következőképpen határozták meg: „Nagy gondot kell fordí-

[21] Nemzetvédelmi szolgálat. M. kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa. Stádium Sajtóvállalat Rt. 1943. 6. old.

[22] Ugyanott, 15. old.

tani a nemzetellenes propaganda és szervezkedés elleni harcra a fegyveres erőn belül. Ennek felfedése, leleplezése és elhárítása végett elengedhetetlen: a laktanyába bejáró látogatók, kantinbeliek, ügynökök, árusok, valamint a legénység olvasmányainak ellenőrzése; csomagok, levelezés, legénység ládáinak és férőhelyeinek állandó szem előtt tartása és a legénység nemzeti irányú oktatása és nevelése.

A legénység körül settenkedő – gyanús – egyének előéletére vonatkozólag a csendőrségtől vagy rendőrségtől környezettanulmányt kell beszerezni, hogy az ilyen egyének kézrekerülhessenek. Pozitív adatokat a hdt. ny. [nyomozó] alosztály [osztály]-ának haladéktalanul jelenteni kell.

A ny. szervek szolgálatukat nemcsak a laktanyák, intézetek stb. falain belül látják el, hanem figyelemmel kísérik a külső antimilitarista és egyéb káros (pacifista, defetista stb.) propagandát is és a polgári társadalomban előforduló eseményeket. A ny. tisztek azonban tartsák szem előtt, hogy a polgárság körében észlelt mozgalmakra vonatkozó intézkedések a rendészeti szervek hatáskörébe tartoznak.

A ny. tisztek nemcsak a helyőrséghez tartozó honvéd egyéneket kísérjék figyelemmel, hanem tartsák megfigyelés alatt az otthon tartózkodó szabadságon levőket is.

Különös gondot kell fordítani a parancsnokságoknál, alakulatoknál, hatóságoknál, intézeteknél, csapaton kívüli szerveknél alkalmazott polgári személyekre.

A szélsőséges pártok határozott érdeke, hogy minden honvéd intézménynél, üzemnél 1–2 megbízható emberük (sejtjük) legyen. A ny. tiszt tehát a legmesszebbmenően törekedjék arra, hogy ezeket jól megszervezett megfigyelés által felfedezze. Ilyen elemek leleplezésére és kiemelésére a hdt. parancsnokság II. osztálya intézkedik.

A legénység megfigyelésére különösen nagy súlyt kell helyezni azokban a helyőrségekben, ahol ipartelepek, bányák vannak és így nagyobb számú munkásság tartózkodik ott vagy annak közelében."[23]

A nemzetvédelmi szolgálat szervezeteit a folyam- és a légierőknél is kiépítették, továbbá az üzemekben a leventeparancsnokságokat

[23] Ugyanott, 21–23. old.

vonták be a kiképzésbe. „A nemzetvédelmi szolgálat szerveinek közegei az általuk beszervezett leventeoktatók, kiket e tisztségükben a levente körzetparancsnokok előterjesztésére az irányított szerv parancsnoka erősít meg."[24]

A nemzetvédelmi szolgálat elrendelte, hogy minden egyes leventéről „lelki, jellembeli megfigyeléseket kellett végezni, és ezeket erre a célra felfektetett kartotéklapokra feljegyezni". Nemcsak azoknak a leventeoktatóknak volt feladata a nemzetvédelmi szolgálat segítése, akik szervezetszerűen ahhoz tartoztak, hanem minden egyes leventeoktatónak kötelességévé tették. A nemzetvédelmi szolgálat az üzemekre is kiterjesztette hatáskörét. Utasításuk szerint „a hadi, valamint az előkészületi intézkedésekre kötelezett üzemekben a nemzetvédelmi tiszti szolgálatot az üzemi K-szerv látja el".[25]

A nemzetvédelmi szolgálat propagandája nemcsak a háború alatt, hanem már a háború előtt is erőteljes volt.

A „nemzetvédelem" – ismertetett – hivatásos apparátusán kívül működtek hasonló feladattal társadalmi szervezetek is. A VKF 2, egyik ilyen társadalmi szervezete az Országos Nemzetvédelmi Szövetség volt. Az Országos Nemzetvédelmi Szövetség feladatát a nemzetvédelem terén vaskos, majdnem 400 oldalas könyvben foglalta össze.[26]

Az Országos Nemzetvédelmi Szövetségen belül működött a nemzetvédelmi bizottság, amely frontharcosokból, nemzetvédelmi keresztesekből, leventeoktatókból, cserkésztisztekből az egész országra kiterjedő hálózatot hozott létre. A kormány vezetői a 25 év folyamán, de különösen a második világháború éveiben mind többször fordultak a vitézek, tűzharcosok, nemzetvédelmi keresztesek egyesületeihez, amelyek ellenforradalmi és fasiszta programok alapján támogatták a kormány népellenes politikáját. Kállay Miklós 1942. június 28-án a nemzetvédelmi egyesületek értekezletén a kö-

[24] Ugyanott, 29. old.

[25] Ugyanott, 33. old.

[26] Nemzetvédelem, országvédelem. Az Országos Nemzetvédelmi Szövetség kiadása. Budapest 1943. Szerkesztették: vitéz Magasházy László, vitéz Faragó Ede, Kovács Tivadar, Barthos Dezső dr., Nagy László. M. kir. Állami Nyomda, Budapest 1943.

vetkezőket mondotta: „Vitézek, tűzharcosok, nemzetvédelmi keresztesek! Ez a megszólítás már magában programot is jelent, de jelent jogot is . . . mert a legnagyobb feladat, ami reátok vár, a legnagyobb kötelesség, amit ma teljesítenetek kell ebben az országban, megőrizni a nemzet lelkének rendjét."[27]

A nemzetvédelmi bizottság emberei falvakban, járásokban, városokban nemcsak a lakosság megbízhatatlan csoportjait, a szociáldemokratákat, a szakszervezeteket, a kommunistákat, a kisgazdapártiakat figyelték, hanem ellenőrizték a közigazgatási, bírósági embereket is, s rendszeresen küldték jelentéseiket a VKF osztályainak.

A jelentések legfontosabb kivonatait és a jelentésekből készült összegezéseket elküldték a miniszterelnökségre is, ahol tanulmányozták ezeket, s a miniszterelnök megbízásából egy külön részleg a személyi vonatkozású anyagokat továbbította a Belügyminisztériumnak, ahonnan a csendőrség, a rendőrség illetékes vezetőihez került ellenőrzés végett. A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága, illetve a politikai rendőrség néhány héten belül válaszolt ezekre a miniszterelnökségtől kapott jelentéskivonatokra. Az 1941–1944-es években annyira megnőtt azok száma, akiknek a priorálását és helyszíni ellenőrzését el kellett végezni, hogy a jelentések nagyon felületesek voltak, sok téves adatot tartalmaztak. A különböző nemzetvédelmi szolgálatot ellátó szervezetek jelentéseit tehát a miniszterelnökség próbálta hasznosítani, és a rendőrséggel, csendőrséggel ellenőriztette a gyanúsnak minősített lázító, elégedetlen elemeket. Ezek között nemcsak kommunisták, szociáldemokraták szerepeltek, de szép számmal a Nyilaskeresztes Párt tagjai is.

[27] *Kállay Miklós:* Nagy idők sodrában. A m. kir. miniszterelnök beszédei és nyilatkozatai. 1942. március 12–1942. május 29. I. köt. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest. 88–89. old.

MINDEN ESZKÖZZEL

A magyarországi ellenforradalmi rendszerben az erőszakszervezeteknek egészen különleges szerepük volt, ezek a rendőri, csendőri és katonai intézmények centrális helyet foglaltak el: a kommunista és általában minden baloldali, polgári demokratikus, liberális vagy népi mozgalom valóságos „szakértőivé" váltak. E pártoknak és ellenzéki mozgalmaknak nem annyira az elméletét, világnézetét, inkább a szervezetek felépítését kutatták. Csupán a vezetők és a leginkább rátermett beosztottak tanulmányozták a kommunista, a szociáldemokrata, általában a demokratikus pártok és mozgalmak elvi kérdéseit, politikáját, természetesen ők is azért, hogy jobban megértsék a szervezetek életét. De a titkos ellenőrzés leghatásosabb módszerének azt tartották, ha sikerült beépülniük a baloldali pártokba, mozgalmakba. Különösen nagy szerepe volt ennek a módszernek a betiltott, üldözött Kommunista Párt elleni harcban.

A forradalmi munkásmozgalomnak, elsősorban a földalatt harcoló illegális kommunista pártoknak már korábban és más országokban is mindig számolniuk kellett azzal, hogy árulókat, provokátorokat küldenek soraikba. „»Baloldaliság« – a kommunizmus gyermekbetegsége" című művében Lenin a nyugati országok kommunista pártjait figyelmeztette erre a veszélyre, elmondotta: „A legnagyobb baj az volt, hogy 1912-ben egy provokátor, Malinovszkij, került be a bolsevikok Központi Bizottságába. Malinovszkij tucatjával árulta el, juttatta fegyházba a legjobb és legodaadóbb elvtársakat, és sokaknak közülük megrövidítette az életét. Hogy nem okozott még nagyobb bajt, az csak azért volt, mert nálunk a legális és az illegális munka egybekapcsolása helyesen volt megszervezve ... Sok ország-

ban, köztük a legelőrehaladottabb országokban, a burzsoázia most kétségtelenül provokátorokat küld és provokátorokat fog küldeni a kommunista pártokba. Az ilyen veszély elleni harc egyik eszköze – az illegális és legális munka ügyes egybekapcsolása."[1]

A Kommunisták Magyarországi Pártja életében ugyancsak voltak időszakok, amikor a rendőrségnek még vezető testületekbe is sikerült bejuttatnia embereit, vagy onnan árulókat szerveznie. De ebből nem vonható le olyan általános következtetés, hogy a mozgalomba való beépülés tömeges méretű lett volna. E helytelen nézet volt az alapja az 1950-es években érvényesülő káros bizalmatlanságnak, amikor egy részigazságot úgy általánosítottak, hogy az visszájára fordult. Igaz ugyan, hogy a fasiszta diktatúra Magyarországon a kezdeti évek után megpróbált szélesebb társadalmi bázisra szert tenni, de a magyar fasizmus sajátossága és jellegzetessége alapjában véve mégis csak az, hogy a tömegbázisa gyenge volt. Ezért is volt szüksége túlméretezett elnyomó apparátusra, ezért kellettek internáló táborok és börtönök, ezért vált az üldözés mind kegyetlenebbé. A Horthy-fasizmus vezetői féltek a magyar néptől, különösen a munkásoktól és a szegényparasztoktól. Különösen tartottak a Kommunista Párttól, s e félelmükben néha alaposan eltúlozták a kommunista veszélyt, és ott is bolsevista befolyást gyanítottak, ahol arról szó sem volt. A kommunista mozgalom elleni intézkedéseiket ez a félelem és gyanakvás diktálta. De a Kommunista Párt és a mozgalom 1920-tól 1944-ig újból és újból talpra állt. Minden letartóztatási hullámot, bármilyen nagyméretű volt is, bármilyen nagy veszteségeket okozott is, egy idő után kihevert. Természetesen a csendőrség, a rendőrség és a VKF 2. rendkívül nagy károkat okozó fellépéseit nem becsülhetjük le. De a Kommunista Pártot sohasem tudták felszámolni és időről időre tömegméretű forradalmi mozgalmak bontakoztak ki. Mindez eleven cáfolata a tömeges beépülésről szóló állításnak. Ha igaz lenne a tömeges beépülés elmélete, nem kerülhetett volna sor sztrájkmozgalmakra, utcai tüntetésekre, üzemi gazdasági küzdelmekre, politikai akciókra, választási harcokban való részvételre, széles körű forradalmi kulturális mozgalomra, munkás-sportmozgalom-

[1] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 31–32. old.

ra, harcra a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek legalitásáért, olyan tömegpárt létrehozására, mint a Magyar Szocialista Munkáspárt, olyan széles körű ellenzéki mozgalmak kibontakoztatására, mint a szakszervezeti mozgalom, vagy olyan nagy jelentőségű politikai, társadalmi és kulturális mozgalomra, mint a független demokratikus Magyarországért való harc.

A másik Magyarországot nem sikerült elnémítaniuk, még ha voltak is időszakok, amikor védekezésbe szorult. Ennek ellenére egyesekben, akik részt vettek a KMP harcaiban, vagy akik a szociáldemokrata mozgalomban küzdöttek – éppen e harc természete, a konspirációs körülmények, lebukások, a vereségek miatt – kialakulhatott, mint ahogy egyesekben ki is alakult, a tömeges beépülésről szóló téves nézet. Erre mutatnak például a „Hősköltemény és krónika" című könyv 62. oldalán olvasható alábbi sorok: „A Conti utca sündisznóállásában tollunkkal, a besúgóktól hemzsegő pártszervezetekben pedig a meggyőződés és a valóságlátás elvi fegyvereivel harcoltunk . . ."

Hasonlóan írt Révész Mihály „Fél évszázad" című érdekes könyvében: „Spiclik tömege vett körül bennünket, rendőri, katonai és Gestapo-kémek tömege."[2]

Ezek a nézetek nemcsak egy-egy elejtett mondatban, hanem a politikai gyakorlatban is érvényesültek. Egy jelenség nem megfelelő értékelése már a hatalomért folytatott harcban is, nagy nehézséget teremt, de különösen veszélyes a hatalomra jutott munkáspártban.

Valóban, voltak besúgók a mozgalomban, de még a Szociáldemokrata Pártban, a szakszervezetekben sem volt ez tömegméretű, ahová pedig minden különösebb nehézség nélkül bejuthattak. Nem volt tömegméretű ez egyrészt, mert a munkásmozgalom tudatosan, változatos és sokféle módszerrel védekezett ellenük, sokszor visszaszorította e kísérleteket, másrészt tíz- és tízezer munkás harca, ragaszkodása az egyetlen legális munkáspárthoz és a szakszervezetekhez önmagában is – ha nem is teljesen – biztosította a szervezetek védelmét.

[2] *Révész Mihály:* Fél évszázad. Népszava Könyvkiadó. 1946. 121. old.

1948–1949-től a pártvezetés, elsősorban Rákosi Mátyás hamisan ítélte meg a forradalmi mozgalomba beépült erőszakszervezetek szerepét, s magát a beépülés tényét. A politikai vezetéssel szemben az az egyik legfőbb követelmény, hogy a társadalmi politikai folyamatokat a valóságnak megfelelően, reálisan érzékelje. A politikai vezetés - Lenin tanítása szerint – már akkor súlyos hibát követ el, néha jóvátehetetlen károkat okoz, ha egy eredetileg helyes politikai elképzelést, akár csak egyetlen lépéssel megtold. De ebben az esetben nemcsak egyetlen lépésről volt szó. Rákosi abból a körülményből, hogy a magyar horthysta államhatalom igyekezett behatolni a forradalmi munkásmozgalom soraiba, azt a következtetést vonta le, hogy a mozgalom egy egész nemzedéke gyanús, megbízhatatlan – s ezzel mérhetetlen károkat okozott. „Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig a kapitalista országok testvérpártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hírszerző szervek ügynökei lettek. Ezzel megrágalmazta az egész magyar forradalmi munkásmozgalmat, és az általános gyanakvás légkörét teremtette meg a pártban"[3] – állapította meg az MSZMP Központi Bizottságának 1962. augusztus 19-én közzétett határozata.

Súlyos hiba volt a hatalom megszerzése után, hogy a párt egyes vezetői, kiváltképpen a párt főtitkára, olyan módon foglalkozott a kérdésekkel, amelyek nagyon hasonlítottak az illegalitás viszonyai közötti kényszerhelyzetekhez, amikor előfordult, hogy benyomások, észrevételek, úgynevezett „hatodik érzék", bizonyos események egyoldalú értékelése alapján gyanakodtak valakire. De még az illegalitásban is nagy gondot fordítottak annak megállapítására és kiderítésére, hogy ki az áruló és provokátor. A hatalom birtokában pedig már lehetőség nyílt perrendszerűen, dokumentumok, az események kutatása, feltárása alapján kideríteni, hogy kik voltak a munkásmozgalom tényleges árulói. Ezért volt olyan súlyos hiba, sőt bűn, hogy

[3] A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó 1964. 556. old.

még akkor is szubjektív benyomások, észrevételek, mi több, néha egyéni antipátiák és szimpátiák alapján döntöttek ilyen nagy horderejű kérdésekben.

A magyar és a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatai nyomán messzemenően figyelembe kellett volna venni az egyéni eseteket is. Az események azt bizonyítják, hogy nem kevesen voltak olyanok, akiket súlyos fizikai és lelki terrorral kényszerítettek, s akaratuk, meggyőződésük ellenére lettek árulók. De még ezek sem voltak valamennyien hajlandók a vállalt szerepet végigjátszani.

A jól megszervezett elnyomó apparátussal szemben szüntelenül változtatni, fejleszteni kellett a KMP konspirációs szabályait. Ezek a szabályok óvták a párt szervezeteit és tagjait a nyomozó hatóságok felderítő szolgálatával szemben.

1928-ig a Központi Bizottság, illetve a vezető szervek a párt sejtjeivel, alapszervezeteivel közvetlen kapcsolatban álltak, ami nagyon megkönnyítette a nyomozó hatóságok munkáját, mert esetenként egy sejt felderítése után el tudtak jutni az irányító központhoz, a titkársághoz vagy esetleg a Központi Bizottsághoz. 1928-ban közbeiktatták a kerületi, illetve területi bizottságokat. E bizottságok fogták át, irányították a sejteket. A konspirációs szabályok arra irányultak, hogy a vezetőket, a vezető testületeket, a sejteket és a párt tagjait egyaránt védjék, ezért szigorú rendszabályokat hoztak az egymás közötti kapcsolatokról. A szabályokhoz tartozott, hogy a mozgalom résztvevői csak az illegális neveket ismerhették, jelszavas találkozókat szerveztek, s az az elv érvényesült: mindenki csak azt ismerje, arról tudjon, ami rá tartozik. Ezt csak részben lehetett megvalósítani, mert egy-egy sejten belül ismerték egymást, a felsőbb pártszervek pedig tudták, hogy kik a sejtek vezetői.

Rendkívül nehezen megoldható, az illegális viszonyokból fakadó ellentmondás volt ez: központilag irányított, ütőképes, fegyelmezett pártot kellett létrehozni, illetve fejleszteni a párt szervezeteinek, bizottságainak egymástól való szigorú elszigetelése mellett.

A vezetők összekötők útján érintkeztek, így lebukás esetén könnyebben lehetett elvágni a szálakat. A konspirációs módszerek rendszere a legális és illegális munka helyes összekapcsolására vonatkozó lenini tanításon alapult. A titkos szervezeteket be kellett épí-

teni legális mozgalmakba, pártokba, szervezetekbe, egyesületekbe, amelyekben azok valósággal láthatatlanokká váltak, de a politika, amit képviseltek, érezhető hatást gyakorolt. Egyes korszakokban a legális és illegális munka ilyen összeegyeztetése igen eredményesnek bizonyult. A Magyarországi Szocialista Munkáspárt, majd később a népfront-, illetve a függetlenségi mozgalom idején az illegális szervezeteket sikerült mélyen beágyazni az engedélyezett vagy félig engedélyezett mozgalmakba, pártokba.

A kultúr- és sportegyesületekben dolgozó sejtek összefonódtak olyan körökkel, társaságokkal, amelyeknek a felfogása, tevékenysége ezt lehetővé tette. Az illegális párt és a Kommunista Ifjúmunkások Szövetsége akkor tudott szélesebb tömegek között elvegyülni, amikor olyan célokat tűzött ki, amelyekért együtt lehetett harcolni és dolgozni a baloldali szociáldemokratákkal, az ellenzéki pártok politikusaival, a szakszervezeti munkásokkal és vezetőkkel. Viszont rendkívül megnehezítette a konspirációs szabályok betartását, a szervezetek védelmét, ha a párt elszigetelődött. A szervezetek védelme tehát összefüggött a párt és a tömegek kapcsolatával.

A nyomozó hatóságok igen fontos módszere volt a mozgalomban részt vevők megfigyelése. Így jutottak el például a KIMSZ területi bizottságának tagjaihoz 1933 nyarán, amikor is rajtaütéssel elfogták a Bajza utcában egy találkozó alkalmával a KIMSZ budapesti területi bizottságának tagjait, Kádár Jánost, Köböl Józsefet és Rudas Ervint.[4] A megfigyelésben nagy szakértelemmel rendelkeztek. Figyeltek lakásból, üzlethelyiségből, kocsmából, kávéházból, a figyelő detektíveket beöltöztették utcaseprőnek, kocsisnak, férfiakat felöltöztettek nőknek, figyeltek bicikliről, motorkerékpárról, személygépkocsiból. A figyelést a legtapasztaltabb nyomozók végezték, mert a nyomozás szerves és nélkülözhetetlen részének tekintették.

A figyelést a politikai osztályon belüli csoportok külön adminisztrálták. Megszervezték a telefonügyeletet is, telefonon tartották a kapcsolatot a megfigyelést végzők és a központ között. Így a politi-

[4] Lásd A Terézváros munkásmozgalma. A Magyar Szocialista Munkáspárt VI. kerületi Bizottságának kiadása. Budapest 1970. 127. old.

kai osztály folytonosan értesült a figyelés eredményéről, s megszervezték a váltást, amennyiben arra szükség volt. A figyelést nagyon megkönnyítették az illegális szervezetek titkos utcai találkozói. Nehezebben tudták felfedni az illegális munkát, ha a találkozók zárt helyiségben történtek, sok ember között, feltűnés nélkül. Ha a figyelt személy feltűnően túlkonspirált, akaratlanul is a kezükre játszott. Miután meggyőződtek arról, hogy jó nyomon járnak, megkezdték a nyílt nyomozást, amely letartóztatásokból, kihallgatásokból és ezzel egybekötött kínzásokból állt.

A nyomozó hatóságok nem riadtak vissza az egészen durva módszerektől sem, ezt bizonyítja az alábbi eset is.

Az 1930-as évek elején egy Roboz Imre nevű baloldali polgári újságírónak több cikke jelent meg Bécsben a fehérterror ellen. A VKF 2. def alosztályának bécsi kirendeltsége, a WEX, állandóan figyelte őt. Roboz sok kellemetlenséget okozott Horthynak, ezért Gömbös kormánya hozzájárult ahhoz, hogy a K alcsoport vezetője, Doboly Lajos, megszervezze a határon való áthozását. Robozt egy levéllel a magyar határhoz csalták, ott a VKF 2. emberei gépkocsiba kényszerítették, elaltatták és áthozták a határon.

Magyarországon Doboly már várta őket. De a túlzottan adagolt altatószer miatt Roboz többé nem ébredt fel. Valahol az osztrák határ mellett temették el. Az ügy nagy port vert fel; az osztrák rendőrség a VKF 2. emberét letartóztatta és el is ítélte, de később kiszabadult, és visszajött Magyarországra.

Ilyen és ehhez hasonló akciók tarkították a VKF 2. munkáját.[5]

Az előző fejezetben már volt szó arról, hogy a def különleges hálózatához államtitkárok, miniszteri tanácsosok, külügyminisztériumi vezetők, követek, miniszterelnökségi államtitkárok, ipari és kereskedelmi minisztériumi vezetők, országgyűlési képviselők és főispánok tartoztak. Vagyis olyanok, akik különböző gazdasági, politikai és társadalmi kulcspozíciókat töltöttek be, jelentős szerepük és befolyásuk volt az állami és társadalmi életre és hajlandók voltak együttműködni a VKF 2-vel. Néhány nevet érdemes felsorolni: báró Aczél Lívia, gróf Mikes Hanna, Edelsheim-Gyulay Ella grófnő, gróf

[5] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/3. Jegyzőkönyv.

Esterházy János, a szlovákiai magyar kisebbség egyik vezetője, báró Aczél Ede, Jeszenszky Andor, dr. Somogyi Böllér Béla felsőházi tag, Héjjas Iván, a különítményes miniszteri tanácsos, Somogyváry Gyula országgyűlési képviselő, Orsins Nándor gróf munkácsi borkereskedő, páter Zadravecz István tábori püspök, Folba János tábori esperes, Kémeri-Nagy Imre nemzetiszocialista ifjúsági vezető, Keresztes Artúr, Turánszky László, a miniszterelnökség sajtóosztályának munkatársa, Magasházy László, az ún. nemzetvédelmi keresztesek vezetője, továbbá báró Urbán Gáspár szolnoki, dr. Deák Leó zombori, báró Shey Péter kassai, Borbély-Maczky Emil miskolci főispánok, Baranyai Lipót, a Nemzeti Bank elnöke, Szabolcsi András a kormányzóság katonai irodájának a tisztviselője, Bothai Hüvös Iván Beszkárt-igazgató, báró Buchberger József, a MATEOSZ elnöke, herceg Hohenlohe Ferenc, a Magyar Légiforgalmi Rt. igazgatója, Kokas Eszter, a női leventék vezetője, Dietrich Alfonz nyug. ellentengernagy, a Nemzetközi Duna Bizottság elnöke, báró Lukács György, a Revíziós Liga ügyvezető igazgatója, Hagenmacher Henrik, a GYOSZ egyik vezetője, báró Apor Gizella, a Magyar Vöröskereszt egyik vezetője, báró Szalay Gábor vezérigazgató és Holényi János nyug. vezérőrnagy, a vitézi rend egyik vezetője.[6]

Előfordultak lebukások nem egy esetben, amelyek nem a politikai rendőrség ügyességén, okosságán vagy jó munkáján múltak. A rendőrséget néha a véletlen is segítette. Ilyen volt például az 1935. október 14-ről 15-re virradó éjszaka a KMP titkos nyomdájának felfedezése a XIV. kerület, Ilosvai utca 36. számú ház egyik lakásában.

A nyomdafelszerelés négy sokszorosítógépből, linóleummetszetekből, egy írógépből, nagy mennyiségű festékanyagból, papírból, stencilből állt. A házkutatás során két nagy láda kész kommunista sajtótermék is a rendőrség kezébe került.[7] A véletlen ez alkalommal a 2143. sz. rendőr főtörzsőrmester képében jelent meg. A rendőr főtörzsőrmester október 9-én a következő jelentést küldte a főkapitánysághoz:

[6] Ujszászy István feljegyzéseiből. BM Irattár.
[7] BM Irattár. 1888/1935. res. pol.

„Tekintetes Főkapitányság!

Jelentem, hogy a XIV. ker. Ilosvai utca 36. számú házban, amelyben az én lakásom is van, az I. emelet 6. ajtó alá a nyár idején egy fiatal pár költözött be.

Az utóbbi időben figyelmes lettem arra, hogy az említett lakásból írógéphez hasonló zörej hallatszott ki. Több mint valószínű, hogy itt valamilyen titkos iratok készülnek, de ezt csak alapos megfigyelés során lehetne megállapítani.

Miről jelentésem a tek. Főkapitányságnak megteszem.

Ráfuly Árpád s. k. 2143. sz. r. főtörzsőrmester s. k."

A jelentés eljutott a politikai osztályhoz. Hetényi tudta, hogy a KMP egyik legérzékenyebb pontja a nyomdai apparátus és a nyomda körül kiépült illegális hálózat. Ezért soha nem sajnált pénzt, erőt, fáradtságot, ha olyan jelentések érkeztek, amelyben nyomdára, sokszorosító gépre vagy a sajtó apparátusára lehetett következtetni.

Néhány napig figyeltette a házat, és az eredmény megerősítette a rendőr főtörzsőrmester jelentését. Idézünk a rendőrségi jelentésből: „Megállapítottuk, hogy az Ilosvai utca 36. I. em. 6. számú lakásban egy felette gyanúsan viselkedő, állítólag házaspár lakik, akik egész nap írógépelnek."

Hamarosan kinyomozták, „hogy a kérdéses lakásban az általunk jól ismert, körözés alatt álló Nemecz Lajos budapesti születésű, nőtlen szabósegéd lakik Kovács István álnéven és feleségéül Krausz Jolán székesfehérvári születésű hajadon, üzleti elárusítónő – tüntettetett fel Kovács Istvánné, született Klein Jolán álnéven.

Folyó évi október 14-ről 15-re virradó éjszaka rajtaütésszerű házkutatást tartottunk a kérdéses lakásban, amelynek során megállapítható volt, hogy Nemecz Lajos a Kommunisták Magyarországi Pártja illegálisan működő nyomdájának a nyomdásza.

A lakásban tömegével találtuk meg a sokszorosításhoz szükséges gépeket, festékeket, segítő eszközöket, írógépet, amelyeket bűnügyi letétbe helyeztünk.

Nemecz Lajos és Krausz Jolán közös lakásán feltalált sokszorosító gépeken állították elő mindazokat a kommunista sajtótermékeket, amelyek az utóbbi időben tömegével kerültek forgalomba."

Előfordult, hogy a párt egyes szervezeteit a rendőrség egy-egy dol-

gozója vagy a rendőrséghez közel álló emberek értesítették a fenyegető veszélyről és arról, hogy kik gyanúsak. Rendelkezésünkre áll a szombathelyi rendőrkapitányság egyik jelentése, amelyet a politikai osztálynak küldött. A jelentés szerint a szombathelyi kommunistákat valaki értesítette arról, hogy figyelik őket, és a pártbizottság ennek megfelelően intézkedett is.

Hajdú megyében sikerült a pártnak megnyernie Szabó János csendőr őrmestert, aki segítette a Debrecen környéki illegális pártmunkát. A Hajdú megyei csendőrkerületi parancsnokságon és másutt szolgálat közben sok mindent megtudott, s híreit továbbította a pártbizottságnak. Szabó János 1930-ban lett a KMP tagja, de 1932-ben a hajdúsámsoni, balmazújvárosi, valamint a debreceni illegális pártsejtek felszámolásakor őt is letartóztatták. Amikor a kerületi csendőrparancsnokság és a csendőrnyomozó központ tudomást szerzett Szabó János tényleges szerepéről, intézkedtek, hogy csendőrnyomozó tisztek hallgassák ki. Rendkívül brutálisan bántak vele, majd a tárgyaláson négy és fél évi börtönbüntetésre ítélték. Büntetésének a letöltése után internálták, majd büntetőszázadban a frontra vitték és elpusztították.[8]

A POLITIKAI OSZTÁLY BIZALMI EMBEREI

A rendőrség politikai osztályán mindenkor fontosnak tartották a bizalmi emberek, illetve provokátorok bejuttatását a mozgalomba. Már a fehérterror idején is szép számmal működtek agent provocateurök. Például Csuvara Mihály, Prónay besúgója, kommunistákat csalt át Bécsből Magyarországra, s juttatott a Prónay-különítmény kezébe. Többségüket a különítményes tisztek meggyilkolták. Csuvara Mihályt Prónay Horthy István lakásán (Kaplony utca 6.) bemutatta Horthy Miklósnak, mert – mint Prónay naplójában leírta

[8] NB 417/1947. 28. sz. Jegyzőkönyv népellenes bűntett miatt Veres Antal csendőrnyomozó ellen indított bűnügyben Debreceni Népbíróság I. sz. Tanácsánál, Debrecenben, 1948. év július 30-án.

– Horthy látni és hallani akarta őt. Csuvara beszámolt a bécsi kommunista emigráció helyzetéről. E naplórészletekből nyilvánvaló, hogy Prónay mindenekelőtt azért tartotta fontosnak Csuvara beszámoltatását, mert ennek alapján „belátta Horthy, hogy a kommunisták szervezkedésével szemben idáig is nagyon jó ellenmunkát végeztem embereimmel, és sok olyan dolgot földerítettem, amit idáig homály födött".[9]

Később már a KMP elővigyázatosabban válogatta ki harcosait, s így nehezebben tudtak beépíteni besúgókat a pártba. A rendőrség emberei gyakran elakadtak az alapszervezeteknél, nem tudtak feljebb jutni. Ezt támasztja alá a párt szervezeti fejlődésével foglalkozó gyűjteményes kötetben olvasható alábbi idézet: „A rendőrség számtalanszor lecsapott egy-egy kerületi bizottságra, vidéki szervezetre vagy a szakszervezeti ellenzék valamelyik szervére. Mindazonáltal a konspirációs helyzet jobb volt, mint 1929–1930-ban. A rendőrség hasztalan próbált beépülni a vezető szervekbe. 1936 elejéig központi lebukás nem fordult elő. Ez kétségtelenül kedvezően hatott a szervezeti stabilitásra."[10]

Nehezítette továbbá a bizalmi emberek munkáját, hogy a párt aprólékosan kivizsgálta a lebukások körülményeit. Ezek eredményeként módszeresen dolgozták ki a konspirációs szabályokat.

A provokatőrök és rendőrügynökök leleplezését egy körülmény megkönnyítette. A nyomozók ugyanis a legtöbb esetben embereikkel a csendőrség vagy a rendőrség épületében találkoztak. Így akik sűrűn megfordultak ezekben az épületekben, nyilvánvalóan gyanússá váltak.

Még olyan tapasztalt rókák is, mint Hain, Schweinitzer vagy Wajand, a főkapitányság politikai osztályán, saját szobájukban fogadták fontos bizalmi embereiket. Előfordult, hogy megjelent egy ilyen alak, súgott valamit Hain Péter titkárának, aki telefonon jelentette: „Kegyelmes uram, a 25-ös van itt." A 25-ösnek várnia kellett. Nemsokára megjelent még egy úr, a titkár őt is bejelentette: „Kegyelmes

[9] A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónai Pál naplójából. Kossuth Könyvkiadó 1963. 160–161. old.

[10] Legyőzhetetlen erő. Kossuth Könyvkiadó 1968. 104. old.

uram, a 18-as van itt." Így a 25-ös megismerhette a 18-ast és fordítva.[11]

Talán nem lesz érdektelen néhány veszedelmes besúgó és provokátor portréjával közelebbről is megismerkedni.

Egy időben a politikai osztály legjelentősebb bizalmi embere Oancz József volt, aki bejutott egészen a KMP titkárságába. Oancz József annyira fontos személy volt a rendőrség számára, hogy jelentéseit gyakran Wajand lakásán adta át Hain Péternek. Nemegyszer olyan utasítást, futáranyagot is, amely a KMP Külföldi Bizottságától érkezett. Leleplezését közvetlenül az okozta, hogy beleszeretett az egyik mozgalmi vezető fiatal menyasszonyába, s olyan dolgokat is elmondott neki, amelyekkel gyanússá tette magát a párt vezetői előtt.

Oancz Józsefnek a rendőrséggel való kapcsolatáról és a provokátorok leleplezéséről ír Borsányi György „Adalékok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1928–1932)", című tanulmányában: „A »Kommunistá«-ban, a párt itthon megjelenő lapjában, külön rovatot nyitottak, amelyben közölték a leleplezett spiclik személyi adatait. Másfél év alatt több mint 40 név került napvilágra ebben a rovatban. A párt gondoskodott arról, hogy a »Kommunistá«-nak ezek a számai eljussanak abba a környezetbe, ahol az illető provokátor »dolgozott«. A leleplezett provokátorokat a munkások mérhetetlen gyűlölettel és megvetéssel vették körül. Az illetőknek el kellett tűnni a munkásmozgalomnak még a tájékáról is.

Azok az elvtársak, akik ezt a munkát végezték, nagy felelősségérzettel dolgoztak, és igyekeztek minden ügyet a legalaposabban megvizsgálni. Ám lehetőségeik korlátozottak voltak, és emiatt előfordultak tévedések is. Ma már tudjuk, hogy a »provokátor« szégyenteljes jelzőjével megbélyegzett emberek között volt néhány becsületes elvtárs is, akik tévedésből, a gyanúokok nem elég alapos elemzése vagy a véletlenek találkozása miatt kerültek a listára. Ebből súlyos emberi tragédiák származtak, amelyek gondosabb munkával bizonyára elkerülhetőek lettek volna. Bár emberi sorsok esetében

[11] Hain Péter feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzőkönyv.

nem helyénvaló a számszerűség, mégis meg kell mondani, hogy – mai ismereteink szerint – ez kb. öt-hat elvtársra vonatkozik. A többi esetben az idő igazolta az elemzések helyességét. Ezért ez a munka – végső soron – a párt számára hasznos volt. Ennek köszönhető, hogy 1931 februárjától 1932 júliusáig – tehát viszonylag hosszú ideig – a vezetőség egyetlen tagját nem tartóztatták le, sem a titkárság, sem az apparátus, sem a Budapesti Pártbizottság tagjai nem kerültek a rendőrség kezére."[12]

A politikai osztály besúgói között érdekes figura volt N. L., egykori hivatásos huszártiszt. Az első világháború idején a budai rendőrfőkapitányságra került mint detektívfelügyelő. 1918–1919-ben részt vett a forradalmi eseményekben; a Vörös Őrség politikai osztályán dolgozott. Emiatt 1919-ben eljárást indítottak ellene, hat hónapig vizsgálati fogságban volt, aztán Bécsbe emigrált. De ez az emigráció már nem volt igazi, a politikai rendőrség megbízásából került oda. Jelentései – melyeket Tokió néven küldött – olyan értékeseknek bizonyultak, hogy Hetényi személyesen foglalkozott velük. N. L.-nek sikerült kapcsolatot teremtenie a Kommunista Párt vezetőivel és a szociáldemokrata „Világosság"-csoporttal. A politikai osztályon Borszéki Oszkár rendőrtanácsos tartotta vele a közvetlen kapcsolatot. Az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején olyan jelentőséget tulajdonítottak munkájának, hogy amikor Budapestre érkezett, Sombor-Schweinitzer és Borszéki együtt számoltatták be, s látták el további tanácsokkal, utasításokkal.

A közvetlen összeköttetés biztosítására a soproni főkapitányság detektívfelügyelője, dr. Zombor, rendszeres időközönként Sopronból Bécsbe utazott, pénzt, utasításokat vitt neki, és átvette tőle a jelentéseket.[13]

A politikai osztály másik bizalmi embere, Bénisz Sámuel eredetileg Újpesten vett részt a mozgalomban. A politikai rendőrség tudomást szerezve erről, Béniszt titokban őrizetbe vette, és kényszerítette arra, hogy neki dolgozzon.

[12] *Borsányi György:* Adalékok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1928–1932). Párttörténeti Közlemények, 1962 március. 65–66. old.

[13] Borszéki Oszkár feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/37. Jegyzőkönyv.

Bénisz értékes embereket árult el. Ilyen volt Hoffmann Ottó, aki illegálisan élt Budapesten. Hoffmann egy alkalommal elkísérte feleségét Bénisz Sámuel lakására, aki erről Tényi Mátyás detektívet értesítette. Hoffmann Ottót elfogták, a vallatások során agyonverték, majd kidobták az ablakon, és jelentették, hogy öngyilkos lett.

Bénisz árulása segítette a politikai osztályt egyik legjelentősebb sikeréhez is. 1935-ben Bénisz jelentette a rendőrségnek, hogy vasárnap a kerületi pártbizottság ülést tart nála. A lakással szemben levő vendéglőből tartották szemmel az érkezőket, majd követték a távozókat. A további követés szálain eljutottak Sebes Istvánhoz, Kis Zsigmondhoz, a KB titkárához, Péter Györgyhöz, Háy Károlyhoz, Weil Emilhez, a KMP Központi Bizottságának és területi bizottságának tagjaihoz. Miután a figyelések és egyéb nyomozati mozzanatok alapján megállapították, hogy a KMP legfelsőbb vezető testületének nyomára bukkantak, Hetényi, az akkori politikai osztály vezetője, elrendelte egyazon időpontban való letartóztatásukat.

Hetényi sajtóértekezleten jelentette be a Kommunista Párt vezetőinek nagyarányú letartóztatását.

Bénisz Sámuel – aki egyébként lengyel állampolgár volt – 1937-ben elhagyta Magyarországot, Amerikába távozott. Amíg a politikai rendőrségnek dolgozott, mindössze heti 15–20 pengőt kapott a besúgásért.[14]

Jól álcázott emberük volt a mozgalomban Szántó Nagy István. Sokáig még a legmegbízhatóbb detektívek sem tudták, kit fed a 401-es szám, csak tapasztalták, hogy a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek, az illegális Kommunista Párt nagyon sok titkát ismeri. Szántó olyan tökélyre tett szert ebben a piszkos munkában, hogy 1937-ben az ő tapasztalatait tanították a politikai osztály detektívieinek. Schweinitzer megbízta, hogy a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben önállóan építsen ki „megbízható" emberekből egy csoportot, amelynek tagjai Szántó Nagy számára a híreket szállítják. Így sikerült a többi között kapcsolatot teremtenie a VII. kerületi ifjúmunkáscsoporttal is. E kapcsolat révén tudta meg

[14] Budapest Fővárosi Bíróság. Fb. XI. 9144/1960.

Schweinitzer, hogy a Tompa utcai nyilas pártház megtámadását Ságvári Endre vezette, s ennek alapján vették őrizetbe 1937-ben.[15]

Említettük, hogy az árulók között is volt különbség. Megesett, hogy egy-egy erőszakkal árulásra kényszerített ember felfedte szerepét, nagy károkat okozva ezzel a rendőrségnek.

Az alábbiakban egy ilyen esetet ismertetünk, idézve Rubin Ede nyilatkozatát, melyet egy berlini közjegyző előtt tett. Értékes dokumentum ez a rendőrség vallatási módszereit illetően is.

Rubin Ede Berlinben, a porosz kamarai bíróság kerületében gyakorló közjegyzőnek, dr. Rosenfeld Kurtnak részletesen jegyzőkönyvbe diktálta, hogy mi történt vele 1927. február 24-től kezdve. A 16 oldalas jegyzőkönyvet nemcsak a baloldali, de más politikai újságok is nyilvánosságra hozták. Ez valóságos közbotrányt okozott, ami rendkívül kellemetlenül érintette a budapesti főkapitányságot, főképp a politikai osztály vezetőit, Heténvit, Schweinitzert, Hain Pétert, Zdeborszkyt és másokat. A közjegyzői okiratból nyilvánvaló lett, hogy a rendőrség brutalitása kényszerítette árulásra Rubin Edét. A fiatalember súlyos károkat okozott ugyan a mozgalomnak, de azáltal, hogy feltárta azt a szörnyű tortúrát, amin keresztülment, s őszintén elmondta a vele történteket, leleplezte Schweinitzereket a közvélemény előtt. A jegyzőkönyv az első bekezdések után így folytatódik: „Ma az a kívánságom, hogy közöljem azokat az okokat, amelyeknél fogva a budapesti rendőrség szolgálatába léptem és Szántó Zoltán és társai letartóztatásánál oly adatokat közöltem, amelyek ezeket részben a rendőrség kezére juttatták, részben súlyosan megterhelték, továbbá azt is közlöm, miért jöttem éppen most lelkiismeretemet megkönnyíteni."[16]

Rubin Ede fiatalon, 13 éves korában került az ifjúmunkás-mozgalomba. Majd az illegális kommunista ifjúsági szervezet tagja lett, és fokozatosan egyre fontosabb feladatokat kapott a KIMSZ-ben és

[15] Dr. Wajand Tibor feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[16] A porosz kamarai bíróság kerületében gyakorló közjegyző. Dr. Rosenfeld Kurt. Az 1927. évi közjegyzői lajstrom 120. szám. Felvétetett Berlinben, 1927. október 17-én.

a KMP-ben. Letartóztatták, s a főkapitányságon először Schweinitzer hallgatta ki.[17]

Nem volt hajlandó vallomást tenni, ezért irgalmatlanul kínozták. A legtöbbször éjszaka keltették fel és vitték kihallgatásra. „Miután aludtam, hajamnál fogva rántottak le a deszkaágyról és pofozás és ütés mellett hurcoltak Schweinitzerhez. Schweinitzer azt mondta, hogy a Magyarországi Szocialista Munkáspártban teljesített funkciómról beszéljek, és mondjam meg, mit dolgoztam az ifjúmunkásmozgalomban. Miután Schweinitzer kihallgatásai nem vezettek eredményre, a Hain-csoport egyik detektívjének adtak át a következő szavakkal: »Kolléga úr, vegyen fel jegyzőkönyvet, s ha nem akar beszélni, derekasan páholják el.« Ez a detektív életem történetét mondatta el, és a Magyarországi Szocialista Munkáspártban játszott szerepemet részleteztette velem. Majd az illegális mozgalomról kezdett kérdezni. Ugyanazt mondtam neki, mint Schweinitzernek. Erről nem tudok . . .

Néhány perc után Táncos detektív jött a szobába, kezeimet szíjjal kötötte össze, és a hangfojtóba vezetett, ahol mintegy 15–20 detektív tartózkodott. A következő neveket sorolhatom fel: Táncos, Alberti Pál, Rubos János, Szekeres és Magyar. A többiekre nem emlékszem. Amikor Táncos engem a szobába bevitt, mind rám rohant, elsősorban azok, akiknek nevét felsoroltam, és minden oldalról ütöttek és tapostak, anélkül, hogy egy szót szóltak volna vagy kérdeztek volna valamit. Egy negyed órai ily bántalmazás után Rubos János felszólított, mondjak meg mindent, amit az illegális Kommunista Pártról tudok, különben »megtalpalnak«. Ugyanazt feleltem neki, amit Schweinitzernek és Makoldinak mondtam. Erre még erősebben kötötték le kezeimet, összekötött kézzel hagytak engem a cipőmet lehúzni és egy székre ültettek; közben mindig ütöttek. Rám parancsoltak, hogy lábaimat magasra húzzam és karjaimmal fogjam át térdeimet.

Azután a térdeim alatt botot húztak karjaimon keresztül, leemeltek a székről és a bot két végét két szék csatlófáin húzták át. Két detektív magasan tartotta a lábaimat. Szekeres detektív azt mondta:

[17] Ugyanott, 4. old.

»Most még egy kabátot kapsz a szájadba, hogy ne ordítozhass«, és egy takácskabát csücskét gyömöszölte a számba. Azután Rubos János bikacsökkel ütött a talpaimra. Körülbelül 15 ütést éreztem, aztán elvesztettem az eszméletemet a borzalmas fájdalmak folytán. Mielőtt ütni kezdtek, megmondtam neki, hogy szervi szívbajom van. Erre azt felelték: »No és, ha megdöglesz, ledobunk a harmadik emeletről és azt mondjuk, hogy kiugrottál.«"[18]

Február 27-én este ismét a hangfojtóban folytatódott a kihallgatása. A permanens kihallgatás, verésekkel és kínzásokkal egybekötve megtörte Rubin Edét. Ezt látva Schweinitzer és Hain Péter felajánlotta, amennyiben hajlandó nekik dolgozni, nem lesz többé bántódása, sőt lehetővé teszik, hogy külföldre jusson, szabad legyen, de ennek feltétele: őszintén tárja fel, amit tud. Erről Rubin a közjegyzői jegyzőkönyvben a következőket írta: „Ebben az állapotban, testileg teljesen megtörve, félig eszméleten kívül azt feleltem Hetényinek: »Nekem most már minden mindegy, mindent meg fogok tenni, amit akarnak«, és megadtam Szántó Zoltán címét, akiről eddig csak annyit tudtam, hogy Csillag Józsefnek hívják és Bécsből jött. Hetényi Hain Pétert rögtön Csillag lakására küldte, Egy óra múlva telefonon azt jelentették, hogy Szántó Zoltán, azaz Csillag József elutazott. Mindezt azért tudtam, mert az egész idő alatt vagy Schweinitzer, vagy Hetényi szobájában voltam. Attól kezdve nem kellett már a zárkába mennem. Enni adtak, cigarettát is adtak, és azt kérdezték, hogy van-e valamilyen kívánságom. Szüleimet kívántam látni, amit meg is engedtek. A késő éjszakai órákban jött Hetényi, Schweinitzer és Zdeborszky a szobába, amelyben egy díványon aludtam és azt mondták, hogy Csillagot letartóztatták a határon. Azután Schweinitzer a saját szobájába vezetett, és kezdte nekem magyarázni, hogy viselkedjek és mit kell, hogy azon embereknek mondjak, akikkel szembe fognak állítani. Schweinitzer azt kérdezte tőlem p. o., hogy Vági István Szántóval találkozott-e? Azt feleltem, hogy erről hallottam beszélni, de sohasem láttam. Schweinitzer azt mondta, hogy ez nem elegendő, nekem a vele való szembesítésnél a szemébe kell mondanom, hogy Szántóval együtt láttam őt. Ezen vallomás alapján,

[18] Ugyanott, 4–7. old.

mondotta Schweinitzer, mindaddig tarthatjuk Vágit azután a fogházban, és hizlalhatjuk, amíg olyan kövér lesz, hogy nem léphet már fel, mint munkásvezér."[19]

Az ezt követő napokban Schweinitzer, Hetényi, Rubos és Hain rendszeresen oktatták Rubin Edét, hogy a szembesítéseknél miket kell mondania. Közölték vele, hogy vallomást kell tennie, miszerint „Moszkvából kéthetenként 1000 dollár érkezett". Továbbá, hogy Sinka Mihályt, Normai Ernőt, Krieszl Jánost, Szerényi Sándort, Kiss Hugót, Pipicz Józsefet ő kapcsolta Szántó Zoltánhoz. „Schweinitzer vagy tízszer említette, a bécsi karácsonyi plénum kifejezést jól jegyezzem meg, és egy fényképet mutatott, megjelölve, hogy kiket kell felismernem közülük."[20]

Egy Magyar nevű detektívfelügyelő jó néhány vidéki mozgalmi emberről követelt vallomást, olyanokról, akiket Rubin soha nem látott. Ezt már nem akarta vállalni. „Esedeztem, ne kényszerítsenek arra, hogy hazugságokkal denunciáljam ezeket az embereket."[21] De a detektívek kényszerítették, és – ahogy vallomásában írta – a veréstől való félelmében már mindent vállalt. Így került sor egy vasárnap este Vági Istvánnal való szembesítésre, ahol azt kellett vállalnia, hogy Vági Istvánt ismeri, és látta, amint Szántó Zoltánnal tárgyalt. A szembesítésnél Vági Istvánt Schweinitzer szobájába vezették, s mintegy 20 detektív vette körül. Rubint Vági háta mögé állították, így Vági nem is tudta, hogy ki az, akinek a kérdést felteszik. A szembesítésről Rubin Ede a következőket írta: „Schweinitzer első kérdése az volt: »Ismered ezt az embert, aki előtted áll?« Hain betanításához tartottam magamat, és azt feleltem, hogy ez az ember Vági István. A második kérdésre, hogy Vágit Szántóval láttam-e együtt, igennel feleltem, és azután kivezetett a szobából."

Néhány napig, amíg a főkapitányságon volt, Schweinitzer szobája mellett tartották, ahonnan látta és hallotta, mi történik azokkal, akiket Schweinitzerhez vittek vagy onnan kihoztak. Hallotta például, amint Pothornyik Józsefet kihallgatták. Kihallgatása után „feje és arca felismerhetetlenségig fel volt dagadva, csak a hosszú szárú

[19] Ugyanott, 8–9. old.
[20] Ugyanott, 10. old.
[21] Ugyanott.

csizmájáról ismertem rá, amely azelőtt is feltűnt nekem, amikor a szobába hozták".[22]

Rubin Edét a már ismertetett módon szembesítették Scherer Konráddal, Tisza Antallal és Rostás Istvánnal is. Amikor harmadszor szembesítették Tiszával, az olyan állapotban volt, hogy Rubin nem ismerte fel. Mindezek után került sor Rubin 14 oldalas jegyzőkönyvének aláírására. Ennek nagy része abból állt, amit Rubinnak kellett Schweinitzer, Hetényi és Hain Péter kioktatása után másokkal kapcsolatban elmondani. A jegyzőkönyv „olyan vallomásokat tartalmazott – írta Rubin –, amelyekről halvány fogalmam sem volt". Miután a jegyzőkönyvet aláírta, Schweinitzer a következőket mondta neki: „Berlinbe utazol, mi a szükséges iratokkal ellátunk, amelyekkel a kommunisták előtt bebizonyíthatod, hogy Magyarországról megszöktél. A berlini magyar kommunistákhoz fogsz beférkőzni, és mindig, amikor helyesnek fogod tartani, vagy amikor valami fontosat tudtál meg, egy általam megadandó címre jelentéseket küldesz."[23]

Ezután Rubint Poll Sándorral és Normai Ernővel átvitték az ügyészségre. De onnan két nap múlva mindhármukat visszahozták a főkapitányságra. „Közölték velük, hogy a vizsgálat kiegészítése céljából hozták vissza őket." Valóban Pollt és Normait újból a szokásos módon kihallgatták. Rubint elkülönítették tőlük. Még aznap délután „három óra tájban Hetényihez vezettek – írja Rubin. – Hetényi még egyszer elmesélte nekem, amit már előzőleg mondott külföldön való tevékenységemről, és hangsúlyozta, hogy ha nem tartom magamat instrukcióihoz, a következményekért kell hogy feleljek. A rendőrségről előbb haza és azután a Keleti pályaudvarhoz vittek, ahol Hain megváltotta számomra a jegyet a berlini gyorsra. Hain Kelenföldig kísért, és ott átadta az útlevelet és 350 magyar pengőt, és azt mondta, hogyha nem futja a pénzből és nem kapok munkát, akkor menjek el a berlini magyar konzulátusra a konzulhoz, akinél már igazolva leszek és ahol támogatni fognak, esetleg munkát fognak szerezni. Március 14-én érkeztem meg Berlinbe. A következő napon

[22] Ugyanott, 11–12. old.
[23] Ugyanott, 13–14. old.

a magyar követségre mentem, és a konzulnál jelentkeztem. A konzul kijelentette, hogy igazolásom nem érkezett meg ugyan, de mihelyt beérkezik igazolásom, közölni fogja velem."[24]

Júniusban levelezőlapon értesítették, melyik szállodába kell mennie, hogy Zdeborszky detektívfelügyelővel találkozzon. Zdeborszky kikérdezte őt életkörülményeiről, majd fényképeket mutatott, amelyek közül ki kellett választania, akiket Berlinben látott. Az iránt is érdeklődött, elhitték-e a Berlinben élő magyar kommunisták, hogy sikerült megszöknie az ügyészségről.

Valójában a kommunisták nem hitték el Rubinnak, hogy sikerült megszöknie az ügyészségről. Bizonyára ez a mozzanat is elősegítette, hogy Rubin őszintén elmondott mindent a magyar kommunistáknak. Miután a napilapokban megjelent a közjegyzőnél közzétett jegyzőkönyve, Rubin eltűnt Berlinből, és a munkásmozgalomban soha többé nem bukkant fel. Néhányan úgy tudták, hogy Ausztráliába vándorolt ki.

A KMP élethalálharcában, szervezeteinek védelmében vagy újjászervezésében a rendőrség, a csendőrség és a VKF 2. olykor ördögien ravasz manővereivel szemben nemcsak a konspirációs szabályok tökéletesítésével védekezett, hanem – mint már említettük – részletesen elemezte a lebukások tapasztalatait, kivizsgálta szinte majdnem minden jelentősebb szervezet lebukásának körülményeit. Az illegális párt szívósan és kitartóan igyekezett megállapítani: kik voltak a provokátorok és rendőrkémek. Már az 1920-as években, különösen a Csuvara testvérek besúgó munkája után, kezdték a „gyanús elemek megfigyelését a beépült rendőrségi besúgók felderítésére".

Előfordult, hogy egy-egy gyanúsnak vélt személyt a mozgalom megbízottai árusokként, rikkancsokként figyeltek.[25]

[24] Ugyanott, 14–15. old.

[25] *Szekér Nándor:* Föld alatt és föld felett. Kossuth Könyvkiadó 1968. 51. old.

1922-ben a KIMSZ központjának feladatai között szerepelt egy olyan szervezet létrehozása, amelynek biztosítania kellett az illegális szervezeteket a rendőrség behatolása ellen.

Nem szorul bizonyításra, milyen rendkívül nehéz volt az illegalitás viszonyai között a lebukások okainak, körülményeinek vizsgálata. A legtöbb esetben csak akkor kerülhetett sor a lebukások körülményeinek tisztázására, amikor a letartóztatottakat elítélték, és a börtönből tájékoztatni tudták a pártszervezeteket. Az okok kiderítésének nagyon fontos tényezője volt a védőügyvédek segítsége, mert azok tanulmányozhatták a periratokat.

A lebukások körülményeinek tisztázásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Molnár René és Domonkos József, akik hosszú éveken át odaadóan, megfontoltan védték a letartóztatott kommunistákat a tárgyalásokon. A beszélőkön, az ügyiratok tanulmányozása során pedig sokszor azt is sikerült kideríteniük, hogy kik voltak a provokátorok. A KMP 1933 júniusában a párt tagjaihoz, a magyar proletariátushoz intézett felhívásában közli az 1929-től 1933-ig történt lebukások tanulságai alapján 66 gyanússá vált személy nevét.

A névsorban vannak tévedések. Akadtak, akik véletlen körülmények összejátszása folytán kerültek gyanúba, és olyanok, akik gyengék voltak ugyan, de nem provokátorok.

Ravasz manőverekkel próbálta a rendőrség elterelni a gyanút egy emberükről, B. V.-ről, aki abban az időben a KIMSZ egyik vezetője volt. B. V.-t bizonyos körülmények gyanússá tették. Sok lebukás történt körülötte, halmozódtak a megmagyarázhatatlan esetek. (Mellesleg B. V.-ről még a pártból való kizárása után is sok vita volt az ifjúmunkás-mozgalomban.) B. V. a VII. kerületi ifjúmunkáscsoportban ismerkedett meg a KIMSZ-esekkel, bevonták őt a KIMSZ VII. kerületi sejtjébe, és néhány hónap alatt ennek a sejtnek a vezetője lett. B. V. nagyon értelmes volt, s hamarosan szemináriumokat vezetett, kijárt az üzemekbe, sztrájkmozgalmat támogatott az Óbudai Téglagyárban, majd 1929-ben tagja lett a KIMSZ országos titkársá-

gának. Mint a titkárság tagjára a vidéki KIMSZ-sejtek egy részének az irányítását bízták rá.

1929 késő őszén a politikai rendőrség letartóztatta. Három napig tartották bent a rendőrségen. A börtöntől való félelmében mindent elárult, amit a KIMSZ-ről és a KMP-ről tudott, s elvállalta, hogy a továbbiakban tájékoztatni fogja őket. A rendőrségről való kiengedése után senkivel sem közölte, hogy mi történt vele. Viszont rendszeresen tájékoztatta a politikai osztályt a KIMSZ titkárságának a munkájáról és mindenről, amiről tudomást szerzett. Végül is letartóztatták az általa beköpött szemináriumok hallgatóit, a megadott KIMSZ-bizottságok, sejtek tagjait.

A KIMSZ vezetősége 1930 elején Berlinbe küldte B. V.-t a kommunista ifjúmunkások balkáni kongresszusára. A kongresszuson is felszólalt, a KIMSZ munkájáról tartott beszámolót. Berlinből hazaérkezve felkereste Schweinitzert és beszámolt a berlini kongresszus tárgyáról, menetéről, de nem tudta megmondani a résztvevők nevét, még azt sem, hogy pontosan hol volt a kongresszus, mert zárt autóban vitték a küldötteket a helyszínre.

Ebben az időben azonban már gyanússá vált, s utasították, hogy szerepének tisztázása miatt utazzék Bécsbe. Schweinitzer nem tartotta helyesnek a Bécsbe utazást, s hogy ezt elkerüljék, manőverhez folyamodott. Egy megbeszélt időpontban kiküldték B. V.-t a VIII. kerületi Mátyás térre azzal, hogy az ott rendszeresen gyülekező, vitatkozó, politizáló munkanélküliek közé keveredve folytasson kommunista agitációt. A nyomozók a munkanélküliek e csoportját, köztük B. V.-t is elfogták, beszállították a főkapitányságra, ahol a többiekkel együtt őt is megverték, majd áttették őket a Pestvidéki törvényszék fogházába. Itt mintegy négy hónapot töltött, majd a toloncházba került. Közben a mozgalomban elterjedt a hír, hogy B. V. nem tudott kimenni Bécsbe, mert letartóztatták. Ez azonban nem oszlatta el a gyanút, s a KMP vezetősége kizárta őt a pártból.

Schweinitzer most már azt javasolta, hogy éljen Pesten teljes illegalitásban. A papírokat Kovács Zalán névre a politikai rendőrség adta. Az volt a feladata, hogy keresse fel régebbi mozgalmi kapcsolatait, közölje velük, hogy illegálisan él Budapesten, harcoljon a kizárása ellen, és közben tömörítse a baloldali fiatalokat, hangulatot

keltve a KMP igazságtalan döntése ellen. De mindez hiábavaló volt, a mozgalomban lelepleződött, és néhány félrevezetett fiatalon kívül senki sem hitt neki. Gödön még próbált egy szemináriumot szervezni, de ez sem sikerült, mert az ifjúmunkások, közöttük olyanok is, akik B. V. árulása során buktak le, az egyik szombat este megverték, a Dunába dobták, s csak nagy nehezen tudta az életét megmenteni.[26]

Ma már a rendőrségi iratok, összefoglalók, jelentések, periratok ismeretében megállapítható, hogy a KMP felhívásában felsorolt 66 személy többsége valóban rendőrkém és provokátor volt. Egyes jól működő provokátorok tevékenységét precízen és találóan állapították meg. Például: az egyik legtapasztaltabb rendőrügynök Schwartz József volt. Róla a KMP felhívása a következőket írja: „Schwartz József azelőtt sütőmunkás, majd vasúti kalauz, volt szocdem vezetőségi tag, kit már a háború előtt lelepleztek mint rendőrségi besúgót, 20 év után ma is a rendőrség szolgálatában áll. Budapesten, Csaba u. 7/b. II. alatt lakik egy villalakásban, és abból él, hogy provokátorokat szervez be a rendőrségnek.

Schwartz a későbbi években a csendőrnyomozóknak dolgozott, de rendszeresen félrevezette a csendőrnyomozó központot, ugyanis amikor már nem voltak komolyabb kapcsolatai a KMP-vel, akkor is adott információkat, amelyeket a III. Internacionálé lapjaiból és a külföldön megjelenő folyóiratokból és újságokból merített. Amikor ez nyilvánvaló lett, felelősségre vonták."[27]

A csendőrnyomozó központ iratai megerősítik ezt a minősítést.

Rendkívüli károkat okozott a mozgalomnak Pintér József, aki egész szervezeteket szolgáltatott ki a csendőrségnek és a rendőrségnek. E két testület egyaránt versengett érte. Róla a következőket találjuk: „Pintér József (rezes, bőrös), külkedi földműves, kb. 30–40 éves, zömök, stuccolt bajuszú. A mozgalom korábbi szakaszában sajtószállításnál segédkezett a KMP-nek. Rákosi M.-ügy idején apjával együtt lebukott, de hamarosan szabadlábra helyezték. Ez időtől fogva áll a rendőrség szolgálatában, a párt központi szerveihez való

[26] Budapesti Megyei Bíróság. B. II. 0626/1953. 9. sz., valamint Hajnal György közlése alapján.

[27] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.

kapcsolatát elvesztette hosszabb időre. 1930 őszén megbízást és 200 pengőt kapván a Vas megyei csendőrségtől és a budapesti főkapitányságtól, sikerült felvennie a párttal a kapcsolatot, és ismét irodalomszállítással foglalkozott. Igen érzékeny csapásokat mért a csendőrség rajta keresztül a pártra, sok elvtárs bukott le miatta."

A nagykanizsai kommunista ifjúsági szervezet felgöngyölítése egy újságíró tudatos, megfontolt és egy lány véletlen közreműködésének volt az eredménye. A nagykanizsai Szociáldemokrata Pártban működő KMP-szervezet fiatal vezetője, Stolczer Emil, 1931-ben megismerkedett egy fiatal lánnyal. Nem tudta, hogy annak korábban egy újságíró udvarolt, aki azonban otthagyta, s emiatt a lány teljesen összetört. Ilyen lelkiállapotban szívesen fogadta Stolczer közeledését, aki kedves volt hozzá, komoly dolgokról beszélt, a magyar életről, társadalomról stb. Jó barátok lettek, később Stolczer bevonta a lányt az illegális munkába, a Budapestről érkező nyomtatványok, levelek az ő címére érkeztek.

Az újságíró egy alkalommal meglátta a lányt Stolczerral, kifaggatta, s az mindent elmondott neki. Sőt, amikor megérkezett az első Pestről küldött csomag, együttesen szolgáltatták be a rendőrségnek. Ezután az újságíró és a nagykanizsai kapitányság detektívje rávette a lányt, hogy „segítsen" nekik. Stolczer Emilt letartóztották. A leányt pedig megbízták, hogy találkozzon Stolczer barátaival. A detektívek elrejtőztek a parkban, s figyelték a találkozót, sőt kihallgatták a beszélgetést is. Akikkel a lány tanácskozott, megfigyelték, majd letartóztatták. Ezen a nyomon elindulva megtalálták a pesti összekötőt, akit aztán a budapesti főkapitányság nyomozói figyeltek. Ennek eredménye széles körű letartóztatás lett. Ekkor bukott le Rajk László, Olt Károly, Oszkó Gyula, Fejtő Ferenc, Mód Aladár, Mód Péter, Schöpflin Gyula, Jákó Pál. Nagykanizsán pedig letartóztatták Stolczer Emilen kívül, Ádám Györgyöt, Schermann Jenőt, Politzer Lászlót, Politzer Imrét és még néhány elvtársat.[28]

A szolnoki 1930-as letartóztatások dokumentumai között találhatók K. F. jelentései. K. F. részt vett a szolnoki illegális szervezet munkájában, lebukása után azonban a rendőrség beszervezte. 1931

[28] A Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. III. 3552/1948.-II. sz., valamint Stolczer Emil visszaemlékezése.

februárjában miatta bukott le egy csoport. A börtönben a kommunisták előtt nyilvánvaló lett K. F. szerepe. Barta István és Lőrinczi Ferenc szabadulásuk után egy találkozón nyíltan megmondották K. F.-nek: azzal gyanúsítják, hogy ő juttatta rendőrkézre a csoportot. K. F. a bizonyítékok elől nem tudott kitérni, és beismerte az igazat.[29]

Az alábbi dokumentum önmagában is bizonyíték. „Azzal a legmélyebb, alattvalói hódolattal esedezem Főméltóságodhoz, hogy büntetésem kitöltését elengedni kegyeskedjék" – írja K. F. Horthy Miklóshoz intézett kérvényében. Majd elmondja, hogy a kommunista elvektől teljesen elfordult, a nemzeti, vallásos eszme és a magánjog elve alapján áll, amelyről tanúbizonyságot is adott, mert ezen eszmék „ellenségeinek leleplezésében a m. kir. rendőrség szolnoki kapitánysága politikai osztályának állandóan szolgálatára állok, és az általuk elért eredményekben, szerénytelenség nélkül mondhatom, az én meggyőződéses, odaadó szolgálataimnak is része van".

Kegyelmi kérvényét a budapesti királyi ügyészség is véleményezte: „A királyi törvényszék véleménye szerint az elítélt kegyelmi kérvényében felhozott indokok nem tekinthetők oly különös méltánylást tekintő okoknak, amelyek őt a legfelsőbb kegyelem megadására érdemessé tennék. Ugyanis az ügyészség véleménye szerint a korábbi években igen aktívan vett részt a KMP munkájában."[30]

A szolnoki kapitányság viszont azzal érvelt: „A nevezett nemcsak hogy teljesen szakított kommunista felfogásával, hanem a kommunista szervezkedés nyomozása és megbízhatatlan egyének figyelemmel kísérése terén nagyon értékes szolgálatokat tett, s ez idő szerint is teljesít. A kérelem teljesítését ez okból véleményezem. Fábri s. k. főtanácsos, a kapitányság vezetője."[31]

Végül is a budapesti királyi büntető törvényszék 1934. január 10-én a következő indokolással mentesítette őt a büntetés alól: Elismerte ugyan, hogy elítélése előtt éveken keresztül részt vett a KMP munkájában, de később „az államrendőrség részére kommunista

[29] Lőrinczi Ferenc visszaemlékezése. BM Irattár.
[30] Budapesti kir. ügyészség, 117.473. BM Irattár.
[31] M. kir. rendőrség szolnoki kapitánysága. 2656/1933. szám. BM Irattár.

szervezkedések felderítésében bizalmi és megfigyelő szolgálatot teljesít, kétségtelen bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy a kommunista elvekkel szembehelyezkedett, vele szemben tehát megtorló intézkedésre nincs szükség".[32]

Így került a párt listájára a 66 név közé az ő neve is.

CSENDŐRNYOMOZÓK INKOGNITÓBAN

A csendőrnyomozók sok tapasztalat alapján belátták, hogy nem bízhatnak meg teljesen a bizalmi munkára megnyert vagy kényszerített emberekben. Rájöttek, hogy ezek, az esetek jelentős részében tudatosan vagy egyéb ok miatt félremagyaráznak, elhallgatnak olyan tényeket és jelenségeket, amelyekre a nyomozás során szükség volt. Ez a körülmény kényszerítette őket arra, hogy közvetlenül beépüljenek a mozgalomba.

A beépülés nem mindig sikerült. A vasasszakszervezetben felfigyeltek Palotás Ferenc csendőrnyomozó megjelenésére. Akárhogy igyekezett, elütött a szervezett vasmunkásoktól. Észrevették mesterkéltségét, valami gyanúsat észleltek körülötte. Nem is voltak bizalommal iránta.

A Szociáldemokrata Párt központi vezetőségét, a „Népszavá"-t, az egyes szociáldemokrata kerületi végrehajtó bizottságokat rendszeres csendőri ellenőrzés és megfigyelés alatt tartották. Igyekeztek behatolni a Szociáldemokrata Párt Pest környéki szervezeteibe, hogy innen közelítsék meg a központot. A budakalászi szociáldemokrata pártszervezetet szemelték ki. Ide beküldték egyik emberüket, P. S. munkást. Úgy irányították, hogy hamarosan a budakalászi Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja, majd később titkára lett, rendszeresen részt vett a szociáldemokrata pártelnökök és titkárok értekezletén, s rendszeres tájékoztatást adott a politikai megbeszélésekről. Bevont a vezetőségbe egy politikailag képzett csendőrnyomozó őr-

[32] Budapesti kir. büntető törvényszék. B. XIV. 12160/5. sz.

mestert, Dallos Józsefet. Rövid idő alatt Dallos is helyettesként vett részt az elnökök és titkárok értekezletén.

A csendőrségnek ez a módszere nem volt teljesen új, már a rendőrség és a politikai osztály is alkalmazta ezt az 1920-as években. Hamis iratokkal ellátott detektíveket küldtek a legális szervezetekbe. Ezeknek munkakönyvük, sokszor párt- és szakszervezeti igazolványuk is volt. Többnyire úgy férkőztek be a mozgalomba, hogy Erdélyből, Felvidékről vagy a Délvidékről menekült szocialistáknak adták ki magukat.

Ugyancsak hamis nevek alatt beépültek az internáló táborokba, az országban tartózkodó büntetőszázadokba. Az egyik csendőrnyomozó őrmester több mint hat hónapig álnéven tartózkodott a garanyi internáló táborban, s a kommunista és baloldali internáltak szervezkedését, különösen külső kapcsolatait derítette fel. Egy másik csendőrnyomozó egy évig a Bartha Miklós Társaságot figyelte, s mint az irodalom iránt érdeklődő, eljárt a társaság üléseire, vitáira, jó összeköttetést teremtett a társaság vezetőivel.

A kirándulók közé rendszeresen küldtek csendőrnyomozókat, sőt az egyik csendőrnyomozó kis telket vett ki Gödön, és rendszeresen odajárt hétvégén. Az ő jelentései alapján tartottak rendszeresen razziákat Gödön.

Az egyik legaktívabb testület az I. csendőrkerületi parancsnokság volt. E kerület hatáskörébe tartozott: Pest, Esztergom és Szolnok megye.

Itt dolgozott vezető beosztásban Endrődi Barnabás alosztályparancsnok-helyettes,[33] Árbócz János későbbi csendőr ezredes, a köz-

[33] Endrődi Barnabás katonatiszti családból származott. 1917-ben avatták fel a Ludovikán. 1919-ben csatlakozott a szegedi ellenforradalmárokhoz és tagja lett az Ostenburg-különítménynek. Szegedről a fővezérséggel együtt, mint Horthy személyes védelmére vezényelt tiszt került Siófokra. Ettől az időtől kezdve Horthy testőrtisztje. Horthy javasolta őt 1921-ben csendőrtiszti tanfolyamra. Ennek elvégzése után csendőriskolai oktatótiszt, majd Hatvanban szárnyparancsnok lett. 1932-ben került az I. kerületi nyomozó alosztályra. A baloldali nyomozások felderítését erősen szorgalmazta Budapesten, Salgótarjánban, Pilisvörösváron, Tokodon, általában a bányavidékeken. 1932 és 1939 között több nagyszabású, országos nyomozásban részt vett. (Budapesti Fővárosi Bíróság. B. III. 0231/1954. 5. sz.)

ponti nyomozó parancsnokság egyik vezetője és Kudar Lajos csendőr alezredes, szintén a csendőrnyomozó központ egyik vezetője, majd 1942-ben az államvédelmi központ helyettes vezetője. Innen került ki Hajnácskőy László is. Ezek a rendőrtisztek semmiféle eszköztől nem riadtak vissza. A nyomozó alosztály gátlástalan módszereire jellemző az alábbi eset.

A nyomozó alosztály egyik igen ügyes bizalmi embere volt a B. 870-es. Valódi nevén Kerbold Ilona, aki fontos adatokhoz juttatta a nyomozó alosztályt. Az értelmes, csinos fiatal nő, tisztviselő családból származott. Szüleit 17 éves korában elvesztette. 1932-ben munkanélküli lett, ekkor került először kapcsolatba a VKF 2. K alcsoportjának egyik beosztottjával, aki megpróbálta őt bizalmi munkára bevonni. Majd átadták a csendőrnyomozó központnak, ahonnan az I. kerület nyomozó alosztályához került.

Az építőmunkások szakszervezetébe küldték, de kezdetben különösebb eredményt nem tudott felmutatni. Később azonban sikerült elérnie, hogy a baloldali építőmunkások, kommunisták jobban bízzanak benne, bátrabban feltárják előtte véleményüket, sőt idővel bevonják őt a titkos munkába. A MÉMOSZ-ban dolgozó kommunisták segítségével bejutott a vasasszakszervezetbe, ahol újabb ismeretségeket szerzett. Megtudott egyet-mást az illegális Kommunista Párt munkájáról, a párt röpiratairól, újságjairól. A MÉMOSZ-ban megismerkedett, majd szoros baráti kapcsolatba került Molnár Jánossal, aki tagja volt az illegális pártnak. Hamarosan jelenthette Molnár illegális kapcsolatát, akit aztán a csendőrség nyomon követett.

Kerbold Ilona Molnár János révén megismerkedett Palotás Imrével, Házi Árpáddal, Apró Antallal és Rajk Lászlóval is, akikről szintén jelentést készített Endrődiék számára. Amikor Molnár Jánost a csendőrség letartóztatta, bejárt hozzá a Pestvidéki börtönbe, hogy további adatokat tudjon meg Molnár illegális kapcsolatairól.[34]

Kerbold Ilonának – akit a mozgalomban Farkas Ilonának ismertek – sikerült a MÉMOSZ és a vasasszakszervezet egyes kommunista

[34] Budapesti Fővárosi Bíróság. B. II. 0231/1954. 5. sz.

vezetőit felderítenie.[35] Így került sor az 1936. június 7-én kezdődő nyílt nyomozásra, melynek során számos kommunistát letartóztattak. Főleg a KMP déli és keleti kerületi bizottsága által irányított sejtek tagjai közül, valamint a MÉMOSZ-ban és a vasasszakszervezetben dolgozó kommunisták közül.

A nyílt nyomozás színhelye a pestszentimrei[36] és a vecsési csendőrlaktanya volt. Ide vitték a letartóztatottakat, itt folytak a kihallgatások.[37]

A KMP déli és keleti kerületei, a vecsési és a pestszentimrei szervezetek felszámolása következtében lebukott többek között: Berger Aladár, Papp Sándor, a vasasfrakció tagjai, a Ganz Gépgyár, a Ganz Hajógyár, a Gergely Fémárugyár sejtjei, a pestszenterzsébeti, a kispesti, a pestszentimrei KMP- és KIMSZ-sejtek, a Posta Kísérleti Telep, a Krolupper Fémárugyár, a Magyar Szellőző Művek, a Radiátorgyár, a Filtex Textilművek illegális sejtjei és pártkapcsolatai.

A budapesti I-es csendőrkerület nyomozó alosztálya ezt megelőzően a rákoscsabai csendőrlaktanyában folytatott nyílt nyomozást, amely Rákoskeresztúrra, Rákosligetre, Rákoscsabára, Pécelre, Isaszegre, Hatvanra és Budapestre is kiterjedt, s melynek során kb. 50 párttagot, rokonszenvezőt és szociáldemokratát tartóztattak le. Ez az ún. rákoscsabai–rákosligeti nyílt nyomozás kapcsolódott a MÉMOSZ-ban végzett felderítő munka nyomozati eredményeihez. Eb-

[35] „Endrődi említette meg, hogy Kerbold Ilona milyen fontos személy lett, több vonalon is dolgozott. A MÉMOSZ-ban igen fontos adatokat tudott meg. Ekkor merült fel annak a terve, hogy Kerbold Ilonát Martos Flórával is megismertetjük. Az első alagi nyomozást is részben Endrődi Barnabásék kezdeményezték."

(Hajnácskőy László vallomásából. Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/3. Jegyzőkönyv.)

[36] A pestszentimrei letartóztatottak között volt Besztercei József, aki 1945-ben a pestszentimrei nemzeti bizottság elnöke lett. Az újonnan alakult demokratikus rendőrség és a nemzeti bizottság az első napokban házkutatást tartott a pestszentimrei csendőrtörzs szétdúlt helyiségeiben, s megtalálta az 1936-os letartóztatások anyagait. (Besztercei József tanúvallomásából, 1954.)

[37] Pintes Ferenc tanúvallomásából 1954. Budapest Fővárosi Bíróság. B. III. 0231/1954. 5. sz.

ben is jelentős szerepe volt Kerbold Ilona provokátori tevékenységének.[38]

A Kerbold Ilonával való találkozásokon egyébként mind sűrűbben vett részt Endrődi Barnabás, ami nagy feltűnést keltett a nyomozók között, mert ez elég szokatlan dolog volt.

Történt egy alkalommal, hogy Kerboldot ügyességére való tekintettel, Endrődi beleegyezésével, a VKF 2. K alcsoportja is igénybe vette. Megbízták, utazzék Szobra, és segítsen felderíteni egy cseh kémvonalat. A VKF 2. K alcsoportja arra számított, hogy ha sikerül az ügy, nemcsak hírszerzőket tudnak letartóztatni, de a KMP-re vonatkozóan is adatokat szerezhetnek. Kerbold Ilona elutazott tehát Szobra. Endrődi Barnabás azonban kétnaponként meglátogatta, ami olyan feltűnést keltett, hogy Kerbold Ilona nem végezhette el a feladatát, vissza kellett rendelni. A dolog botrányba fulladt, a VKF 2. ugyanis panaszt tett a csendőrnyomozó központban. Jelentése szerint Kerbold Ilona nemcsak hogy feladatát nem tudta elvégezni, de miatta a gyanúsított személy is megszökött Szobról.[39]

Endrődi szerelme Kerbold Ilona iránt egyéb bonyodalmakkal is járt. Féltékeny lett, s mint a „nagybácsikája", egyre sűrűbben elkísérte a MÉMOSZ-ba, a vasasszakszervezetbe, kultúrdélutánokra, kirándulásokra. A mozgalomban így sokan megismerték, természetesen hamis néven. A helyzet akkor komplikálódott, amikor a már említett 1936-os nyílt nyomozások következtében bíróság elé állított kommunisták tárgyalására került sor. A tárgyalásokra a bíróság Endrődit is megidézte mint tanút, hiszen ő irányította a nyomozást. Endrődi kénytelen volt bepólyált fejjel, felkötött karral jelenni meg a bíróság előtt, nehogy a vádlottak közül felismerje valaki, és kiderüljön, hogy Kerbold Ilona, azaz Farkas Ilona nagybácsikája nem más, mint az I. csendőrkerület nyomozó alosztályának a parancsnoka. Eleinte parancsnokai és beosztottjai elhitték, hogy így akarja elkerülni személyének fölfedését. Mint mondotta: nehogy bosszút

[38] A III. 3142. m. kir. budapesti I. csendőrkerület nyomozó alosztályának jelentése, kimutatása Rákoscsaba és Rákosliget községben lefolytatott politikai nyomozás során elővezetett, elfogott, kikérdezett és azon egyénekről, akiknél házkutatást tartottak. BM Irattár.

[39] Budapest Fővárosi Bíróság. B. III. 0231/1954. 5. sz.

álljanak rajta a kommunisták. Később azonban egyre nyilvánvalóbb lett, hogy miről van szó. Különösen, amikor az egyik csendőrnyomozó megtudta, hogy inkognitóban mint Farkas Ilona nagybácsikája meg szokott jelenni a MÉMOSZ-ban, a vasasszakszervezetben. Nyomozni kezdett a nagybácsi után, s ennek eredményeképpen megállapította, hogy az valóban nem más, mint főnöke: Endrődi Barnabás.[40] Az ügy egyébként odáig fejlődött, hogy Endrődi Barnabást kénytelenek voltak felmenteni beosztása alól, Szombathelyre helyezték, mert tartottak tőle, hogy a politikai rendőrség is tudomást szerez a dologról.

A vasas illegális szervezet felszámolása után Hetényiék megtudták, hogy Kerbold Ilona dolgozott a csendőrségnek. Hetényi megbízta Hain Pétert, hogy próbálja megnyerni a rendőrség részére. Hain Péter elmondta a csendőrnyomozóknak, hogy ha ez nem sikerül, akkor Ilonát lehetetlenné kell tenni. Az I. kerület vezetői szerint ha a rendőrségnek ez sikerül, akkor náluk jelentősen meggyengül a baloldal elleni felderítés.[41]

Kerbold Ilona sikeres munkájáért havi 200 pengő fizetést kapott, ezenkívül olyan állásba helyezték el, ahol szükség szerint „mozgalmi feladatának végzése ügyében" szabad ideje volt.[42]

A későbbiekben Endrődi elvette Kerbold Ilonát feleségül. Endrődit Horthy 1944-ben kinevezte Szatmár megye főispánjává.

Még a történethez tartozik, hogy az 1944-es gettóügyekben, majd a zsidók Szatmár megyéből való deportálásának irányításában Endrődi igen aktívan részt vett. Ennek során megszerezte az egyik deportált család iratait. A család adatai nagyjából megegyeztek az ő és felesége adataival. A felszabadulás után 1946-tól 1954-ig Győr megye egyik községében telepedtek le hamis néven, mint volt Szatmár megyei zsidók, akik Németországban voltak deportálva, de szerencsésen visszajöttek. Gabonafelvásárlással foglalkoztak az első időben „maszek" alapon, később pedig hivatalosan, állami közegként.[43]

[40] Ugyanott.
[41] Ugyanott.
[42] Ugyanott.
[43] Ugyanott.

A három testület gazdag fegyvertára a mozgalom elleni harcban nem nélkülözhette a provokációk módszerét sem. A provokáció, vagyis a beugratás azt célozta, hogy a proletariátus forradalmi erői az ellenség számára kedvező időpontban lépjenek akcióba, olyan körülmények között, amelyek elősegítik felszámolásukat. A provokációk segítségével akarták elérni azt is, hogy a Szociáldemokrata Pártot betiltsák, s a szakszervezeteket állami ellenőrzés alá vonják. A legbrutálisabb provokációs akciókat természetesen a Kommunista Párt ellen hajtották végre azzal a céllal, hogy súlyosan kompromittálják.

A forradalmi mozgalom erejét bizonyítja, hogy ebben a harcban álnok provokátorokra és ravasz provokációs akciókra volt szükség. Idővel azonban a mozgalomban megismerkedtek ezekkel a módszerekkel, mint ahogy a provokátorok többsége is előbb vagy utóbb lelepleződött.

A Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium együttesen is hajtottak végre különböző provokációs akciókat. Például 1928 júliusában a politikai rendőrség olyan adatokat szerzett, amelyek szerint a KMP a katonaság körében erőteljesebb szervező- és nevelőmunkát kíván folytatni. Ennek kompromittálására a következő akciót hajtották végre. Megszerezték a III. Internacionálé VI. kongresszusának agitációs és propagandamunkával kapcsolatos irányelveit, s ezt 1929 novemberében alaposan átdolgozva, meghamisítva elküldték valamennyi főkapitányságra és katonai parancsnokságra. Az ezzel kapcsolatos utasítás, amelyet a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter közösen adott ki, s amely egyaránt vonatkozott a rendőri és a katonai intézményekre, előírta: „Ezen ismertetést a parancsnokok tegyék tanulmány tárgyává, a tisztikart előzőleg oktassák ki, hogy a tisztikar felkészítve a legénységet ezen aknamunka veszélyére, úgy tudja figyelmeztetni, hogy ez már az ellenpropaganda erejével bírjon." Az irányelvek meghamisított szövegébe ugyanis beleszőtték, hogy a katonai sejtek számára „a legfontosabb feladatok egyike a hírszerző szolgálat megszervezése,

amelyet minden egyes katonai sejtnek végezni kell".[44] A hamisításban odáig merészkedtek, hogy ezt is beleírták a III. Internacionálé dokumentumába: a Kommunista Párt sejtjeinek be kell kapcsolódni a kisantant érdekében végzett felderítő munkába.

Különösebb magyarázat talán nem is szükséges ahhoz, milyen célt szolgált ez az úgynevezett dokumentum: a Kommunista Párt forradalmi, szervező munkájának kompromittálását, valamint annak „dokumentálását" már 1929-ben, hogy a Kommunista Párt hírszerzést, hazaáruló tevékenységet folytat, összefog az ország ellenségeivel.

Nemcsak a kommunisták, szociáldemokraták, de a haladó polgári csoportok ellen is hasonló módon jártak el. Volt például a Felvidéken egy újságírócsoport, amely a pozsonyi magyar nyelvű lapokban baloldali cikkeket írt, leleplezte a fehérterrort. Miután tagjai Magyarországra kerültek, eljárást indítottak ellenük. Az ő ügyükben is Hajnácskőy László volt a főszakértő és koronatanú. Az újságírócsoport vezetője, Heffer Nándor ellen hamis tanúként egy Dugonics Titusz nevű kettős ügynököt használtak fel. Dugonics eredetileg cseh kém volt, de dolgozott a VKF 2. defenzív alosztályának a csehek ellen, majd a cseheknek a VKF 2. ellen. Ezért Bécsbe csalták, onnan áthurcolták Magyarországra, és életfogytiglani fegyházra ítélték.

Heffer Nándort 1937. augusztus 16-án felkereste a VKF 2. D. alosztályának két nyomozója. Mint cseh hírszerző tisztek mutatkoztak be, s provokációs célzattal megbízást akartak neki adni, amit azonban Heffer természetesen visszautasított. Ezután behívták a Hadik-laktanyába, ahol Doboly Lajos csendőrszázados, a külföldi sajtótermékek ellenőrzésével foglalkozó csoport vezetője kihallgatta a Pozsonyban megjelenő „Reggel" című magyar napilapra vonatkozóan. E lap ugyanis többször foglalkozott a magyarországi reakciós rendszerrel, és támadta irredenta, soviniszta külpolitikáját. A kihallgatás után elengedték Heffert, aki miután látta, hogy valami nincs rendben a dolog körül, jelentette az ügyet a „Népszava" Kiadóvállalat főnökének, majd annak tanácsára a po-

[44] BM Irattár. 6217/1929. VII. res.

litikai rendőrségen is. Ennek ellenére a def letartóztatta, és mint cseh kémet elítélték, sőt a „Reggel" című lap volt munkatársai közül másokat is.[45]

Az ilyen jellegű akciók sorából kiemelkedik a Horthy-rendszer egyik ismert, nagy jelentőségű provokációja, a biatorbágyi merénylet, amelynek 22 halálos áldozata volt. Ez az esemény adott alapot és okot a statárium bevezetéséhez, amely a mindinkább forradalmi hangulatú munkásság és dolgozó szegényparasztság mozgalmainak a letörését és a KMP elleni erőteljesebb terrorhadjáratot szolgálta.

Ismeretes, hogy az 1929-es gazdasági világválság következtében Magyarországon is százezrek váltak munkanélkülivé. Ennek az uralkodó osztályok szempontjából is aggasztó állapotnak volt egyik kifejezője a forradalmi proletariátus elemi erejű tüntetése 1930. szeptember 1-én Budapesten és az ország sok nagy városában. Ebben az időben a bethleni konszolidációra épült társadalmi és politikai rendszer megingott, s egy sor új államigazgatási és rendészeti intézkedésre volt szükség: ekkor állították fel a csendőrnyomozó központot, s a Horthy-fasizmus legveszélyesebb ellenségeit nyilvántartásba vették. Ezekkel az intézkedésekkel kívánták visszaszorítani a forrongó, nyugtalan néptömegeket. A csapások ez alkalommal is különösen a forradalmi proletariátus és dolgozó parasztság élcsapatára, a Kommunista Pártra hullottak.

Ebben az összefüggésben válik világossá a biatorbágyi merénylet provokációs szerepe. A KMP-t kompromittálni akarták és indokolni elfogott vezetői, köztük Fürst Sándor és Sallai Imre kivégzését. A politikai osztály nem tudott olyan adatokat produkálni, amelyek a halálos ítéletet alátámasztották volna.

A vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter a „belső front megszilárdítása" érdekében az addiginál is kíméletlenebb irtó hadjáratot kezdett. A csendőrnyomozó központ létrehozásával szinte egyidejűleg született az 1930. III. törvénycikk, az új hűtlenségi törvény. Ez módot adott arra, hogy a csendőrnyomozó központ a kommunista mozgalomban részt vetteket hűtlenség miatt is felelős-

[45] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/3. Jegyzőkönyv.

ségre vonhatja, és amint a későbbiekben be is következett, hadbíróság elé állíthatja.

Ennek értelmében vizsgálták felül 1935–1937-ben a politikai rendőrség által már korábban letartóztatott és a különböző polgári bíróságok által elítélt kommunista vezetők egy részének ügyét. Hajnácskőy kezdeményezésére a VKF 2-höz rendelt ügyészség úgy döntött, hogy kémkedés ürügyén a KMP Központi Bizottságát kollektívan felelősségre kell vonni. Ezért Hajnácskőy áttanulmányozta a KMP régi sajtótermékeit, olyan cikkeket, tanulmányokat keresett, amelyek megítélése szerint katonai titkokat sértenek, illetve az ország honvédelmi érdekei ellen vétettek, hogy ezért a korábban már elítélteket újra felelősségre vonhassák.

A Kis Zsigmond vezette Központi Bizottság ügye köré tömörítették 1935-ben az alagi nyomozás során letartóztatottak közül kiemelt vezetőket, valamint a korábban már elítélt kommunista vezetők egy részét. Így újra vizsgálat alá vonták és katonai ügyészség és bíróság elé állították hamis vádak, hamis tanúvallomások és hamis dokumentumok alapján Háy Mihályt, Martos Flórát, Kilián Györgyöt, Kovács Istvánt és másokat.

Kovács Istvánt, a KIMSZ akkori titkárát 1934-ben tartóztatták le. A főkapitányságon két héten át szinte szünet nélkül verték, ennek ellenére még a nevét sem árulta el. Ezért Anonymusnak nevezték. Kihallgatásában Schweinitzer és Hain Péter mellett részt vettek az összes tapasztalt baloldali nyomozók, érdekelte őket Anonymus. Kovács a verések hatása alatt megbetegedett, s a toloncházba vitték, ahol hajlandó volt a nevét megmondani, ha többé nem nyúlnak hozzá. Miután a detektívek nem boldogultak vele, Schweinitzer utasítására Kovács javaslatát elfogadták. Így tudták meg, hogy a már évek óta körözött KIMSZ-vezető került a kezükbe.[46]

Kilián György iratai közé hamis iratokat csempésztek, amelyek szerint a fűzfői lőporgyár kapacitásáról akart adatokat szerezni.[47]

Hajnácskőynek ebben segítségére volt Vajna Gábor, a későbbi

[46] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 3903/1946/76. sz.; Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. I. 2211/1947/21. sz.

[47] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/4. Jegyzőkönyv.

nyilas belügyminiszter, ez időben a lőporgyár katonai parancsnoka. Olyan vallomást tett Kilián György fényképe alapján, hogy felismeri benne azt, akit Fűzfőn látott, amint megszemlélte az ottani lőporgyárat. Mindebből egy szó sem volt igaz, Kilián soha nem járt Fűzfőn.

Háy Mihályt is hamisan vádolták, hogy a cseh–magyar határon levő magyar erődítéseket akarta felrobbantani.

Martos Flóra ellen hamis tanúk vallották, hogy a Shell olajgyárban a repülőgépbenzin összetételét akarta megváltoztatni. A tárgyaláson az egyik koronatanú természetesen Hajnácskőy László volt, aki a hamis tanúvallomások, hamisított dokumentumok alapján azt állította, hogy a KMP vezetői kémkednek.

Jelentős szerepet játszott ebben a piszkos munkában is a már említett Dugonics Titusz, aki vállalta, hogy a börtönben a VKF 2. számára dolgozik, és mindent „tanúsított", amire csak szükség volt. De felhasználták provokátorként nemcsak a kommunisták, hanem a Szociáldemokrata Párt egyes vezetői ellen is. Például 1937-ben Györki Imrét, a Szociáldemokrata Párt egyik képviselőjét a Hadik-laktanyába hívták; Dugonicsot is oda vitték, aki a folyosón szembejövő Györki Imréhez lépett és mint régi ismerősét üdvözölte, emlékeztetve arra, hogy valamikor Prágában együtt dolgoztak. Györki nem ugrott be a provokációnak.[48]

A CONTI UTCAI KATONAI BÖRTÖN

Közvetlenül a VKF 2. ellenőrizte a hírhedt Conti utcai katonai börtönt, amelynek kiemelkedő szerep jutott a VKF 2. provokációiban. A börtönben nemcsak a már jogerősen elítélt foglyok voltak, hanem a vizsgálati foglyok egy részét is néha éveken át itt tartották, embertelen körülmények között. Előfordult, hogy a Kommunista Párt letartóztatott vezetőit súlyosan fertőző betegekkel tet-

[48] Ugyanott.

ték egy zárkába, így akarták megtörni őket.[49] A vizsgálati foglyokat rendszeresen verték. A zárkák túlzsúfoltak, vizesek, piszkosak, levegőtlenek voltak. A törvényesen előírt kedvezményeket – levélírást, csomagkapást, látogatást – a foglyok nagy részétől valamilyen fegyelmi vétség ürügyén megvonták. Ha bármilyen címen kihallgatásra jelentkezett valaki, sötét zárkába tették, az esetek nagy részében megakadályozták, hogy a foglyok védőikkel beszéljenek. A hozzátartozókkal szemben is kíméletlenül, durván léptek fel.

A börtönben a parancsnok irányításával a VKF 2. utasításai, rendszeres instrukciói alapján szerteágazó provokátori hálózat működött. A vizsgálati foglyokat, de az elítélteket is agyafúrt, rafinált módon provokálták, majd a foglyok egy részét a tárgyalásokon terhelő tanúként szerepeltették. Megpróbálták provokálni az 1936 januárjában letartóztatott Kis Zsigmondot, Péter Györgyöt, Sebes Istvánt és Weil Emilt is. Miután ügyüket a politikai rendőrség kivizsgálta, a VKF 2. még kémkedés és katonai titok elárulása címén is eljárást akart indítani ellenük, s ezért átkísértette őket a Hadik-laktanyába. Itt azonban semmiféle, az eddigieket felülmúló agyafúrt kínzási eszközökkel sem tudtak eredményt elérni, ezért visszaszállították őket a Conti utcai börtönbe, ahol más módszerhez folyamodtak. Az első időben magánzárkába kerültek, hetekig el voltak szigetelve egymástól. Egy napon meglátogatta őket Turner András, a börtönparancsnok, s megkérdezte, nem lenne-e kedvük közös zárkába kerülni.

Péter György természetesen kapott az alkalmon, s így került össze Horváth János Béla és Hindi Béla nevű letartóztatottakkal.

Horváth János Béla a VKF 2. def alosztályának a beosztottja volt, de súlyos szabálytalanságok és korrupció miatt letartóztatták és elítélték. A börtönben azonnal felajánlotta szolgálatait Hajnácskőynek. Mint szakmabeli, az egyik legeredményesebben működő provokátor volt.

Néhány nap múlva Horváth János Béla felajánlotta Péter Györgynek, hogy ha valakinek írni akar, ő szívesen eljuttatja a le-

[49] BV. 9820/1950. 24. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága.

veleket, hiszen valószínűleg szabadul. Péter György először volt letartóztatva, nem ismerte a börtönviszonyokat, így nem tűnt fel neki, hogy cellatársa papírt és ceruzát is tartott magánál. Kapott az alkalmon, hogy levelet küldhet ki, s megírta, hol tartja azt a bőröndöt, amelyet feltétlenül meg kell semmisíteni. Már másnap reggel hivatták Turner irodájába. Ott volt Hajnácskőy László is Péter előző nap írt levelével és azzal a dupla fenekű bőrönddel, amelyben még bennmaradt a Központi Bizottság futárposta anyaga, amelyet Prágán keresztül Moszkvába kellett juttatni.

Ennek ellenére Péter megpróbált tagadni, de ez most már sokkal nehezebben ment. Súlyos dokumentumok szóltak ellene. Visszavitték a Hadik-laktanyába, ahol heteken keresztül folytatták a vallatást.[50]

Hasonló módon jártak el Kis Zsigmonddal is. Ő Dugonics Titusszal került közös zárkába. Néhány nap elteltével Dugonics Titusz, aki házi munkásként a folyosót is takarította, felajánlotta Kis Zsigmondnak, hogy ha akar valakinek üzenni vagy írni a börtönön belül, ő szívesen segít. Kis Zsigmond gyanútlanul néhány soros levelet írt egyik letartóztatott társának. A levél előbb Turnerhez, majd Hajnácskőyhez került. Két nap múlva Kis Zsigmondot Hajnácskőy hallgatta ki. Őt is átszállították a Hadik-laktanyába, ahol elölről kezdődött a kihallgatás, de most már rosszabb helyzetben.[51]

Bizonyos adatokat egyes esetekben a provokátorok segítségével Hajnácskőy megszerzett ugyan, de ezzel a módszerrel sem tudtak meg sokkal tobbet a KMP-ról, mint amit Hetényiék már kinyomoztak. A szörnyű kínzásokkal sem értek el eredményt. Akárhogy verték Kis Zsigmondot, Sebes Istvánt, dr. Weil Emilt vagy a már

[50] A népbírósági jegyzőkönyvben is találunk erről feljegyzést. Eszerint Hajnácskőy tájékoztatta Hain Pétert és Wajand Tibort, hogy az általuk letartóztatott Kis Zsigmond, Weil Emil és Péter Gyorgy ugyében a def új, nagy jelentőségű adatok birtokába jutott. Sikerult megszerezniuk Péter Gyorgy egyik bőrondjét, s „a dupla fenekű bőrondben megtaláltak a KMP Kozponti Bizottságának még nem kézbesített, teljes futárposta anyagát". Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkonyv.

[51] Ugyanott.

korábban letartóztatott Sollner Józsefet,[52] Kruzslák Bélát és másokat, nem tudtak belőlük semmiféle vallomást kicsikarni.

Mivel Hajnácskőy sem a válogatott kínzásokkal, sem a provokátorok révén nem tudott olyan adatokat szerezni, amelyekkel a kémkedést bizonyíthatta volna, még durvább módszerekhez folyamodott: felvonultatta a katonai bíróság előtt a zárkatársakat, Dugonics Tituszt, Horváth Bélát és társait mint koronatanúkat.

A katonai bíróság a már egyszer polgári bíróságon jogerősen elítéltek ügyében most már a provokációk során összegyűjtött tények alapján újból ítélkezett. A „Dolgozók Lapja", a KMP orgánuma 1937 áprilisi számában leleplezte a másfél hónapon át tartó zárt tárgyalás „titkait", rámutatott, hogy a katonai hatóságok a legaljasabb provokációkkal és a legszörnyűbb kínzásokkal készítették elő a nagy pert az antifasiszta és kommunista munkások, értelmiségiek ellen; hogy a német és az olasz fasizmussal szövetkezve háborút készítenek elő, és „kémkedés" vádját akarják rásütni a katonai börtönökben megkínzott antifasiszta és kommunista munkásokra.

A KMP akciót indított Kis Zsigmond és a Központi Bizottság más tagjainak a védelmében, „közös tiltakozást javasolt amiatt is, hogy a Gömbös-kormány hamis kémkedési váddal katonai törvényszék elé állítja a forradalmi tevékenységért elfogottakat".[53] A tiltakozást összekapcsolta a fasiszta terror és a háborús készülődés elleni általános küzdelemmel.

A VKF 2. és a katonai nyomozó hatóságok provokációja még-

[52] Sollner Józsefet 1935 augusztus utolsó vasárnapján Alsógödön tartóztatták le a csendőrnyomozók, s vallatták hónapokon át Alagon. Végül is szembesítették egy provokátorral, aki Hajnácskőy előtt azt állította, hogy együtt dolgozott Sollner Józseffel a KMP vezetőségében. Sollner ezt tagadta, s nem volt hajlandó semmit vallani. Még néhányszor visszavitték a Hadik-laktanyába. A börtönben súlyosan megbetegedett, de 41 fokos lázzal sem engedélyezett számára Hajnácskőy semmiféle orvosi kezelést. Miután a hadbíróság vezetője a tárgyaláson ismertette vele a vádiratot, Sollner kijelentette: „a vádból semmi sem igaz". Ő is azok közé tartozott, akiket a hadbíróság kénytelen volt felmenteni. (*Vadász Ferenc:* A nagy optimista. Kossuth Könyvkiadó 1967. 168–175. old.)

[53] A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 174. old.

sem sikerült, mert a hamis tanúk a tárgyaláson a vádlottak fellépése következtében lelepleződtek. Kis Zsigmond, Sebes István és a többiek konkrét tényekkel, pontos időpontokkal cáfolták a hazug vallomásokat. Harminchárom kémkedéssel vádolt közül még a katonai bíróság is kénytelen volt huszonhetet felmenteni. Igaz, a felmentetteket nem engedték szabadon, továbbra is bent tartották őket a Conti utcában, s újból és újból kihallgatták a Hadik-laktanyában. Csak azokat engedték ki közülük, akik a kihallgatás során súlyosan megbetegedtek, s attól kellett tartani, hogy a börtönben halnak meg. Így engedték ki a börtönből Martos Flórát, a Magyarországi Vörös Segély szervezet egyik vezetőjét.[54]

A Conti utcában, a Hadik-laktanyában és a katonai bíróság előtt történtek nem maradtak titokban. Nemcsak a kommunista mozgalomban terjedt el, ismertté vált és szélesebb visszhangot váltott ki a Szociáldemokrata Pártban, a szakszervezetekben, a népies mozgalomban, a polgári demokratikus körökben, írók és újságírók között. Bejárta az országot azoknak a neve, akik magatartásukkal meggátolták a katonai hatóságok és a mögöttük álló horthysta körök céljainak megvalósítását, Hajnácskőy neve pedig hírhedtté vált, és széles körben ismertté váltak a beugrató módszerek, sőt a provokátorok nevei is. A provokációk s a mögöttük meghúzódó politikai koncepció nem számolt a Kommunista Párt vezetőinek és tagjainak helytállásával. Ezért e félig vagy még félig sem sikerült provokációs tervek nem növelték a katonai hatóságok tekintélyét, sőt leleplezték azokat. De nőtt a baloldal, a munkásmozgalom, a Kommunista Párt tekintélye. Olyan korszakban, amikor a fasizmus nemzetközileg előre tört, amikor Magyarországon, a magyar fasizmus talaján egyre erőteljesebb mértékben szökkent szárba a hitleri fasizmust követő irányzat.

A rendőrkapitányságok, hadtestparancsnokságok, csendőrnyomozó alosztályok a központi instrukciók alapján tevékenységükben továbbra is alkalmazták a provokációkat, sokszor feltűnően primitív módon. De akadt néhány eset, amikor átgondoltan, ravaszul oldották meg provokációs terveiket.

[54] Martos Flóra a börtönben kapott súlyos betegség következtében 1938. december 30-án meghalt.

A csendőrnyomozó központ, valamint a szegedi V. csendőrkerület egyik jelentős provokációja a Viharsarokban történt. E nyomozás központja Orosháza volt. A nyomozást a szegedi csendőrkerület nyomozó alosztálya indítványozta, majd a központi nyomozó parancsnokság Juhász István vezetésével tapasztalt csendőrnyomozókat küldött az orosházi nyílt nyomozás segítésére.[55] A letartóztatás során több mint 130 kommunistát ítéltek el, de a letartóztatottak, a megkínzottak száma ennél jóval több volt.

A Viharsarok forradalmi agrárproletariátusa a helyi Szociáldemokrata Párt, a Földmunkásszövetség és a szakszervezet sok gondot okozott a kormánynak. A csendőrök állandóan zaklatták, üldözték a szervezkedést, ennek ellenére az SZDP-baloldalnak, valamint a munkás- és földmunkásmozgalomnak végig a 25 év alatt mindig erős pozíciói voltak.

A csendőrnyomozó központ és az V. csendőrkerületi parancsnokság jelentése szerint „a kommunisták illegálisan megszervezett élcsapattal forradalmasítják az egyébként is elégedetlenkedő, nincstelen földmunkásokat és szegényparasztokat".[56]

A Viharsarok különböző városaiban és községeiben az 1930-as évek derekán több szerteágazó kommunista szervezet működött: a KMP-hez tartozó illegális pártbizottság és sejtek, a KMP-től elszakadva dolgozó, de azt kereső kommunista csoportok; a spontán működő kisebb körök, amelyekbe főleg 1919-es kommunisták tömörültek, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek helyi csoportjaiban működő forradalmi gondolkodású, a kommunizmussal rokonszenvező szocialisták.

Orosházán, Szarvason, Kunszentmártonban és környékén a mozgalom 1935–1936-ban mind erőteljesebbé vált. Kapcsolatot teremtettek Békéscsabával és Gyulával is. A KMP röpiratain, újságain, kiadványain kívül maguk is gyártottak és terjesztettek röpirato-

[55] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási Jegyzőkönyv.

[56] PI Archívum. 615. A Magyar kir. szegedi V. csendőrkerületi parancsnokság gyulai szárnyának 1937. július 9-én kelt tájékoztató jelentéséből.

kat. Elhatározták, hogy az általuk befolyásolt falvakban feltámasztják a szociáldemokrata szervezeteket, és a kommunizmussal rokonszenvezőket fogják beválasztani a vezetőségekbe. Mozgalmat indítottak a halásztelki kitérőnél dolgozó földmunkások között is, s 1937 tavaszán sztrájkot szerveztek.[57]

Mezőtúron erős szervezet jött létre, ott különben is mély hagyományai voltak a kommunista mozgalomnak, és a párt 1936-os átszervezése után is nagyrészt megmaradtak, működtek kommunista csoportok. Orosházán volt legerősebb a mozgalom. Itt minden illegális szervezet megtalálható volt ebben az időben, működött KMP-szervezet felső pártkapcsolat nélkül is. Spontán keletkeztek a moszkvai magyar rádióadást hallgató, rokonszenvező csoportok. A különböző csoportok egymással is érintkeztek, a Szociáldemokrata Pártban találkoztak, összefonódtak a harcos szocialista áramlatokkal. A letartóztatások során csak az Orosházán elfogottaknál tartott házkutatások alkalmával igen nagy mennyiségű illegális anyag került a csendőrnyomozók kezébe. Mintegy 150 kg sajtóterméket, valamint 2 írógépet, 1 db Rotari-rendszerű sokszorosítógépet, amellyel a titkos, illegális kiadványokat készítették, foglaltak le. Hasonló nagy mennyiségű illegális anyagot találtak Szarvason, Gyulán, Gádoroson, Mezőtúron és más községekben.[58]

A kormányzat az egész Viharsarok társadalmi, politikai helyzetének, a baloldal erejének, befolyásának számbavételével le akart számolni a kommunista mozgalommal, mégpedig oly módon, hogy a Szociáldemokrata Párt működését is nagyrészt vagy teljes mértékben lehetetlenné tegye.

A letartóztatásokat kiterjesztették a Szociáldemokrata Párt funkcionáriusaira is. Letartóztatták többek között Keresztes Mihályt, a kerület szociáldemokrata párttitkárát is. A foglyokkal rendkívül kegyetlenül bántak.[59]

A Viharsarokban kialakult kétségtelenül erős baloldali mozga-

[57] Ugyanott.

[58] Ugyanott.

[59] *Keresztes Mihály:* Napnyugtától napkeltéig. Kossuth Könyvkiadó 1968. 171–172. old.

lomban volt bizonyos befolyása a Weisshaus Aladár vezette frakciós csoportnak.

A Weisshaus-csoport tagjainak jelentős része, a Demény-frakcióhoz hasonlóan, Budapest környéki munkás volt.[60] Weisshaus Aladár 1918-ban kapcsolódott be a munkásmozgalomba, 1919-ben részt vett az illegális párt újjászervezésében, az MSZMP egyik vezetője volt és tagja az illegális párt vezetőségének is. 1926-ban azonban helytelenítette a KMP illegális munkáját, likvidátor nézetei és törekvései miatt kizárták a pártból. Néhány év alatt – 1934–1935-ig – mintegy 200–300 tagú, főleg munkásokból álló félillegális mozgalmat hozott létre. Hívei főleg a szakszervezetekben és a Szociáldemokrata Pártban helyezkedtek el, majd az 1930-as évek elején a Magyar Általános Munkásszövetségbe tömörültek. Az addig jelentéktelen szervezet Weisshausék bekapcsolódása után élénkebb mozgalmi életet kezdett élni, vidéken is megpróbált híveket szerezni. Az Általános Munkásszövetség 1934. június 2-án új vezetőséget választott. Ennek során a vezetés Weisshausék kezébe került. A szövetség lapja, az „Új Szó" is az ő orgánumuk lett.

Az Általános Munkásszövetség egy új népmozgalom kibontakoztatását hirdette, a Duna-medence népeinek „forradalmasítását", a kormány megbuktatását, munkás-paraszt kormány létrehozását. Síkraszállt a nagybirtokok felszámolása, a gyárak kisajátítása, a bankok államosítása mellett. Ugyanakkor támadta a Szociáldemokrata Pártot, a Szovjetuniót, a III. Internacionálét és a KMP-t is.

Az Általános Munkásszövetség és az „Új Szó" zavart és dezorientációt okozott a mozgalomban. Minthogy azonban bizonyos baloldali, rendszerellenes propagandát is folytatott, a csendőrnyomozó központ ezt is fel akarta számolni.

A Viharsarokból Weisshausék felé vezető szálak alkalmas kiindulási pontot jelenthettek egy nagyobb akcióhoz. Ebben az időben azonban – 1936–1937-ben – a pártszervezetek feloszlatása, illetve

[60] Weisshaus Aladár egyik helyettese, Kassai-Schalmayer Ferenc a későbbi években csatlakozott a Nyilaskeresztes Párthoz, s annak egyik vezetője lett. 1944. október 15-e után az ún. Szálasi-kormány minisztere volt. Háborús bűnösként végezték ki.

átszervezése folytán nem nyílt lehetőség nagyobb arányú letartóztatásra. A Weisshaus-csoport pedig nem volt elég jelentős, holott ők valami szenzációs akciót akartak. Ehhez volt szükségük provokációra. A provokátori szerepre Szemenyei Gy. Lászlót találták alkalmasnak.

Szemenyei Orosházán született, kisparaszti családban. 1919 óta részt vett a baloldali földmunkásmozgalmakban. Többször beidézték az orosházi kapitányságra, különböző falvak csendőrőrseire, néhányszor el is ítélték. 1932-ben, büntetésének kitöltése után a szegedi csendőrnyomozó alosztály megnyerte a csendőrség számára besúgónak.[61] Ingatag politikai magatartására vall az is – amit akkor nagyon kevesen tudtak róla –, hogy már 1928-ban tagja, sőt körzeti elnöke lett az akkor szerveződő egyik fasiszta pártnak. 1942-ben pedig csatlakozott a Nyilaskeresztes Párthoz.

Szemenyei Orosházán lakott, ott volt a legszélesebb körű kapcsolata. Baloldali múltja alapján megkezdte a szervezkedést, s néhány embere segítségével kiterjesztette Békéscsabára, Gádorosra, Szentetornyára, Szarvasra és Kunszentmártonra. A Szemenyei indította szervezkedésben sokan jóhiszeműen vettek részt, azt hitték, illegális pártszervezethez tartoznak.

Szemenyei rövid idő alatt kapcsolatba került a KMP-hez tartozó szervezetekkel, a KMP-vel kapcsolatot nem találó kommunista csoportokkal, valamint a Weisshausék befolyásolta csoportosulásokkal. 1937 tavaszán a csendőrség elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. 1937. július 5-re Szemenyei a különböző szervezetek vezetőiből és aktív tagjaiból kommunista konferenciát hívott egybe az Orosházához tartozó Gyopáros-fürdő egyik rozstábláján levő gyümölcsösbe. A különböző kommunista szervezeteket képviselő vezetők közül mintegy 40-en jöttek össze. A konferenciát a csendőrség bekerítette, részvevőit elfogták, megbilincselték, és láncrafűzve bevitték őket Orosházára.[62]

Az ügy országos jellegére való tekintettel a csendőrnyomozó ha-

[61] Gyulai Népbíróság. Nb. 101/1945.

[62] *Keresztes Mihály:* Napnyugtától napkeltéig. 176. old.; PI Archívum. 315. f. 6. cs. és a szegedi ügyészség vádirata.

tóságok nem tudták Szemenyei Gy. Lászlót mentesíteni a vád és az elítélés alól. Hiszen kulcsszereplője volt az illegális szervezkedésnek, és e szerepe miatt őt is le kellett tartóztatni. Amikor Szemenyei a vizsgálóbíró előtt, valamint a tárgyaláson látta, hogy nem mentesül a börtönbüntetés alól, feltárta a hatóságokkal való kapcsolatát.[63] Elmondotta, kik bízták meg e szerep eljátszásával, kik bízták meg, hogy ismételten levelet írjon a Moszkvában tartózkodó Karikás Frigyesnek és Bokányi Dezsőnek, s próbáljon kapcsolatot teremteni más kommunista vezetőkkel is, így Czabán Samuval Beregszászon, Ungvár Mihállyal Kassán. 1936 áprilisában az orosházi szervezet egyik tagját Csehszlovákiába küldte.[64]

A csendőrség nyomozó osztálya a jelentéséhez mellékelt térképen is úgy tüntette fel a szervezkedést, mint amelynek a kiindulópontja Moszkva – Bokányi Dezső és Karikás Frigyes –, s kapcsolata van Budapesttel, Pozsonnyal, Beregszásszal, Kassával. A szervezkedés központja Orosháza, s innen ágaznak szét az illegális szervezkedés szálai Gádorosra, onnan Szarvasra, Mezőtúrra, Szentetornyára, Békéscsabára, Dobozra és Nagyszénásra. A csendőrnyomozó központ irányításával a szegedi csendőrkerület 200 oldalas tényvázlatot készített, amelyben kiemelte: „bőséges tárgyi bizonyítékkal is alátámasztottan is kitűnik, hogy az orosházi kommunista szervezkedés vezetősége nemcsak különböző budapesti kommunista frakcióval, hanem moszkvai és különböző csehszlovák kommunista funkcionáriussal is keresett és talált összeköttetést."[65] Felhasználták azt, hogy Szemenyei egy korábbi letartóztatása során a Csillagbörtönben többször tárgyalt Karikás Frigyessel és más kommunista vezetőkkel egy legális parasztújság kiadásáról a Viharsarokban. Szemenyei erre utalt a Moszkvában írt levelekben, erről szólt budapesti kapcsolatának is, s ebben az ügyben küldött „futárt" Kassára és Beregszászra. A parasztújság kiadásának ürügyén teremtett összeköttе-

[63] Ugyanott, 174. old.

[64] PI Archívum. 316. f. 6. cs. Csendőrség nyomozóosztály-parancsnoksága. 7912 sz. B. k. t. 1937.

[65] PI Archívum. 315. f. 6. cs. A csendőrség központi nyomozó parancsnokságának 1937. július hó 23-án készült jelentéséből.

tést Szemenyei először levél útján, majd személyesen is 1935 novemberében Weisshaus Aladárral és e frakció más vezetőivel. A megbeszélések a parasztújság költségeinek előteremtésére és a lap irányvonalára vonatkoztak. Szemenyei több ízben Budapesten járt, beszámolt Weisshausnak az orosházi és környéki kommunista szervezkedés hálózatáról. Weisshausék pénzt adtak a lap létrehozására és a szervezkedés folytatására. Fontosnak tartották az Orosháza környéki, valamint a viharsarki mozgalmat. Azt gondolták, majd saját befolyásuk alá vonják a szervezeteket. Több vezetőt leküldtek Orosházára, akik ott előadásokat, szemináriumokat, megbeszéléseket tartottak.[66]

Az 1937 július elején kezdődött, négy héten át tartó nyílt nyomozás során több mint kétszázötven, túlnyomó többségében szegényparasztot, kubikost, földmunkást, kisiparost tartóztattak le, közülük százharmincegy ellen emeltek vádat. Mind a százharmincegy vád alá helyezettet elítélték, még Weisshaus Aladárt és frakciójának vezetőit is.[67]

A veszteségek ellenére a nyomozó hatóságoknak ez a provokációja csak részben sikerült. A mozgalom vezetői ugyanis már gyanakodtak Szemenyeire. Az orosháziak közül néhányan megtudták a csendőrséggel való kapcsolatát. Németh András földmunkás egyik este meglátta, amint az egyik csendőr alhadnagy lakására ment. Megfigyelte, hogy Szemenyei körülbelül másfél órát töltött a csendőr alhadnagy lakásán. A látottakat azonnal jelentette Keresztes Mihálynak, a viharsarki Szociáldemokrata Párt kerületi titkárának. Sem ő, sem a kerületi titkárság nem akarta elhinni, hogy Szemenyei a csendőrség besúgója, de óvatosabbak lettek vele szemben.[68]

Minthogy Szemenyei a bíróság előtt, félve a börtönbüntetéstől, visszavonta vallomását, és feltárta a csendőrséggel, illetve az orosházi rendőrkapitánysággal való kapcsolatát, nyilvánvalóvá lett, hogy az egész ügy mögött provokáció húzódik. Meghiúsult a csend-

[66] Ugyanott.
[67] PI Archívum. 631. f. 27887/1937. k. ü. sz. Szegedi Kir. Ügyészség vádirata.
[68] *Keresztes Mihály:* Napnyugtától napkeltéig. 167. old.

őrségnek az az elképzelése, hogy nagyarányú ügyet produkáljanak és Szemenyein keresztül eljussanak a KMP külföldi vezetőihez, hogy kompromittálják a budapesti szovjet követséget, és mindezt felhasználják a viharsarki Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek felszámolására. Lelepleződött a provokáció további célja is: a Darányi-kormány a Szociáldemokrata Pártot és a szakszervezeteket félillegális helyzetbe akarta szorítani.

A Viharsarok környékén máskor is alkalmazták a provokáció módszerét. A rendőrség és csendőrség nyomozó munkáját a korábbi években is kisebb-nagyobb provokációk tarkították.

A „Népszava" 1931. november 18-i számában felhívta olvasói figyelmét egy Akáczos András nevű ember üzelmeire, aki olyan javaslattal keresi Orosháza, Szeged, Békéscsaba szociáldemokrata pártszervezeteinek a vezetőit, különösen a tanyák forradalmi érzelmű parasztvezetőit, hogy egy nagyarányú parasztmegmozdulást szervezzenek a szegedi vásár alkalmával. Azt állította, hogy e parasztmegmozdulás során Délvidékről, Garbai Sándor megbízásából, mintegy tízezres felfegyverzett forradalmi tömeg törne be Magyarországra és segítené elő a forradalom kirobbanását. A „Népszava" óva intett mindenkit, hogy szóba álljon ezzel az emberrel, de Akáczos nem hagyta abba „forradalmi tevékenységét". A „Népszava" cikkeire a politikai rendőrség is felfigyelt. Azt gyanították, hogy valamelyik radikális kommunista agrárproletár szervező munkájáról van szó, s nyomozni kezdtek utána. Ugyanebben az időben a Viharsarokban, Dél-Magyarországon szervezkedő Dénes-féle parasztpárt vezetőit, magát Dénes Istvánt is felkereste egy Rozványi Imre nevű ember, aki hasonló gondolatokat vetett fel. A rendőrség a nyomozás során megállapította, hogy Akáczos András azonos Rozványi Imrével. De a nyomozásból az is kiderült, hogy Akáczos, illetve Rozványi a szegedi csendőrkerület megbízásából járta a Viharsarok falvait, tanyáit.[69]

Hasonlóan fiaskóval végződött az alábbi eset: az érsekvadkerti csendőrőrs parancsnoka 1936-ban megbízta egyik bizalmi emberét, hogy minden szombaton jelenjen meg abban a vendéglőben, amely-

[69] BM Irattár. 143–46. res. pol. 1932. febr. 21. Budapesti Főkapitányság.

be a földmunkások, kubikusok, de főleg építőmunkások járnak, igyon néhány deci bort, és kezdje el énekelni az Internacionálét. Így akarta megtudni, hogy kik rokonszenveznek a kommunizmussal. Embere szorgalmasan el is járt szombatonként a kocsmába, és néhány deci bor után rá-rázendített az Internacionáléra. Először csak néhányan követték, majd a többség is vele énekelt. Ez így ment heteken át, míg egy napon a főszolgabíró tudomására jutott, hogy a kocsmában minden szombaton az egész vendéglő közönsége az Internacionálét énekli. Megállapította, hogy ki a kezdeményező, s letartóztatta. Az őrsparancsnoknak alig sikerült kimentenie emberét, akit bíróság elé állítottak. Különböző bírósági fórumok többször is foglalkoztak az üggyel, az őrsparancsnok pedig kénytelen volt minden alkalommal tanúskodni, hogy ő bízta meg a vádlottat az Internacionálé éneklésével. A II. fokú bíróság a csendőrparancsnokot is megintette ezért a nem jól sikerült akciójáért.[70]

1937-ben Nemes István, volt vöröskatona kommunista csoportot szervezett Heves községben. Vásároltak egy rádiókészüléket, amelyen hétfőnként a Brainer-féle vendéglőben a moszkvai rádió magyar adásait hallgatták. Figyelőket állítottak az utcára, hogy az esetleg arra járó csendőrőrjárat feltűnését jelentsék. Könyveket olvastak közösen, majd egy idő után elhatározták, hogy felveszik a kapcsolatot a Kommunista Párttal. Ekkor a Heves megyei őrs már tudott a csoport létéről, és jelentette is azt a csendőrkerületnek, az tovább a csendőrnyomozó központnak, ahol megindult a nyomozás. Először csak figyelték őket. A csendőrnyomozó központ azt akarta megtudni, van-e valami kapcsolatuk a Kommunista Párttal. Pár hónap alatt megállapították, hogy nincs. Azt gondolták, az önmagában nem elég „jó fogás", ha néhány falusi ember összeáll Moszkvát hallgatni. Érdekesebbé vált az ügy akkor, amikor tudomásukra jutott, hogy fel akarják venni a kapcsolatot a KMP-vel. Ekkor ők is bekapcsolódtak saját elképzeléseikkel és apparátusukkal.

Egy napon feltűnt Heves községben egy képárus, aki könyveket is árult. Rövidesen megismerkedett Nemessel és a többiekkel. Ki-

[70] B. VII. 10802/1937. 10. sz. Budapesti kir. ítélőtábla mint büntetőbíróság.

derült, hogy tulajdonképpen egy nézeten vannak. A képárus nagy titokban elmondta Nemesnek, hogy ő valójában egyike a KMP vidéki szervezőinek, bár – mint mondotta – az utóbbi időben elvesztette kapcsolatát a központtal. Nemes örömmel számolt be társainak arról, hogy úgy látszik, sikerül kapcsolatot teremteniük a KMP központjával. Most már a képárus közbelépésével és tanácsára írták meg a levelet, és együtt állapodtak meg abban, hogy ki vigye el a levelet Csehszlovákiába, ahol felveheti a kapcsolatot a párt vezetőivel. Miután megírták a levelet, és útnak indították társukat, a képügynök eltűnt a faluból. Nemest és a többieket pedig kommunista szervezkedés miatt letartóztatták. A bíróság most már olyan bizonyítékkal rendelkezett, hogy a csoport kereste a kapcsolatot a KMP-vel, és futárt küldött Csehszlovákiába.[71]

A kommunista pártok illegális harcainak tapasztalatai bizonyítják: szükség van a pártszervezetek központi irányítására, hogy az alapszervezetek egységes program és politika alapján működjenek. Ennek megvalósítása azonban a Horthy-rendszer 25 éve alatt igen nagyfokú szervezeti rugalmasságot, hajlékonyságot igényelt. A legfontosabb természetesen a stratégiai célkitűzés, a helyes politikai irány s annak megismertetése, elfogadtatása, propagálása volt, valamint, hogy a Kommunista Párt bizottságai, szervezetei alapjában véve egy síkon dolgozzanak. De a Kommunista Párt illegális tapasztalatai azt bizonyítják, s ezt megerősítik a második világháború alatt működő különböző irányzatú ellenállási mozgalmak tapasztalatai is, hogy a bizottságok és szervezetek összekapcsolása nem feltétlenül szükséges. Hatékonyabb a szervezési politika olyan formája és módszere, amely minél inkább megnehezíti a szervezetek felszámolását.

Eredményes védekezése volt a pártnak az ún. kettős illegalitás. 1936–1942 között jó konspirációs alapon alkották a pártot, a sejtek pedig egy viszonylag kiterjedt, forradalmi munkásmozgalom mélyén dolgoztak. Még a kommunisták jelentős része sem tudta, hogy hol húzódnak a párt szervezetei. „Ilyenformán a párt 1936–1942-ig valójában kettős illegalitásban élt, azzal a szigorú konspirációs utasí-

[71] Budapesti kir. büntető törvényszék. XIV. 5262/1937. 15. sz.

tással, hogy a párt létéről és munkájáról a szimpatizánsoknak sem szabad sejteniük semmit. Ugyanezen idő alatt a párt saját impresszummal illegális sajtóterméket Magyarországon nem adott ki."[72]

Ez a kettős illegalitás feltétlenül helyes és eredményes volt, nagymértékben megnehezítette a nyomozó szervek munkáját. A kettős illegalitás viszonyai között a pártszervezetek három ágon épültek ki oly módon, hogy mindegyik külön-külön központtal rendelkezett, de ezeket a központokat nem az országon belül, hanem a Prágában, majd Párizsban működő KMP Külföldi Bizottsága kötötte össze. Így is voltak letartóztatások, amelyek súlyosan érintették a pártot, de ez volt az a korszak, amikor a párt fő erőit nem tudták szétverni, mert nem találták.

A szervezeti hajlékonyságban egy lépéssel továbbment a Békepárt, amely kifejezetten biztatta a rokonszenvezőket, „hogy öntevékenyen alakítsanak helyi Békepárt-bizottságokat vagy békebizottságokat, és hajtsanak végre különböző feladatokat. Mint később kitűnt, e felhívásnak elsősorban falun sok helyen eleget tettek az általunk agitációs anyaggal (röpiratokkal) rendszeresen ellátott elvtársak körül szervezkedő földmunkások és parasztok. 1944-ben a börtönökben találkoztak elvtársaink olyan falusi dolgozókkal, akiket a Békepárt helyi szervezetének létrehozása miatt tartóztatott le a csendőrség. Ezt a szervezést ők öntevékenyen, a központtól függetlenül, csupán az írásos agitációs anyag felhívása nyomán végezték."[73]

A Békepárt szervezési elve alapjában véve megegyezett a Kommunista Párt szervezési elvével, de lehetővé tette a központtal összse nem kapcsolt bizottságok és csoportok létrejöttét. Ezt nagyarányú propagandamunkával elő is segítette a Békepárt Központi Bizottsága, amely kifejezetten felszólította, támogatta a vele egyetértőket

[72] *Kádár János:* A Kommunisták Magyarországi Pártja feloszlatása körülményeinek és a Békepárt munkájának néhány kérdéséről (1943 június–1944 szeptember). Párttörténeti Közlemények, 1956. 3. sz. 21. old.

[73] Ugyanott, 25. old.

ilyen szervezetek létrehozására, sőt igyekezett újsággal, röpirattal, sajtóval ellátni őket s tevékenységüket befolyásolni, irányítani, segíteni anélkül, hogy velük szervezetileg kapcsolatban lett volna. A hatóságok nem egy békepárti bizottságot letartóztattak, de tovább nem jutottak, mert bármit csináltak is az elfogott békepártiakkal, tőlük tényleges adatokat felsőbb kapcsolatokra, központi irányítókra nem tudtak szerezni, s így a nyomozás megakadt.

NÉZETELTÉRÉSEK A RENDŐRSÉG, A CSENDŐRSÉG ÉS A VKF 2. KÖZÖTT

HATÁSKÖRI VISZÁLYOK

Az uralkodó osztály e három intézményének lényegében azonos volt a feladata: a hatalom védelme és fenntartása. Bizonyos felfogásbeli különbségek azonban kezdettől fogva fennállottak közöttük, s az egész korszakon végighúzódtak. Ezek az ellentétek, amelyek eleinte hatásköri villongásokban jutottak felszínre, a második világháború előtti években és a háború alatt kiéleződtek, és egyre inkább politikai színezetet öltöttek.

A belügyminiszter 1930. január 21-én kiadott 60 374. számú körrendeletében szabályozni akarta a „m. kir. rendőrség és a m. kir. csendőrség területi és szolgálati viszonyát".

A rendelet első pontja kimondja: „A m. kir. rendőrségnek és a m. kir. csendőrségnek azok a szervei, amelyek egymással közelebbi szolgálati viszonyban nem állnak, a bűnügyi nyomozásokat a saját területükön külön-külön és egymástól függetlenül teljesítik."

A negyedik pont szerint viszont: „a belügyminiszternek jogában áll esetről esetre elrendelni vagy engedélyezni, hogy a m. kir. rendőrség, illetőleg a csendőrség egyénei egyes bűncselekményeket az ország egész területén nyomozhassanak. A belügyminiszter rendelete vagy engedélye alapján kirendelt csendőrségi vagy rendőrségi egyének működési területük tekintetében nincsenek korlátozva, s az idegen rendőrhatóságoknál való jelentkezés alól is fel vannak mentve, de az illetékes elöljáró csendőrtiszti parancsnokság, illetőleg az illetékes m. kir. rendőrhatóság őket írásbeli nyílt rendelettel köteles

ellátni, amelyben – esetleg a szolgálati feladat megjelölése nélkül – kifejezetten fel kell tüntetni, hogy a kirendelés a belügyminiszter rendelete, illetve engedélye alapján történt."

A rendelet érdemi végrehajtását az állandó területi villongások akadályozták. A belügyminiszterhez és a minisztérium VII. B osztályához rendszeresen érkeztek bejelentések, amelyekben meglehetősen kicsinyes módon kifogásolták „az államrendőrségi detektívek működését csendőrségi területen".

Az ilyen áskálódásokra jó példa a gödöllői csendőrőrs jelentése. Eszerint „dr. Hetényi főkapitány-helyettes állítólagos kezdeményezésével az állami rendőrség detektívjei Perbálon vadorzók ellen akarnak nyomozni, vagy már ezt meg is kezdték". (Ugyanis „a kormányzó úr őfőméltósága bizalmas értesülések szerint ez idő tájt Perbálon vadászott".)

A jelentést író kerületi parancsnok szerint „Perbálon, de az osztály egész területén eddig semmi olyan esemény elő nem fordult, amely az állami rendőrség detektívjeinek beavatkozását a legtávolabbról is indokolttá tenné, miért is az osztályparancsnokság intézkedést kér az illetéktelen és indokolatlan rendőri beavatkozások ellen".[1]

Ugyancsak a csendőrség jelentése szerint Tokajban egy szüreti nap alkalmával, amikor mintegy tízezer idegen látogatott el a községbe, nagy számban jelentek meg budapesti, miskolci, nyíregyházi és debreceni zsebtolvajok. Közülük 19-et letartóztattak, de a csendőrség véleménye szerint nagyobb eredményt értek volna el, ha a budapesti főkapitányság, valamint más városok detektívjei nem zavarják a csendőrnyomozók munkáját.[2]

Ilyen és ehhez hasonló esetekben kérik a belügyminiszter intézkedését, hogy tegye kötelezővé az 1930-as belügyminiszteri körrendelet betartását.

A csendőrség és a rendőrség közötti testületi ellentétek tipikus példája az alábbi eset. 1932 novemberében Körmenden budapesti és szombathelyi csendőrnyomozók kommunista párttagokat tartóz-

[1] BM Irattár. 1933. máj. 10. res. 1572. VII. B oszt.

[2] BM Irattár. 250. Kt/1933. Államrendőrségi detektívek működése csendőrségi területen.

tattak le, anélkül, hogy a szombathelyi kapitányságot értesítették volna arról, hogy le akarják leplezni a szervezkedést. Így a kapitányság csak később szerzett tudomást az esetről, miután a helyi újság is közölte. A szombathelyi rendőrkapitányság helytelenítette a csendőrség eljárását, mert ők – mint panaszos levelükben írták – „a budapesti politikai osztály tudtával tartották kézben az ügyet", s az időt nem tartották még alkalmasnak a beavatkozásra. Szemrehányón jegyzik meg, hogy ha már a csendőrség mindenáron be akart avatkozni, akkor értesíteniük kellett volna őket, már csak azért is, mert a nyomozáshoz szükséges adatokat a kapitányság szolgáltatta a csendőrségnek. Bár a felderítést „közösen végezték", a leleplezést a csendőrség a kapitányság kikapcsolásával végezte, s csak utólag szólította fel a kapitányságot „a további munkában való részvételre". Ezért céltalannak tartják az ügybe való bekapcsolódást, annál is inkább, mert nincs elég elfogadható bizonyíték a letartóztatottak ellen. Szerintük a csendőrség elrontotta az ügyet, amelyet a szombathelyi kapitányság már tavasz óta készített elő.

A jelentést Hetényi Imre közvetlenül a belügyminiszterhez terjesztette fel.[3]

Ezt követően a szombathelyi kerületi csendőrség parancsnoka, hivatkozva az 1933. február 13-án kelt 45182/7.C. számú újabb belügyminiszteri rendeletre, ismételten felhívta a csendőrőrsök nyomozó alosztályainak a figyelmét, hogy a rendőrség területén folyó nyomozás esetén írásban és szóban tájékoztassák az illetékes rendőri vezetőket. Megállapítja: „a rendőrséggel való jó viszony ápolását mozdította volna elő az, ha a nyomozást irányító tiszt egy-két alkalommal a tájékoztatást személyesen is megtette volna". Majd elrendeli: „a nyomozó alakulat tisztjei be kell hogy bizonyítsák, hogy ezen a téren is tapintatos és körültekintő eljárásukkal kifogástalanul megállják a helyüket".[4]

Közbevetőleg megjegyezzük, a rendőrség a különböző nézetel-

[3] Szombathelyi rendőrkapitányság jelentése 1932. november 5-én. Oroszlányi rendőrfőtanácsos és Nagy Sándor rendőrtanácsos. BM Irattár.

[4] Dr. vitéz Darvasi s. k. őrnagy nyomozóosztály-parancsnok parancsából. 1932. június hó 30. BM Irattár.

térések ellenére, együttműködött a csendőrséggel a KMP szervezeteinek felkutatása érdekében. Például az 1930–1935 között lefolytatott nagyarányú nyomozásokban a szolnoki, a szegedi, a győri, a székesfehérvári, a pécsi, a kaposvári és a szombathelyi rendőrkapitányság működött együtt.[5]

A fent idézett esetek és sok más incidens azt igazolta, hogy „a két szerv közötti közbiztonsági szolgálati viszony még mindig nincsen megnyugtatóan szabályozva" – állapította meg a belügyminiszter.[6]

A sok parancs, miniszteri rendelet ellenére még hivatalos közleményben is a következőket olvashatjuk: „Feltűnés nélküli puhatolásokat, megfigyeléseket, amelyek során a gyanúsítottakkal szemben nem kell fellépni, a csendőrség, elsősorban a nyomozó alosztályok, a rendőrség területén is önállóan, tehát az államrendőrségi hatóságok bevonása nélkül foganatosíthat, s ugyanezt teheti a rendőrség is a csendőrség működési területén."[7]

Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy a csendőrnyomozók Budapesten és a vidéki városokban is nyomoztak, hiába tiltotta meg ezt nemegyszer Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter.

ELTÉRŐ MÓDSZERREL

A csendőrség és a VKF 2. vezetői, tisztjei a magyar uralkodó osztály legreakciósabb rétegéhez tartoztak. Nemcsak egyszerűen az ellenforradalmi, reakciós rezsim hívei voltak, hanem az általuk irányított intézmények részt vettek az ellenforradalmi rendszer fasiszta diktatúrájának erősítésében.

A harmincas évek elején létrejött új nagy nyomozó apparátus,

[5] Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. IV. köt. Szikra 1955.

[6] BM Irattár. 13 225. res. VI.–b.

[7] A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve. M. kir. csendőrség számára. Budapest 1939. 1102. old.

a csendőrnyomozó kozpont erőteljesebb, brutálisabb módszert követelt a fókapitányság politikai nyomozó csoportjától.

A csendórnyomozó kozpont vezetői, hasonloan a VKF 2. vezetőihez, meg voltak győződve arról, hogy a Szociáldemokrata Pártnak, a szakszervezeteknek, a Kisgazdapártnak, a népies mozgalomnak, a polgári demokratikus pártoknak és más viszonylag haladó társadalmi egyesuleteknek káros, destruktív szerepuk van, ezért fontos céljuknak tekintették ezek maradéktalan felszámolását.

Miután a csendőrség nyomozó kozpontot és keruleti székhelyeken nyomozó alosztályokat szervezett, megindult a csendórség nyomozó osztálya és a budapesti fokapitányság politikai osztálya kozott az ellenségeskedés. Ez még azután is tartott, amikor Hetényi és Hajnácskőy már elkerultek beosztásukból. Az ellenségeskedések egyik kiindulópontja az volt, hogy Hajnácskőy csendőrnyomozókat kuldott a Szociáldemokrata Pártba és a szakszervezetbe, utasítva őket: iratkozzanak be, és mint tagok kísérjek figyelemmel a párt- és szakszervezeti életet. A nyomozok által szolgaltatott adatok az esetek jelentős részében ellentétben állottak a politikai osztály jelentéseivel. Igen sokszor a csendóri jelentések ott is kommunista szervezkedést állapítottak meg, ahol engedélyezett ismeretterjesztő előadásról volt szó.[8]

Jellemző módon bizonyítja a két testulet kozotti ellentétet a következő eset is.

A csendőrnyomozó kozpont torzsalosztálya 1937-ben nyomozni kezdett a Pest kornyéki, erzsébeti, kispesti, csepeli ropiratterjesztő kommunista csoportok ugyében. A nyomozás során 1938-ban eljutottak a csoportok kozponti irányító testületéhez, amelynek a vezetője Demény Pál volt.[9] A csendőrnyomozó központ a szervezet felgongyólításének székhelyéul a csepeli csendőrlaktanyát jelolte ki.

[8] Budapesti Népbíróság Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzókonyv.

[9] Demény Pál 1919 és 1921 kozott a KIMSZ egyik vezetoje volt, de később fokozatosan eltávolodott a KMP-tol, a harmincas években pedig partellenes csoportot szervezett. „A deményisták Budapest kulonbozo keruleteiben tevékenykedtek, így a VI keruleti ifjusági csoportban és a Szocialdemokrata Partban is. De Csepelen, Erzsébeten, Óbudan es más keruletekben is folytattak tevékenységet a harmincas évek kozepén" (A Terézvaros munkasmozgalma. Magyar Szocialista Munkáspárt VI. keruleti Bizottságanak kiadasa. 175. old.)

Letartóztatták Demény Pált is, aki jelentkezett Hajnácskőy Lászlónál, a nyomozás vezetőjénél, és elmondotta, hogy Hain Péternek tudomása volt az általuk terjesztett ropcédulákról. Hajnácskőy érdeklődött Hain Péternél, aki igazolta, hogy Demény Pál a röpcédulákról jelentést tett, de a szervezkedésről hallgatott. Ezek után a VKF 2. def osztályának a vezetője, Kuthy László ezredes és Hajnácskőy László részletesen tájékoztatták a belügyminisztert az általuk felderített kommunista szervezkedésről, s egyben bepanaszolták a politikai rendőrség legfőbb vezetőit módszereik miatt.

A két testület közötti ellenszenv nem mindennapi módon fejeződött ki a Demény-ügy kapcsán. Demény a bíróság előtt a többi között elmondotta: „1938. szeptember 27-én vagy 28-án Barbuch János vádlottól kaptam a röpcédulákból, és ezeket a röpcédulákat elvittem a rendőrség politikai osztályára és átadtam Hain Péter detektívfőfelügyelőnek, és közöltem vele azt, amit Barbuch Jánostól hallottam, hogy ezekből a röpcédulákból Barbuch János az óbudai munkásegylettől többet kapott."[10]

Majd a tárgyalás folyamán a bíró kérdésére még egyszer megismételte a röpcédulákról mondottakat: „Nekem Barbuch adott át ebből három darabot, és azt másnap Hain főfelügyelőnek átadtam, aki ugyanakkor megbízott, hogy érdeklődjem milyen a munkásság hangulata a háború kérdésével kapcsolatosan."[11]

A tárgyaláson Demény Pál védője Hain Péter tanúként való kihallgatását kérte. „Dr. Wagner György ügyvéd – olvashatjuk a jegyzőkönyvben – kéri Hain Péter detektív-főfelügyelő tanúkénti kihallgatását arra, hogy Demény Pál vádlott 1938. szeptember 18-i kirándulását a rendőrségnek bejelentette, és arra engedélyt kapott, továbbá három röplapot még a nyomozás megindulása előtt a forrás megjelölésével a rendőrségnek beszolgáltatott."[12]

[10] PI Archívum. 614. f. Bgy. VI. 12046/1938/18. sz. Jegyzőkonyv. Készult az állam és társadalmi rend eroszakos felforgatására irányuló buntett és sajtórendőri vétség miatt Demény Pál és 13 társa ellen indított búnugyben, a budapesti kir. buntető torvényszéknél, mint az 1938. XVI. tc.-kel alakított kulonbíróságnál. 1938. december 5. Jegyzokonyv 6. old.

[11] Ugyanott, 7. old.

[12] Ugyanott, 28. old.

Demény még a tárgyalás előtt beadványban[13] kérte Hain Péternek tanúként és szakértőként való kirendelését és meghallgatását. Ez ama ritka esetek egyike, amikor a mozgalomban jelentős szerepet játszott személy a rendőrség vezetőjét kérte mentőtanúnak és szakértőnek.

A törvényszék a következő figyelemre méltó és érdekes indokkal utasította el Demény Pálnak és védőjének az érvelését: „A védelem a főtárgyaláson a bizonyítás kiegészítését kérte. Mégpedig Demény Pál vádlott védője írásszakértő és műszaki szakértő meghallgatását arra, hogy a vádbeli röpcédulákat nem Demény Pál vádlott írta és nem is lehetett azokat úgy előállítani, ahogyan a nyomozati vallomásban le van írva. Indítványozta ezenfelül Hain Péter detektívfőfelügyelő kihallgatását arra, hogy Demény Pál vádlott az 1938. évi szeptember hó 18-iki kirándulást a rendőrségnek bejelentette és arra engedélyt kapott, továbbá, hogy három röplapot még a nyomozás megindulása előtt a forrás megjelölésével a rendőrségnek beszolgáltatott. Szabó Károly, a vádlott fentebb megnevezett társainak védője pedig csatlakozott ehhez az indítványhoz, s indítványozta Hain Péter kihallgatását arra is, hogy ő utasította Demény

[13] Íme a beadvány szövege: „Tekintetes kir. büntető törvényszék! Az ellenem Bgy. VI. 12046/1938. szám alatt folyó bűnügyben már igazolt védőm útján tisztelettel kérem: méltóztassék annak bizonyítására, hogy én a vádbeli hármashatárhegyi kirándulás megszervezésére a rendőrség politikai osztályától előzetes engedélyt kértem, illetve hogy ezt a kirándulást előzetesen bejelentettem: Hain Péter detektív-főfelügyelő tanúkénti kihallgatását elrendelni és őt a december 15-i főtárgyalásra tanúként megidézni. Címe: m. kir. államrendőrség, politikai nyomozó főcsoport.

Továbbá annak bizonyítására, hogy közvetlenül ezt követően a forrás megjelölésével beszolgáltattam a hozzám juttatott három darab röpiratot, és ígéretet tettem, hogy annak eredete után kutatni fogok.

Végül annak a körülménynek az igazolására is kérem Hain főfelügyelő tanúkénti kihallgatását, hogy a politikai osztály tudomással bír arról, hogy én már hosszú évek óta semmiféle tiltott mozgalomban vagy szervezkedésben részt nem veszek.

Tisztelettel
Demény Pál"

(Budapesti kir. büntető törvényszék. Kérvénye Demény Pál vádlottnak képv. ifj. dr. Wagner György ügyvéd, szakértők kirendelése iránt. Bgy. VI. 12046/1938. számhoz.)

Pált a munkásságnak a háború kérdéseivel kapcsolatos hangulata kipuhatolására.

A m. kir. Kúria azonban szintén nem látta indokoltnak a bizonyításnak ilyen irányú kiegészítését. Mert az ügy eldöntésére nincsen befolyással az, hogy Demény Pál vádlott valóban úgy készítette-e a röpiratokat, mint a nyomozás során vallotta, vagy más módon. Továbbá, mert az összejövetelnek előzetes bejelentése nem zárja ki az összejövetelen a büntető törvényekbe ütköző bűncselekményeknek elkövetését. A röplapokat pedig Demény Pál vádlott kiállításuk után nyomban terjesztette, mellékes körülmény tehát, hogy utóbb azokból három darabot a rendőrségnek állítólag bemutatott, de épp oly lényegtelen mozzanat az is, hogy Demény Pálnak volt-e a rendőrségtől utasítása a munkásság hangulatának kipuhatolására."[14]

Talán még annyit érdemes az ügyhöz hozzáfűzni, hogy Demény Pál, miután elsőfokon elítélték, a büntető törvényszéktől kérte az 1. fokú ítélet megsemmisítését. Beadványában azt írta, hogy a bíróság figyelmen kívül hagyta „a Belügyminisztérium nyomozó osztályánál felvett jegyzőkönyveket", továbbá, hogy „a vádbeli röpirat szövege nem is az én kézírásom". Nem vették figyelembe, írta, hogy a csendőrnyomozók súlyosan bántalmazták őt és letartóztatott társait, akik kénytelenek voltak vallomást tenni, amelyet később visszavontak. A semmisségi panaszban ismételten kéri: „méltóztassék az írásszakértői bizonyítást, valamint műszaki szakértői bizonyítást elrendelni. Ugyancsak kérem Hain Péter tanúkénti kihallgatását elrendelni."[15]

A különböző okiratokból, a csendőrségi jelentésekből, a vallomásokból és a törvényszéki bíróság ítéletéből nyilvánvaló, hogy a politikai rendőrség, maga Schweinitzer szemet hunyt, és elnézte Demény Pálnak azt a törekvését, hogy külön, önálló szervezetet hozzon létre. Nyilván azzal a meggondolással, hogy a Kommunista Párt belső bomlasztásával ellensúlyozza a KMP politikájának érvényesülését és térhódítását. A Demény-féle szervezet tagjai között

[14] Ugyanott. B. I. 629/1939. sz.
[15] Ugyanott.

nem kevesen voltak, akik azt hitték, hogy a Kommunista Párthoz csatlakoztak. Holott e szervezet tevékenysége zavart és megosztottságot okozott a kommunista mozgalomban. Politikailag és szervezetileg is keresztezte a KMP illegális munkáját és legális befolyását. Bár ugyanakkor e szervezet elősegítette, hogy a munkások és ifjúmunkások egyes csoportjai, különösen a Pest környéki üzemekben eljussanak a kommunista osztályharcos meggyőződéshez. A szervezet léte tehát erősen ellentmondásos volt.

Hajnácskőy, a VKF 2. K alcsoportjának vezetője és a csendőrnyomozó központ vezetői veszélyes, káros, meg nem engedhető játéknak tekintették a politikai rendőrség eljárását. Szerintük a politikai rendőrség rossz módszere, liberális elképzelései lehetővé tették a kommunista eszmék terjesztését. Ezért panaszolták be a belügyminiszternél a politikai rendőrséget, elsősorban Schweinitzer Józsefet.

Miután Schweinitzer és Hain kellemetlen helyzetbe kerültek, nem jelentek meg a bírósági tárgyaláson, hogy mentő tanúként vallomást tegyenek. Az egész ügy igen jellemző egyfelől a csendőrség és a VKF 2., másfelől a politikai rendőrség közötti ellentétek szempontjából.

A politikai osztály 1943. július 12-i jelentéséből kiderül, hogy a csendőrnyomozók a kistarcsai internáló táborban lelepleztek egy kommunista szervezkedést. Az erről szóló csendőrségi jelentés szerint „a kistarcsai internáló táborban levő kommunista szervezkedés kibontakozásához és hosszú ideig való fennállásához hozzájárult a felügyeleti és ellenőrzési kötelességmulasztás a rendőri közegek részéről".

Az internáló táborok rendőrtisztek parancsnoksága alá tartoztak, az őrséget is rendőrök látták el, sőt a parancsnokságok mellett elhárító tisztek is dolgoztak. Viszont a táborok környékén a csendőrség működött, és nyomozó apparátusával gyakran behatolt a táborokba is. Például a kistarcsai kommunista szervezkedés leleplezésére a csendőrség a VKF 2.-től kapott engedélyt, tehát nyomozott egy rendőri fennhatóság alatt álló „intézményben". A letartóztatottakat Ungvárra szállították, ahol a kassai 8/1-es csendőrnyomozó alosztály folytatta le a nyomozást 1943 januárjában. A detektívje-

lentés rámutat arra, hogy a táborban folyó szervezkedésről a táborparancsnokság már 1942 nyarán értesült, s ennek megfelelően intézkedett is; 1942 októberében kérésére a rendőrség mátyásföldi kapitányságától külön detektívet vezényeltek a táborba. A detektívnek 1942 decemberében már annyi adat volt a kezében, hogy utasítást kért az eljárás megindítására, jelentését fel is terjesztették az államvédelmi központhoz.

Mielőtt azonban a felhatalmazást megkapták volna, 1943 január első napjaiban megjelentek Kistarcsán a kassai csendőrnyomozó kerületi központ emberei, és felgöngyölítették a szervezkedést. Ennek pedig az a magyarázata, hogy 1942 végén Kárpátalján felszámoltak egy kommunista szervezkedést, amelynek szálai Kistarcsára vezettek.

A KÉT KONCEPCIÓ

A VKF 2. csendőrnyomozó központ és a politikai rendőrség vezetői közötti nézeteltérések még inkább kiéleződtek, amikor a magyar uralkodó osztályok prominens képviselői a második világháború folyamán megkezdték akcióikat a kiugrás érdekében. Ezekben az években a magyar uralkodó osztályokon belül két koncepció került szembe egymással. Az egyik a német fasizmussal való teljes együttműködést, belpolitikai síkon a hitlerizmus teljes kiszolgálását és a hitleri fasizmushoz hasonló politikai viszonyok kialakítását célozta. A másik koncepció – bár már a második világháború előtt jelentkezett – a második világháború éveiben erősödött meg, amikor nyilvánvaló lett a német fasizmus veresége. E taktika alapja a horthysta diktatúra, tehát a magyar fasizmus átmentése volt, látszólag demokratikus átalakításokkal, az angolszászok segítségével.

A két elgondolásnak megvoltak a maga következményei a belpolitikai életben. A burzsoázia szélsőséges, a német fasizmussal minden tekintetben együttműködő csoportjai a KMP elleni harcot úgy akarták folytatni, hogy a Szociáldemokrata Pártot és a szak-

szervezeteket is felszámolják, noha jól tudták, hogy a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetői nem voltak szovjetbarátok, Nyugat felé orientálódtak.

A kommunista szervezetek szétzúzásában azonban az uralkodó osztályok valamennyi csoportja egyetértett. Ebben a kérdésben a politikai rendőrség a legteljesebb mértékben együttműködött a VKF 2.-vel és a csendőrnyomozó központtal. A párt elleni 1940–1944 közötti nagyarányú nyílt nyomozásokat a csendőrség és a VKF 2. az államvédelmi központ vezetésével végezték, de a politikai rendőrség minden tekintetben támogatta őket. Hiszen valamennyiük legfőbb ellensége a Kommunista Párt volt, amely vezető szerepet játszott a függetlenségi mozgalomban és az ellenállási akciókban. Még az SZDP és a szakszervezetek baloldali irányzatai ellen is megvolt az együttműködés. De nézeteltérés támadt közöttük olyankor, amikor a KMP ellen folytatott egy-egy nagyarányú nyílt nyomozás során a VKF 2., illetve a vezérkar főnöke az egész SZDP betiltására tett javaslatot. A Horthy-rendszerhez ragaszkodó, valamint az angolszász orientációjú csoportok ezt már nem akarták.

Minthogy a VKF 2. és a csendőrnyomozó központ vezetői az egész baloldalt kommunistagyanúsnak tekintették, nagyon sok részletkérdésben tévedtek és melléfogtak.

Ezek előrebocsátásával érthetővé válnak az alábbi esetek:

1940. június 3-án a vezérkar főnöke részletes beadványt küldött a belügyminiszternek a „Kommunista befolyás érvényesülése Magyarországon a Szociáldemokrata Pártban" címmel. A beadvány az 1940 márciusától június 10-ig, több mint két és fél hónapig tartó nyílt nyomozás adatain alapult, de magában foglalta a csendőrség és a VKF 2. által 1937 óta összegyűjtött legfőbb adatokat is az SZDP-re és a szakszervezetekre vonatkozóan. E szerint „a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek vezetősége jóváhagyólag eltűri, sőt a rendelkezésre álló adatok szerint elő is mozdítja, hogy a pártban és a szakszervezetekben a legalitás leple alatt intenzív, titkos kommunista szervezkedés, nevelő- és kiképző munka folyik. A Szociáldemokrata Pártban a szemináriumok anyaga marxista nemzetközi szellemben készíti elő és befolyásolja a munkásságot. A Szociáldemokrata Párt helyiségeiben priuszos és rendőri felügyelet

alatt álló kommunisták tartózkodnak, ott szervezkedési, mozgalmi megbeszéléseket tartanak, kommunista röpiratokat, sajtótermékeket terjesztenek és cserélnek, a vörös segélyre gyűjtenek. Különösen a Szociáldemokrata Párt ifjúsági szervezetei azok, amelyek e téren igen erőteljes és több nagyvárosra kiterjedő agitációs munkát végeznek."[16]

A vezérkar főnökének ez a több mint 20 oldalas beadványa számos adattal és ténnyel bizonyítja a kommunisták tevékenységét ezekben a szervezetekben, s alaposan összekeveri a bal- és jobboldali szociáldemokratákat. Az az állítás ugyanis, hogy a Szociáldemokrata Párt egész vezetősége eltűri, sőt elősegíti kommunisták szervezkedését és agitációját az SZDP-ben, nem felelt meg a tényeknek.

Olyan eseteket is megemlít ugyan, amikor egyes szociáldemokraták szovjetellenes előadásokat tartottak, s a hallgatóság tiltakozott, támadta az előadót. Ilyen előfordult többek között Angyalföldön a bőrösszakszervezetben, továbbá Pesterzsébeten és a Magdolna utcai vasasotthonban.

A jelentés utal Szakasits Árpád, Mónus Illés, Ries István, Szeder Ferenc, Buchinger Manó, sőt Peyer Károly olyan előadásaira és beszédeire, amelyekben a szakszervezetek és az SZDP kebelén belül antifasiszta, Hitler-ellenes kijelentéseket tettek.

A vezérkar főnöke tűrhetetlennek minősítette a helyzetet, és kérte a belügyminiszter intézkedését. Később már követelte az SZDP betiltását is.

Schweinitzer 1940 márciusában a belügyminiszterhez felterjesztett jelentésében viszont kiemelte, hogy az SZDP és a szakszervezetek egyes vezetőinek milyen nagy problémát okoz a „bolsevista befolyás csökkentése".

„Amikor a párt, valamint a szakszervezetek vezetői – védi Schweinitzer a jobboldalt – éles szavakkal ítélték el Sztálinék imperializmusát, a párt baloldali elemei ilyenkor hangos méltatlankodással tiltakoztak az imperialista hódító kifejezések miatt, szinte

[16] PI Archívum. 651. f. 2. cs. 36.736/eln. 2. VKF D–1940. Kommunista befolyás érvényesülése a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban.

kivétel nélkül minden alkalommal és a legkülönbözőbb, de minden esetben bolsevista ideológiával, frazeológiával álltak a szovjet mellé . . . nem egy esetben botrányos jelenetek miatt félbe kellett szakítani az előadást."[17]

A jelentésben idézi Peyer Károly alábbi nyilatkozatát, amely szerint „éppen most volna alkalma minden embernek meggyőződnie arról, hogy a bolsevizmussal szemben mindenütt a szociáldemokraták folytatják a legádázabb harcot".

Schweinitzer megpróbálta felmérni, hogy az egyes szakszervezetekben vagy SZDP-szervezetekben kb. hány százalékos lehetett a kommunista befolyás. „A valóságos tény az – írta –, hogy a Szociáldemokrata Párt és valamennyi szakszervezet tagságának 40 százaléka határozott szimpátiával kíséri a szovjet terjeszkedését, és ez irányú érzelmeinek számtalan esetben ad kifejezést."[18]

Amikor a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót és Magyarország is csatlakozott a Szovjetunió elleni háborúhoz, a VKF 2. és a csendőrnyomozó központ mind nyíltabban lépett fel azzal a követeléssel, hogy a Szociáldemokrata Pártot és a szakszervezeteket be kell tiltani. Érdemes megemlíteni a honvéd vezérkar főnökének 1941. június 16-i átiratát a belügyminiszterhez. Ebben beszámol a Szociáldemokrata Párt központjában június utolsó napján tartott megbeszélésről, amelyen a pártvezetőség felhívta a figyelmet arra, „hogy a közeljövőben a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek betiltásával lehet számolni és a párt vagyonát ebből a célból át kell menteni a jövőre; ezért minden készpénzt, ingó dolgot a megbízható tagok között szét fognak osztani. Ennek megtörténte után kormányzatunk csak az ingatlan vagyonnal számolhat".[19]

A Szociáldemokrata Párt egyik vezetője – írja a vezérkari főnök – „határozottan felszólította a megjelent bizalmiakat, hogy minden hadiüzemben hassanak oda a szervezett munkásságnál, hogy azok minél lassabban termeljenek, minél kevesebb erővel dolgozzanak, s valamennyien sok selejtet készítsenek. Ha már a szabotázs vádjá-

[17] PI Archívum. 651. f. 2. I. XVII. 1/1940/70.

[18] Ugyanott.

[19] PI Archívum. 651. f. 2/1941–7–7400. M. kir. honvéd vezérkar főnöke. 46 148/eln. 2. VKF D–1941.

val illetnek bennünket – jelentette ki az előadó –, akkor szolgáljunk is rá erre a vádra". Ezek a kijelentések, a vezérkari főnök szerint, hasonlóak azokhoz az utasításokhoz, amelyeket a kommunisták kaptak, mint azt a legutóbbi nyílt nyomozásnál – amikor több mint 100 embert vettek őrizetbe – megállapították. Rámutat arra, hogy a „Népszava" egyes cikkei is, a sorok között, a hivatalos véleménnyel való szembenállást tükrözik. Példaként említi, hogy a „Népszava" szerint a hivatalos jelentések alattomosnak minősítik a szovjet csapatok harcmodorát. A lap tehát azt hangsúlyozza, hogy csak a jelentések minősítik annak. Továbbá a cikkek „csak olyan epizódokat közölnek, amelyek az osztályharcban és a polgárháborúban is értékesíthetők, különösen akkor, ha mi is, mint ahogy a marxisták is ismerik a kiadott bolsevista utasításokat, hogy elsősorban a tiszteket és magasabb parancsnokságokat kell ártalmatlanná tenni".[20]

A VKF 2.-nek ezt az átiratát a belügyminiszter utasítására Schweinitzer véleményezi. 12 oldalas jelentésében idézi a VKF 2. átiratának főbb mondanivalóját, mindenekelőtt a párt- és szakszervezeti vagyonok szétosztásáról, valamint a szabotázsakciókra való felhívást és a Vörös Hadsereg elleni harc megtagadására vonatkozó utasítást. Majd a következőket jelenti ki: „Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy az átirat idevonatkozó része teljes egészében megegyezik azzal a Baky László nyilaskeresztes párti képviselőnek tett bejelentésével, amelyet nevezett a miniszterelnökséghez juttatott el. Baky László bejelentését nyomozás lefolytatása végett kiadtuk, de az semmiféle pozitív eredményre nem vezetett, elsősorban azért, mert Baky László – bár jelentése szerint a gyűlésen elhangzottakat egy szociáldemokrata pártbeli vezetőségi tagtól, tehát olyan személytől hallotta, aki részletes és mindenre kiterjedő alapot nyújthatna az eredményes nyomozás érdekében – a kikérdezést végző detektívnek a bejelentés ismert tartalmán kívül újabb adatot elmondani nem volt hajlandó vagy nem tudott. A miniszterelnökségre eljuttatott és a vezérkar főnöke őnagyméltóságának átadott bejelentés adatainak és leírásának azonosságából kénytelenek vagyunk

[20] Ugyanott.

arra a következtetésre jutni, hogy Baky László bejelentését egyidejűleg két fórumhoz is eljuttatta."[21]

Ezek után Schweinitzer megjegyzi, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetői a szakszervezetek vagyonával nem rendelkeznek, mert „Magyarországon a szociáldemokrata mozgalomban mindenkor a szakszervezeti vezetőknek volt és van programadó szerepük ... A Szociáldemokrata Pártnak sem készpénz, sem számottevő ingó vagyona nincs, mert még az általuk használt helyiségeket és íróasztalt is a szakszervezetek bocsátják díjtalanul rendelkezésükre ... Kénytelenek vagyunk megjegyezni – folytatja –, hogy a bejelentő eléggé tájékozatlan lehet a szakszervezeti vagyonokat és jövedelmeket illetőleg, mert ha nem, tudnia kellene, hogy a szakszervezeti ingatlan vagyonokat nem lehet »csak«-ként feltüntetni, tekintettel arra a tényre, hogy ezek képezik a szakszervezetek valóban komoly vagyonának körülbelül 95 százalékát és ezek hozadéka biztosítja sok olyan kiadás költségeit, amire ma nem volna fedezetük."[22]

Schweinitzer állásfoglalását jól érzékelteti a következő mondat: „a szociáldemokrata munkásmozgalom hatósági betiltása valóban nem jelentené annak teljes megszűnését, minden valószínűség szerint a föld alatt szervezkednének tovább".[23]

Schweinitzer jól tudta, hogy az SZDP ellen 1941 nyarán a legsúlyosabb vád a szabotázs, a háborúellenes magatartás, valamint az, hogy a kommunisták teret hódítottak az SZDP-n belül. Ezért, bár elismeri, hogy a szociáldemokratáknak és általában a marxistáknak nagyon sok hibájuk és bűnük van Magyarországon, szerinte mégsem vádolhatók a vezetők azzal, hogy szabotázst szerveznének. Ennek alátámasztására nyolc oldalon részletezi a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek 1941. június 26-a, tehát Magyarországnak a Szovjetunió elleni háborúba való belépése óta tett kijelentéseit. Ezek éppen a szabotázscselekmények megakadályozására és a kommunista mozgalom befolyásának a csökkentésére irányultak. Idéz a „Népszavá"-ból és egyes szakszervezeti lapokból, olyan mon-

[21] M. kir. rendőrség budapesti főkapitányságának politikai osztálya. A XVII. 1/1441/51. PI Archívum. 651. f. 2/1941-7-7400. sz.

[22] Ugyanott, 3. old.

[23] Ugyanott, 4. old.

datokat, amelyek a kommunista provokációk, a szabotázsok, a rémhírterjesztés és fecsegés ellen léptek fel. „Ezek az idézett újságcikkek – állapítja meg –, amelyeket a rendelkezésünkre álló anyagból ragadtunk ki, ellenkezőjét bizonyítják az átiratban foglaltaknak."[24]

Schweinitzer tehát a jobboldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők opportunista, a háborúval és a Horthy-rendszerrel együttérző megnyilatkozásaival próbálja visszautasítani a VKF 2.-nek az egész Szociáldemokrata Pártra vonatkoztatott következtetéseit. Schweinitzer természetesen mindezt valóban hitte is, mert nem vette észre az SZDP megváltozott szerepét és helyét. Nem vette észre, hogy a jobboldali szociáldemokraták fokozatosan háttérbe szorultak, s hogy a szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők túlnyomó többségének állásfoglalása és magatartása megváltozott.

Ismerte a KMP és az SZDP között folyó, egyes időszakokban különösen elkeseredett harcot. Ő maga állapította meg, hogy „a kommunisták és szociáldemokraták között lefolyt harcok kétségtelenné tették, hogy a Komintern legfőbb ellenségei a szociáldemokrata vezetők".[25] De szem elől tévesztette, hogy az 1930-as évek közepétől új helyzet alakult ki, erősödött az egységfront eszméje. S habár észrevette, hogy a szociáldemokrata vezetők nem helyeslik a Szovjetunió megtámadását, ezt azzal magyarázta: félnek, „hogy a háború után Magyarországot ugyanúgy bírálják el a győztes hatalmak, feltéve, ha Anglia győz, mint Németországot".[26]

A VKF 2.-nek és a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának egészen durva melléfogása volt az alábbi eset. 1942. november 28-án a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága jelentette a belügyminiszternek, hogy megbízható forrás szerint 1942. november 20-án a vasasszakszervezet székházában Karácsony Sándor, a vasesztergályosok szakszervezeti titkára, a szervező bizottság értekezletén mintegy 180 résztvevő előtt kihirdette: meghatározott napra a vasasüzemekben bérmozgalmat szerveznek. Ez pedig „a ká-

[24] Ugyanott, 7. old.
[25] Ugyanott, 8. old.
[26] Ugyanott, 9. old.

tonai parancsnokokat nagyon nehéz helyzet elé állítja" – állapítja meg a jelentés, majd idézi Karácsony szavait: „ha csak egyes emberek hagyják abba a munkát, akkor szabotálásnak minősítik, de ha nagy tömeg mozdul meg, akkor azok ellen nem indíthatnak eljárást".[27]

A csendőrség központi parancsnoka szerint a vasasszakszervezetnek az a célja, hogy a tömegeket a háború és a kormány ellen hangolja. A jelentéshez Pásztóy Ámon, a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának akkori vezetője a következőket fűzte: „A belügyminiszter őméltóságának referáltam. Utasítás, Sombor vizsgálja ki, ha van alapja a bejelentésnek, Peyert azonnal rendelje be és figyelmeztesse, hogy a miniszter úr a legsúlyosabb retorziót helyezi kilátásba, ha a bejelentés valónak bizonyulna. Budapest, 1942. november 30. Pásztóy Ámon."[28]

Schweinitzer, miután megkapta a jelentést, kivizsgálta az ügyet, s mint 1943. január 2-án kelt válaszából kiderül, a következőket állapította meg: november 20-án a vasasszékházban semmiféle szakszervezeti ülés nem volt. 180 szervező bizottsági tag nem is lehetett jelen, hiszen a vasas szervező bizottságnak mindössze 21 tagja volt. „Karácsony Sándor, Székelyhidi, 1892. évben szül. ref. vall. nős, budapesti Kisfaludy u. 40. sz. alatti lakos vasas szövetségi titkár 1942. évi november 20. napján lakásán betegen feküdt." De ha nem lett volna beteg – írja Schweinitzer –, akkor Pesterzsébeten kellett volna vezetőségi értekezleten részt vennie.

A csendőrnyomozó központ korábbi jelentése a budapesti SZDP párthelyiségben 1942. szeptember 4-én lezajlott értekezlettel foglalkozik. Ezen a gyűlésen szintén Karácsony Sándor volt a főszónok, de jelen volt helyettese, a „zsidó" Pongrácz Kálmán is. A gyűlésen többek között arról is szó volt, hogy milyen hatást váltott ki a szovjet repülőgépek bombázása. A jelentés idézi az egyik felszólalót, aki a bombázást a hűvösvölgyi útról figyelte, s mint mondta „életének ez volt a leggyönyörűbb órája. Pazar volt a füstcsóva és az a gyönyörű robbanás, ami követte".

[27] PI Archívum. 651. f. 2/1941–7–7400. M. kir. csendőrség központi parancsnoksága. 24 389/1942.

[28] Ugyanott.

Schweinitzer a jelentéssel kapcsolatban megállapította, hogy 4-én a Conti utcában valóban tartottak összejövetelt, de ott Pongrácz Kálmán nem volt jelen, egyébként nem helyettese Karácsony Sándornak és nem is zsidó. Különben – jegyzi meg Schweinitzer – nem érti, miképpen lehetett a szeptember 4-i esti gyűlés fő témája az oroszok budapesti bombázása, amikor „az orosz ellenséges légibombázás első ízben f. év szeptember hó 4-én éjjel történt".[29]

Ezek után a belügyminiszter utasította a csendőrnyomozó központot, hogy vonják felelősségre azt, aki félrevezető, hamis információkat adott.

A csendőrnyomozó központ a következőket válaszolta: „Az 1942. november 28-án kelt 24 389/B.kt.-1942. számú jelentésemben tárgyalt vasasszakszervezet állítólagos szervező bizottsági ülésére vonatkozó adatokat a budapesti 1. nyomozó alosztálynak vidékről Budapestre bejáró egyik B. egyéne jelentette. Mivel a jelzett napon csak ez az egy B. egyén volt jelen a Magdolna utcai vasasszékházban, így az általa jelentett adatokat nem tudtam ellenőrizni. Figyelemmel a B. egyén jelentésében foglalt hírek jelentőségére, szükségesnek tartottam azokat – miután az ellenőrzésre lehetőség nem volt, s a B. egyén eddig megbízható híreket szolgáltatott – bejelenteni.

A B. egyént a budapesti 1. nyomozó alosztállyal leépíttettem. Olvashatatlan aláírás s. k."[30]

A VKF 2.-t és a csendőrséget egyébként nem nagyon zavarta Schweinitzer fellépése, de még Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek az előbbiekhez hasonló utasításai sem. Habár 1944. március 19-ig nem tudták betiltani az SZDP-t, a befolyásuk alatt levő területeken az üzemi parancsnokságoknak egyre-másra küldték az utasításokat, tájékoztatásokat a szociáldemokrata vezetőkről, szakszervezeti titkárokról, akik ellen nyomoztak, eljárásokat indítottak. Olyanok is voltak köztük, akik Peyer következetes hívének vallották magukat, s politikai magatartásukkal ténylegesen gátolták a

[29] PI Archívum. 615. f. 2/1941–7–7400. A m. kir rendőrség budapesti főkapitányságának politikai osztálya 9346/1942. res. pol.

[30] PI Archívum. 651. f. 2/1941–7–7400. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnokság. 3069/1943. 1155. VII. res.

baloldali szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők mozgalmait, az ellenállási akciókat.

A VKF 2., a csendőrnyomozó központ és a politikai rendőrség közötti „szakmai" és politikai ellentétek azonban a kulisszák mögött maradtak. A viták, a belső harcok, az egymásnak ellentmondó jelentések mind titokban folytak, valójában ezek az ellentétek másodlagosak voltak. Természetesen nem becsülhetők le, hiszen az uralkodó osztályok ellentéteit tükrözték, s kétségtelenül hatottak a belpolitikai eseményekre, szerepet játszottak a totális fasizmus hívei és a Horthy-féle fasizmus hívei közötti konfliktusban.

Az elmondottakon kívül eltértek a vélemények a szélsőjobboldali pártok, mozgalmak, a német fasizmus külpolitikai lépéseinek megítélésében és a Volksbund szerepének felmérésében. Schweinitzer József és a politikai rendőrség mintegy nyolc-tíz vezetője. a már vázolt politikai koncepciójuk és felfogásuk alapján komolyabban vették a szélsőjobboldali pártok, mozgalmak, közöttük a Volksbund ellenőrzését és az ellenük való fellépést. Ezért különösen 1938–1943 között a politikai rendőrség fokozottabban ellenőrizte a szélsőjobboldali pártokat és mozgalmakat, s felderítette azokat a csoportokat, amelyek aktívan felléptek Horthy Miklós és környezete ellen. Különösen a Nyilaskeresztes Párt, az ún. hungarista mozgalom szervezeteibe hatoltak be. A Nyilaskeresztes Pártban különböző titkos csoportok, szervezetek működtek, röpiratokat, újságokat adtak ki, titkos nyomdát rendeztek be, ahol ezeket előállították. E kiadványok élesen támadták Horthy Miklóst és családját, a nekik nem tetsző miniszterelnököket, minisztereket. Teljesen nyíltan hirdették a náci Németországgal való azonosulást, és az angolszász kapitalista körök felé orientálódó, azok iránt lojális kormánykörök eltávolítását követelték. Egy-egy ilyen szervezet még fegyveres puccs tervét is kidolgozta, s ehhez megkezdték a fegyverek gyűjtését. Schweinitzer és hívei nagy aktivitással lepleztek le ilyen titkos csoportokat. A VKF 2., valamint a csendőrnyomozó központ ezzel nem értett egyet, mert rokonszenveztek a szélsőjobboldali pártokkal, közöttük elég sokan éppen a Nyilaskeresztes Párttal. A szélsőjobboldali Baky László, Láday István, Vajna Gábor, Orendi Norbert, Radó Endre csendőrtisztek különböző időközökben a csendőrnyo-

mozó központban töltöttek be felelős vezetői beosztást, és 1944-ben a Sztójay-, majd a Szálasi-kormány idején a Belügyminisztérium, a Nemzeti Számonkérő Különítmény vezetői lettek. S nem véletlenül; a szélsőjobboldali pártok megítélésében és az ott végzett felderítő munka értékelésében élesen szemben álltak Schweinitzerékkel. Ők is végeztek felderítést szélsőjobboldali mozgalmakban, de ezt nem vették komolyan, a többség tartózkodott minden felelősségre vonástól, annál inkább is, hisz egy részük tagja volt valamelyik szélsőjobboldali pártnak vagy rokonszenvezett velük: Baky László, Láday István és sokan mások, akik nemcsak titokban voltak tagjai a Nyilaskeresztes Pártnak, de összejátszottak a Szálasi-párt vezetőivel, segítették és informálták őket. Igaz viszont: a csendőrnyomozó központban és a VKF 2.-ben akadtak olyan tisztek, akik szemben álltak a nácikkal és a szélsőjobboldali pártokkal, mint ahogy a politikai rendőrségen a detektívek, a vezetők között is szép számmal voltak olyanok, akik rokonszenveztek velük, mint Hain Péter és barátai.

E kérdésekben a politikai ellentétek 1940–1943 között váltak élesebbé. Schweinitzer és a vele egyetértők a politikai rendőrségen felfogásukkal mindinkább elszigetelődtek, mint ahogy el voltak szigetelve azok a VKF 2.-es vagy csendőrnyomozó tisztek, akiknek a felfogása e kérdésben megegyezett vagy hasonló volt Schweinitzerékével. Bár Horthy, Keresztes-Fischer és mások Schweinitzer mögött álltak, aki az ő egyenes utasításukra cselekedett és intézkedett, amikor felderítette és leleplezte a titkos nyilaskeresztes szervezeteket és puccsra készülőket – Schweinitzer mégis háttérbe szorult. Ez a nemzetközi és a belpolitikai helyzettel függött össze, mint ahogy a nemzetközi és a belpolitikai helyzettel függött össze az is, hogy 1943-ban, sőt 1944. március 19-ig, helyzete ismét megszilárdult, és nagyobb befolyása lett.

Az államvédelmi központ létrehozását Keresztes-Fischer belügyminiszter kezdeményezte azzal a céllal, hogy „a belső frontot az elkövetkezendő évek súlyos megpróbáltatásában biztosítsa", hogy a baloldali mozgalmak ellen az államvédelemnek olyan különlegesen fontos intézményeit, mint a rendőrség, a csendőrség és a katonai nyomozás központosítsa. Ez az intézkedés egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy a csendőrség, a rendőrség, a VKF 2., valamint a különböző kisegítő rendőri, csendőri, katonai szervezetek hierarchiájában minduntalan keletkező politikai és testületi ellentéteket csökkentse. Tehát „annak a visszás gyakorlatnak megszüntetése céljából, amely szerint az ország rendjét és biztonságát, valamint a honvédelmi érdekeket egyaránt veszélyeztető jelenségekkel kapcsolatban a polgári és katonai szervek egymással párhuzamosan és gyakran egymásba ütközően különálló tevékenységet fejtettek ki – és annak biztosítása végett, hogy az ország rendjét és a honvédelem érdekeit egyaránt veszélyeztető jelenségek leküzdésére irányuló minden tevékenység az e téren elsősorban felelős m. kir. belügyminiszternek az illetékes katonai tényezőkkel összhangzatos irányítása alá kerüljön –, célszerűnek látszik a m. kir. Belügyminisztérium keretében egy olyan központi szervezet felállítása, amely az állami biztonsági és honvédelmi érdekek védelmére irányuló tevékenységet egy síkon összefogja, és a polgári és katonai szerveknek az említett téren szükséges tevékenységét átfogó egységes szempontok szerint irányítja."

A tervezet alapján megszületett rendeletet a belügyminiszter 6290/1942. BM eln. szám alatt, a honvédelmi miniszter 52161/elnöki oszt.–1942. szám alatt adta ki 1942. szeptember 4-én.[31]

Kállay Miklós miniszterelnök és Horthy Miklós kormányzó támogatta ezt a törekvést. Az államvédelmi központ első vezetője Újszászy István vezérőrnagy, a VKF 2. vezetője lett. Belpolitikai

[31] Az anyagnak nincs levéltári száma, megtalálható az OL a K. 149. BM res. 1942. I. tétel 244. csomóban, 1162. alszám alatt. Az anyagon Keresztes-Fischer írásával és kézjegyével: „Páncélba! XII. 29. Reservált."

ügyekben a belügyminiszternek, kémelhárítás és „nemzetvédelem" szempontjából a vezérkar főnökének rendelték alá.

Az államvédelmi központban hetenként, majd később kéthetenként egy meghatározott napon a délutáni órákban tanácskozást tartottak, amelyen részt vett az államvédelmi központ vezetője és helyettese, a vezérkari főnök megbízottja, a vezérkari főnökség különbíróságának ügyésze, a csendőrségi nyomozó alosztály vezetője, Sombor-Schweinitzer József és a BM közbiztonsági osztályának vezetője, Pásztóy Ámon. Az értekezleteken az államvédelmi központ vezetője vagy helyettese röviden ismertette a politikai helyzetet, a vezérkari főnök megbízottja az általános hadihelyzetet, a szakágak vezetői pedig a nyomozati cselekményeket. E megbeszélések során alakították ki és körvonalazták a követendő magatartást, a belső biztonságot érintő ügyekben és kérdésekben.[32]

Az államvédelmi központ közvetlenül a belügyminiszter irányítása alá tartozott. Bár nem volt a minisztérium osztálya, a belügyminiszter és a vezérkari főnök felügyelete alatt állt, s az ő irányításuk alatt működött. Viszont minden belügyminisztériumi osztály köteles volt jelentést tenni az államvédelmi központnak. Az államvédelmi központ által irányított nyomozások a VKF különbíróságainak a hatáskörébe tartoztak.[33]

Az államvédelmi központ vezetője rendszeresen tájékoztatta a kormányzót s annak katonai irodáján keresztül a miniszterelnököt és a honvédelmi minisztert. A szervezet feladata a belpolitikai mozgalmak megfigyelése és felderítése volt. Rendszeres elemzéseket készített a belpolitikai helyzetről. Feladata volt még a kisebbségi mozgalmak ellenőrzése, megfigyelése és felderítése.

Az államvédelmi központhoz a különböző különbiztonsági szervezetek nyomozókat és összekötőket vezényeltek ki. A csendőrségtől vezényelt tisztek feleltek a baloldali ügyekért, a rendőrségiek pedig a szélsőjobboldali politikai ügyekért. A nemzetiségi mozgalmakkal a csendőrtisztek, illetve a csendőrtanácsosok közösen foglalkoztak, a kémelhárítás a csendőr- és katonatisztekre tartozott.

[32] Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. II. 1555/1448.
[33] Ugyanott.

Az egyik részleghez a „nemzetvédelmi" ügyek, a másik részleghez a köz- és honvédségi szállítások során elkövetett visszaélések tartoztak. Az államvédelmi központ tehát azzal a feladattal jött létre, hogy valamennyi nyomozó apparátus központja, koordináló, irányító szerve legyen. A valóságban ezt a feladatot nem láthatta el, mert a VKF 2. és a csendőrnyomozók olyan befolyással voltak a szervezetre, hogy bizonyos idő után már maga a belügyminiszter sem bízott teljesen benne, s ezért a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának a vezetését nem engedte át az államvédelmi központ vezetőjének.

Keresztes-Fischer változatlanul külön kapcsolatot tartott a politikai rendőrség vezetőjével, Sombor-Schweinitzer Józseffel. Schweinitzer a fontosabb ügyekben a legtöbb esetben ezután is Keresztes-Fischernek adott jelentést. A közbiztonsági osztályon szervezett távbeszélő lehallgatások anyagait – amelyeket fedőnéven „Cukros"-nak neveztek – változatlanul először a belügyminiszter kapta meg.

Az államvédelmi központ a legjobban a csendőrség központi nyomozó parancsnokságával működött együtt. A VKF 2. offenzív részlege és maga a 2-es osztály vezetője is igyekezett teljesen megtartani önállóságát. Előfordult az is, hogy a VKF 2. vezetője az államvédelmi központ vezetőjének, Újszászynak és néhány számukra kevésbé megbízhatónak tartott beosztottjának a telefonját rendszeresen lehallgatta. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy ebben az időben (1942 július–1943 augusztus) a VKF 2. vezetője, Vasváry József vezérkari ezredes szorosan együttműködött a német hírszerzőkkel és biztonsági rendőrséggel.

Az államvédelmi központ a belügyminiszter döntése alapján rendelte el az országos, nagy jelentőségű nyílt nyomozásokat. A nyílt nyomozásokban valósult meg az egyes nyomozó intézmények együttműködése. A bizalmas nyomozást minden szervezet változatlanul a saját elképzelései, rendeletei, bizonyos mértékig politikai beállítottsága szerint végezte. A bizalmas nyomozásokról az egyes nyomozó központok jelentést adtak az államvédelmi központ vezetőjének.[34]

Tervbe vették a belső front megerősítése és biztosítása érdeké-

[34] Újszászy István feljegyzései. BM Irattár.

ben az állambiztonsági szolgálatok, valamint a csendőrség és rendőrség karhatalmi alakulatainak további nagymértékű megerősítését.

Miután Horthy és Kállay egyre inkább felismerték, hogy a háborút a tengelyhatalmak elveszítik, a bekövetkező eseményektől, a népharagtól való félelmükben intézkedéseket foganatosítottak a csendőrség és a rendőrség karhatalmi, valamint nyomozó apparátusainak további fejlesztésére.

A „segédrendőrség" és a „segédcsendőrség" megszervezésére Budapesten Éliássy Sándor rendőrfőkapitány, vidéken a főispánokkal karöltve a rendőrkerületi szemlélők, illetve Faragho Gábor, a csendőrség felügyelője kapott megbízást.

A segédrendőrség létszámát maximálisan 5000 – a segédcsendőrségét 15 000 főben tervezték. A kiválasztásnál a következő szempontokat írták elő:

„1. megbízhatóság a nemzethűség terén;

2. szélső politikai pártokhoz nem tartozók;

3. lehetőleg katonaviseltek legyenek, akiknek a honvédséghez nem kell bevonulniuk;

4. a segédrendőrségnél főleg azok, akik saját vadászfegyverrel rendelkeztek."

Azt tervezték, hogy ezek a segédcsapatok. mint együttes karhatalom a közbiztonsági szervek őrszolgálatát veszik át. A segédcsendőrség tagjai főleg a volt „rongyosok", „nemzetvédelmi keresztesek", „vitézek" soraiból kerültek ki.

A kisegítő karhatalmak felállítása után a belügyminiszter minden más ilyen jellegű szervezetet fel akart oszlatni. Értekezletre hívta Szombathelyi vezérezredest, vezérkari főnököt, aki Kádár Gyula vk. ezredes kíséretében jelent meg. Szombathelyi előadta, hogy neki még mintegy 5000 főnyi „felelősség nélküli" elemekből álló karhatalomra lenne szüksége. Ennek feladata volna, hogy kiképezzen egységeket partizánharcokra, elsősorban a Szovjet ellen és egy esetleg Románia, Jugoszlávia ellen viselendő háborúra és belső nemzetiségi megmozdulásokkal szemben.

A belügyminiszter Szombathelyi előterjesztését elfogadta. A vezérkar főnökétől a karhatalom megszervezésére Kádár Gyula vezérkari ezredes kapott megbízást. Kádár szaktanácsadói a szervezés-

ben Héjjas Iván és Somogyi Böllér Béla voltak. A karhatalom tagjai főleg a volt „rongyosgárda" és a „tűzharcosok" soraiból kerültek ki. Parancsnokságukat – Horthy döntése alapján – Héjjas Iván vette át. Horthy e szervezetben mintegy az 1919-es terrorkülönítmények folytatását látta, megbízta fiát, Miklóst, hogy Kádárral, Héjjassal, Somogyi Böllérrel tartson szoros kapcsolatot, és támogassa a szervezet fejlesztését.

Az új Héjjas-különítmények kiképzése az orgoványi csendőrtáborban történt. Fegyverzetük géppisztoly volt, ezt és az egyéb felszerelést Budafok-Lanária telepen, Orgoványban és a Bakonyban tárolták.[35]

Az 1944. június 21-én tartott minisztertanácsi ülésen a minisztertanács a rendőrség átszervezésével foglalkozott. Az átszervezés lényege a rendőrség katonai szervezetté való átalakítása volt. Az előterjesztés kiemeli, hogy a rendkívüli állapotokra való tekintettel „ez parancsoló szükségességként jelentkezik". Majd hozzáteszi: „a rendőrség szükséges átszervezése a legcélravezetőbben a csendőrségi szervezet mintájára oldható meg". A minisztertanács döntése alapján a miniszterelnök, Sztójay Döme, rendeletet adott ki az előterjesztés szellemében. E rendelet lényege a rendőrség és a csendőrség egységes vezetésének a biztosítása, amely a csendőrség felügyelőjének hatáskörébe utalja a rendőrséget. A rendelet részletezi a rendőrségnek a csendőrség mintájára való átszervezését.[36]

Ezzel elvileg eldőlt a rendőri és csendőri intézmények közötti sok évtizedes testületi harc, de a teljes végrehajtáshoz a totális fasizmus olyan győzelmére volt szükség, mint az 1944. október 15-i Szálasi-féle hatalomátvétel. Addig a miniszterelnök határozatának, rendeletének a végrehajtása húzódott. A csendőrségnek a rendőrség feletti teljes győzelme október 15-e után következett be.

A csendőrség, a rendőrség és a VKF 2. egymáshoz való viszonyát végső soron a haladó mozgalmakkal szembeni együttes fellépésük jellemezte. A dokumentumokból megállapítható, hogy a

[35] Ujszászy István feljegyzéseiből. BM Irattár.

[36] OL 2300/1944. ME. sz. rendelete a m. kir. rendőrség átszervezése tárgyában.

csendőrnyomozó központ vezetői rendszeresen egyeztették ismereteiket a budapesti főkapitányság politikai osztályának vezetőivel. Amikor Árbócz János csendőr ezredes lett a csendőrnyomozó központ egyik vezetője, Kudar Lajos csendőr századossal együtt minden héten egy meghatározott napon este 7–8 óra között megbeszélést tartottak a budapesti főkapitányság politikai osztályán Schweinitzer rendőrfőtanácsossal.[37]

E három intézmény együttműködött azokban a nagyszabású, az egész országra kiterjedő titkos és nyílt nyomozásokban, amelyek eredményeként fel akarták számolni a magyar munkásmozgalom forradalmi erőit, elsősorban a Kommunista Pártot.

[37] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.

MÁSODIK RÉSZ

NYÍLT NYOMOZÁSOK

A második világháború alatti nyílt nyomozások szerves részei Magyarország történetének, s leleplezik az uralkodó csoportok, elsősorban Horthy Miklós kormányzó és klikkje arculatát, népellenes bűncselekményeit. A VKF 2., a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága és a politikai rendőrség a magyar finánctburzsoázia és az arisztokrácia érdekében követték el minden tettüket. A horthysta vezető körök legsúlyosabb bűneiről van szó. „Nem is lehet szavakat találni, amelyek a kellő megdöbbenést az elkövetés iránt, cselekményeik súlyához képest ki tudnának váltani. Egy-egy jelentősebb bűnügyi eset is sokáig szerepel a napirenden, de a most tárgyalt időszak bűnei a történelem legszégyenteljesebb lapjaira kerülnek és évszázadok múltán sem merülhetnek feledésbe."[1]

A második világháború alatt a belső társadalmi-politikai küzdelmek homlokterében a demokratikus, független, szabad Magyarország megteremtéséért folyó harc állott, ezért szálltak síkra az öntudatos munkások, dolgozó parasztok, értelmiségiek. A hitleri Németország és a vele együttműködő magyar uralkodó csoportok ellen viszonylag széles körű mozgalom bontakozott ki, amelynek vezetője, a Kommunisták Magyarországi Pártja már 1936-tól tevékenykedett a munkásegység létrehozása, a népfront- majd a függetlenségi mozgalom megteremtése érdekében.

Ismeretes, hogy Németország 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót, s néhány nap múlva a magyar kormány is hadat üzent. Ezzel a hitlerizmussal együttműködő horthysta klikk Ma-

[1] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

gyarország sorsát még szorosabban a náci Németországhoz kötötte. Ebben a helyzetben a kommunisták számára nem volt kétséges: hazánkra súlyos nemzeti katasztrófa zúdult. A tragédiáért, amelyet a második világháború okozott, teljes mértékben az uralkodó osztályok voltak felelősek.

A párt erejét megfeszítve mindent elkövetett a katasztrófa elhárításáért, hogy Magyarország váljon ki a háromhatalmi egyezményből, forduljon szembe a Hitler vezette háborúval, csatlakozzék a világszerte kibontakozó antifasiszta koalícióhoz. Az országon belül pedig küzdött a demokratikus átalakulásért, a munkások, a parasztok, az értelmiségiek összefogásáért, az elavult társadalmi viszonyok felszámolásáért. Ezekben az években az osztályharc a nemzeti létért való küzdelem része lett. A munkásosztály öntudatos, gondolkodó, forradalmi erői adták az antihitlerista harc derékhadát. A reakciós uralkodó csoportok a hitleri háború melletti végső kitartásra szólították fel a nemzetet.

Az élet-halál küzdelemben szélesebb, átütő erejű mozgalom előfeltételei jöttek létre. Az elméletileg és politikailag felkészült Kommunista Párt kezdeményezésére széles körű függetlenségi front, függetlenségi mozgalom alakult ki. A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek nagy többsége egyetértett a mozgalommal, amelyhez a Kisgazda-, a Nemzeti Parasztpárt demokratikus része, valamint más Hitler-ellenes csoportok, értelmiségiek, sőt egyes burzsoá és arisztokrata körök is csatlakoztak. Ez az erő azonban nem tudott teljesen kibontakozni.

A Kisgazdapárt, a népies mozgalom és a Szociáldemokrata Párt számos befolyásos vezetője illúziókat táplált Horthy iránt. Más jellegű problémát okozott, hogy pártunk nem ismerte fel idejében az akkori társadalmi viszonyok megkövetelte munkásegység, antifasiszta front politikáját, és sokáig fenntartotta azt a stratégiai célkitűzést, amely közvetlenül harcolt a proletariátus diktatúrájáért. Mégis a függetlenségi mozgalom volt az, amely a hitleristákkal, a magyar nácikkal, a horthysta fasisztákkal szembeszegülve az ország valódi érdekeiért indult harcba. A függetlenségi mozgalom szilárd és biztos bázisa a Kommunista Párt volt. A második világháborút megelőző események: Csehszlovákia feldarabolása, Észak-Erdély, majd a Dél-

vidék egy részének Magyarországhoz való csatolása nemcsak az uralkodó osztályokon belül, hanem a dolgozók egy részében is rokonszenvet keltett a horthysta fasizmus iránt. Az „országgyarapítás" a hitlerizmussal szövetségben történt, és ez mindenféleképpen katasztrofális következményekkel járt. A néptömegek politikai magatartását több tényező befolyásolta, így a Horthy-fasizmus táplálta nacionalizmus, amely a háború éveiben különösen virágzott. Nem lebecsülendő szerepük volt az egyházaknak, mert azok reakciós vezetői vallásos emberek százezreire hatottak az egyházi fórumokon kívül, szerteágazó társadalmi intézmények, tömegszervezeteik révén.

Ezekben az években a Horthy-fasizmus sajátosságaiból adódóan a szélsőjobboldali mozgalmak és pártok, a nemzetiszocialisták és a nyilaskeresztesek erős és hatásos nyomást gyakoroltak a kormányzatra. A Nyilaskeresztes Párt a rendszer ellenzékeként lépett fel, azt a látszatot keltve, mintha a nemzeti sérelmeket kívánná orvosolni, s egyszersmind a szociális elégedetlenségre is megoldást kínál. Ígért szocializmust, nemzeti felemelkedést, hirdette a forradalmat. Még összeesküvést is szervezett a nemzetiszocialista „forradalom" ügyéért. Mindez megzavarta a fiatalok egy részét, de hatással volt a munkásosztály különböző csoportjaira, a szegényparasztokra is, akiknek hatalomra jutásuk esetére a föld felosztását ígérte. Míg a szélsőjobboldali náci ellenzék elégedetlen értelmiségi középosztálybeli tömegeket szerzett meg, a Nyilaskeresztes Párt a proletár és szegényparaszti tömeg köréből is toborzott. A horthysta klikk egyrészt harcban állt a szélsőjobboldallal a hatalom megtartásáért, másrészt szövetségben is volt velük a kommunista mozgalom elleni harcban. Mindezek következtében a Kommunista Pártnak és a függetlenségi mozgalomnak meg kellett birkóznia ezekkel az irányzatokkal, ideológiai hatásokkal is, amelyek nem a terror képében léptek fel, hanem az emberek agyát, szívét igyekeztek meghódítani.

Azoknak az államoknak – mint például Lengyelország, Jugoszlávia, Görögország, Franciaország, majd 1943 ősze után Olaszország –, amelyeket a hitleri fasizmus lerohant, és hadseregüket szétzúzta, önálló állami létük is halálos veszedelembe került. Mindez a nemzet egészséges erőit összefogásra késztette a fasiszta megszál-

lók és a velük együttműködők ellen. Százezrek, milliók nem kezdenek fegyveres küzdelmet, ha más út is lehetséges, a néptömegek akkor mozdulnak meg, ragadnak fegyvert, tüntetnek, sztrájkolnak, hívnak életre partizánmozgalmakat, amikor az egész nemzetre kiterjedő válság kényszeríti őket erre. Az események sodrában az említett országok uralkodó pártjai súlyosan kompromittálták magukat. Akik együttműködtek a megszállókkal, azok a nemzet színe előtt váltak árulókká, halálos ellenségekké. S akik nem lettek együttműködők, de felelősek voltak a hitleri fasizmussal szembeni háború elvesztéséért, tehetetlen erőkként járatták le magukat.

Nálunk mindez másképp történt. A hivatalos Magyarország, a különböző kormányok és a mögöttük álló uralkodó csoportok érdekeiknek, hagyományaiknak, beállítottságuknak, politikai felfogásuknak megfelelően, különböző fokozatokban kapcsolták össze Magyarország sorsát a fasizmus és a nácizmus törekvéseivel. A fasizmus sikerei, a villámháború győzelmei azt a látszatot keltették, mintha a nemzeti és népi felemelkedést Magyarország számára a hitleri Németországgal való szövetség nyújtaná. Magyarország vezetői, kiváltképp Horthy Miklós, „bölcs államférfinak" tűnhetett, aki az ország sorsát megfelelően kormányozza. Ezt igazolták látszólag a Szovjetunió elleni háború első évének „eredményei". Magyarország számára Németország, a német fasizmus hosszú ideig nem megszállónak, hódítónak, hanem „szövetségesnek" látszott. Magyarország nemzeti létét nem olyan módon fenyegette a hitleri Németország, mint Európa nagy részét. Magyarország hadserege, államisága és nemzeti léte jóval később, csak 1944. március 19-e után került olyan drámai összeütközésbe a hitleri fasizmussal, amely a korábban már érlelődő nemzeti válságot elmélyítette. A különböző osztályok, rétegek nemzeti összefogása lassabban s mindenképpen másként zajlott le.

A szociáldemokrata, kisgazda és más befolyásos ellenzéki vezetők antifasizmusát, Hitler-ellenes magatartását téveszmék zavarták és gyengítették. Ráadásul féltek a forradalmi tömegek előretörésétől, a demokratikus átalakulás mélységétől, az alulról felfelé törő népi tömegektől. A hamis illúziók a cselekvés fékjévé lettek. Ez is szerepet játszott abban, hogy 1943–1944-ben elmulasztottak, kihasz-

nálatlanul hagytak alkalmakat a fasizmus frontjának belülről való áttörésére.

Az erőviszonyok kedvezőtlen alakulásában alapvető szerepe volt a terrornak is. 1939–1945 között Magyarországon a Kommunista Pártra és általában a kommunista mozgalomra soha nem látott elnyomás nehezedett. Ebbe illeszkedett be a háború éveiben folytatott terrorhadjárat. Ez „az 1940-es alagi kommunistaellenes nyomozással kezdődött és tartott egészen a fasiszta rendszer bukásáig, a felszabadulásig. Ezen idő alatt tömegesen tartóztatták le a hazafiakat, azokat, akik szervezetten igyekeztek megakadályozni a németek magyarországi térhódításait és azon keresztül országunknak a fasiszta rablóháborúban való részvételét."[2]

A magyar fasizmus egyik sajátos tulajdonsága volt, hogy a politikai viszonyok hullámzásához igazodva váltogatta eszközeit: 1939 őszétől a felszabadulásig mind keményebbé, brutálisabbá vált a diktatúra, az 1943-as év azonban némileg eltért ettől, mert az előző évekhez képest bizonyos enyhülést hozott.

Ezekben az években a VKF 2., a csendőrség és a politikai rendőrség terrorhadjárataiból kiemelkedik tizenkét nagyarányú, országos jelentőségű nyílt nyomozás, amelyek terjedelme és mélysége kihatott az ország sorsának alakulására.

A nyomozások aprólékos, sokszor hónapokig tartó munkáját olyan akciókkal egészítették ki, amelyek radikálisan „oldották meg" egy-egy terület „biztonságát". Horthy és Keresztes-Fischer Ferenc felelőssége ebben elsőrendű, a második világháború kitörésétől kezdve az ő közvetlen intencióik alapján folytak a nagyarányú letartóztatások és tömeges tisztogatási akciók, mint például 1941 nyarán az észak-erdélyi vagy 1942 januárjában a délvidéki tisztogató „hadműveletek".

Werth Henrik, a vezérkar főnöke, emlékiratot intézett Horthy Miklós kormányzóhoz, s ebben Kárpátaljának a megbízhatatlan elemektől való megtisztítását indítványozta. A javaslattal a kormányzó és Bárdossy László miniszterelnök is egyetértett. Realizálására Bárdossy László miniszterelnök és Keresztes-Fischer Fe-

[2] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 080/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

renc belügyminiszter tanácskozást hívott össze, amelyen részt vett még Werth Henrik vezérkari főnök, László Dezső, a VKF 1. osztályvezetője és Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzója. A tanácskozáson megállapodtak abban, hogy „Kárpátaljáról minden kétes állampolgárú egyént kiutasítanak és a kelet-galíciai német szerveknek adják át".[3]

A végrehajtással Kozma Miklóst bízták meg, aki a Kárpátalján működő csendőrnyomozókkal, a határrendőrséggel és a kémelhárító osztályokkal készíttette elő az akciót. A részletes tervet Kricsfalussy-Hrabár Endre csendőr alezredes, Kozma Miklós csendőrösszekötő tisztje, Ághy csendőr őrnagy, a kárpátaljai csendőrnyomozó alosztály vezetője és Meskó Arisztid rendőrtanácsos, a határrendőrség kárpátaljai főnöke dolgozta ki. A Gestapo szervezeteivel a VKF 1. és 2. osztálya megbízásából Sáska Elemér vezérkari ezredes tárgyalta meg az ügyet. A terv szerint 1941 júliusában egész Kárpátalján meglepetésszerű razziát tartottak. A már előre összeállított listákon megjelölt személyeket letartóztatták, és teherautókon Galícia területére szállították, ahol a Gestapónak és az SS alakulatainak a kezébe kerültek.

László Dezső megítélése szerint „a razziának mintegy 10 000 kétes elem esett áldozatul".

Újszászy István a következőket jegyzi fel az esetről: „1941 augusztus elején a Budapesten működő idegen katonai attasékat kísértem ki arcvonal megtekintés céljából az akkor Pervomajszkban tartózkodó magyar gyorshadtest parancsnokához (dálnoki Miklós Béla altábornagy). Az utat oda gépkocsikon, vissza részben (Tulcsintól) repülőgépen tettük meg. Kiutazásunkkor néhány órát Kamenyec-Podolszkijban töltöttünk, ott láttam drótok mögé bezárva a Kárpátaljáról elhurcolt szerencsétlenek egy csoportját. További sorsuk előttem ismeretlen, valószínűleg bekerültek a »Gestapo« halálőrlő mechanizmusába."[4]

A Délvidéken és a Kárpátalján történt nyílt nyomozások elütöttek a többitől; Délvidéken 1941 nyarától 1944 őszéig szinte meg-

[3] Ujszászy István feljegyzéseiből. BM Irattár.
[4] Ugyanott.

szakítás nélkül folytak a letartóztatások, kivégzések, s „csúcspontja" az 1942 januári véres délvidéki razzia volt. Kárpátalján is hasonlóan alakult a helyzet.

E könyv keretei nem teszik lehetővé, hogy valamennyi nyílt nyomozással foglalkozzunk, még a fontosabbakat sem tudjuk egyforma részletességgel tárgyalni.

Ezúttal jelentőségük folytán az alábbi nyílt nyomozásokat emeljük ki, ezek nevüket a nyomozás színhelyéről kapták.

1. 1940 – Alag
2. 1941 – Észak-Erdély
3. 1941–1944 – Délvidék
4. 1939–1944 – Felvidék és Kárpátalja
5. 1942 – Andrássy-laktanya
6. 1943 tavaszán – Soroksár
7. 1943 – Észak-Erdély
8. 1943 őszén – Soroksár
9. 1943 – Muraszombat és Csáktornya
10. 1944 – Csillaghegy
11. 1944 – Svábhegy (a mai Szabadság-hegy)
12. 1944 – A nemzeti számonkérő különítmény nyomozásai.[5]

A nyílt nyomozások során mintegy 6500–7000 embert tartóztattak le. Egy részüket kivégezték vagy agyonverték. Többségüket büntetőszázadokban, német koncentrációs táborokban és börtönökben puszították el. (Például 1944. március 21-én a politikai foglyok sátoraljaújhelyi kitörése alkalmából 70 embert gyilkoltak meg.) A nyomozásokban a legtapasztaltabb nyomozók, kb. 450–500-an vettek részt. Ezekre az évekre már bőséges tapasztalataik, gyakorlati ismereteik voltak. A felsorolásba nem vehettük bele a kisebb szervezetek és csoportok letartóztatását, még kevésbé az egyéni akciók alapján és az elszigetelten lebukottakat. Ettől csak a csillaghegyi, a svábhegyi és a nemzeti számonkérő különítmény nyo-

[5] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv; Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv; Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. V. 904/1949/14.; Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/5. Jegyzőkönyv; PI Archívum. 614. f. 1.; 651. f. II.; 610. f. HVF. b. 1942 H. 196.; 610. f. HVF. b. 1943. H. 428.; 610. f. HVF. b. 1943. H. 157.

mozásainak ismertetésénél kellett eltérnünk. Nem soroljuk ide az internáltak csoportjait sem, ahova az ún. közigazgatási úton felelősségre vont emberek kerültek, s csak részben térünk ki a partizáncsoportok elleni akciókra, amelyeket Délvidéken, Felvidéken, majd 1944-ben Budapesten, Észak-Magyarországon és az ország más városaiban folytattak. A nyílt nyomozásokat a központi irányítottság és tervszerűség jellemezte, a megelőző titkos felderítés és előkészítés, amely a mozgalom legértékesebb szervezetei, csoportjai, vezetői ellen irányult. Ezek a nyomozások nem találomra szervezett razziák, hanem tervszerű „szakmunka" eredményei voltak, s igen jelentékeny veszteséget okoztak a független, demokratikus Magyarországért harcoló mozgalmaknak.

A 12 nyomozás azonban nemcsak az államhatalom erejét, hanem a Kommunista Párt, a munkásmozgalom erejét is bizonyította. A legszélesebb körű nyomozások idején is tovább élt a párt, a mozgalom; ha voltak is átmeneti szünetek, lényegében állandóan folyt az új szervezetek létrehozása, a lebukottak pótlása. Ezt lehetővé tette a letartóztatottak ellenállása és túlnyomó többségük kitartása. Minden nyomozás felszínre dobott árulókat, gyenge embereket, megmutatott konspirációs hibákat, de az elfogottak nagy többsége a középkort megelevenítő kihallgatások ellenére is helytállt. A nyomozóknak nagy szellemi és fizikai erőpróbát jelentett minden „eredmény" kicsikarása.

Végső fokon a belügyminiszter rendelte el a nyílt nyomozás megindítását, amelyre a vezérkar főnöke, a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának vezetője és a politikai rendőrség vezetője, 1942 tavaszától az Államvédelmi Központ vezetője tett javaslatot. Itt kell megjegyeznünk, hogy a háborús évek jelentősen megváltoztatták e szervezeteken belüli erőviszonyokat; nőtt a vezérkari főnökség szerepe, befolyása, s ennek megfelelően a VKF 2. irányító szerepe is megszilárdult. Ezzel mintegy párhuzamosan kiszélesült a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának befolyása is.

1941 őszén a vezérkar főnöke Szombathelyi Ferenc lett, aki azonnal kezdeményezte a vezérkari főnökség különbíróságainak felállítását. Ilyen módon a különbíróság kezében olyan hatalom összpontosult, amelyet már a Honvédelmi Minisztérium egyes részlegei

is sokalltak. Így az ezzel az ügykörrel hivatalból foglalkozó HM 13. ügyosztálya kifogásolta és nem tartotta alkotmányosnak, illetve feleslegesnek ítélte meg, hiszen a statáriális honvédbíróságok már úgyis működtek.

A vezérkari főnökség különbírósága a hadra kelt hadsereg bírósága volt, de nem hadműveleti területen, hanem a hátországban és a mögöttes területen működött. A különbíróságok felállítását azért szorgalmazták, hogy a vezérkari főnökség kemény kézzel részt vehessen a belső rend fenntartásában, és a legkíméletlenebbül toroljon meg minden háborúellenes fellépést. Tehát a VKF olyan hatalmi tényező lett, melynek hatáskörébe tartozott a nyomozás, a vizsgálat, a vádemelés és az ítélkezés.[6]

A VKF 2. bírósága a háborúellenes megmozdulások elfojtása mellett a baloldali mozgalmak működésének megbénítására törekedett. Fel akarta számolni az 1941-től 1944-ig az ország különböző területein észlelhető kommunista szervezkedéseket.

Elég volt ezekben az években egy egyszerű kijelentés arról, hogy Németország elveszti a háborút, s az már a VKF különbíróságának az illetékességébe tartozott.[7]

A nyomozás elrendelése után kijelölték annak vezetőjét és munkatársait, létrehozták a szükséges apparátusokat, és megállapodtak a nyomozás színhelyében.

A nyílt nyomozás elrendelése után valósággal rázúdultak a mozgalomra. Miután a puhatolódzás során a kiinduláshoz szükséges adatokat megszerezték, és elegendő gyanúok állt rendelkezésükre, megkezdődött a „nyílt fellépés". A baloldali, főleg a kommunista szervezetek elleni fellépés az esetek többségében tömeges méretű letartóztatással kezdődött, és ezt az inkvizíciót túlszárnyaló, minden emberi képzeletet felülmúló kegyetlenséggel folytatott kihallgatások követték. Igaz, hogy hivatalosan ezt a következőképpen rögzítették: „A nyílt fellépést, letartóztatás vagy letartóztatás nélkül a helyszíni szemle kell hogy kövesse, továbbá házkutatás, a gyanúsí-

[6] Budapesti Népügyészség. Nü. 1962/I.; Budapesti Népügyészség. Nü. L. 38/1945.

[7] Budapesti Népügyészség. Nü. L. 58/1945.

tottak kihallgatása, tanúk felkutatása és kihallgatása, szembesítés, a szakértők kihallgatása. A nyílt nyomozás során bevont szakértők nem bírósági szakértőkként voltak minősítve, szaknyomozás tájékoztatására szolgáltak. Bűnjelek felkutatása és lefoglalása a nyílt nyomozás fontos mozzanata volt, jelentéstétel a nyomozás eredményeiről; végül a jegyzőkönyvek elkészítése, aláíratása."[8]

A lecsapásokat néha hosszú előkészítő munka előzte meg, amely titokban, alig láthatóan folyt, hogy a párt szervezetei észre ne vegyék a veszélyeket, a készülődő akciót. Ennek során jól megismerték a párt konspirációs szabályait és íratlan törvényeit. Tudták, hogyan lehet valaki a párt tagja, ismerték az illegális szervezet mechanizmusát, hatását a környezetre. Megtanulták, milyen módon kell a titkos szervezeteket megközelíteni, hogyan kell összegyűjteni a soksok részjelenséget, hogy abból az egészre következtetéseket vonjanak le.

A teljesség igénye nélkül érdemes néhány szót szólni a speciális vallatási módszerekről:

A kihallgatások gúzsbakötéssel kezdődtek. A letartóztatott kezét összekötötték, leültették a földre, a térde alatt átdugtak egy botot, amelyet a könyöke felett is átfűztek. A gúzsbakötött percek alatt rettenetes fájdalmat érzett. A gúzsbakötötteket addig ütötték gumibottal, amíg el nem ájultak, akkor kioldották a gúzsbakötést.

Általánosan alkalmazták a „talpalást", amely abból állt, hogy gumibottal verték a letartóztatott meztelen talpát.

A kínzások különösen brutális módozataihoz tartozott a tormás zacskó.

A tormás zacskó alkalmazásának eredete a következő: A délvidéki Szenttamáson 1941-ben elfogtak egy 20–25 tagú csoportot. A kihallgatás nehezen haladt előre, s akkor egy szenttamási rendőr, aki segített a nyomozóknak, elmondotta: „ő tudja, 1848-ban olyan módszert alkalmaztak az elfogottakkal, ami nagyon eredményes volt, ez a módszer, egy nagy zacskóba tormát reszeltek, és azt az elfogottak fejére húzták". A nyomozóknak tetszett az ötlet, és alkalmaz-

[8] A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve a m. kir. csendőrség számára. Budapest 1939. 1115. old.

ták. Eredményes volt. Ettől az időtől kezdve a tormás zacskó a nyílt nyomozások elismert eszköze lett.[9] A megkínzott őrizetes fejére tormával telt zacskót húztak, s azt spárgával megkötötték a nyakán. Az eszméletlenség határán állók fuldokló görcsöket kaptak a torma erős, elviselhetetlen szagától. Ezt a módszert újra meg újra, néha heteken át alkalmazták.

A vallomásokat villanyozással is próbálták kikényszeríteni. A villanyozáshoz külön szerkezetet konstruáltak: egy kis dobozból két drót nyúlt ki, ezek csupasz végét az őrizetesek legérzékenyebb testrészéhez erősítették, miközben a dobozra szerelt hajtókar segítségével áramot fejlesztettek. A villanyozás, bár külsőleg semmi nyomot nem hagyott, erős, szúró fájdalmat okozott, azonkívül rendkívüli félelemérzetet váltott ki, a megkínzottak többször elájultak, ilyenkor fellocsolták őket, és tovább folytatták a kínzást.

A „padrahúzás" abból állt, hogy a letartóztatottat hátán fekve egy padhoz kötözték, és így kínozták.[10]

Alkalmazták a „falhoz állítást" is. A vallatott személyt arccal a fal felé fordították, homlokával a falhoz támasztották, és kezét hátulról összekötötték. A kínzó fáradtságot erős fájdalom követte, amely csaknem elviselhetetlenné fokozódott, míg az illető összeesett.

A nyomozók között is elég gyakran támadt vita, hogy melyek a legeredményesebb módszerek. Általános volt az a felfogás, hogy kommunista szervezeteket felderíteni csak súlyos kényszer alkalmazásával lehet.

Az idősebb, tapasztaltabb nyomozók tudták, hogy a kihallgatásokat kitartóan és módszeresen kell végezni, nem szabad dühbe gurulni. Különösen fontos személyek esetében arra törekedtek, hogy azok hosszú ideig kihallgatható állapotban maradjanak.

A nyomozásokhoz megerősített őrszemélyzetet rendeltek el, hogy megakadályozzák a letartóztatottak egymás közötti érintkezését. Az őrség parancsnokát bevonták az adminisztratív munkába is, nagyon ügyeltek ugyanis arra, nehogy az egy ügyhöz, egy szervezet-

[9] Budapesti Katonai Bíróság. BI 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[10] Ugyanott, valamint Budapesti Katonai Bíróság. BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

hez tartozók egy szobába kerüljenek. Ez azonban nem mindig sikerült. Az őrség vigyázott a szigorú rendre, fegyelemre. A letartóztatottak a szalmazsákon ültek, arccal a fal felé. Hivatalosan reggel 6-tól este 9-ig folytak a kihallgatások.

A Budapesti Katonai Bíróság 1959-ben néhány csendőrnyomozó ügyének a tárgyalásán a következőt állapította meg: „A háború előtt és a háború alatt a csendőrnyomozók, a rendőrség és a VKF 2. fokozatosan és állandóan fejlesztette módszereit. Az elfogott hazafiakra, baloldaliakra, kommunistákra példátlan megpróbáltatás várt. Százával és ezrével tartóztattak le embereket, akiket mértéktelen erőszaknak vetettek alá. Az erőszakszervek még a látszattörvényességet is felrúgták. Mindent megtettek, hogy az általuk letartóztatottakat megtörjék. Gátlásmentesen, mindenre való tekintet nélkül végezték munkájukat, amelynek eredménye az ország kiszolgáltatása a hitleri klikknek. A háború kitörése után a terrorakciók még dühödtebbekké váltak és mind szélesebb körben érvényesültek. Ezen szervezetek elsősorban a Kommunista Pártra mérték csapásaikat. De a háború előtt és a háború alatt keletkező minden olyan csoportot és szervezetet, amit elértek, meg akartak törni, el akartak taposni."[11]

A Novi Sad-i Armia-épületben történt nyomozásról írja Lazo Plavcsics, hogy a jugoszláv kommunisták, akik korábban már megjárták a királyi Jugoszlávia politikai rendőrségét, soha nem tapasztalt lélektani és fizikai módszerrel kerültek szembe. A pszichikai metódus lényegét a következőkben látta: „A letartóztatottak reggel 6-tól este 9-ig ültek egy nagy szobában, szalmán, arccal a fal felé fordulva. Hátuk mögött üres tér, a szobában levőkre két csendőr vigyázott éjjel-nappal, a csendőröket 4 óránként váltották. A csendőrök le és föl járkáltak a szobában, vagy álltak az ajtóban és nézték a foglyokat. Át tudták tekinteni az egész helyiséget. Mindenkit láthattak. Tiltva volt minden mozgás, minden beszéd, csak mereven a fal felé fordulva volt szabad ülni. A csendőrök láthatták, ha bárki megmozdította a fejét. Az őröknek a szabályok alapján joguk volt azonnal büntetni azokat, akik a legkisebb mértékben is meg-

[11] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 065/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

szegték a szóban közölt szabályokat. A büntetés gyors volt, azonnali. Aki megmozdult, azt puskatussal hátba vágták, vagy szuronnyal a hátába szúrtak. A pszichikai módszerhez tartozott az is, hogy a foglyok nem tudták, mikor kerülnek kihallgatásra. Nem tudták, mit tudnak róluk, mit nem. Mindenki félt a kihallgatástól, de a legtöbben mégis várták azt, hogy megtudják mit tudnak róluk. A nyomozók gyakran bejöttek és néztek a letartóztatottakat. Gyakran olyan csendben vittek valakit kihallgatásra, hogy senki nem tudta, kit vittek el. Ez a metódus alaposan megtépázta a letartóztatott elvtársak idegeit." A fizikai kényszerről Lazo Plavcsics hosszú fejezeteket írt könyvében.[12]

Hasonlóan nyilatkozott Szőcs Béla marosvásárhelyi munkás is, akit 1941. július 7-én tartóztattak le: „Én, aki végigjártam a román sziguranca egy részét, határozottan állítom, hogy az Ákosfalván működő csendőrnyomozók messze fölülmúlták román kollégáik brutalitásait."[13]

Nagyjából ez volt a rendszer és a metódus az összes többi helyeken is.

Figyelemre méltó, hogy majdnem mindig akadt egy-két olyan csendőr, akit megdöbbentett ez a bánásmód, és az elfogottak segítségére sietett, mint például az Andrássy-laktanyában Horváth István csendőr szakaszvezető. Horváth megértően, emberségesen bánt a letartóztatottakkal, lehetővé tette, hogy beszélgessenek és közöljék egymással a védekezéshez szükséges tudnivalókat, amivel sokat segített az egyes embereken és az ügynek is. Emiatt aztán le is tartóztatták, s a Margit körúti katonai börtönben együtt töltötte büntetését az ott fogva tartott kommunistákkal.[14]

A kolozsvári rendőrkapitányság beosztottja, Pécsi Mihály detektív Szamosfalván nyújtott igen sok segítséget a letartóztatottaknak, üzeneteket közvetített és csomagokat juttatott be a hozzátartozóktól. Az államvédelmi központ ellene is eljárást indított. Az 1943-as szamosfalvi nyomozás idején Keszthelyi Árpád csendőr szintén

[12] *Lazo Plavcsics:* Csillag. Novi-Sad 1965.
[13] Budapesti Népbíróság. Nb. 17. 1469/1946/2. Jegyzőkönyv.
[14] Róka Pál visszaemlékezéséből.

segített abban, hogy az elfogott kommunisták kapcsolatba léphessenek egymással.[15]

A letartóztatott számára olykor élet-halál kérdés volt a tájékozottság. Ki kellett tartania addig, amíg megtudta, mi az, amit a nyomozók már kiderítettek, nehogy új adatokat, új neveket, új lakáscímeket, találkozási helyeket adjon a nyomozóknak. Kevesen voltak olyanok, akik semmit nem mondtak, és semmit nem ismertek be. A félelem, a megpróbáltatás, a válogatott verések és szisztematikus kínzások alaposan próbára tették a fogoly fizikai ellenállóképességét, ideológiai, politikai meggyőződését is. Voltak, akik nem bírták a verést, s néha értékes adatokat is elmondtak. Ezzel, bár ártottak az ügynek, nem váltak annak árulójává. A letartóztatások idején mindenki megvívta a maga harcát, volt, akinek sikerült mesékkel, a mozgalom már rég elhalt ügyeivel félrevezetni, „erdőbe vinni" a nyomozókat. Volt, aki tudta, hogy csak néhány napig kell kitartania, azután beszélhet nyugodtan illegális kapcsolatáról, mert az közben nevet és lakást változtat, s eltűnik a környékről. Olykor a lefogott tudta, csak néhány órát kell kibírnia, társai közben értesülnek letartóztatásáról, s elviheti a nyomozókat a találkozó színhelyére. Akadtak, akik gyengének bizonyultak, akik ténylegesen árulóvá váltak, de a legtöbb kommunista példásan helytállt.

A legjobbak emberi magatartása hatással volt társaikra is. Kevesen voltak, akik nem féltek, még kevesebben, akik nem tudták legyőzni félelmüket, s akik nem tudták tartani magukat, nagy részük nem eszméiben, nem politikai meggyőződésében ingott meg.

Ha a nyomozást irányítók egy-egy ügy lezárása után áttekintették a helyzetet, a különböző tényezők közül – legalábbis a fennmaradt dokumentumok szerint – több lényeges összetevőt kihagytak az értékelésből. Nem mérlegelték, mi volt az oka annak, hogy minden kényszer, a terror változatos módszerei ellenére a KMP állandóan meg tudta erejét újítani. Holott a terror a gyökerekig igyekezett hatolni, de a párt újrakezdését mégsem tudta megakadályozni.

Ez kimaradt az elemzésekből, amikor összegezték a letartóztatások tanulságait, s számba vették a nyomozás menetét befolyásoló té-

[15] Szirmai István szóbeli közlése alapján.

nyezőket. A belügyminiszter, a vezérkar főnöke a tömeges méretű letartóztatások után feltételezhették, hogy átütő erejű sikereket értek el. De újból és újból kiderült, csalóka reményeket tápláltak, a mozgalmat végleg eltiporni sohasem tudták.

Mindez mutatja, hogy a Kommunista Párt mennyire nem elvont fogalom volt, nem állt távol az élet viharától, egy korszak lelkiismerete volt. A kommunisták összeütközése, „találkozása" a rendőri apparátussal az osztályharc elválaszthatatlan része volt.

A letartóztatottaknak az ügyhöz való hűség, a kötelesség érzése volt a legerősebb védőpáncél, a legsúlyosabb helyzetekben is érezték, hogy egy hadsereghez tartoznak, s a viharban nincsenek egyedül.

ALAG

1940

Az 1940. március 27-én kezdődött nyílt nyomozás 1940. június 10-ig, tehát két és fél hónapig tartott. Részt vett benne a csendőrnyomozó központ baloldali alcsoportja, két csendőrkerület nyomozó alosztálya, a budapesti főkapitányság baloldali alcsoportja és a VKF 2. K alcsoportjának katonai nyomozó részlege. „Ezen nyomozás során körülbelül 820 személyt vettek őrizetbe, adták át a bíróságoknak"[1] – állapítja meg a tárgyalási jegyzőkönyv. A nyílt nyomozás színhelye az alagi csendőrlaktanya volt. A tömeges letartóztatások következtében a laktanya pincéje szűknek bizonyult, ezért a foglyok egy részét a községháza tanácstermében és annak mellékhelyiségeiben helyezték el. Igénybe vették a fészert és a fáskamrákat is. A foglyokat a községházán a kocsiszínben, a csendőrőrsön pedig az úgynevezett böröndkamrában és egy kisebb szobában hallgatták ki.[2]

A vezérkar főnöke még a nyomozás megkezdése előtt kijelentette: „A nyomozás alapos és széles körű kell hogy legyen, el kell érni, hogy a szabotázsakciók megszűnjenek, és a haditermelésben ne legyenek komoly kiesések."[3]

A nyomozást közvetlenül a VKF 2. irányította, de részt vett benne a csendőrnyomozó központ és a politikai rendőrség is, az utóbbi nélkülözhetetlen szerepet játszott a nyomozásban.

A csendőrnyomozó központ parancsnoka ekkor Ridegh Rajmund csendőr ezredes, a törzsalosztály baloldali csoportjának előadója

[1] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.
[2] B. IV. 6249/1949/10. Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága.
[3] PI Archívum. 611. f. 4. 1940. Hb. 241.

Árbócz János csendőr ezredes volt. A nyomozás elvi irányításában részt vett még a kémelhárítástól Németh Ferenc csendőr alezredes, Kuthy alezredes, a def vezetője, valamint Hajnácskőy László, a def K alcsoportjának vezetője. Schweinitzer is többször ellátogatott Alagra, megjelent a fontosabb kihallgatásokon, tárgyalt a nyomozás irányítóival. A vezető szerep azonban Árbócz Jánosé és Wajand Tiboré volt, nekik kellett a többi nyomozó alosztály területére kiterjedt nyomozás egységes vezetését biztosítani, az összműködést megszervezni a csendőri, a rendőri és def nyomozók között. Ők ellenőrizték a gyanúsítottak elleni tárgyi bizonyítékokat, és egyeztették a jegyzőkönyvi vallomásokat. Árbócz az alagi központi nyomozás során készült jegyzőkönyveket eljuttatta a debreceni, kassai, ungvári nyomozó alosztályokhoz, és ellenőrző körútjai során összehasonlította az ott felvett jegyzőkönyveket az előzőekkel. Az alagi nyílt nyomozás megindításáról tájékoztatták a kassai, ungvári, kárpátaljai kémelhárító osztályok vezetőit.[4]

A nyílt nyomozás igen súlyosan érintette az Országos Ifjúsági Bizottságot (OIB-t) és az ifjúmunkás-csoportokat. Ezek többségét néhány hónapra teljesen vagy részlegesen szétszórta.

Az Országos Ifjúsági Bizottságot a Szociáldemokrata Párt vezetői hívták életre 1929-ben azzal a céllal, hogy ellensúlyozzák a KMP és a KIMSZ befolyását a fiatal munkások között. Az SZDP 36. pártgyűlésén hozott határozatot arról, hogy a pártszervezetek a 18–21 éves tagokból az ifjúság szociáldemokrata nevelése céljából alakítsanak ifjúsági csoportokat.

1935–1936-tól kezdve azonban a munkás-egységfront és a népfront politika eredményeként a szociáldemokrata ifjúmunkás-mozgalomban a KMP befolyása mind erőteljesebben érvényesült.

A rendőri szervek felfigyeltek a kommunista fiatalok térhódítására az ifjúmunkás-csoportokban, illetve a szakszervezetekben és a Szociáldemokrata Pártban. A csendőrnyomozó központ baloldali összesítő jelentései ezekben az években több ilyen adatot tartalmaztak. Különösen 1939-ben szaporodtak azok a jelentések, amelyek

[4] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.

azt bizonyították, hogy növekszik a baloldali, illetve kommunista befolyás a Szociáldemokrata Pártban.

Érdemes néhány példát megemlíteni.

A csendőrnyomozó központ 1937. november 7-i jelentése a Szociáldemokrata Párt angyalföldi szervezetével kapcsolatban a következőket írja: „a hallgatóság felháborodott és erőszakkal eltávolították a helyiségből a Szocdem Párt központjának kiküldött előadóját, mert a Szovjetuniót támadta".[5]

Az 1939. február 24-i jelentés, amely a Kerekes utcai szociáldemokrata párthelyiségben február 14-én tartott gyűlést ismerteti, megemlíti: „. . . egyes ifjúmunkások kifogásolták, hogy a Szocdem Párt vezetői nem engedik szóhoz jutni az ifjúságot, hiányzik a pártvezetőkből a harci szellem. Követelték, hogy a pártvezetőség adjon nagyobb lehetőséget az ifjúmunkások tevékenységére. A felszólalásokra Bechtler Péter válaszolt, kijelentette, a mi feladatunk átmenteni a pártot."

A csendőrnyomozók 1939 elején felfigyeltek arra, hogy a Szociáldemokrata Párt a felvidéki szociáldemokrata szervezetekkel való kapcsolat felvételére törekszik, s ebbe illeszkedett bele az OIB ez irányú munkája. A március 17-i jelentés arról szól, hogy „az OIB kezd visszacsatolt területekkel foglalkozni". Utal arra, hogy februárban több baloldali érzelmű ifjúmunkás érkezett Budapestre. A Conti utcai pártközpontban fogadták őket, ahol agitátorképző tanfolyamon vettek részt.

Egy 1939. március 17-i jelentés arról szól, hogy „az OIB utasította ifjúsági csoportjait, hogy az utcákon, tereken színes krétákkal antifasiszta, szociáldemokrata jelszavakat írjanak".

Az 1939. április 21-i jelentés megállapítja: „A Szocdem Párt V., VI., VII., VIII. és XIV. ker. ifjúsági csoportjai április 9-én mintegy 850–900 fő részvételével Dobogókőn kirándulást tartottak, úgynevezett monstre túrát, ahol e csoportok vezetői tanácskoztak és megállapodtak a választásokkal kapcsolatos tennivalókról."

Az 1939. május 19-i jelentés szerint „az OIB tagjai és a kerületi ificsoportok titkárai azzal a kéréssel fordulnak a szocdem vezetők-

[5] PI Archívum. 651. f. 11. cs.

höz, hogy a választásokra való tekintettel vegyék vissza a szervezetekbe mindazokat a munkásokat, akiket szélsőbaloldali magatartás miatt a Szocdem Pártból kizártak.

Információk szerint a pártvezetőség úgy határozott, hogy a kizártak egyenként külön kérjék azoktól a vezetőségektől a visszavételt, ahol a kizárásuk történt."

Az 1939. június 7-i jelentés a fodrász ifjúmunkások összejövetelével foglalkozik. Megállapítja, hogy „a fodrász ifjúmunkások vezetői kommunista szellemben működnek, az utóbbi időben jelentősen emelkedett a csoport tagjainak a száma".

1939. augusztus 28-án a rákospalotai szocdem otthonban mintegy 30 ifjúmunkás gyűlt össze, és arról tanácskoztak, hogy háborúellenes agitációkat kell indítani.

A jelentések szólnak a debreceni, szegedi, pécsi, székesfehérvári ifjúmunkások megmozdulásairól. Pécsett a szeptember 1-i jelentés szerint augusztus 20-án OIB-küldött jelent meg, aki az ottani ifjúmunkásoknak előadást tartott.

Október elején jelentették, hogy a VII. kerületi csoportban „egy ismeretlen nevű előadó lázadásról, forradalomról beszélt. Spartacusról tartott előadást, aki a rabszolgák felszabadításáért küzdött. Krisztussal is foglalkozott, aki szerinte az első szocialista forradalmár volt, mert a kizsákmányolás ellen lépett fel, nem a túlvilágon, hanem a földön akarta a népek szabadságát. Az előadó foglalkozott a Dózsa-féle parasztlázadással s a francia forradalommal is. Az előadás után az egyik felszólaló javasolta, hogy a »Magyar Nemzet«-et kell olvasni, mert azok jól írnak a Szovjetunióról."

Egy másik jelentés beszámol arról, hogy 1939. október 27-én a vasasszakszervezet Magdolna utcai központjában az SZDP központi előadója kijelentette: „a Szovjetunió nem kommunista, hanem pánszláv politikát folytat. Beszédét a hallgatóság többször megzavarta és szimpátiatüntetést rendezett Oroszország mellett."

Az október 31-én kelt jelentés a VII. kerületi ifjúmunkások összejöveteléről szól: „80 ifjúmunkás hallgatott egy munkásnőt, aki a nők kizsákmányolása ellen beszélt. Tiltakozott az ellen, hogy a nők csak 40 százalékát keresik annak, amit a férfi munkások ugyanazért a munkáért kapnak."

1939. november 9-én Peyer Károly Erzsébeten kül- és belpolitikai beszámolót tartott. A jelentés szerint: „... élesen oroszellenes volt, védte a nyugati demokratikus államokat, támadta a hitlerizmust és a bolsevizmust. Előadása közben kommunista meggyőződésű emberek ütemesen kiáltották: Mit szól Peyer elvtárs a nyugati demokratikus hatalmak által kizsákmányolt gyarmati kuli sorsához és elnyomásához."

A csendőrnyomozó központ baloldali összesítője szerint Erzsébeten november 17-én, a rendező gárdisták összejövetelén Ábrahám Géza a következő beszédet tartotta: „... A német–orosz szerződés igazolva van. A Szovjetunió időt nyert, és ezért kötötte meg az egyezséget a németekkel. Ez végső soron a Harmadik Birodalom veresége lesz. A Szovjetuniónak így sikerült a kapitalisták háborús támadását elhárítani."

A november 3-i jelentés az OIB tagjainak és a kerületi titkároknak tartott előadással foglalkozik, „amelyet Buchinger Manó, az SZDP egyik vezetője tartott, s amikor szovjetellenes kitételeket használt, a jelenlevők gúnyosan fogadták. Volt olyan megjegyzésük, hogy néhány év múlva Buchinger másképp fog beszélni."

Az 1939. december 1-i összefoglaló szerint az OIB vasár- és ünnepnapokon különböző Pest környéki községekbe megbízottakat küld, akik „kommunista szellemben befolyásolják a velük beszélőket, meg akarják győzni őket, hogy szocdem ifjúmunkás agitáció leple alatt fejtsenek ki kommunista agitációt".

Számos jelentés foglalkozott kisebb-nagyobb bérmozgalmakkal, üzemi megmozdulásokkal, röpcédula és „falfirkáló akciókkal".

A rendőri jelentések tükrözték azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a kommunisták a Szociáldemokrata Pártban, a szakszervezetekben, az ifjúmunkások között fejtettek ki a szervezkedés fellendítéséért, s hogy az előretörő totális fasiszta erőket visszaszorítsák, a baloldaltól elfordult munkásokat, dolgozókat visszaszerezzék. E törekvések alapján a nyomozás vezetői megállapíthatták, hogy szervezett, céltudatos mozgalomról van szó, különösen nyugtalanította őket a KMP és a KIMSZ átszervezése. Noha a mozgalom számos csoportját ismerték és szemmel tartották, az újonnan létrejött párt-

kapcsolatokat, az újonnan szerveződő pártot nem tudták nyomon követni.

A KMP határozata alapján az ifjúkommunisták igyekeztek az SZDP ifjúsági szervezeteinek keretei között marxista oktatást és kommunista szellemű nevelést megvalósítani, és minél szélesebb körű szervező munkát végezni. Kulich Gyula, az Országos Ifjúsági Bizottság titkára kommunista szellemben irányította az ifjúsági mozgalmat. Kulich Gyula maga is készített tanulmányokat, ezeket sokszorosították és terjesztették az ifjúsági csoportok vezetői között.[6]

„Kulich Gyula mellett az OIB vezetésében más kommunisták is helyet kaptak. Sok volt a kommunista a kerületi titkárok között s a helyi ificsoportok vezetőségében is. A kommunista és a baloldali szociáldemokrata ifjúmunkásokból erős előadó gárdát szerveztek, akik felnőtt elvtársakkal együtt, a szervezetenként rendszeresített szemináriumokon a KMP politikájának szellemében oktatták, nevelték a fiatalokat."[7]

Kulich Gyula kapcsolatban állt a KMP Külföldi Bizottságával, amely ezekben az években Prágában majd Párizsban tartózkodott. 1939 februárjában Kulich Zürichben személyesen is beszámolt az OIB-ben végzett munkájáról, s tanácskozott a párt megbízottaival az illegális munka hatásosabbá és tervszerűbbé tételéről. A Külföldi Bizottság megállapodott vele a további tennivalókról. Ez alkalommal bízták meg azzal, hogy Schönherz Zoltánnal vegye fel a kapcsolatot.[8]

Kulich 1939 májusában Kassán találkozott Schönherz Zoltánnal, akivel egyeztették az ifjúság körében végzett kommunista szervező munkát. A KMP Rózsa Ferenc által irányított szervezeteinek vezetősége is felvette ekkor már a kapcsolatot Kulich Gyulával, sőt több általuk készített pártkiadványt is eljuttattak hozzá. Ő ezeket az illegális kiadványokat továbbította az ifjúmunkás-csoportok egyes vezetőinek tanulmányozás és oktatás céljából.

[6] PI Archívum. 611. f. 4. 1940. Hb. 241.

[7] Legyőzhetetlen erő. A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve. Kossuth Könyvkiadó 1968. 120. old.

[8] Ugyanott, 117–118. old.

1939 őszén az OIB-n keresztül kiépített pártkapcsolatok révén jutottak el a párt kiadványai Debrecenbe, Szegedre és Kassára is. A kiadványokon alapult az ifjúmunkás-csoportokban folytatott kommunista agitáció.

Ezeknek az éveknek jelentős eredménye volt, hogy a KMP teljes egészében meghódította az OIB-t és az OIB vezetése alatt álló ifjúmunkás-csoportokat.

A csendőrnyomozók 1936–1939 között elég sok kommunista csoportot, kisebb kört felfedtek, tagjait letartóztatták. Nyomára jutottak több bizottságnak, sejtnek, amelyek az átszervezés után nem hajtották végre a feloszlatásra vonatkozó utasítást.[9]

1937-ben nyomára jutottak a Vértes György által irányított KMP illegális szervezkedésnek, és a résztvevők egy részét letartóztatták.[10]

Ugyanebben az évben letartóztattak egy csoportot, amely a korábbi években a Vörös Segély-mozgalom aktív részese volt. De az újjászerveződő pártot egészen 1939 őszéig mégsem találták, sőt amikor nyomára bukkantak, akkor is csak egyik ágazatát lelték fel.

A csendőrnyomozó központ 1939. szeptember 22-i jelentése már azzal foglalkozik, hogy a hadiüzemekben erősödött a baloldali mozgalom „... kommunisták a munkások bizalmába férkőznek azzal a céllal, hogy később bevonják őket a szervezetükbe ... Ezek a kommunisták azt híresztelik, hogy lengyel Ukrajnának a Szovjetunióhoz való visszacsatolása után a magyar kormány helyzete is meggyengült. A munkások között pedig olyan hangulat terjed, hogy Kárpátalját is a Szovjetunióhoz fogják csatolni, és szovjet hatásra Magyarországon ismét tanácskormány alakul."[11]

A KMP-nek ezt a nyomozó hatóságok által felderített ágazatát Turai József vezette. Már jelentős eredményeket ért el, s éppen a nagyüzemekben és a hadiüzemekben sikerült szervezeteket kiépítenie, amikor a nyomozó hatóságok hozzáférkőztek. Bár különösen őrködtek a nagyüzemek, kiváltképp pedig a hadiüzemek „biztonságán", a Turai irányította szervezetnek mégis viszonylag hosszú ideig sikerült kijátszania a hatóságok éberségét.

[9] PI Archívum. 651. f. II. cs.
[10] PI Archívum. 614. f. 1/1937.
[11] PI Archívum. 651. f. 11. cs.

Illegális szervezetek létesültek például a Lakos és Székely hadiüzemben, ahol Badanti Antal és Móró István vezette a szervezkedést. A csepeli Weisz Manfréd-gyár repülőgépgyártó üzemében Pásztor Ferenc egy nyolctagú csoportot hozott létre. Terjesztették a párt kiadványait, s bérmozgalmakban vettek részt. A Ganz-gyárban Fock Jenő szervezett csoportot, a Láng Gépgyárban pedig Bogyó Géza. A Magyar Fémlemezáru-gyárban Bajusz Béla indított elég széles körű mozgalmat, melynek keretében több hadiüzemi munkást bevont a pártba. A Weisz Manfréd-gyár másik hadiüzemében Tóth József és Kohn Tibor, a Magyar Acélárugyárban Práth Károly, Salgótarjánban a Vas- és Gépgyár vegyiüzemében Méhes Géza, a Hofherr-Schrantz Gépgyárban Hersinszky Lajos, a Székesfővárosi Vízműveknél István János és Beringer József, az AEG Villamossági Rt.-nél Németh Lajos, a Felten Kábelgyárban Kollár István, a Hubert és Sigmund Rt. üzemében Zsitvai János vezette a szervezkedést. Különösen erős volt a mozgalom a Weisz Manfréd-gyárban és a Láng Gépgyárban. A hadiüzemi illegális csoportok vezetőinek egy része, például Fock Jenő, Móró István, Bogyó Géza, Bajusz Béla és mások egyszersmind különböző szociáldemokrata ifjúmunkás-csoportokat is vezettek.[12]

Turai József fiatal korától részt vett a mozgalomban. 1932-ben a KIMSZ tagja, majd később a KIMSZ keleti és a déli kerületi vezetője lett. 1938-ban Prágában tartózkodott, ahol Papp Lajos a KMP Központi Bizotsága nevében részletesen tájékoztatta Turait a párt újjászervezésével kapcsolatos politikai és szervezeti tennivalóiról. Turai ezután visszatért Magyarországra, és kiépítette a vasascsoportokban a sajtó átvételi és elosztói posztokat. 1938 júliusában ismét Prágába utazott, ahol több hónapig tanulmányozta a párt stratégiáját, taktikáját, politikai és szervezeti irányvonalát. Visszatérve Budapestre teljes illegalitásban maradt, s a KIMSZ-ből jól ismert aktivisták segítségével kiépítette a vasasszakszervezetben, a nagy üzemekben és néhány területi ifjúmunkás-csoportban az illegális szervezetet. Időközben a megállapodásnak megfelelően Papp Lajostól rendszeresen – konspirált címre titkos írással írt – tájé-

[12] PI Archívum. 611. f. 4/1940. Hb. 245. és 159.

koztatásokat, utasításokat és a kiadványai számára anyagokat kapott. Ezekből készítették el és terjesztették többek között André Marty nyílt levelét Léon Blumhoz és „Molotov szeptemberi beszédé"-t. E levelezés útján kapták meg, majd sokszorosítva terjesztették Dimitrovnak, a Komintern főtitkárának „Ez a háború nem a ti érdeketek" című beszédét. Ugyanilyen módon jutott el a III. Internacionálé Végrehajtó Bizottságának az Októberi Forradalom 22. évfordulójára kiadott felhívása, valamint más sajtótermék.

Turai megszervezte az említett pártkiadványok terjesztését, megbízható hálózata segítségével továbbította azokat a hadiüzemi csoportoknak.

A pártmunka 1939 nyarán vett nagyobb lendületet ezen a vonalon. Ekkor indult meg erőteljesebben az üzemi szervezés, és bontakozott ki 1940 tavaszáig, amikor megkezdődtek a letartóztatások.

Az I-es csendőrkerület nyomozó alosztályának már 1938 nyarán sikerült közel férkőznie Turai Józsefhez, akiről ebben az időben csak annyit tudtak, hogy kommunista. Felderítését Árbócz János, még mint csendőr őrnagy irányította. Megbízta a nyomozó alosztály egyik törzsőrmesterét, Sarlós Ferencet, hogy ismerkedjen meg Turai Józseffel.

Turai – mint említettük – hamis iratokkal, hamis név alatt, teljesen titokban élt Budapesten. A rendőrség a valódi nevét nem tudta és azt sem, hogy kikkel áll kapcsolatban. Sarlós Ferenc bányásznak adta ki magát, és felajánlotta Turainak, hogy kapcsolatba hozza egy illegális kommunista bányászcsoporttal. Ez a bányászcsoport valójában – ahogy a nyomozók szaknyelven kifejezték – „műsejt" volt.[13] Turai ebben az időben a párt Központi Bizottságának utasítása alapján, főként a nagyüzemekben, az ifjúmunkások bevonásával építette ki az illegális pártszervezeteket. E munka során – helyesen – törekedett arra, hogy a bányavidékeken is kapcsolatot teremtsen. Jó néhányszor megpróbálta ellenőrizni Sarlós tevékenységét, és ezért Dorogra akart utazni. De Sarlósnak sikerült lebeszélnie azzal, hogy Dorogon minden idegent ellenőriznek, feleslegesen kockáztatná saját magát és a szervezetet.

[13] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.

Árbóczéknak közben sikerült megállapítaniuk, hogy Turai korábban a KIMSZ egyik vezetője volt, s komolyabban kezdtek foglalkozni személyével, igyekeztek felderíteni kapcsolatait. Turai azonban jó konspirációs érzékkel megnehezítette a nyomozók munkáját. Hosszú ideig nem sikerült megállapítaniuk Turai lakóhelyét, baráti körét, illegális szervező munkáját. Sőt egy időre el is tűnt a szemük elől. Ekkor járt Turai Csehszlovákiában, s a Külföldi Bizottság tagjaival folytatott tanácskozásokat.

Mind sűrűbben jelentek meg a párt kiadványai, amelyből a csendőrnyomozók is szereztek. Ezeket géppel írták, az írás sokszor elmosódott volt, látszott, hogy több példányban készültek. A nyomozók gyanították, hogy Turainak más irányban is vannak kapcsolatai. Tanulmányoztak jelentősebb pártkiadványokat is, s ezekben felismerték néhány általuk kommunistagyanúsnak tartott szociáldemokrata ifjúmunkás-vezető előadásait, amiből arra következtettek, hogy e kiadványokat szélesebb körben terjesztették. Közben – mint erről már írtunk – azt is megállapították, hogy a szociáldemokrata ifjúmunkás-mozgalomban erősödik a kommunista befolyás. Ez már 1939 őszén volt, amikor a csendőrnyomozó központ törzsalosztálya is részt vett a nyomozásban. Átgondolt tervet dolgoztak ki, amelynek megfelelően Sarlós olvashatóbb kiadványt kért Turaitól, de ő kitért a kérés teljesítése elől. Ez félrevezette a nyomozókat, akik úgy okoskodtak, ha Turai is csak egy-egy példányt kap és azt adja tovább, nincs jelentősebb szerepe a pártban.

1939 októberétől azonban a kiadványokat sokszorosító gépen állították elő, ilyet kapott Sarlós is. Ezeket a példányokat szintén elég nehezen lehetett olvasni. Sarlós ezért – utasításra – ismét tisztább példányt kért. Meg akarták tudni, hogy Turai részt vesz-e a kiadvány előállításában, illetve van-e közvetlen kapcsolata azokkal, akik sokszorosítják a KMP kiadványát. Turai megmagyarázta Sarlósnak, hogy a sokszorosítóknak még nincs elég gyakorlatuk e munkában. Ebből megállapították, hogy közvetlen kapcsolatban áll azokkal, akik a sokszorosítást végzik.

Néhány hét múlva Sarlós szóvá tette Turainak, hogy a párt kiadványainak nehézkes a stílusa, a bányászok azt szeretnék, ha közérthetőbben fogalmaznának. Turai azt válaszolta, hogy nem tud

rajta változtatni, ő is így kapja, átdolgozásra, kijavításra pedig nincs felhatalmazva. A nyomozóknak ez újabb adat volt arra, hogy Turainak felsőbb kapcsolatai vannak, amit aztán megerősített egy Párizsból kapott levél, amelyet titokban lefotóztak. Ehhez a levélhez a következő módon jutottak hozzá: Amikor Turai visszatért Csehszlovákiából, s aktívan munkához látott, ismét megkereste az összeköttetést Sarlóssal, s címet kért tőle, ahová – mint mondotta – egy barátja leveleket fog küldeni. A nyomozóknak sikerült is a megadott címen – amely egyébként csak egyike volt a konspiratív címeknek – egy levelet megszerezniük, amelyből kiderült, hogy Turai a KMP Külföldi Bizottságával áll kapcsolatban.[14] A csendőrnyomozó központban megfejtették, illetve előhívták a sorok között elrejtett utasításokat.[15]

Most már bővebb ismeretek alapján egyeztették különböző nyomozati adataikat. Megfigyelték, hogy a szakszervezetekben és a Szociáldemokrata Pártban a fiatalok mind „agresszívabb" és „kommunisztikusabb" kifejezésekkel vádolják a Szociáldemokrata Párt vezetőit, mert nem képviselik eléggé a munkások érdekeit. Kiálltak a Szovjetunió mellett, akciókat sürgettek. A felszólalások gondolatmenete hasonlított, sőt egyes kijelentések azonosak voltak a megszerzett kiadványok szövegével.

Ugyanebben az időben, 1939 végén mind sűrűbben kapott a csendőrnyomozó központ jelentéseket a VKF 2. def részlegétől, egyes nagyüzemek hangulatáról. A jelentések szerint: baloldali mozgalmak észlelhetők, szabotázsakciók történnek, terjed a kommunista befolyás a nagyüzemekben. A jelentések hangsúlyozták, hogy különösen a „hadiüzemekben nagyobb számú kiadványt, röpiratot hoztak forgalomba, a hadiüzemek körül, azok környékén is kommunista röpiratszórások és falfirkálások történtek". A katonai bíróság később megállapította, 1939 őszén „az illetékes K alcsoport is értesülést szerzett a hadiüzemekben megindult mozgalomról, miért is folyamatba tette a bizalmas adatgyűjtést, és ezt huzamosabb időn

[14] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.
[15] PI Archívum. 611. f. 1. 1941. Hb. 240.

át folytatta. E bizalmas adatgyűjtés eredményeképpen 1940. év március hó 27-én megindulhatott már a nyílt nyomozás."[16]

Hajnácskőy László ezredes, a K alcsoport vezetője, egyeztette a megszerzett ismereteket a csendőrnyomozó központ vezetőivel. Ebben az időben nem volt még számukra megfogható a szervezet. Turai József igen óvatos volt, az ő figyelése sem hozott eredményt, még ekkor sem tudták a lakását megállapítani. 1940. január 20-án Hajnácskőy, valamint a def és a csendőrnyomozó központ vezetői tanácskoztak. Hajnácskőy tolmácsolta a vezérkari főnökségnek azt a kívánságát, hogy a felderítést meg kell gyorsítaniuk, mert a hadiüzemekben elszaporodó akciók, szabotázsjelenségek veszélyes méreteket kezdenek ölteni; a baloldal, a kommunisták befolyása szemmel láthatóan erősödik.[17] Hozzátette, hogy a felderítést a német összekötő tiszt is sürgeti. A csendőrnyomozó központ vezetői aggodalmaskodtak, hogy a Budapesten való nyomozásnak akadályai vannak. Hajnácskőy azonban eloszlatta aggályaikat, mondván: „ezt a nyomozást is a VKF 2. fogja irányítani, amelyet csak megerősít az, hogy hadiüzemekről és minden bizonnyal hűtlenségi bűncselekményekről van szó. Így a def az illetékes."[18]

E megbeszélés után még nagyobb apparátussal vetették magukat Turaira. 1940 február végén Hajnácskőy ezredes egy hadiüzemi munkást küldött Árbóczékhoz. Ez az ember, akivel Juhász István tárgyalt, igen érdekes és a nyomozás szempontjából fontos adatokat tudott. Elmondta, hogy „ismeretségbe került egy Szabados nevű munkással, aki meghívta őt a lakására. Ott több munkás jött össze, a beszélgetésekből úgy ítélte meg, hogy azok kommunisták. Ezen az összejövetelen egy magas, sovány fiatalember vett részt, és főleg a munkások szervezkedésének jelentőségét magyarázta."[19]

[16] PI Archívum. 611. f. 4. 1940. Hb. 159.; M. kir. Honvéd Törvényszék mint ítélőbíróság. Hb. 240/1. sz.

[17] A csepeli Weisz Manfréd katonai parancsnokságán dolgozott egy volt csendőr alhadnagy, aki értékes adatokat szolgáltatott a csendőrnyomozóknak a WM-ben működő baloldali mozgalmakról. Ezeket az adatokat az ottani nyilaskeresztes pártszervezettől kapta. (Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/5. Jegyzőkönyv.)

[18] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.

[19] Ugyanott.

A személyleírás megegyezett Turai Józsefével. Juhász István kioktatta, hogy vegyen részt a társaság további összejövetelein, igyekezzen a magas sovány fiatalemberrel közelebbi kapcsolatba kerülni, kérjen tőle könyveket vagy más olvasnivalót. Ez a lépés sikeres volt. Újabb kiadványhoz jutottak, amelyek mégegyeztek a Turai útján már megszerzett kiadványokkal. A nyomozók Szabadost is figyelték, és néhány hét alatt 16–18 olyan munkás nyomára jutottak, akik a jelek szerint részt vettek a szervezkedésben. Így derítették ki Turai József lakását is.

A csendőrnyomozó központ a már említettek alapján 1940 februárjában már jelentősebb áttekintéssel rendelkezett a kommunista szervezkedésről. Erre következtethetünk az 1940. február 6-i és március 8-i összefoglalóikból,[20] amelyekben korábbi jelentéseiket, valamint a megszerzett pártkiadványok lényegesebb mondanivalóit magyarázzák, egybevetik a Szociáldemokrata Pártban, a szakszervezetekben és az üzemekben észlelt hangulati elemekkel. Így nagyjából megvonták azt a kört, ahol keresniük kell a titkos szervezeteket.

A def-fel végzett közös és intenzív felderítés március elejére a szervezkedés kb. 30–40 kapcsolatát állapította meg. A VKF 2. március 20-án javaslatot tett a nyílt nyomozás megindítására. Két nyomozó csoportot hoztak létre, az egyik Alagon, a másik a soroksári csendőrlaktanyában rendezkedett be. Az Alagon működő csoportokat Juhász István, a soroksárit Dede Márton vezette. A különböző kerületek nyomozó alosztályainak legjobb beosztottjait felvezényelték.

Alagon a kihallgató csoport egyik vezetője Sarlós Ferenc törzsőrmester volt a budapesti 1. alosztálytól, akinek közvetlen tapasztalatai voltak a szervezkedésről.

A Böszörményi úti csendőrlaktanyában létrehoztak egy részleget a letartóztatások, előállítások, házkutatások megszervezésére. Kijelölték a jegyzőkönyvvezetőket, megszervezték az értékelő csoportot

[20] M. kir. csendőrség nyomozó osztály parancsnoksága. 945/1940. B. kt. sz. Kommunisták Magyarországi szervezkedésének irányelvei; A m. kir csendőrség nyomozó osztály parancsnoksága. 2012 sz. B. kt. 1940.; 3701/1940. B. kt. Kommunisták propagandatevékenysége. PI Archívum. 661. f. 4.

azzal a feladattal, hogy a nyomozás során felvett jegyzőkönyveket, valamint a bizalmas felderítés során beszerzett adatokat egyeztesse.

A nyílt nyomozás 1940. március 27-én éjjel 12 órakor kezdődött. Turai József ekkor a Ceglédi út 16-ban lakott, itt tartóztatták le. Árbócz János ment érte nyolc nyomozóval. Alagra vitték és öt hétig ott tartották. Az első alkalommal 8 órán át verték. Árbócz dokumentumok fotómásolatait mutatta Turainak. A házkutatások során megtalálták a sokszorosító gépet, illegális kiadványokat, könyveket, folyóiratokat és a KMP Külföldi Bizottságának megbízottjaival folytatott titkos levelezést. A megszerzett tárgyi bizonyítékok segítségével rövid idő alatt tömegméretűvé váltak a letartóztatások és a nyomozás mélyen behatolt a kommunista mozgalomba. Március 28-án már 30 kommunistát tartóztattak le. A nyomozás elsősorban a hadiüzemi szervezetek felgöngyölítésére törekedett.

„A letartóztatások a vasas csoportokban kezdődtek. Mivel a szervezkedés egyes területeken összefonódott az ifjúsági mozgalomban kialakított féllegális szervezkedéssel, a lefogások az utóbbira is átterjedtek." Sőt, mivel „Turai József és Kulich Gyula is a rendőrség kezére került – a Prágából megindított szervezés két vonalát majdnem teljesen szétrombolták".[21]

A csendőrnyomozó központ és a def sok ifjúmunkás-vezetőt tartott nyilván mint kommunistát, ezek közül is többet letartóztattak. A nyomozóknak egyáltalán nem volt könnyű dolguk. Az elfogottak tagadtak, csak azt ismerték el, amit már a nyomozók rájuk bizonyítottak. Napokon át folyt a kihallgatás minden szóért.

Miután a nyomozást nyílttá tették, értesítették erről a politikai rendőrség vezetőit is. Schweinitzer Wajand Tibor csoportját bízta meg a nyílt nyomozásban való részvétellel.

Hajnácskőy, Árbócz, Wajand, Német, Juhász István és Dede Márton közösen felmérték a nyomozás addigi eredményeit, és megbeszélték a további tennivalókat. Megállapodtak abban is, hogy Budapesten és más városokban a csendőrnyomozók és a politikai detektívek együtt végzik a letartóztatásokat. Döntöttek az újabb

[21] Legyőzhetetlen erő. A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve. 125. old.

előállításokról, házkutatásokról, lakások őrzéséről és a nyílt nyomozással párhuzamosan folyó felderítésekről.

Schweinitzerék már gyűjtöttek adatokat a Szociáldemokrata Pártban működő baloldali irányzatokról, így az Országos Ifjúsági Bizottságról is, ami megkönnyítette a nyomozás kiterjesztését. A Turai által irányított szervezet tagjai közül sokan tagjai voltak a Szociáldemokrata Párt ifjúmunkás-csoportjának is, akik közül viszont jó néhányan az OIB vonalán kapcsolódó, a szociáldemokrata ifjúsági csoportokban szerteágazó kommunista szervezethez tartoztak.

Az OIB titkára, Kulich Gyula – aki a VIII. kerületi ifjúmunkás-csoport vezetője is volt – közvetlen kapcsolatban állt a KMP Külföldi Bizottságával. Ez az összefonódás lehetőséget adott a nyomozóknak ahhoz, hogy áttörjenek az OIB vonalán kiépült pártszervezetekhez és kommunista csoportokhoz.

Az ifjúmunkás-csoportok tagjainak többsége – egy-egy kerületben 150–200 fiú és lány – kommunistának vallotta magát, anélkül, hogy illegális kapcsolata lett volna. Ez a tény rendkívül megnehezítette a nyomozást, mert olyan mozgalommal kerültek szembe, ahol a kommunista beállítottságú forradalmi tevékenység legális keretek közé volt beágyazva, és nehéz volt annak megállapítása, hogy valójában ki kommunista és ki nem. Ezért a VKF 2. vezetője a nyomozás során úgy döntött, hogy kiterjeszti a nyomozást az OIB által irányított ifjúmunkás-csoportokban működő munkacsoportokra is. Ezek a munkacsoportok – átlag 10–12 fiatalt felölelő kollektívák – a Szociáldemokrata Párt központi és kerületi vezetőinek engedélye alapján működtek. Habár a munkacsoportokban forradalmi szellemű nevelés folyt, ezek nem voltak illegális szervezetek. A hatóságok mégis ezen a vonalon haladva folytatták a felgöngyölítést, és több száz budapesti és vidéki ifjúmunkást vettek őrizetbe annak ellenére, hogy csak töredéküknek volt illegális pártkapcsolata. A letartóztatási hullám kiterjedt az V., VI., IX., X., XIII. kerületi, a kispesti, újpesti, erzsébeti, rákospalotai ifjúmunkás-csoportokra is. A lefogottak közül sokan most estek át a tűzkeresztségen.

A hatóságok a kommunista mozgalom teljes felszámolására törekedtek. Ezért a kihallgatások nem szorítkoztak a kifejezetten illegális szervezetekre, az illegális kapcsolatok tisztázására, hanem a le-

gális munka formái is érdekelték a nyomozókat. A mozgalom felszámolására irányuló törekvésüket azonban a letartóztatottak többségének magatartása meghiúsította. Néhány példa bizonyítja ezt.

Kulich Gyulának, Hazai Jenőnek[22] és másoknak illegális kapcsolatuk volt a KMP Rózsa Ferenc által vezetett szervezetével. De Kulichot, Hazait hiába kínozták, nem árulták el kapcsolataikat, pedig ennek birtokában valóban átütő erejű, teljesebb felgöngyölítést sikerült volna elérniük. Ez a szál a KMP olyan részlegeihez vezetett, amelyek beépültek a Szociáldemokrata Pártba és a szakszervezetekbe.

Kulich Gyula, Hazai Jenő, Braun Éva, Móró István, Nemes Béla és Fock Jenő[23] tudta, hogy Ságvári és az OIB még le nem tartóztatott tagjainak jelentős szerepe volt nemcsak az OIB-ben, hanem az illegális mozgalomban is. De nem tettek rájuk terhelő vallomást, hiába törekedett erre a nyomozás.

A letartóztatott illegális szervezet tagjai a saját csoportjukon kívül más kerületi és szakszervezeti csoportokban működő ifjúkommunisták tevékenységét is ismerték. A nyomozás megpróbált áttörni a nem érintett, tehát a VII., VIII., I., II., XI. kerületi ifjúmunkások közé. De a letartóztatottak magatartásán ez is meghiúsult, s nem sikerült jobban kiszélesíteniük a letartóztatottak körét. Annak következtében viszont, hogy a nyomozók és a nyomozás irá-

[22] Hazai Jenő az erzsébeti ifjúmunkás-csoport titkára és az OIB tagja volt.

[23] Fock Jenő letartóztatásakor tényleges katonai szolgálatát teljesítette a debreceni híradós zászlóalj laktanyájában. Bevonulása előtt a Ganz-gyárban dolgozott, ahol részt vett a pártcsoport szervezésében, valamint a X. kerületi ifjúmunkások közötti illegális pártmunkában. Március 29-én vitték be a kémelhárító parancsnokságra. Három napig vallatták sikertelenül, majd távirati utasításra a budapesti Hadik laktanyába vitték. Ott Árbócz János és Hajnácskőy László hallgatta ki. Miután itt sem tett vallomást, Hajnácskőy kijelentette: „az apja már a kezünk között van, ha nem akarja, hogy szenvedjen, akkor tegyen vallomást". Hajnácskőy megfenyegette: „Senki sem tud arról, hogy őt [Fock Jenőt] hová vitték. Ha akarnak, kiadnak ellene, mint katonaszökevény ellen körözést, és közben a Duna fenekére küldik." Miután itt sem tett vallomást, Alagra szállították. Megfenyegették, hogy anyját és húgát is letartóztatják, mint mondták: „akkor nem lesz olyan kemény legény". (PI Archívum. 614. f. 1. cs. A magyar királyi debreceni honvéd törvényszék mint ítélőbíróság. KB. 159/40. ifj. Fock Jenő ítélete; Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.)

nyítói nem ragaszkodtak szigorúan a titkos hálózat felderítéséhez, összekuszálták a szálakat, és öt-hat hét után már nem is tudták, hogy kinek mi volt az illegális és a legális munkája. Az egymáshoz nem tartozó vagy csak lazán kapcsolódó kommunisták csoportjait állították bíróság elé, és ez megkönnyítette a védekezést, a vádak megcáfolását, a bíróság előtti helytállást. Ezért is voltak kénytelenek a letartóztatottak több mint egyharmadát szabadlábra helyezni, illetve a bírósági tárgyaláson felmenteni. Egyesekre pedig csak minimális ítéletet szabhattak ki.

A nyomozás során kiterjesztették a felderítést a vidéki városokban működő szervezetekre is. Az OIB mint az SZDP ifjúsági bizottsága ugyanis összeköttetésben állt a vidéki ifjúsági csoportokkal. Ezeken a legális kapcsolatokon keresztül történt az illegális hálózat bővítése Debrecenben, Szegeden, Győrött, Pécsett és a Felvidék és Kárpátalja egyes városaiban, Losoncon, Kassán, Ungváron, Beregszászon stb. A kerületi nyomozó alosztályok részt vettek ezeknek a kapcsolatoknak a tisztázásában és a felderített összeköttetések felszámolásában.

A csendőrnyomozó alosztályokat mindenütt támogatták a kapitányságok, a detektívtestületek, és együtt végezték a kihallgatásokat. A VKF 2. kassai és ungvári kémelhárító osztálya különösen aktívan kapcsolódott be a nyomozásba. A vidéki alosztályok, detektívtestületek kémelhárító részlegének munkáját a csendőrnyomozó központ vezetői hangolták egybe. Hajnácskőy és Árbócz János járták a kerületi nyomozó alosztályokat, ők fogták össze a nyomozás szerteágazó szálait. Kassán és Ungváron elég sok tárgyi bizonyíték, titkos könyvek, feljegyzések kerültek a kezükbe. Kassán a nyomozók megtalálták a párt ott készített újságját, a „Dolgozók Lapjá"-t is, sőt a stenciles sokszorosító gépet és több írógépet, melyeken röpiratokat gépeltek.

A soroksári nyomozó csoportot április végén összevonták az alagival, és az ungvári nyomozó csoportot áthelyezték Munkácsra. Ez az intézkedés az erők koncentrálása miatt vált szükségessé, ugyanis április végére már nem tudták áttekinteni a mind jobban szerteágazó nyomozást. Kárpátalján adatokat találtak Beregszászra, Nagy-

szőllősre és más községekre vonatkozóan, ezért összpontosították a nyomozást Munkácsra.

Debrecenben több mint 20,[24] Kassán 40, Ungváron, Munkácson, Beregszászon több mint 100, összesen – mint említettük – 800 embert tartóztattak le. A későbbi jelentés 815 letartóztatottat említ.

Akik hadiüzemi szervezkedésekben vettek részt, azok tevékenységét hűtlenségnek minősítették, s átadták őket a honvédbíróságoknak. A többiek ügyével polgári bíróság foglalkozott.[25]

A csendőrnyomozó központ a munkácsi és az alagi nyomozás során szerzett először tudomást Schönhercz Zoltánról, aki Szekeres Sándorral együtt a felvidéki és kárpátaljai illegális szervezkedést irányította. Nem tudták azonban elfogni őket, sikerült kijutniuk Moszkvába.

A VKF 2., a csendőrnyomozó központ és a politikai rendőrség a nyomozás befejezésével megállapította, hogy a nyílt nyomozást elősegítették a megelőző bizalmas felderítés adatai: a röpiratokból kiderítették, hogy a szervezkedés mindenekelőtt a nagyüzemekben, az SZDP-ben és a szakszervezetekben folyik, tehát ott kell keresniük a kisebb csoportokat. A figyelés során felbukkant személyeket egyeztették a nyilvántartásukban szereplő gyanúsítottakkal. A letartóztatások alkalmával szerzett bizonyító anyagok megkönnyítették a nyílt nyomozást. A letartóztatottak közül igen sokan a SZDP-ben, a szakszervezetekben, az OIB csoportjaiban jöttek össze, ott adták át egymásnak az illegális röpiratokat, sajtótermékeket. A legális munkából ismerték egymást, tudtak egymás lakásáról vagy munkahelyéről.

Végül kielégítőnek találták a nyomozásnál alkalmazott módszereket. Különösen a szembesítések, valamint a gyanúsítottakkal íratott ún. önvallomások voltak számukra eredményesek. A nagyobb szobában összezártak ugyanis látták, hogy kik írnak önvallomást, s ez szerintük pszichológiailag hatással volt a többiekre. A bevált

[24] Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkásmozgalmának története. Debrecen 1970. 331. old.

[25] PI Archívum. 614. f. 1/1940. Budapesti királyi büntető törvényszék 5 tagú különtanácsa. B. Gy. VI. 4782/1940/22.

módszereket hasznosították később az erdélyi és az Andrássy-laktanyai nyomozásoknál.

A vezérkar főnökének összefoglaló jelentése kiemeli a három intézmény együttműködését, amelynek köszönhető, hogy „az igen nagy veszélyt jelentő országos és külpolitikai szempontból szinte beláthatatlan következményeket maga után vonható kommunista szervezkedést még csírájában sikerült elfojtani".

Hangsúlyozza, milyen „nagy szellemi és fizikai megerőltetést" kívánt a nyomozás, melynek „értékét csak emeli az a körülmény, hogy erről a sajtóban közlemények nem jelentek meg és általában nem vált közhírré, mert bel- és külpolitikai érdekek kívánták, hogy a szervezkedés nyomozása a legnagyobb titokban történjék, és erről a végrehajtó közegeken kívül csak az illetékesek tudjanak".

Külön kiemeli „a csendőrség nyomozó osztály parancsnokságán kívül a budapesti főkapitányság politikai osztályát és annak vezetőjét, dr. Sombor-[Schweinitzer] József rendőrfőtanácsost, aki minden lehető támogatás megadásával, úgy anyagi téren, mint tekintélyének egész súlyával igen értékes és hasznos szolgálatokat tett."[26]

Az alagi nyomozás befejezése után Hajnácskőy László magához kérette Wajand Tibort és beosztottjait a Hadik-laktanyába, ahol a VKF 2. vezetője megköszönte részvételüket a nyomozásban, és közölte, hogy felterjeszti őket kitüntetésre. A belügyminiszternek küldött jelentésében azt írta, hogy „a nyomozásban részt vevő detektívek közül különösen dr. Wajand Tibor IX. fiz. o. detektív-csoportvezető végzett példaadó, átlagon felüli s rendkívül eredményes munkát, de kiváló és dicséretre méltó szolgálatot végeztek: Temesi Béla, Tényi Mátyás, Sárkány Károly, Próbáld Ágoston, Cselényi Antal, Barsi Géza detektívek, továbbá Váradi Gyula és Halász Péter detektívgyakornokok is, valamint a Kassán szolgálatot teljesítő Somogyi Lajos detektív."[27]

Az alagi nyílt nyomozásokról a politikai rendőrség is készített

[26] PI 611. f. 4. M. kir. honvéd vezérkar főnöke. Bizalmas! 34 554/eln. B. VKF D–1940. Országos vonatkozású és kiterjedésű hűtlenségi és kommunista szervezkedés.

[27] PI Archívum. 611. f. 4. 1940. Hb. 241.

átfogó értékeléseket. Az április 29-i összefoglaló röviden áttekinti a helyzetet az 1936. január 20–25-i letartóztatások óta.

Schweinitzer összefoglalója szerint Kis Zsigmond és a többi kommunista vezető lefogatása néhány hónapra megbénította a „földalatti" szervezkedést. Ám a KMP külföldön működő vezetősége „kiadta a jelszót, hogy a kommunisták lépjenek be a szakszervezetekbe és igyekezzenek ott a vezetést magukhoz ragadni".

A jelentés érdekes abból a szempontból is, mert bizonyítja, hogy nem ismerték a KMP-nek azt a szervezetét, amelyet Rózsa Ferenc irányított. A párt tagjai tevékenykedtek majdnem az összes szakszervezetekben és a Szociáldemokrata Párt kerületi szervezeteiben. S bár a pártszervező munka még nem bontakozott ki olyan mértékben, mint a következő másfél, két évben, de már működött, s ezt a kiterjedt nagyarányú nyílt nyomozás sem tudta felfedni.[28]

Egyébként a csendőrnyomozó központ által 1940. június 28-án készített összefoglaló jelentés sem említi a Rózsa Ferenc által vezetett szervezkedést. Majd az észak-erdélyi nyílt nyomozás befejezése után készített összegezésben is kénytelenek megállapítani:

„Az 1940. évi nyílt nyomozás nem tudta teljes egészében felgöngyölíteni a magyarországi kommunista szervezkedést. A legnagyobb kommunista funkcionáriusok közül többen szökésben maradtak. Ezek közül személyükben ismeretessé vált Schönherz Zoltán és Szekeres Sándor." Majd hozzáteszi: „minden valószínűség szerint illegalitásban bujkáló budapesti lakosok, az adatok szerint a magyarországi kommunista mozgalom legmagasabb fokú irányítói közé tartoznak . . ."[29]

[28] Ugyanott.

[29] PI Archívum. 651. f. 11. cs. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága 19 002/1941. B. kt. szám. 1941. évi erdélyi kommunista nyomozás összefoglalása.

ÉSZAK-ERDÉLY

1941

1941-ben a rendőrség, a csendőrség és a honvéd vezérkar főnökének elhárító osztálya nagyarányú hajtóvadászatot indított az erdélyi kommunisták ellen: mintegy ezerkétszáz személyt tartóztattak le.

A kolozsvári és a marosvásárhelyi nyomozó alosztályok a központi nyomozó parancsnokság irányításával már 1940 őszétől, tehát röviddel a visszacsatolás után, intenzív „bizalmas felderítést" folytattak. Különösen a marosvásárhelyi nyomozó alosztály végzett igen eredményes munkát.

A marosvásárhelyi nyomozó osztály parancsnoka Ugray Gábor csendőr százados volt. Erdélyi születésű, az első világháborút mint zászlós fejezte be. 1920-ban került át a katonaságtól a csendőrséghez.

Esztergomban mint kiképző tiszt működött, majd Keszthelyen, 1930 októberétől pedig a Felvidéken szolgált. 1939-ben Kárpátaljára vezényelték, és 1940 szeptemberében kinevezték a marosvásárhelyi nyomozó alosztály parancsnokának. Ehhez a nyomozó alosztályhoz öt megye tartozott.

Pályafutása során különösen kitűnt a szabadkőműves, a cionista, s az Erdélyben is létező román fasiszta szervezetek, a vasgárdisták üldözésével. Előléptetését azonban a Kommunista Párt felderítésében, majd a nyílt nyomozás során elért eredményeinek köszönhette. Előbb őrnaggyá, majd alezredessé léptették elő.

Talán nem véletlen, hogy Erdélyből elkerülve 1943 áprilisában a tábori csendőrnyomozó testület parancsnoka lett, és a keleti front

hadműveleti területein irányította a tábori csendőrség nyomozómunkáját.[1] 1944 márciusában pedig a csendőrség központi nyomozó parancsnokságához került csoportvezetőnek, s a német megszállás után fontosabb beosztást kapott a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályán, amelynek később egyik vezetője lett. 1943-tól, miután a fronton tapasztaltak alapján úgy látta, hogy a németek elveszítik a háborút, Kudar Lajos csendőr ezredes tudtával és támogatásával részt vett a Budapesten élő lengyel emigráció jobboldali csoportjainak „az angol érdekeltségű lengyelek", valamint a Lengyelországban levő Mikołajczyk befolyása alatt álló lengyelek közötti közvetítésben. 1944 elején Lvov környékén tárgyalásokat folytatott nacionalista, banderista szovjetellenes ukrán alakulatokkal, akik megegyezésre törekedtek a magyar csapatokkal.[2]

Az észak-erdélyi nyílt nyomozást megelőzte a csendőrség, a VKF 2. és a politikai rendőrség előzetes felderítése. Elég sok adat került a kezükbe, hiszen Csehszlovákiában legálisan működött a Kommunista Párt. Jugoszláviában és Romániában is üldözték a kommunista mozgalmat, s a párt itt is illegálisan működött, mégis sokkal szabadabb mozgási lehetősége volt, mint hazánkban. A szabadabb mozgási lehetőség megkönnyítette az előzetes felderítést, és megnehezítette Erdélyben, Délvidéken és különösen a Felvidéken és Kárpátalján a visszacsatolás után gyökeresen más körülmények közé kerülő pártszervezetek illegális munkáját.

A katonai bíróság jegyzőkönyvében olvashatjuk: „Az észak-erdélyi kommunistaellenes nyomozást előkészítették. Előzetes ténymegállapítás történt, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nyílt nyomozást elrendelhessék."[3] Ebben a VKF 2. járt az élen, bár a csendőrnyomozó központ is rendszeresen törekedett a határmenti helyzet megismerésére.

A Külügyminisztérium is küldött jelentéseket a főkapitányság politikai osztályára az erdélyi baloldali mozgalmakról.

A mind sűrűbben jelentkező megmozdulások, sztrájkok, gyűlé-

[1] Népbíróság Országos Tanácsa. NOT. II. 2019/1948. 34. sz.
[2] Ugyanott.
[3] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 080/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

sek, röpiratterjesztés stb. megakadályozása érdekében Wajand Tibor 1941 januárjában két tapasztalt nyomozót küldött Kolozsvárra, akik a következőt jelentették: „Alapos a gyanú, hogy a röpiratterjesztés hátterében dr. Kohn Hillel ügyvéd van, aki már a román impérium alatt hasonló ügy miatt büntetve volt." Továbbá, hogy Kohn Hillel és vele együtt még a román idők alatt elítélt társai „. . . megfigyelés alatt állnak, de csak egy hosszabb megfigyelés hozhat eredményt . . ."[4]

A szászrégeni rendőrkapitányságnak sikerült a városban működő földalatti szervezet nyomára bukkanni, mert figyelték azokat, akikről tudták, hogy a korábbi években részt vettek a kommunista mozgalomban. Rövidesen meggyőződtek arról, hogy négyen-öten összejövetelelket tartanak egy szűcsműhelyben. A további figyelés tisztázta, hogy Kolozsvárról többen lejárnak Szászrégenbe, s hogy Simsi Ibolya a helyi vezető. Ezért 1941 februárjától Simsi Ibolyát figyelték elsősorban.

Az előzetes felderítés jelentékeny szerepet játszott az észak-erdélyi szervezetek ellen folytatott nyílt hadjáratban. Ezen alapult az 1940. október 11-én készített, korántsem teljes összefoglaló jelentés, amelyet a VKF 2. az erdélyi kommunista mozgalomról, a román nacionalista mozgalmakról, valamint az erdélyi szabadkőműves-páholyokról adott.[5] Meg kell jegyeznünk, bár sok mindent tudtak a kommunista mozgalom múltjáról, az adott időszakban működő organizációról csak kevés adattal rendelkeztek.

A csatolt 2. számú melléklet címe: „Kolozsváron nyilvántartott kommunisták." Témánk szempontjából ez az ötoldalas melléklet a legizgalmasabb, mert 249 nevet tartalmazott. A nevek mellett mindenütt feltüntették a párt-, a KISZ- és a VS-tagságot, sőt egyes nevek mellett a funkciót is. Külön kiemelték a MADOSZ vezetőinek és tagjainak névsorát. (A MADOSZ az erdélyi magyarok szövetsége volt, amely a KP befolyása alatt működött.)

A névsorból kiderül, hogy ha nem is teljes pontossággal, de már ebben az időben sok mindent tudtak a pártról. A névsorban pél-

[4] PI Archívum. 651. f. 11. cs. A. IV. 4/1941/59. 326/1941. res. pol.
[5] PI Archívum. 651. f. 11. cs.

dául a 27-ik, dr. Kohn Hillel ügyvéd neve mellé odaírták: „a KP tartományi bizottságának a tagja".[6]

A névsorban az ötödik Bartók Piroska diák nevénél megjegyezték: „a KISZ technikai apparátusában dolgozik" stb. Bár a névsor korántsem volt teljes, mindenesetre jelentékeny támpontot adott az induláshoz.

Az összefoglalóból kitűnik, hogy a VKF 2. vezetői ez alkalommal is egy kalap alá vonták a kommunistákat olyanokkal, akiknek vajmi kevés közük volt és lehetett a párthoz. Abból indultak ugyanis ki, hogy „a kommün bukása után több exponált intellektuel menekült Erdélybe – ahol abban a reményben, hogy további Magyarország elleni agitációt fognak folytatni – mint politikai menekültek menedékjogot kaptak. Ezek azonban, miután Magyarországon tevékenységet kifejteni nem tudtak, előbb Erdélyben, majd az egész román állam területére kiterjedő kommunista szervezkedést kezdeményeztek . . ."[7]

A közismert kommunisták mellett, mint például Gaál Gábor újságíró, a „Korunk" főszerkesztője, bekerültek a névsorba a siguranca vezetői és nyomozói, például dr. Biannu Jenő, annak kolozsvári felügyelője, vagy dr. Száva Kornél, a temesvári siguranca felügyelője, továbbá Wlad Aurél, aki még a jelentés szerint is a siguráncán dolgozott. (A siguranca, a román titkos rendőrség egyik fő feladata a kommunista mozgalmak elleni harc volt.) Az ilyen típusú összekeverések szarvashibák voltak, és megnehezítették a nyomozók munkáját.

A VKF 2. feladatát megkönnyítette, hogy megvizsgálta, mikor, hány erdélyi kommunista vezetőt ítéltek el Romániában. Ezek szerint „. . . . 1933-ban a politikai rendőrség 49 erdélyi vezető kommunistát fogott el . . ." Kiemelik Józsa Béla faesztergályost, Nagy István asztalost és munkásírót, Bányai László gimnáziumi tanárt, aki – a jelentés szerint – a Kommunista Párt anyagi támogatása mellett az erdélyi „Magyar Szó" című lap köré csoportosított egy kommunista irányzatú írógárdát. Megemlítik továbbá a Kommunis-

[6] Ugyanott.
[7] Ugyanott.

ta Ifjúsági Szövetség és a Vörös Segély néhány vezetőjét. Figyelmet érdemelnek az összefoglaló befejező mondatai, mert elárulják, milyen módon akarnak majd leszámolni az észak-erdélyi kommunista mozgalommal. Még le sem tartóztattak senkit, még semmiféle adat nem volt a kezükben, de ők már előre „tudták", hogy „az erdélyi kommunista mozgalom bizonyára katonai hírszerzéssel is foglalkozott, bár erre vonatkozólag semminemű adatot beszerezni nem sikerült. Az oláh hírszerző és elhárító szervek hivatali helyiségeinek, lakásoknak átkutatása eredménytelen volt, mert bőven volt idejük az anyagok elszállítására avagy megsemmisítésére."[8]

Ez az összefoglaló arra is ad némi magyarázatot, hogy miért nem csaptak le a visszacsatolás utáni hetekben széleskörűen az észak-erdélyi kommunistákra. A vezérkar főnöke ugyanis arra számított, hogy az erdélyi kommunista mozgalom össze fog zsugorodni, mégpedig azért, mert „a Kommunista Párt legtöbb tagja a magyarságból toborzódott". Azt gondolták, hogy „az anyagilag tönkretett, kenyérkeresetétől elűzött magyarság egyrészt kétségbeesésében, másrészt mert csak ezen pártban tudott az oláh állam ellen némi tevékenységet kifejteni, nagyobbára kommunista meggyőződés nélkül belépett a Kommunista Pártba . . ."[9]

Arra számítottak tehát, hogy a kommunista mozgalomhoz csatlakozott magyar munkások és parasztok el fogják hagyni a mozgalmat. Bizonyos átmeneti visszaesés valóban bekövetkezett. De a horthysta közigazgatás, a rendőri, csendőri és katonai hatóságok fellépése még ezt a visszaesést is csökkentette. Annál nagyobb volt a hatóságok megdöbbenése, amikor a nyílt nyomozás egész Észak-Erdélyt behálózó szervezetet fedezett fel, és kiderült, hogy a Kommunista Párt, a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a Vörös Segély tagjainak jelentékeny része magyar munkás, paraszt és diák.

A VKF 2. nyugtalanító veszélyt látott a szabadkőműves és a különböző kisebbségi mozgalmakban is, s ezeket is fel akarta számolni.

1941 június végén a marosvásárhelyi nyomozó alosztály vezetője

[8] PI Archívum. 651. f. 11. cs. 1. melléklet.; 39 722/eln. 2. VKF D–1940.; 2. melléklet. 39 722/eln. 2. VKF D–1940.

[9] PI Archívum. 651. f. 11. cs. 1. sz. melléklet. 39 722/eln. 2. VKF D–1940.

jelentette a központi nyomozó parancsnokságnak, hogy elfogták Szabó Júliát, aki „... igen komoly adatokat szolgáltatott egész Erdélyt behálózó kommunista szervezkedésről...”[10] Ennek ellenőrzésére és a további intézkedések végett a központi nyomozó parancsnokság Marosvásárhelyre küldte Árbócz Jánost.

Szabó Júliához a következő szálakon jutottak el: a csíkszeredai rendőrkapitányság figyelemmel kísérte azokat, akik az információk szerint a „... román megszállás alatt kommunista szervezkedésben tevékenykedtek...” Ennek során felfigyeltek a csíkszeredai gimnáziumra, ahol – mint megállapították – erős „szélsőséges irányú szervezkedés volt”. 1941 májusában több jelből arra következtettek, hogy a gimnáziumban levő szervezet vagy szervezkedés szellemi irányítója és gyakorlati kezdeményezője Mayer János nyugalmazott gimnáziumi tanár. A kapitányság ezért „nevezett tanár lakását állandó bizalmas ellenőrzés alatt tartotta”, és megállapította, hogy „Mayer különös szeretettel foglalkozik a diákokkal és a nála megforduló diákok »meggyőződéses kommunisták«.” A kapitányság kihallgatott néhány diákot, s ennek alapján leszögezte: a gimnáziumban működik ugyan baloldali szervezet, de a kihallgatott diákok „közlései kiszínezettek és túlzottak”. A további felderítés és nyomozás felszínre hozta, hogy a diákcsoport összeköttetésben állt a városban működő kommunista szervezkedéssel, amit Kolozsvárról irányítottak. Személyleírást szereztek arról a nőről, aki ezekben a hónapokban többször megfordult Csíkszeredán, és találkozott a megfigyelt és gyanúsított személyekkel. De kilétét, nevét, lakcímét megállapítani nem tudták. A személyleírás alapján elrendelték a figyelését és esetleges igazoltatását, ami 1941. június 29-én egy csíkszeredai szállodában meg is történt. Az igazolásból kiderült „... hogy Szabó Julianna református, hajadon, cipőfelsőrész-készítő, Marosvásárhely, Honvéd utca 45. sz. alatti lakos”.

Első kihallgatásakor nem tudta elfogadhatóan megindokolni, miért tartózkodik Csíkszeredán, de ekkor már biztosak voltak benne, hogy ő látogatta rendszeresen Mayer tanárt. Szabó Júlia tagadta, hogy bármiféle kommunista szervezkedésben részt venne

[10] Budapesti Népbíróság. Nb. X. 3765/1946/II. Jegyzőkönyv.

„. . . azt azonban beismerte, hogy a román megszállás alatt folytatott kommunista szervező munkát". Szabó Juliannával együtt fogták el Bács Domokos MÁV-pályamunkást is, akit külön hallgattak ki. Bács először azt vallotta, hogy csak véletlenül találkozott Szabó Juliannával, de miután a kihallgatók ellentmondásba keverték, beismerte, hogy előzőleg „levelet kapott, s annak alapján jött létre a találkozója Szabó Juliannával . . ." Bács Domokos Csíkszentdomokoson lakott, a nyomozók azonnal telefonon érdeklődtek az ottani csendőrőrstől, melynek tájékoztatása szerint „. . . Bácsot kommunista magatartása miatt már hosszabb idő óta megfigyelés alatt tartják . . ." Velük együtt fogták el Lukács Márton földművest is mint „kommunistagyanúst", akire a csíkszentgyörgyi csendőrőrs hívta fel a figyelmet. A kapitányság vezetője mindezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a csíkszeredai szervezkedés „. . . összeköttetésben van a várost környező vidékkel és Kolozsvárral is . . ." Értesítette a marosvásárhelyi csendőrnyomozó alosztályt, melynek vezetője azonnal tájékoztatta a marosvásárhelyi kémelhárító osztály vezetőjét. Ugray csendőrőrnagy vezetésével nyomozócsoport ment Szabó Júliáért, Bács Domokosért és Lukács Lászlóért. Mindhármukat a marosvásárhelyi csendőrségre vitték. Két nappal később letartóztatták Mayer János tanárt és feleségét.[11]

Árbócz, miután meghallgatta Ugray százados beszámolóját, maga is kikérdezte Szabó Júliát, aki lényegében megismételte addigi vallomását. Árbócz János ekkor meggyőződött arról, hogy ténylegesen a mozgalom egyik vezetőjét sikerült elfogniuk, s ezt azonnal jelentette a központnak, javasolva, hogy a kolozsvári nyomozó alosztállyal rögtön kezdjék meg a letartóztatásokat, nehogy híre menjen Szabó Júlia lebukásának, és az érintetteknek alkalmuk legyen megszökniük. Árbócz kérte Kudar Lajostól, hogy Juhász Istvánt és a baloldali alcsoport nyomozóit azonnal küldje Kolozsvárra, mert „. . . egy nagyobb szabású szervezkedésre találtak . . ." Árbócz jelentése után a csendőrség tájékoztatta Hajnácskőy László ezredest, aki intézkedett, hogy katonai nyomozókat küldjenek Kolozs-

[11] PI Archívum. 651. f. 11. cs. M. kir. rendőrség csíkszeredai kapitánysága, A IV. 27/6. 143/1941. biz.

várra, és parancsot adott a def kolozsvári osztályának az ügybe való bekapcsolódásra.

A belügyminiszter „11 725/VII. res. 1941. rendeletével elrendelte az észak-erdélyi kommunista mozgalom teljes felgöngyölítését".[12] Az indok az volt, „hogy minden kommunista köteles a szovjet javára kémkedést folytatni".[13]

A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága Juhász István vezetésével a baloldali alcsoport többségét Kolozsvárra küldte, s a fehérvári, a debreceni és a szombathelyi osztályokról is vezényeltek oda nyomozókat. A budapesti főkapitányságról Wajand Tibor vezetésével politikai detektívek utaztak Kolozsvárra. Ez a gárda lényegében azonos volt az alagi nyomozás irányítóival, vezetőivel. Csak kiegészült a kolozsvári és a marosvásárhelyi nyomozó alosztályok beosztottjaival.[14]

Az észak-erdélyi pártszervezetek elleni nyílt nyomozást elvileg Németh Ferenc csendőr alezredes irányította.

A nyílt nyomozás központja a Kolozsvár melletti Szamosfalván volt, ahol egy tüzérségi laktanyát foglaltak le erre a célra. Kihallgató csoportok működtek Marosvásárhelyen, Besztercén, Máramarosszigeten, Felsővisón, Szatmárnémetiben, Mátészalkán, Sepsiszentgyörgyön, Désen, Nagybányán és Nagyváradon. Marosvásárhelyen, pontosabban Marosvásárhely mellett, Ákosfalván például iskolába, Besztercén katonai laktanyába, Máramarosszigeten a csendőrlaktanyával szemben egy kastélyba vitték a letartóztatottakat. Szatmárnémetiben a Szamos-parti kultúrházat és az izraelita hitközség imaházát foglalták le erre a célra. A nyomozás leghosszabb ideig Szamosfalván, Ákosfalván és Nagyváradon tartott.[15]

Hajnácskői László csendőr ezredes is meglátogatta a nyílt nyomozás színhelyét Ákosfalván, s megtekintette a letartóztatottakat.[16]

[12] *Csatári Dániel:* Forgószélben. (Magyar–román viszony. 1940–1945.) Akadémiai Kiadó 1968. 171. old.

[13] PI Archívum. 651. f. 11. cs.

[14] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7.; XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[15] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[16] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 1469/1946/2. Jegyzőkönyv.

Az észak-erdélyi pártszervezetek elléni nyílt nyomozásban 160-an vettek részt a honvédvezérkar 2-es, D osztályától, az ügyészségtől, a budapesti főkapitányságtól és a csendőrségtől.[17]

A nyílt nyomozás minden jelentősebb fázisáról, „kiemelkedőbb mozzanatairól" tájékoztatták a belügyminisztert, a honvédelmi minisztert és a honvéd vezérkar főnökét.

A csendőrnyomozó központ, a politikai rendőrség, valamint a VKF 2. defenzív részlegének vezetői a nyomozás megindítása után 10 nappal tanácskozást tartottak. Az addigi nyomozások és mindenekelőtt Szabó Júlia vallomásának ismeretében úgy látták, hogy most lehetőségük nyílik az észak-erdélyi kommunista szervezetek felszámolására. Azt is célul tűzték ki, hogy az akció során igyekeznek kinyomozni a KMP budapesti központját és szervezeteit.

Az első őrizetbe vettek között volt Kohn Hillel, Rácz Gyula és más vezetők, akiket Szabó Júlia megnevezett. Tucatjával vették őrizetbe az embereket, letartóztatták például a Dermata gyári pártszervezet vezetőit és tagjait, a kolozsvári helyi bizottság tagjait. A házkutatások során talált tárgyi bizonyítékok közül az egyik legfontosabb az a konspirációs jelszavas feljegyzés volt, amelyet Szabó Júlia lakásán találtak meg, és amelynek a megfejtésében Szabó Júlia készségesen segített. A kezükbe került tehát jó néhány vidéki helyi bizottság vezetőjével való találkozóhely címe és jelszava. Éltek is ezzel a lehetőséggel, a későbbiek során több bizottságot úgy tartóztattak le, hogy tapasztalt nyomozókat küldtek ki az Észak-erdélyi Tartományi Bizottság megbízottjaként, aki a találkozóhely címe és a jelszó birtokában fel tudta venni a kapcsolatot a bizottság vezetőjével.

Besztercén például Pozsgai János politikai detektív ment el az így megismert találkozóhelyre, s a jelszó segítségével felvette a kapcsolatot az összekötővel. A találkozó a megadott napon 12 órakor volt. De tudták, hogy ha valamilyen okból a találkozó nem jön létre, ugyanazon a helyen 14 órakor ismétlődik. Pozsgai Jánosnak a „Magyar Nemzet" című lapot kellett a kezében tartania. A jelszó: „Merre van a szász templom", mire a besztercei városi bizottság

[17] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 1469/1946. Jegyzőkönyv.

összekötőjének azt kellett válaszolnia, hogy „a vasútállomásnál". A városi bizottság összekötője 12 órakor meg is jelent a találkozón, minthogy azonban partnere teljesen ismeretlen volt számára, továbbment. Két óra múlva visszatért, és miután ismét ott találta Pozsgait, kezében a „Magyar Nemzet"-tel, hozzálépett, s a jelszó elhangzása után már meg is nyugodott.

Pozsgai detektív közölte az összekötővel, hogy este 6 órakor találkozni akar a helyi vezetőkkel. Az összejövetel létre is jött, Pozsgai „beosztásánál fogva beszámoltatta a megjelenteket a mozgalom állapotáról". A párt helyi vezetőinek tőrbecsalásával pontosan informálódott arról, hány csoport van Besztercén és környékén, kik a vezetők, kik segítik a mozgalmat, kik készítették a röpiratokat és kik terjesztették azokat. Ezután a bizottság tagjait letartóztatták, akik megdöbbenve látták, hogy erről a „felső bizottságtól kiküldött elvtárs intézkedik". A honvédlaktanyában több termet kiürítettek, és Ákosfalváról küldtek nyomozókat, akik gyors ütemben tartóztatták le az így kiprovokált névsor alapján az aktív kommunistákat.[18]

Besztercén először 12 kommunistát tartóztattak le, majd a továbbiakban a városból és környékéről összesen 89 mozgalmi embert.

A nyomozás harmadik hetében jutottak el az erdélyi kommunista ifjúsági szövetség egyik vezetőjéhez, Bartók Piroskához, akinél a mozgalom kárára és a nyomozók szerencséjére a házkutatás során egy címjegyzéket találtak. E címjegyzékben fel voltak sorolva a városok és találkozóhelyek, időpontok az egész 1941-es évre, jelszavak, amelyekkel a kapcsolatot fel lehetett venni. Ez lehetővé tette, hogy a nyomozás mélyen behatoljon a kommunista ifjúsági szervezkedés soraiba és több száz fiatalt letartóztassanak.[19]

Az őrizetbevételeknek csakhamar híre ment Kolozsvárott, és másutt is, ezért az erdélyi pártszervezetek vezetőinek és tagjainak egy része elmenekült. De Szabó Júlia vallomása alapján mégis széles körű letartóztatásokat hajtottak végre. Szabó Júlia ugyanis az észak-erdélyi kommunista szervezet tartományi bizottságának a

[18] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.
[19] PI Archívum. 651. f. 11. cs. Főtárgyalási jegyzőkönyv. 364. old.

tagja volt, ismerte a párt vezetőinek, aktivistáinak jelentős részét, és ismerte a kulcspozícióban levő embereket.

Szabó Júlia árulása „volt az oka a tömeges méretű lebukásoknak, annak, hogy a letartóztatottak száma 1210-re emelkedett. Kétségtelen, hogy a nyílt nyomozás az észak-erdélyi mozgalom jelentékeny erőinek felgöngyölítését eredményezte, de politikai céljai a legfontosabb pontokon már az első menetben, a Szamosfalván lezajlott drámai küzdelemben zátonyra futottak".[20]

Szabó Júlia 1936-ban került a munkásmozgalomba. Kolozsvárott dolgozott a Dermata Cipőgyárban, és mint fiatal munkáslány részt vett kisebb-nagyobb bérmozgalmakban. Kitűnt értelmességével, talpraesettségével, jó fellépésével. A gyárban működő kommunista sejt (Micu János, Schwarz Rózsi, Jakab Sándor stb.) felfigyelt az értelmes munkáslányra. Így lett Szabó Júlia 1937-ben tagja a Kommunisták Romániai Pártjának, s 1937–1938-ban a szervezésben egyre inkább kiemelkedett. 1939-ben már mint a Dermata Cipőgyárban működő sejt vezetője vett részt a kolozsvári pártvezetőség által összehívott konferencián. Néhány hónap múlva, 1939-ben a párt tartományi konferenciáján bekerült a kolozsvári vezetőségbe, majd 1940-ben a szamosi kerület titkára és az Erdélyi Tartományi Bizottság tagja lett. (A Tartományi Bizottság irányította egész Erdélyben az illegális pártmunkát.) Mint a szamosi kerület titkára és az Erdélyi Tartományi Bizottság tagja meglehetősen ismerte a mozgalmat. Nagyváradon, Szatmárnémetiben, Nagybányán és Máramarosszigeten megbeszéléseket, gyűléseket tartott. Egyre aktívabban, értelmesebben, felkészültebben dolgozott. 1940 júliusában a kolozsvári szervezet titkára, és tagja most már az Erdélyi Tartományi Titkárságnak is. Miután Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, Szabó Júlia az Észak-erdélyi Tartományi Bizottság tagja lett, egyik vezetője az illegális pártmunkának.

A jó eszű munkáslány egyik legkitűnőbb tulajdonsága nagyszerű emlékezőtehetsége volt. Ez az emlékezőtehetség bizonyult a letartóztatása után a vallomások és tárgyalások során végzetesnek, mert Szabó Júlia majdnem mindenre és mindenkire emlékezett. 1941-ig

[20] *Csatári Dániel:* Forgószélben. (Magyar–román viszony 1940–1945.) 183. old.

nem volt letartóztatva, négyéves működése a mozgalomban felemelkedést, nagy élményt jelentett számára. Tudta, hogy a rendőrségre kerülni román viszonyok között sem gyerekjáték, sokat hallott a sziguranca nyomozóiról és a román börtönviszonyokról. A Doftana legalább olyan hírhedt volt Romániában, mint Magyarországon a Margit körúti börtön. De szerencséjére, és a mozgalom szerencsétlenségére 1941. június 29-ig nem kellett kipróbálnia, hogyan reagál a kihallgatásokra.

A marosvásárhelyi csendőrnyomozók tudták Szabó Júliáról, hogy részt vett a mozgalomban, de nem sejtették valódi szerepét. Először szépen, nyugodtan beszéltek vele. Ezen a kihallgatáson ott volt Juhász András és a marosvásárhelyi nyomozó alosztály baloldali alcsoportjának a vezetője. Az a Juhász András, aki majd a nyomozás során az erdélyi mozgalomban „pipás Juhász"-ként válik hírhedtté, s aki 1942 júniusában olyan súlyosan bántalmazta Rózsa Ferencet, hogy az belehalt. Még. 1941. június 29-én a kedvesen beszélgetőkhöz tartozott. Kezdetben Szabó Júlia nem ismert el semmit. „Soha nem vett részt a mozgalomban, román időkben igen, a Dermata gyárban, hogy magasabb legyen a munkabére, de mióta Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, semmi köze a kommunistákhoz."

Ekkor Ugray Gábor csendőr őrnagy intett Juhászéknak és elhagyta a szobát. Ezzel megkezdődött Szabó Júlia igazi kihallgatása. Megverték, aztán beszéltek vele, ismét megverték és megint beszéltek vele. A lány nemcsak megtört, hanem néhány nap alatt átállt a nyomozók oldalára.

Szabó Júlia letartóztatása után két napig volt Marosvásárhelyen, majd Kolozsvárra vitték, azután Máramarosszigetre, Nagybányára, Nagyváradra. Mindenütt jegyzőkönyvbe foglalták részletes vallomásait.[21]

Már néhány napos kihallgatás után készségesnek mutatkozott, ezért nem bántották, sőt kivételes elbánásban részesítették. Külön szobában helyezték el, jobb étkezést kapott, rendesen tisztálkodhatott és két-három hét után majdnem hogy szabadon járkált az egyes

[21] PI Archívum. 651. f. II. cs. Főtárgyalási jegyzőkönyv. 430. old.

laktanyák, csendőrőrsök folyosóin, ahol a kihallgatások folytak.[22] A nyomozók vele szemben is azt az egyszerű manővert alkalmazták, amivel Magyarországon és a visszacsatolt területeken egyaránt gyakran próbálkoztak, azaz hivatkoztak nemzeti érzéseire. Szabó Júlia a kihallgatások során és önvallomásokban feltárta mindazt, amit tudott, amire emlékezett. „Önkezűleg írott, több mint 30 oldalas részletes vallomásában feltárta az egész mozgalom szervezeti felépítését, kiterjedését, megnevezte azokat a helységeket, ahol szervezetei voltak, azok vezetőit, felsorolta az általa ismert összes kommunistát, akiket erdélyi útjai során, mozgalmi munkájából adódóan megismert."[23]

Felsorolta a kolozsvári helyi bizottság vezetőit, a szamosi kerületi bizottság, a nagyváradi és szatmárnémeti, nagybányai, máramarosszigeti, csíkszeredai helyi bizottságok tagjait. Elmondta, kik vesznek részt a Dermata cipőgyári mozgalomban, kik jelentek meg az 1938–1939-es kolozsvári, erdélyi konferencián, miképpen kapcsolódott az Erdélyi Tartományi Bizottság a Kommunisták Romániai Pártjához, majd Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása után hogyan jött létre az Észak-erdélyi Tartományi Bizottság, s miképpen irányította a szamosi, marosi és kőrösi kerületeket, felsorolta, hogy egy-egy kerülethez mely megyék tartoznak. Vázolta, hogy a tartományi titkárságok tartományi bizottságokká bővültek, ezek a bizottságok irányították a megyei, azok pedig a helyi bizottságokat. A helyi bizottságok irányították a sejteket. Szabó Júlia beszélt az általa ismert sejtek működéséről, s megnevezte találkozási helyeiket, jelszavaikat és ami a legfontosabb, igen sok nevet, adatot közölt a kihallgatókkal. Beszámolt az erdélyi Kommunista Párt Tartományi Titkárságának a bécsi döntés utáni határozatáról, az önálló Erdélyért indított mozgalomról, s az ennek érdekében létrehozott tüntetésről. Megnevezte, kik, mikor hozták a határozatot, kik állították elő a röpiratokat, kik vettek részt a tüntetés szervezésében. Emlékezett a párttitkárságnak 1940 szeptemberében tartott igen fontos tanácskozására, amely értékelte a bécsi döntés után kialakult hely-

[22] Ugyanott, 427., 429., 430. old.

[23] *Csatári Dániel:* Forgószélben. (Magyar–román viszony. 1940–1945.) 165. old.

zetet, s megnevezte a résztvevőket. A legértékesebb volt a nyomozók számára vallomásának az a része, amelyben név és időpont megjelölésével tárta fel, hogy 1940 októbere óta hol, milyen bizottsággal lépett érintkezésbe, hogy kikből alakult a marosi kerületi vezetőség.

Néhány rövid idézet erejéig érdemes szemügyre vennünk, hogy milyen részletekbe menően tett vallomást: „... Október hó 16-án Kézdivásárhelyen egy Sós nevű szabóval vettem fel a kapcsolatot, de mivel nem tartottam őt alkalmasnak, nem adtam neki semmiféle megbízatást. Innen Kovásznára utaztam, Erdélyi Lászlót kerestem fel. Feladatot adtam neki. Palotailván Elekes Jánost és Kende Kovács Lajost bíztam meg a szervezet vezetésével. Itt még titkos gyűlést is tartottunk, ez alkalommal beszámolót tartottam a külpolitikai helyzetről... Dédáról utaztam tovább Szászrégenbe, itt Czinna Ferencet kerestem fel. Czinna beszámolt nekem, röpcédulát készítettek és elmondták, hogy mikor, ki terjeszti. Jóváhagytam..."

Vallomást tett minden utazásáról, találkozásáról, akcióiról, amelyben 1940 szeptemberétől 1941 júniusáig részt vett: „1940 november hó közepe táján Sepsiszentgyörgyön Lázár Mihály cipészműhelyében ülést tartottunk. Ott volt egy lakatos, egy szabómunkás és egy szövőgyári munkás. Megállapodtunk, hogy a munkanélküliek és a menekültek között indítunk akciót..." Majd a gyergyószentmiklósi utazás, találkozás, beszámoló, nevek és megint nevek, illegális és legális nevek, utazás Marosvásárhelyre, konferencia Kolozsvárott. Megadja a konferencia pontos helyét (Györgyfalvi utca 72.), megnevezi a jelenlevőket: dr. Kertész Dezső, dr. Kohn Hillel, Rácz Gyula, Nemes József, Jakab Sándor, Kneszinek Gyula, Pogacsár László, Czinna Ferenc, Nonn György stb. Elmondja a konferencia lefolyását. Idézi Kohn Hillel beszédét. Ez a konferencia „... arra volt hivatva, hogy a Kommunista Párt újjászervezésének módjait, a párt politikai-taktikai stratégiai célkitűzéseit meghatározza..."[24]

A tartományi konferencia titkos szavazással megválasztotta a titkárságot, és itt döntöttek annak a bizottságnak a megválasztásáról is, amelynek feladata volt, hogy tisztázza a Kominternnel a KMP-

[24] PI Archívum. 651. f. 11. cs. Főtárgyalási jegyzőkönyv. 432. old.

vel való kapcsolat felvételének módját. Ebben az új vezetőségben Szabó Júliát bízták meg több megye pártszervezeteinek irányításával és a Tartományi Bizottság pénzügyeinek intézésével.

Szabó Júlia beszámolt a marosvásárhelyi mozgalomról is, elmondotta, kik a tagjai a pártbizottságnak, kik dolgoznak szakszervezeti vonalon, a Vörös Segély ügyében, kik szervezik az ifjúmunkásokat. Még azokról sem feledkezett meg, akiket Marosvásárhelyen mint megbízhatatlanokat kizártak a Kommunista Pártból. Részletesen feltárta, hogy mikor, hol, miről tanácskozott Kohn Hillellel, a mozgalom vezetőjével. A hatóságok számára különösen fontos volt vallomásának az a része, amelyben ismertette a háború vagy forradalom esetére vonatkozó párthatározatot. Szerinte a párt arra törekedett, hogy községenként 15–20 megbízható embere legyen, akik a forradalom kitörésekor a község legfontosabb épületeit, a községházát, a postát, a csendőrlaktanyát elfoglalják.

A jegyzőkönyvek, valamint a bírósági perben tett folyamatos tanúvallomásai azt bizonyítják, hogy Szabó Júlia kihallgatásai során segédkezett a nyomozóknak provokációs célkitűzéseikben. Olyan vallomásokat is tett – a hadsereg állapotának a felderítésére, hadititkok kikémlelésére vonatkozólag –, amelyek nem feleltek meg a valóságnak, s nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy a letartóztatottakat súlyosabban ítéljék el. De „a mozgalom vezetőinek – Kohn Hillelnek, Fazekas Józsefnek, Rácz Gyulának, Nemes Józsefnek – és egyszerű katonáinak elvhű, gerinces magatartásán a nyomozók célkitűzése már a küzdelem első szakaszában vereséget szenvedett. Egy-két kivételtől eltekintve ugyanis a letartóztatottak többsége a kínzások és megkísértések ellenére konokul visszautasította a nyílt nyomozás nyilvánvalóan provokatív céljait, és minduntalan a Szovjetunió békeszerető politikáját hangsúlyozta."[25]

Nemcsak a kihallgatások során, hanem a tárgyaláson is vallomást tett a vezetők ellen, és sokszor egészen apró mozzanatokra is kitért. Részletesen ismertette azt a vitát, amely Észak-Erdély Magyarországhoz való csatolása után folyt a kommunisták között, hogy milyen stratégiai és taktikai elképzelések alapján folytassák a párt-

[25] *Csatári Dániel:* Forgószélben. (Magyar–román viszony. 1940–1945.) 184. old.

munkát. Az is vitás volt, hova tartozzanak az észak-erdélyi pártszervezetek, változatlanul a Kommunisták Romániai Pártjához, vagy a Kommunisták Magyarországi Pártjához. Az a delegáció, amelyet a tartományi bizottság küldött Moszkvába, és amely titokban lépte át a magyar–szovjet határt, tulajdonképpen ezeknek a kérdéseknek a tisztázását kapta feladatul. A Komintern úgy döntött, vallotta, hogy Észak-Erdély pártszervezetei a Kommunisták Magyarországi Pártjának a vezetése alatt kell hogy működjenek. Szabó Júliának tudomása volt arról is – s ezt is elmondotta –, hogy a KMP egyik vezetője a Kominterntől kapott jelszavas találkozó révén Kolozsváron felvette a kapcsolatot Kohn Hillellel, akivel egyeztették az összeköttetés módját, valamint a politikai célkitűzéseket. E vallomásának néhány más mozzanata alapján a nyomozás vezetői arra következtettek, hogy a Kolozsváron járt KMP-vezető Schönherz Zoltán volt.

Erről a találkozásról Schönherz életrajzában is szó van.

„Amikor elbúcsúzott a kolozsváriaktól – olvashatjuk –, meghívta Kohn Hillelt a Központi Bizottság ülésére, Budapestre. El is jött, Budán várt rá, a Philadelphia Kávéházban, az alagút közelében. Onnan egyenesen az Istenhegyi útra mentek Skolnikékhoz. Még két vagy három alkalommal találkoztak ott. Utoljára 1941 július elején."[26]

A nyomozást igen nagy erővel vezették ebbe az irányba, hogy Schönherz tartózkodási helyét megtalálják. De itt elakadtak. Hiába verték, kínozták az embereket, nem tudtak továbbjutni.

Kohn Hillelnek „sikerült megakadályozni a KMP felsőbb szerveihez vezető szálak felderítését is. Már a letartóztatás első napjaiban Kohn Hillel kijátszva a nyomozók éberségét, mindenkit figyelmeztetett, aki a felsőbb kapcsolatokról tudott, hogy »a pesti fiúról egy szót sem!« Schönherz Zoltán nevét, s a vele folytatott tárgyalás tényét Szabó Júlia elárulta ugyan, de ennél többet aztán nem sikerült a nyomozóknak megtudniuk."[27] Az a cél, hogy az erdélyi nyomozás alapján Budapestre vezető szálakat találjanak, nem

[26] *Vadász Ferenc.* Tenyérnyi ég. Kossuth Könyvkiadó 1970. 169. old.

[27] *Csatári Dániel:* Forgószélben. (Magyar–román viszony. 1940–1945.) 184. old.

valósult meg. Mint ahogy nem valósult meg széles körű és nagyarányú letartóztatások ellenére sem a mozgalom teljes felszámolása, mert még be sem fejeződött a nyílt nyomozás, máris érezhető volt Észak-Erdélyben a kommunista mozgalom újjászerveződésének hatása.

Mit mond Szabó Júlia önmagáról? „... Amikor fiatalon az életbe kerültem ki, azoknak a kérdéseknek a megoldására, amelyekkel én, mint kisebbségi egyén találkoztam szembe, nem találtam megoldást. Amikor a gyárba. mint munkás bekerültem, ezeknek a problémáknak a megoldását a Kommunista Párton és mozgalmon keresztül találtam kivihetőnek. Egész itteni működésemmel ezt a célt szolgáltam abban a meggyőződésben, hogy jól és helyesen cselekszem, mert úgy gondoltam, hogy ez a mód meg fogja oldani nemcsak a társadalomnak, hanem az erdélyi népeknek is a kérdését. És az álláspontom megmaradt még a bécsi döntést követő időkben is. Ma már belátom, hogy hibát követtem el, mentségem az, hogy amit tettem, abban a hiszemben cselekedtem, hogy helyes úton járok."[28]

Szabó Júlia a főtárgyaláson az ügyész kérdésére válaszolva magatartását a következőképp magyarázta: „a nyomozás során történt kihallgatásom alkalmával egy ideig a legmakacsabbul ellenálltam, eközben azonban olyasmi történt velem, ami teljesen megfosztott akaratomtól, és akaratom ellenére részletes vallomást tettem. Arra, hogy ez az erő mi volt, csak 1942. évi március havában jöttem rá, akkor jöttem arra, hogy létezik Isten, ki az emberek akaratát és gondolatát képes irányítani, és ez a tudatalatti belső állapot fosztott meg minden ellenálló erőmtől és indított arra, hogy részletes beismerő vallomást tegyek. A nyomozás során csak csekély bántalmazásban volt részem, azonban nem ennek a hatása alatt tettem vallomást."[29]

A letartóztatások hírére a még szabadon élő kommunisták a titkos, bizalmas feljegyzések, újságok, röpiratok, könyvek jelentős részét megsemmisítették vagy biztonságos helyre rejtették. De ház-

[28] PI Archívum. 651. f. 11. cs. Főtárgyalási jegyzőkönyv.
[29] Ugyanott.

kutatások alkalmával még így is elég szép számmal találtak tárgyi bizonyítékot. Ilyen volt az a röpirat, amelyet a Kommunisták Romániai Pártjának erdélyi és bánsági területi bizottsága, valamint az Észak-erdélyi Tartományi Titkárság közösen adtak ki 1940 őszén. Megtalálták a Tartományi Titkárság kézi hajtású ólombetűs nyomdáját teljes felszereléssel, a Tartományi Titkárság sokszorosítógépét és a Kommunista Ifjúsági Szövetség titkárságának írógépét is. Kezükbe kerültek a szamosi kerületi bizottság, a máramarosszigeti helyi bizottság, a marosi kerületi bizottság, a szászrégeni helyi bizottság írógépei. Lefoglaltak illegális röpiratokat, valamint az „Osztályharc" című havonként kiadott agitációs füzetből is jó néhány példányt. Találtak a szamosi kerületi bizottság által kiadott „Erdély népe" című röpiratból, a szamosi kerületi bizottság aláírásával kiadott „Világ proletárjai, egyesüljetek!" című röpiratból, amelyet szeptember 15-én, a kormányzó Kolozsvárra történt bevonulásakor terjesztettek. Kezükbe került a Kommunista Ifjúsági Szövetség tartományi titkársága által kiadott „Dolgozó Ifjak" című röpirat, valamint a Vörös Segély és a szolidaritás frontjának „Minden becsületes emberhez" című röpiratából is több példány. Találtak román nyelvű röpiratokat is, amelyeket 1941 januárjában és februárjában terjesztettek nagy mennyiségben. Máramarosszigeten találták meg a KMP máramarosszigeti megyei titkársága által kiadott „Vörös Máramaros" című újságot. A tárgyi bizonyítékok súlyosbították azoknak a helyzetét, akiknél megtalálták, de azokét is, akik velük egy bizottságban vagy szervezetben dolgoztak.[30]

Ahhoz képest viszont, hogy az észak-erdélyi nyílt nyomozás alkalmával 1210 párttagot és rokonszenvezőt tartóztattak le, és ezeknél mindnél házkutatást is tartottak, aránylag kevés tárgyi bizonyítékot találtak. Ezt meg is állapítja a központi nyomozó parancsnokság a belügyminiszternek írt jelentésében:

„A nyomozásnál feltűnő volt, hogy a mozgalom vezetői jó előre gondoskodtak a tárgyi bizonyítékok megsemmisítéséről, ez különö-

[30] PI Archívum. 651. f. 11. cs. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága. 19 002/1941. B. kt. 1941. évi erdélyi kommunista nyomozás összefoglalása.

sen annak tulajdonítható, hogy a gyanúsítottak nagy számához viszonyítva aránylag korlátolt mennyiségű tárgyi bizonyíték került elő. A megsemmisítésre irányuló nyomatékos utasításoknak az alsóbb szervek többnyire eleget is tehettek, mert a nagy területeket átölelő nyomozás a korlátolt számú erők miatt csak sávszerűen és egymás után haladhatott. A nyílt nyomozás során az alább felsorolt technikai eszközökön, röpiratokon és füzeteken kívül őrizetbe vettünk nagy mennyiségű kommunista könyvet, füzeteket, feljegyzéseket és 1340 pengő 50 fillér készpénzt. Ezek mind az illegális kommunista mozgalom céljait szolgálták."[31]

A vádlottak többsége a bírósági tárgyalásokon visszavonta azokat a vallomásait, amelyeket a rendkívül súlyos és brutális kihallgatások során kényszerítettek ki belőlük.

A letartóztatottak védekezését, helytállását jó néhány esetben megnehezítette, egyes esetekben pedig teljesen keresztülhúzta Szabó Júlia vallomása. Ez történt Guzman Erzsébet, Izsák József, Simsi Ibolya, László Gyula, Darvas Edit és mások esetében.[32]

Az erdélyi kommunisták ellen lefolytatott bírósági perekben a fő tanúk – Szabó Júlián kívül – a nyomozást irányító csendőrtisztek, katonatisztek, rendőrök és detektívek voltak. A tárgyalásokat és a főtárgyalást a vádlottak arra használták fel, hogy védték a Kommunista Pártot, a Kominternt, a mozgalmat. Kohn Hillel például kijelentette: „A kommunisták Magyarország nemzeti érdekeit és a magyar néppel együtt harcoló más népek szabadságát, jólétét és békéjét védik. Együtt kell működni mindazokkal, akik Magyarország békéjéért, jólétéért és a tömegek gazdasági érdekeinek előmozdításáért hajlandók dolgozni."

A perbefogottak nagy része nemcsak védekezett, hanem támadta azt a politikát, amely az országot a Szovjetunió elleni háború során súlyos helyzetbe hozta, védték Erdély népeinek összefogását, és figyelmeztettek a Szovjetunió ellen folytatott háború előrelátható tragikus kimenetelére.

A nyomozás során és a főtárgyaláson is az egyik leglényegesebb

[31] Ugyanott.

[32] PI Archívum. 651. f. 11. cs. Főtárgyalási jegyzőkönyv. 425. old.

mozzanat volt a Szovjetunióban járt delegációnak az ügye. A bíróság megpróbálta súlyosan kompromittálni ezzel a mozgalmat, igyekezett bebizonyítani, hogy a delegáció hazaáruló tevékenységet folytatott. A főtárgyaláson a többi nagy letartóztatástól eltérően több száz ember ült egyszerre a vádlottak padján. Így rendkívül nagy jelentősége volt a tárgyaláson való magatartásnak. Különös jelentősége volt a háború miatt a Szovjetunió védelmének, a hazaárulás vádjának megcáfolása és annak bizonyítása, hogy éppen a Kommunista Párt küzd – halálos veszedelem közepette – az igazi nemzeti ügy érdekében. Minden közlés, igaz információ Moszkváról, a Szovjetunióról, politikai tett volt. A bíróság különösen azoknak a vádlottaknak a helyzetét próbálta súlyosbítani, akik tagjai voltak a Moszkvában járt delegációnak. Nonn György, a delegáció egyik tagja, a tárgyaláson sikeresen és bátran cáfolta az ügyész vádjait, megvédte a delegáció útját, hivatását. Határozottan kijelentette: a Kommunista Párt és a kommunista mozgalom mindenkor a magyarság érdekeit tartja szem előtt, és ezt tapasztalta Moszkvában is. Az utazás technikai előkészületeiről és lebonyolításáról nem volt hajlandó vallani. Nonn György azt is kifejtette: akikkel mint magánember beszélgetett Moszkvában, mindnek az volt a véleménye „... hogy Magyarország és a Szovjetunió között jó viszonyt kell kialakítani, a Szovjetuniónak nincs semmiféle követelése Magyarországgal szemben, és a honvédzászlók visszaadásával kifejezésre akarta juttatni, hogy Magyarország népeinek a szabadság iránt táplált érzéseit tiszteletben tartják ..."

Nonn György vallomásával szemben is az elnök mindenekelőtt Szabó Júlia vallomását idézte, de ezt Nonn visszautasította és megcáfolta. Szabó Júliával való szembesítése után az elnök kénytelen volt megállapítani: „A szembesítés eredménytelen ..."[33]

1941 szeptember végén, a nyílt nyomozás befejezésekor a csendőrség, a rendőrség és a VKF 2. vezetői ismét tanácskoztak, értékelték a letartóztatások által elért kétségtelenül jelentős eredményeket. A nyomozást megkönnyítette, hogy „... a román megszállás alatt a kommunisták szervezkedését nem vették olyan szigo-

[33] Ugyanott, 402–409. old.

rúan, mint Magyarországon, így a szervezkedésekben részt vevők nagy része ismerte egymást. Miután a visszacsatolás megtörtént, ez a helyzet alapvetően nem változott."[34]

Az erdélyi kommunisták ellen indított perek egy részét nyilvánosságra hozták a szovjetellenes propaganda céljából, s hogy ezzel is megfélemlítsék a magyar baloldalt, hatékonyan befolyásolják a közvéleményt. A nyílt nyomozás során Észak-Erdélyt 11 nyomozócsoport hálózta be. Az 1210 letartóztatottból 140-et hűtlenség bűntettével vádolva átadtak a VKF bíróságának, hét embert a kolozsvári hadtest ügyészének, 648-at a polgári bíróságoknak, illetve ügyészségeknek, a többieket pedig bírósági eljárásukig internálták,[35] néhányat szabadlábra helyeztek.

A letartóztatások, bár igen súlyos csapást jelentettek a párt számára, nem jártak teljes sikerrel.

A csendőrségi összefoglaló nem ír arról a drámai küzdelemről, élethalálharcról, ami a kihallgatók és a kihallgatottak között végbe ment, de a letartóztatottak túlnyomó többségének az ellenállásáról tanúskodnak az összefoglaló következő sorai: „A nyílt nyomozás során kihallgatott, vezető szerepet betöltő gyanúsítottak vallomásukban igyekeztek mozgalmi tevékenységüket elferdítve, a valóságtól eltérően jelentéktelenebb színben feltüntetni. Általában igyekeztek forradalmi irányú tevékenységüket polgári demokratikus irányzatú mozgalomként feltüntetni. Ezzel szemben a nyomozás során előkerült feljegyzésekből, továbbá a mozgalom vezetői által kiadott illegális röpiratokból és füzetekből kétségtelenül megállapítható, hogy mozgalmuk célja: az állam és a társadalom törvényes rendjének felforgatása és erőszakos cselekményekkel a Szovjetunió győzelemre segítése."[36]

A csendőrség összefoglalója a következő figyelemre méltó mondatokkal fejeződik be: „Már a nyomozás tartama alatt merültek

[34] Budapesti Népbíróság. NB. XVII. 2218/1946/5. Hajnácskőy László tanúvallomásából.

[35] PI Archívum. 651. f. 11. cs. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága. 19 002/1941. B. kt. 1941. évi erdélyi kommunista nyomozás összefoglalása.

[36] Ugyanott.

fel olyan adatok, hogy Erdélyben a kommunista mozgalom e nyomozással nem semmisült meg teljesen, hanem főként a szökésben levők és illegalitásban élők irányításával új mozgalom kezdődött. Ez a folytatólagos mozgalom részben a sorompóba lépett második garnitúrán, részben pedig a szökésben levőkön vagy rejtve maradt szervezeteken alapul."[37]

Valóban, bár sok mindent megtudtak és jelentékeny csapást mértek a mozgalomra, a szervezetek egy részét mégsem tudták felderíteni, a vezetők közül pedig többen illegalitásba mentek a letartóztatások elől. Már 1941 őszétől a KMP Központi Bizottságának segítségével újra megindult az erők gyülekeztetése, a szervezetek életre hívása, ami bekapcsolódott a Hitler-ellenes függetlenségi mozgalomba. A pártszervezetek megerősödése lehetővé tette az Észak-erdélyi Tartományi Titkárság újjászervezését. „A szervezeti kérdések tárgyalása során a titkárság számba vette a kolozsvári üzemekben, a Szociáldemokrata Pártban, a szakszervezetekben, az észak-erdélyi városokban és falvakban rendelkezésre álló erőket, s a Központi Bizottság segítségét igénybe véve, gondoskodott az illegalitásban élő titkársági tagok és pártmunkások támogatásáról. Józsa Béla lépéseket tett a technikai apparátus megszervezése érdekében, írógépeket szerzett be – köztük egy román rendszerű írógépet a román nyelvű röpiratok előállításához –, és illegális lakásokat biztosított a pártmunka zavartalan lebonyolítására."[38]

[37] Ugyanott.

[38] *Csatári Dániel:* Élő hagyományok – élő nemzetköziség. Az észak-erdélyi népmozgalmak ébredése. (1943 január–július) Párttörténeti Közlemények, 1968 augusztus. 3. sz. 52. old.

A DÉLVIDÉKI TRAGÉDIA

A Délvidék katonai megszállása nem jelentett felszabadulást az ott lakó népeknek. A magyar lakosság vagyonos rétegei, az első hónapokban még a munkások és parasztok egy része is örömmel fogadta a visszacsatolást. Néhány hónap alatt azonban nemcsak a szerb és a horvát kisebbség, hanem mind több magyar is megtudta, hogy mit jelent a horthysta uralom. A húsz évig tartó revizionista propaganda nem győzte hirdetni, hogy Magyarországhoz visszakerülve „az elszakított területek minden népe és nemzetisége szabadságot, jólétet, törvényességet, jogot kap". Hamarosan kiderült, hogyan értelmezték ezt Horthyék.

1941. április 11-én, az önálló Horvátország kikiáltásának másnapján – Hitlerrel történt megállapodás alapján – magyar katonaság rohanta meg a Bácskát, a Muraközt és a baranyai háromszöget. A hivatalos Magyarország ezzel részt vett Jugoszlávia földarabolásában. „A fasiszta támadók Hitler április 12-i döntése értelmében feldarabolták Jugoszláviát. Macedónián bolgár és olasz hódítók osztozkodtak. Szerbiát és Bánátot a németek maguknak tartották meg, Szerbia határvidékét Bulgária kapta, Bácskát, Baranyát, Muraközt és a Mura-vidéket Magyarország szállta meg. Bosznia-Hercegovinát a Független Horvát Állam kebelezte be. Kosova-Metohija, Crna Gora, Dalmácia, a horvát tengermellék, Szlovénia déli része Olaszországhoz került, Szlovénia északi részét pedig a németek sajátították ki. Jugoszlávia népei a fasiszta megszállók igájába kerültek, történelmük legsúlyosabb tragédiáját élték át."[1]

[1] A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története. Forum Könyvkiadó, Novi Sad 1963. 310. old.

Délvidéken a nyomozó hatóságok 1941 tavaszától 1944 őszéig szinte megszakítás nélkül teljes apparátussal működtek, csaknem folyamatos volt a nyílt nyomozás. Már az első napokban megindult a hajsza a kommunisták, a szláv nemzetiségű lakosok és a zsidók ellen. 1941 április hónapjában „néhány nap leforgása alatt 2300 embert gyilkoltak meg".[2]

1941. április 17-én statáriumot hirdettek, a katonai bíráskodás jogkörét igen széleskörűen kiterjesztették. Az „izgatás, a kormányzógyalázás", az ország „érdekeinek megsértése", a szervezkedés, csoportosulás, fegyverkezés, szabotázsakció, röpiratok terjesztése, tehát lényegében minden fellépés a megszállással szemben a katonai bíróság jogköréhez tartozott.[3]

1941. április 28-án a magyar kormány elrendelte, hogy az 1918. október 31-e után Bácskában letelepedett délszláv lakosságnak vissza kell költöznie Szerbiába. Mintegy 150 000 embert érintett ez a kormányrendelet.[4]

A kitelepítést haladéktalanul meg is kezdték, s 1941 június végéig mintegy 15 000 szerb lakost telepítettek Szerbiába. Az ott működő német parancsnokság azonban nem helyeselte ezt az intézkedést, mert az áttelepítések növelték az amúgy is bizonytalan helyzetet, nyugtalanságot. Ezért a magyar kormány úgy intézkedett, hogy a szerbek közül minél többet internálni kell.

A Délvidék megszállásával egyidejűleg a VKF 2. erős szervezeteket hozott létre Újvidéken, Szabadkán, Zomborban és Zentán. Újszászy István, a VKF 2. vezetője, tapasztalt parancsnokokat nevezett ki ezeknek a részlegeknek az élére. E részlegek közvetlenül az ötödik hadtest kémelhárító osztályának irányítása alá tartoztak. Az ötödik hadtest kémelhárító osztályának parancsnoka és a VKF 2. egyik vezetője 1941 májusában Belgrádba utaztak, hogy a német kémelhárító központtal megtárgyalják az együttműködést. Az Ab-

[2] *Godó Ágnes:* A horthysta vezetés Balkán-politikája 1941–43. Hadtörténeti Közlemények, 1968. 4. sz.

[3] A megszállás alkalmával kialakított rögtönbíráskodás rendszerét elemzi és ismerteti dr. Josip Mirnić. Lásd Vojvodina 1941. Radovi i diskusija sa skupa istoričara u Subotici 9 i. 10. Decembra 1966. god. Novi Sad 1967. 66. old.

[4] Ugyanott, 61–95. old.

wehr belgrádi központja megbízott egy századost, aki összekötő tisztként működött a VKF 2. délvidéki szervezete és az Abwehr belgrádi központja között.

A bevonulást követő napokban elkezdődött tisztogatási akciót hivatalosan az ötödik hadtest I/b. osztályának alárendelt osztályok végezték. A későbbiekben a VKF 2. K alcsoportjának vezetője – ez időben Fóthy csendőr őrnagy – erőteljesen belefolyt az I/b. osztályok tisztogató akcióiba. Fóthy elég sokat tartózkodott Újvidéken, és személyesen adott utasításokat és parancsokat az I/b. osztályoknak is. A katonai megszállás és a katonasághoz szorosan kapcsolódó I/b. osztályok munkája tehát összefonódott a kommunistaellenes alosztály irányításával.

A Délvidék megszállásakor a magyar katonai erők vezérkari főnökének külön kívánsága volt, hogy Horkay József csendőr alezredest bízzák meg a csendőrnyomozási feladatok irányításával. Később, amikor Szombathelyi Ferenc lett a vezérkar főnöke, Horkay Józsefet megerősítette beosztásában, és intézkedett, hogy a katonai és csendőri nyomozók közül mindazok, akik beszélnek valamilyen délszláv nyelvet, a Bácskába kerüljenek. A VKF 2. és a csendőrség központi parancsnoksága rendszeresen magas rangú parancsnokokkal ellenőriztette e vidék állambiztonsági állapotát.

A Délvidéken szinte állandóan folyt a nyílt nyomozás, összefonódva karhatalmi akciókkal, titkos felderítésekkel és olyan pogromokkal, mint az 1942 januári újvidéki, zsablyai és óbecsei úgynevezett razziák. Különlegesen nagy méretű volt például az 1941 szeptemberétől 1942 februárjáig tartó újvidéki nyílt nyomozás, amelyhez hasonló ismétlődött meg 1942-ben és 1943-ban. A megmaradt dokumentumok, jelentések, a bírósági tárgyalások ítéletei és a nyomozó hatóságok jelentései alapján jól rekonstruálhatók ezek az akciók.

A szerb lakosság ellen indított hajsza jelentékeny népi bázissal növelte az elkeseredett hazafiak, kommunisták, nacionalisták táborát, akik készek voltak harcolni a horthysta megszállók ellen. 1941 júniusában és júliusában már egyre több szabotázst szerveztek, vasutat, telefonvonalat rongáltak meg, és kénes gyufával, kenderka-

nóccal gyújtogatták a termést.[5] Július elején Szabadka határában négy helyen gyújtották fel a kendert. Hasonló akciókra került sor Újvidéken, Óbecsén, Bácsföldváron, Újpalánkán és másutt is. Ófutak határában 400 kereszt búzát gyújtottak fel. Zsabján kigyulladt a cséplőgép. Újvidéken Novákovits altábornagy udvarába mérgezett gázzal telített kézigránátot dobtak. Felgyújtották az együttműködők tanyáit. Újvidéken felrobbantották a Ford katonai autógarázst és benzinraktárt, a Futura gabonaraktárát pedig felgyújtották. Titel határában tönkretették a távbeszélőhuzalokat. Újvidéken agyonlőttek egy detektívet. Bácsföldváron megrongálták a vasútvonal mentén húzódó telefon- és távíróvonalat. Óbecsén felgyújtották a vasútállomáson felraktározott 270 mázsa kendert, Ókéren 55 vagon kendert. Újpalánkán a kendergyárat gyújtották fel. Újvidék közelében megtámadtak egy csendőrjárőrt.[6]

A nyomozó hatóságok sikertelenül keresték a tetteseket, amikoris kezükbe került Kiss Ernő, akinek pontos szerepét nem tudták ugyan megállapítani, mert sem a nyomozók előtt, sem a tárgyalás alkalmával nem tett vallomást, mégis öt vádlott-társával mint a bácskai kommunista szervezkedés szereplőit állították nyílt statáriális tárgyalás elé 1941 szeptemberében. A szegedi törvényszék épületében „erre az alkalomra megnyitották a második emeleti nagy esküdtszéki tárgyalótermet, amelynek régi falai között csak kivételes alkalmakkor szoktak tárgyalni".[7] A „Délmagyarország" című lap idézett száma írja a következőket: „A törvényszék épülete már a kora reggeli órákban kivételes esemény képét mutatta." Igen nagy volt a rendőri készültség, a folyosókon detektívek igazoltatták a hallgatóságot. A felelősségrevontak ez alkalommal mind magyarok voltak, a fővádlott Kiss Ernő 32 éves kárpitossegéd. A vádlottak padján ült még egy zombori asztalosmester, egy kereskedő, egy földműves és egy napszámos. A tárgyaláson a vádlottak egy része megtört és vallomást tett Kiss ellen. Sejtgyűlésről, szabotázsakciókról, szovjet ejtőernyősök segítéséről, röpiratokról beszéltek, és azt állították, hogy Kiss Ernő a felső kapcsolatuk volt. Kiss Ernő azon-

[5] Délmagyarország, 1941. szeptember 11.
[6] PI Archívum. 627. f. 1941/18053.
[7] Délmagyarország, 1941. szeptember 11.

ban mindent tagadott, és visszautasította a vádat. Tagadta azt is, hogy párttag volt, ellenben bebizonyította, hogy a csendőrnyomozók súlyosan bántalmazták.

Kiss Ernő védője kifogásolta a statáriális eljárást. Rámutatott, hogy a statárium kihirdetése nem szabályszerű, mert a vezérkar főnöke és nem a törvényszék elnöke hirdette ki. Tehát az ügy nem tárgyalható a polgári statáriális bíróság előtt. A védő indítványát a bíróság elutasította, hivatkozva arra, hogy a „legfelsőbb hadúr különleges felhatalmazása alapján hirdették ki a rögtönbíráskodást, tehát azt kétségbe vonni nem lehet". A rögtönítélő bíróság 1941. szeptember 11-én megállapította jogosultságát az ítéletre. Szeptember 12-én 11 órakor a tárgyalás folytatódott. Kiss Ernőt halálra ítélték, és még azon a napon délután ki is végezték a szegedi Csillagbörtön udvarán.

Kivégzésekor azt kiáltotta: „Vesszen Horthy!"

A bíróság tagjai szerint, bár Kiss Ernő a tárgyalás során mindent tagadott, e kiáltással beismerő vallomást tett. Kiss Ernőről csak később, Gordana Ivačković vallomása alapján tudták meg, hogy a bácskai illegális pártszervezetek egyik vezetője volt. Kiss Ernő kivégzéséről nemcsak a Szegeden megjelenő „Délmagyarország" és az újvidéki újságok írtak, hanem a budapesti napilapok, a rádió is közölte a kivégzés hírét.

Ugyanebben az időben végezték ki Szegeden, a Csillagbörtön udvarán Grozda Gajšin diáklányt is, aki részt vett Szabadkán egy szabotázsakció végrehajtásában. Ennek az ügynek is nagy nyilvánosságot adtak az országban, különösen a Délvidéken.

A későbbiekben a csoportokat egy-egy városban, községben nyilvánosan végezték ki, hogy elrettentsék a lakosságot. A csendőrség baloldali összesítője, a rendőrkapitányságok jelentései, a kémelhárító osztályok információi 1941 augusztusától minduntalan jelentették a letartóztatásokat, kivégzéseket, felelősségre vonásokat, a nyomozások megindítását. A tömeges letartóztatások, kivégzések egyre elkeseredettebb ellenállást váltottak ki. „A létében közvetlenül veszélyeztetett lakosság nagy tömege mindenekelőtt a pusztulástól való menekvést látta a partizánosztagok fegyveres akcióiban ugyanúgy,

ahogy Jugoszlávia minden népe a felszabadító háborúban látta nemzeti fennmaradásának biztosítékát."[8]

Zombor határában 1941 augusztusában elfogtak három szerb egyetemistát. Gyújtogatással gyanúsították őket, mivel erre alkalmas eszközöket találtak náluk. A helyi csendőrőrs azonnal értesítette az újvidéki nyomozókat, azok pedig a központot. A diákok kihallgatása során kiderült, hogy a gyújtogatási akció nem csupán szétszórt, „spontán erők" műve, „hanem egységes szervezet áll az akciók mögött". A VKF 2. egész Bácskára kiterjedő nyílt nyomozást javasolt.

Jelentős szerepe volt a nyílt nyomozásban az 5/1-es a szegedi kerülethez tartozó újvidéki nyomozó alosztálynak. Az erdélyi nyomozás még be sem fejeződött, már megkezdődött a visszacsatolt Délvidéken a Kommunista Párt elleni nyomozás. Az erdélyi nyomozásban részt vett nyomozók többsége azonnal indult Újvidékre és Szabadkára.[9] Augusztusban már ide csoportosították a legtapasztaltabb nyomozókat, többek között Juhászékat. Wajand Tibor is megjelent. A hírhedtté vált 5/1-es nyomozó alosztály irányította közvetlenül a Bácskában működő titkos szervezetek felkutatását. Sor került a kisebb városok és községek szervezeteinek felszámolására is. Az első hetekben a nyomozó hatóságokat nagymértékben zavarta az a tény, hogy a szabotázsakciókban szép számmal részt vettek olyanok, akiknek korábban semmi kapcsolatuk sem volt a kommunista mozgalommal, sőt nacionalisták voltak. Az első hónapokban igen sok csoport keletkezett, amelyek nem álltak kapcsolatban a Kommunista Párttal.

Szeptember elején sikerült letartóztatniuk a zombori szervezet 30 tagját. A letartóztatottakat szörnyű vallatás alá fogták. A nyomozó hatóságok előtt most már nyilvánvaló lett, hogy egész Bácskát felölelő kommunista szervezkedéssel állnak szemben. A korábbi letartóztatások, vaktában történt elfogások, felületes kihallgatások és gyors kivégzések megnehezítették a helyzet tisztázását. De a zombori letartóztatásoknál adatokat szereztek más városok és köz-

[8] A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története. 335–336. old.

[9] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

ségek szervezeteiről is. Így jutottak el a Topolyán működő helyi bizottságokhoz, ahonnan kétfelé futottak a szálak: Szabadkára és Újvidékre.

A nyomozást irányító Horkay József csendőr alezredes és Juhász István, a törzsalosztály baloldali alcsoportjának vezetője már korábban vitáztak a nyomozási taktika fölött. Horkay ugyanis a régi nyilvántartás alapján folytatta a letartóztatásokat. Juhász István viszont azt javasolta, hogy Újvidéket jelöljék ki a nyomozás központjául, mert a Délvidéken tapasztalható ellenállás mögött minden valószínűség szerint a Kommunista Párt áll, amely területi elv alapján épül fel. A nyomozás igazolta Juhász elgondolását, a szerteágazó szervezkedés centruma Újvidék volt.

Szeptember derekán Újvidékre tették a nyomozás színhelyét. Az újvidéki pártbizottság többségét letartóztatták. A nyílt nyomozás elől sokan megszöktek, és teljes illegalitásban folytatták a munkát. A nyílt nyomozás 6 hónapig tartott, és a párt- és az ifjúsági szervezet több mint 800 tagjának letartóztatásával végződött. A kormány, a belügyminiszter és a nyomozó hatóságok úgy vélekedtek, hogy „elrettentő példát kell statuálni, és az elfogottakat azokban a községekben kell kivégezni, ahol gyújtogatási vagy más akciókat hajtottak végre".

A letartóztatottak egyes csoportjait gyors ütemben adták át a katonai statáriális bíróságoknak. Szabadkán 1941. szeptember 20-án huszonnégy kommunista ügyét tárgyalta a haditörvényszék, mind a huszonnégyet halálra ítélték, közülük tizenötöt még aznap kivégeztek. Október elején Zentán tíztagú csoportot ítéltek halálra, és hatot már október 11-én kivégeztek.[10]

Újvidéken 1941. október 13-án folyt le az első tárgyalás a Budapestről kiszállt rögtönítélő katonai bíróság előtt. Október 15-én hét ófutaki fiatal közül ötöt halálra ítéltek és kivégeztek. A vád gyújtogatás volt. Ada községben október 20-án négy embert ítéltek halálra, kettőt azonnal kivégeztek. Ófutakon október 24-én a rögtönítélő bíróság három letartóztatottat ítélt halálra és végeztetett ki. Petrőcön 12 letartóztatott közül nyolcat ítélt halálra. Két órán be-

[10] *Dr. Josip Mirnić:* Id. cikk. Lásd Vojvodina 1941. 70. old.

lül kivégezték őket. Muraszombaton október 29-én három, 31-én két kommunistát végeztek ki. [11]

November 10-én jutottak Samu Mihály, az óbecsei járási pártszervezet egyik vezetője nyomára. Samu Mihály fegyverrel védekezett, de a csendőrnyomozók végül is lelőtték. Óbecsén november 11-én 22 kommunista fölött ítélkeztek, tízet halálra ítéltek és kivégeztek.

1941 őszén a Délvidéken már híre ment, hogy mi történik azokkal, akiket a csendőrség vagy a katonaság elfog. Tudták, hogy sokukat „minden eljárás mellőzésével kivégzik". Ezért az üldözöttek közül sokan nem adták meg magukat, letartóztatásuk alkalmával fegyverhez nyúltak, „mert el akarták kerülni a reájuk váró és általuk már ismert embertelen borzalmakat".[12]

November elején Újvidéken 26 letartóztatott ügyében folyt statáriális eljárás, tizenötöt halálra ítéltek és 11-et még aznap kivégeztek. Zentán november 7-én a haditörvényszék rögtönítélő bírósága a Kommunista Párt tíz tagját „kivétel nélkül kötél általi halálbüntetéssel sújtott. Négynek megkegyelmeztek, de hatot kivégeztek. Dr. Gerő István és Bíró Mátyás, Molnár Péter, Lővi Dénes, Müller István november 11-én du. 5 órakor a helybeli kaszárnya udvarán fölakasztattak."[13]

Hosszú volna a mészárlás teljes listáját felsorolni, e néhány példa szemlélteti a megszállók brutalitását, de az ellenállás növekedését is.

Az első nagyarányú nyílt nyomozás során kiderítették néhány már előzőleg letartóztatott tényleges szerepét. Például Vujadin Sekulićról, akit ki is végeztek, csak később tudták meg, hogy Zombor és környéke pártszervezeteinek egyik vezetője volt.[14] A nyílt nyomozásnál Gordana Ivačković vallomása jelentett fordulatot.[15]

[11] Ugyanott, 75. old.

[12] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959., valamint BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[13] B. kt. 1941/18.053. BM Irattár.

[14] Ugyanott.

[15] *Szimin Magda:* Mire a meggyfa kivirágzik. Fórum Lap- és Könyvnyomda Vállalat, Novi Sad 1959. 50–53. old.

Gordana Ivačković 1941. október 5-én a következőképpen került a rendőrség kezére: az egyik letartóztatott bevallotta, hogy mikor és hol lesz a találkozója. A helyet a nyomozók teljesen körülvették, amikor Radivoj Ćirpanov, a Tartományi Bizottság egyik vezetője, egy fiatal nő, Gordana Ivačković társaságában megjelent. Ćirpanov, mihelyt észrevette, hogy bekerítették, bár mindkét keze a zsebében volt, a kabátján keresztül tüzelt. S amikor sebesülten a földre esett, minden erejét összeszedve még fekve is lőtt, úgy taposták ki kezéből a pisztolyt. Gordanát egy nyomozó a hajánál fogva elrántotta Ćirpanov mellől, s azonnal az Armiába vitték. Az első napokban a kihallgatások során kegyetlenül megkínozták, aminek hatására Gordana Ivačković beismerő vallomást tett, s ez az egész délvidéki mozgalmat súlyosan érintette.[16]

Vallomásával nemcsak a folyamatban levő nyílt nyomozást könnyítette meg, hanem nagyrészt feltárta a Vajdaság, s kiváltképp a csendőrnyomozókat különösen érdeklő bácskai mozgalom helyzetét.

Gordana Ivačković letartóztatásakor 21 éves, ötödéves orvostanhallgató volt. Jómódú újvidéki családból származott, 1939 őszén került kapcsolatba a belgrádi orvostanhallgatók egyesületében működő kommunista szervezettel, s tagja lett a pártnak. 1940 tavaszán azt a feladatot kapta, hogy diáksejtet hozzon létre Újvidéken. Novemberben ismerkedett meg Radivoj Ćirpanovval, akinek jelentős szerepe volt a vajdasági mozgalomban. Ő vonta be Gordanát a sajtómunkába, megbízta, hogy a zombori és mitrovicai pártszervezeteket lássa el sajtótermékkel. Zomborban Lazó Plavčićcsal, a helyi illegális szervezet vezetőjével került kapcsolatba.

Gordana Ivačković kihallgatása során feltárta, miképpen működtek az illegális szervezetek a megszállás után, különösen a Bácskában, a Muraközben és a baranyai háromszögben. 1941 április közepétől Gordana Ivačković tagja lett a Tartományi Bizottságnak. A Bácskában önállóan szervezték meg a párt lapjainak, röpiratainak kiadását. Elmondotta, kik vettek részt a röpiratok készítésében és terjesztésében. Elárulta a nyomda pontos helyét, és azt

[16] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959., valamint BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

is, hogy honnan, kiken keresztül kapták a papírt. Felsorolta a Tartományi Bizottság tagjait, valamint azt is, hogy mikor és hol tartották a megbeszéléseket. A nyomozás további menete és eredményessége szempontjából nagyon fontos volt vallomásának az a része, amelyben elmondta, hogyan tartják egymással a kapcsolatot a nagybecskereki és az újvidéki tartományi bizottsági tagok. Annál is inkább jól ismerte ezt, mert hosszú ideig ő volt az összekötő. Feltárta, hogy Újvidéken, Szabadkán, Zomborban, Nagybecskereken, Pancsován, Mitrovicán kerületi bizottságokat szerveztek, és ezek irányították a városi, körzeti, járási vezetőségeket és a sejteket. Igen sok nevet, adatot szolgáltatott a nyomozóknak, elárult illegális találkozókat is. Információit nemcsak a bácskai szervezetek további felgöngyölítésénél hasznosíthatták, hanem megosztották azokat a német és a horvát biztonsági szervezetek központjaival. Adatai a belgrádi összekötőket, az Újvidékről kiépült sajtótechnikai vonalat is érintették. Jelentős adatokat közölt a vajdasági Vörös Segély-mozgalomról, és néhány támponttal szolgált a Szerémségre, a Bánátra vonatkozóan is. A belgrádi összekötő egyetemista volt, akinek nem tudta ugyan a nevét, de ismerte a kávéházat, ahol egy megadott időpontban és jelszóval meg lehetett találni. Ez a közlése a Kommunista Ifjúsági Szövetség központjához vezette a nyomozókat. Elmondotta továbbá, hogy kik az agitációs és propagandabizottság tagjai a Bácskában, s kik készítik a „Hírek" című újságot.

Nevek, adatok, címek, találkozók tömegeit árulta el, néhány nap alatt a mozgalom legfontosabb titkait kiszolgáltatta az osztályellenségnek. Ilyen körülmények között természetesen Juhász István, Wajand Tibor és több más tapasztalt nyomozó foglalkozott vele. Gordana Ivačković olyan ismereteket közölt a szervezetek felépítésére, egymásba fonódó láncolatára, az akciókra vonatkozóan, amelyek alapot adtak a már lefogottak kihallgatásához, újabb és újabb személyek letartóztatásához.

Ivačković magatartása különösen elítélendő, mert nem csupán a vele szemben alkalmazott retorziók hatására árult el szigorú párttitkokat, hanem valósággal átállt a másik oldalra.

A szervezetek és a sajtóvonal lebuktatása mellett nem kevésbé

súlyos károkat okozott a Vajdaság egész területén tervbe vett szabotázscselekmények elárulásával. Részletesen beszámolt például az újvidéki kerületi bizottság üléséről. A bizottság Újvidéken, a Csáki utca 20. számú házban, Sava Đisalov lakásán jött össze, itt beszélték meg, hogyan szervezzék meg Újvidéken a benzinkészletek, élelmiszerraktárak, takarmánykészletek, katonai gépkocsik felgyújtását.

A nyomozás irányítása szempontjából nagyon lényegesek voltak Gordana Ivačkovićnak azok az információi, amelyek arról adtak számot, hogy mit tett a Tartományi Bizottság a szeptember elején megindult nyílt nyomozás ellensúlyozására, kiket állítottak a lebukott titkárok helyére, kikkel egészítették ki a bizottságokat és a sejteket. Milyen óvintézkedésekkel próbálták kivédeni a lebukásokat, kik mentek illegalitásba, hol hoztak létre új illegális találkozóhelyeket, lakásokat, bázisokat, hogy szervezték újjá a lebukások következtében szétszakadt szálakat. Közölte a vezetők illegális nevét, és hogy milyen igazolványokkal rendelkeznek. (Sikerült ugyanis a Magyar Királyi Rendőrség újvidéki különítményétől kitöltetlen „Igazolvány" című űrlapokat szerezni, s ezeket a veszélyeztetett párttagok kapták meg.) Megnevezte Kosta Šokicot, akit a hamis igazolványok, munkakönyvek beszerzésével bíztak meg.

A nyomozást különösen foglalkoztatta, hogy kik és honnan szerzik a robbanóanyagokat. A Területi Bizottság 1941 július végén egy mérnököt, Milenko Jakovljevićot bízta meg robbanószerek beszerzésével, illetve előállításával. A mérnök lakásán valóságos üzem működött. Bár ez a részleg különösen konspiráltan dolgozott, Gordana Ivačković ismerte a mérnök nevét és lakáscímét. Részletes jelentést tett néhány olyan találkozóról is, amelyen robbanóanyaggal töltött bádogdobozok kerültek az illegális szervezetekhez. Részletes feljegyzést készített még a Tartományi Bizottság pénzügyeiről is. A legizgalmasabb olvasmány azonban Horkay József, Juhász István, Wajand Tibor és a többiek számára bizonyára Gordana Ivačković vallomásának az a része lehetett, amely a „partizáncsoportok és a párt katonai alakulatainak megszervezésével kapcsolatos eseményekről szólt".

Gordana Ivačković ezzel kapcsolatban a következőket tárta fel:

1941 július közepén továbbította Ćirpanov Újvidékre a Központi Bizottság utasítását partizáncsoportok szervezésére. Ezután Ćirpanov gyakran találkozott illegálisan a jugoszláv hadsereg egy volt századosával. Az összekötő Gordana Ivačković volt. A százados, Ljubiša Protić, az újvidéki stáb parancsnoka lett, helyettese Beszlin György, majd annak lebukása után Kosta Šokic, a partizánparancsnokság politikai vezetője pedig Ćirpanov volt. A partizáncsoportokat kezdetben tizedekbe szervezték. A tizedeket párttagokból és a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség (Skoj) tagjaiból, valamint rokonszenvezőkből toborozták, élükön katonailag képzett vezetők álltak. A parancsnok helyettese felelt a politikai munkáért. Három-négy tizedből egy nagyobb egység (cseta) alakult, több csetából jött létre a brigád. 1941 júliusától erős agitációs és szervező munka indult annak érdekében, hogy a tizedek tagjainak egy része menjen a Szerémségbe, ahol már fejlett partizánalakulatok működtek. Külön hálózatot hoztak létre a Szerémségbe való átjutásra.

Ugyanebben az időben született döntés a „diverzionális csoportok – grupák – létrehozására" is. Gordana Ivačković feljegyzései szerint, mivel a Bácskában a terep nem alkalmas partizánosztagok működésére, a diverziós csoportok alakítását szorgalmazták. Ezek a három-négy emberből álló romboló csoportok önálló akciókat kezdeményeztek, nagyrészt öntevékenyen szerezték be eszközeiket is. A romboló csoport vezetője minden esetben sejttag volt, és az akciókról, ha másképp nem, utólag be kellett számolnia a sejtvezetőnek vagy a kerületi bizottságnak. A romboló csoportok meg is kezdték az akciók végrehajtását, és széles körben folytak a romboló csoportok és a sejtek fegyverszerzési akciói. Megindult a szerémségi partizánosztagok emberrel, élelemmel és főleg meleg ruhával való ellátása.

A JKP Központi Vezetősége és a tartományi pártvezetőségek között rendkívül nehéz volt fenntartani az összeköttetést. Ezt kizárólag futárszolgálattal tudták megoldani. Gordana Ivačković elárulta a futárok nevét, a találkozók időpontját, az átjárókat a Dunán és a Tiszán. Lelkiismeretlenül kiadta az illegális hálózat féltve őrzött titkait.

A szeptember 28–29-én tartott tartományi bizottsági ülésen, ahol még az egész Tartományi Bizottság együtt volt, mérlegelték a bánáti, a bácskai és a szerémségi helyzetet. Áttekintették a Bácskában történt akciókat, megmozdulásokat, és tanácskoztak a letartóztatásokról is. Mivel a letartóztatások gyorsan haladtak, megállapodtak abban, hogy Zrenjanin egyelőre a Bácskában, Boldogasszonyfalván marad, Ćirpanov és Svetozar Marković szintén valamelyik faluban kiépített bázishelyről szervezi tovább az ellenállást. Erre az emlékezetes október 5-i letartóztatás miatt már nem kerülhetett sor. De bármilyen súlyos veszteséget okozott Gordana Ivačković árulása a pártnak, az nem törte meg a mozgalmat: Bácskában széles népi erők voltak, pótolták a veszteséget.

A nyílt nyomozás ízelítőt adott a nyomozó hatóságoknak a délvidéki ellenállási mozgalom kiterjedtségéről. Az elfogottak nagy része itt is, akárcsak Budapesten, Alagon, Erdélyben, Kárpátalján, nem adta fel meggyőződését. Ljubomir Sadić elmondta, hogy azért lépett be a Kommunista Pártba, mert olyan viszonyokat akart, mint amilyen a Szovjetunióban van. „Jobb és emberibb sorsot akarunk" vallotta, elő kell mozdítanunk, hogy Németország ezt a háborút elveszítse. Rasko Teovanović szintén a nyomozók szemébe mondotta: „a kommunistákhoz csatlakoztam, mert azt akarom, hogy minden ember egyenlő legyen és olyan állam jöjjön létre, amely mindenkit munkája után ítél meg és értékel".[17]

A letartóztatottak vallomásaiból kiderült, hogy elszántan szembeszálltak a német és a magyar fasisztákkal, ezért léptek a partizánharc útjára. Jegyzőkönyvek, önvallomások, jegyzetek tanúskodnak erről. Boško Opadić földműves például ákombákom betűkkel ezt írta: „most Jugoszlávia feldarabolása után kizárólag a Szovjetuniótól várhatunk segítséget". Branko Đorđević a következőket írta: „azért vettem részt a mozgalomban, hogy a tengelyhatalmakat gyengítsem, Németország vereségében láttam Jugoszlávia feléledését". Sava Đisalov, az ifjúsági mozgalom egyik vezetője bátran vallotta: „a vajdasági kommunista mozgalmat újjászerveztük, mert az áprilisi összeomlás után ebben a mozgalomban láttuk a felszabadu-

[17] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

lásunkat biztosítva". Még tovább idézhetnénk munkások, földművesek, ifjúmunkások, diákok, tanárok, értelmiségiek vallomásaiból, mind arról tanúskodik, hogy az újvidéki Armia hírhedt kihallgató szobáiban is töretlenül kitartottak meggyőződésük mellett.

A Bácskában kialakult helyzet alapján Keresztes-Fischer Ferenc nagyszabású tisztogatási akciót javasolt Bárdossy László miniszterelnöknek.[18] Majd az ő beleegyezésével a tisztogatási tervet egyeztette Bartha Károly honvédelmi miniszterrel és Szombathelyi Ferenccel, a vezérkar főnökével. Így a belügyminiszter, a hadügyminiszter és a vezérkari főnök döntötte el, hogy a „tisztogatási akciót a katonasággal közösen fogják végrehajtani".[19] Szombathelyi kijelentése szerint: „a razziát a kormányzat tartotta szükségesnek, a rendetlenkedő emberek ellen".[20] A vezérkar főnöke Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot, az ötödik hadtest parancsnokát bízta meg a tisztogatás végrehajtásával.

Feketehalmy katonai vonalon, a csendőrség pedig a saját vonalán jelentette, „a partizánok egy része Újvidékre szivárgott". Ezt megerősítette a főispán is, aki javasolta a belügyminiszternek „Újvidék megtisztítását a kétes elemektől".[21] A tisztogatást tehát kiterjesztették Újvidékre. Feketehalmy a Zomborban tartózkodó Grassy József tábornokot nevezte ki Újvidék parancsnokának. Grassy január 9-én Szegedre utazott, ahol Feketehalmy részletesen tisztázta vele a tennivalókat.

Január 17-én újabb tanácskozásra kerül sor Szenttamáson. Itt állapodtak meg felsőbb parancs alapján abban, hogy Újvidéken január 21., 22. és 23-án tisztogatást hajtanak végre. Feketehalmy megparancsolta, hogy a polgári hatóságokat nem szabad értesíteni, és az egész tisztogatást „Deák ezredes által már Zsablyán jól bevált módszerek szerint kell lefolytatni".[22]

Deák ezredes 1942 januárjában 4 zászlóaljnyi erővel és csendőr-

[18] Az újvidéki razziáról lásd bővebben *Buzási János:* Az újvidéki „razzia". Kossuth Könyvkiadó 1963.

[19] Budapesti Népbíróság. Nb. XIII. 5012/1945/9. Jegyzőkönyv.

[20] Ugyanott 91. old.

[21] Budapesti Népbíróság. Nb. XIII. 5012/1945/9. Jegyzőkönyv.

[22] Ugyanott.

karhatalmistákkal „tisztította meg" Zsablya környékét. Január 12-én a Belügyminisztériumban egy értekezleten, ahol jelen volt a vezérkar főnöke és a csendőrnyomozó kozpont vezetője, Keresztes-Fischer belügyminiszter leszögezte, hogy a zsablyai módszert kell alkalmazni. Szombathelyi ennek az elvnek az alapján adott parancsot a tisztogató hadműveletekre.[23]

Zsablyát és környékét csendőr- és honvédalakulatok szabályos hadművelettel, rajvonalba fejlődve átrazziázták és a polgári lakosság közül mintegy 1000-et kivégeztek.

Kivitték őket a Tisza-partra azzal, hogy majd hajó jön értük, arra kell várni. „Amikor beesteledett, a parton ülő emberekre ráirányították a gépkocsik fényszóróit, és golyószóróval lelövoldözték őket."[24]

1942. január 6-án Feketehalmy Zsablyára látogatott, megnézte az elfogottakat, akik közül „sokan haldokoltak vagy borzalmas állapotban voltak". Feketehalmy ekkor „megelégedését fejezte ki a jó munka felett".[25]

A „rendcsinálásnak" azonban nemcsak az ellenállókkal való leszámolás volt az oka, hiszen Feketehalmy szerint is legfeljebb 200 főnyi partizánerőre számítottak. Ez nyilvánvalóan nem indokolta volna azt az irtóhadjáratot, amelyet a vezérkar főnokének parancsa alapján végrehajtottak. Más tények is igazolják Feketehalmy állítását. Újszászy István vezérőrnagy, a VKF 2. vezetője azt az utasítást adta Fóthy József csendőr alezredesnek, a VKF 2. K alcsoport vezetőjének, akit a délvidéki nyomozások irányítására 1941 őszén Újvidékre vezényeltek: „zavart kell kelteni, hogy ezzel a németeknek bebizonyítsuk, milyen rossz a közbiztonság a Bánátban, mert onnan jönnek át rendszeresen a partizánok a Bácskába, adják át a németek Bánát közigazgatását a magyaroknak. Bácskában a magyar csendőrség, katonaság rendet tud teremteni, erre példa a délvidéki rendcsinálás, míg viszont a németek a Bánátban nehezebben tudnak úrrá lenni a partizánmozgalmon." Fóthy az ellenük indított 1943-as per során fel is használta ezt a maga védelmére. El-

[23] Budapesti Népbíróság. Nb. II. 1552/1946. Jegyzokonyv.
[24] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalasi jegyzokonyv.
[25] Budapesti Népbíróság. Nb. XIII. 5012/1945/9. Jegyzokonyv.

mondotta továbbá, hogy „amikor ő jelentette Újszászynak a január 8-i helyzetet, és írásos jelentésében 600 partizán likvidálásáról jelentett, Újszászy a jelentésre ráírta – csak ennyi?"[26]

Grassy január 19-én átvette a parancsnokságot Újvidék felett. A Feketehalmy által adott parancs szerint járt el: 250 járőrt szerveztek, egy-egy járőr két csendőrből, két rendőrből és két honvédból állt. Január 20-án kordonnal vették körül Újvidéket. Három részre osztották a várost, ahonnan január 21-től se ki, se be nem mehetett senki. Az egyes szektorokból, amelyeket karhatalmi erőkkel zártak le, sem mehetett át senki a másikba. A parancs szerint „a gyanús elemeket a leventeotthonba igazoló bizottság elé állítják".[27]

21-én hajnalban plakátokon jelentették be a razziát, és meghirdették, hogy a lakosságnak „miként kell viselkedni". A razzia 1942. január 21-én reggel 7 órakor kezdődött.[28]

Grassy tábornok ellenőrizte a razziát. Délelőtt 11 órakor mintegy 400 főnyi csoportot vett észre az egyik utcában. A kísérők parancsnoka Zoldy Márton volt. Grassy kérdésére Zoldy jelentette, „ezek gyanúsak, akiket a leventeotthonba kísértet". Grassy erre kijelentette: „itt nem csendőri igazoltatásról, hanem nemzeti becsületünket ért csorba megtorlásáról van szó".[29]

Aznap este kb. 1000 embert kísértek a leventeotthonba. Kozuluk csak 20-at tartottak ott, akiket még aznap éjjel kivégeztek. Feketehalmy és Grassy elégedetlenek voltak. 22-én reggel rumos teát osztottak a karhatalmi alakulatoknak. Feketehalmy-Czeydner utasítást adott a provokációkra, elrendelte, hogy a „hangulatot fokozni kell, ezért műpartizáncsatát kell rendezni". A műpartizáncsata lebonyolításával Zoldy Márton csendőr századost bízták meg. Ez a következőképpen történt: Zoldy lelovetett két civil szerbet a Bányi-palota melletti ures telken, kézigránátot és szerb lőszert tettek a zsebeikbe, és szerb fegyvereket helyeztek melléjuk. Majd bekotoztette három csendőrét, mintha azok harc közben megsebesultek volna. Utasította őket: „bepólyázva vegyenek részt a razzián, hogy ezzel

[26] Ugyanott.
[27] Ugyanott.
[28] Ugyanott.
[29] Ugyanott.

is fokozzák a karhatalmi alakulatok vérszomját". Feketehalmy 22-én kijelentette: „A sok piszoknak, ami itt van, a Dunán le kell úsznia."[30] Parancsot adott, hogyha szükséges, lőjék végig golyószóróval, puskával az utcákat. Ennek megfelelően 22-én fokozódott a civilek kivégzése. A járőröket visszairányították a már végigrazziázott szektorokba, és különösen Zöldy különítménye, „védtelen polgári személyeket válogatás nélkül agyonlövetett".[31] Január 23-ra teljesen elszabadult a pokol. „A megvadult katonaság és csendőrség hat helyen végezte ki az áldozatokat, az egyik helyen földre fektetve vagy térdepelve lőtték le őket, a Duna-parton a jég szélén lövöldözték le az embereket, százával hajtották a védtelen polgárokat a strandra, ahol 20 fokos hidegben levetkőztették, velük a jégen léket készíttettek, és azután kivégezték őket. A gyilkosságon kívül a karhatalom rabolt és fosztogatott."[32] A razzia menetéről naponta tájékoztatták a belügyminisztert és a vezérkar főnökét. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök tehát nemcsak parancsot adott a razziára, hanem részletesen informálódott is annak lefolyásáról. A belügyminiszternek a szegedi csendőrkerület parancsnoka küldött jelentést.[33]

Január 24-én értesítették a belügyminisztert: „Újvidéken az átkutatás folyó hó 23-án 21 órakor befejezést nyert. A polgári lakosság hangulata nyomott, a város belterületén járőrök portyáznak, az átkutatás a többi részen tervszerűen folyik." A belügyminiszter január 26-án, 29-én, 30-án is kapott jelentéseket, amelyek az Óbe-

[30] Ugyanott.

[31] Budapesti Népbíróság. Nb. II. 1552/1946. Jegyzőkönyv.

[32] Ugyanott.

[33] Idézzük az egyik jelentést: „Távmondati jelentés a szegedi csendőrkerületi parancsnokságtól. Belügyminiszter úrnak (VI. b osztály) Budapest. Folyó hó 21-én 5h-kor vitéz Báthory Géza csö. alezredes parancsnoksága alatt, 11 tiszt és 408 főnyi legénységgel – beleértve a honvédségi és rendőrségi erőket is – Újvidéken a város területén az átkutatás megkezdődött. A várost a célból három részre osztották, és így az átkutatás három napig fog tartani. Az éjjel kézigránát és tűzharc volt, saját részről veszteség nincs. Ma délelőtt öt kommunista szökést kísérelt meg, mind az ötöt agyonlőtték.
Szeged, 1942. évi január 22-én.
Csendőrkerületi parancsnokság." (46/kt. 1942. BM Irattár.)

cse és Szenttamás községben folyó razziákról, a Turján és Nádalján történt igazoltatásokról szóltak. A felső vezetés tehát nagyon is jól tudott a történtekről. Szombathelyi Ferenc már az indulásnál kétértelmű parancsot adott, és ez a kétértelműség nyilvánult meg abban a parancsban is, melyet az újvidéki razzia második napján távirati úton küldött Feketehalmy-Czeydnernek. Szombathelyi első parancsa: „megtorlás legyen, de feleslegesen nem kell kegyetlenkedni". A 22-i táviratában pedig azt parancsolta: „a kirívó kegyetlenségek leállítandók". Ennek az az előzménye, hogy Bárdossy László miniszterelnök január 22-én értesítette Szombathelyit, hogy tudomása szerint Újvidéken túlzottak a megtorlások. Ezért küldte Szombathelyi az utóbbi táviratot. Amikor Feketehalmy-Czeydner Budapestre érkezett, beszámolt Szombathelyinek és Bárdossynak.

Szombathelyi a bíróság előtt ezt vallotta: „magánúton is voltak értesüléseim, barátaim is jöttek, de én azt mondottam, ne pletykálkodjanak asszonyok módjára".[34]

Feketehalmy-Czeydner megállapította: „a bácskai felkelés utáni tisztogatás következményei 3000 halott". Úgy vélte, néhány túlzástól eltekintve „elértük a kitűzött célt, helyre állt a rend".[35]

Mindezek után a belügyminiszter január 30-án a következő jelentést kapta: „Mély tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a délvidéki visszafoglalt területen elrendelt razzia tervszerűen folyik."[36]

A belügyminiszterhez, a miniszterelnökhöz, Horthy Miklóshoz, Horthy Miklósnéhoz egyre-másra érkeztek a hozzátartozók kérései az eltűntek ügyében.

Kőnig Etelka például a következőket írta Horthy Miklósnénak: „Ma öt hete, 1942. január hó 26-án Óbecsén lakó szüleimet ismeretlen okból és helyre internálták, azóta semmit nem tudok róluk. Testvéreim nincsenek, borzalmasan érzem édesapám és nevelőanyám hiányát."

Morgenstern Ferenc, szervezett munkás, akinek újvidéki rokonait

[34] Budapesti Népbíróság. Nb. XIII. 5012/1945/9. Jegyzőkönyv.

[35] Ugyanott, 11. old.

[36] Magyar királyi internáló tábor parancsnokság. Topolya, 1942. január hó 30-án. BM Irattár.

megölték, részletes jelentést küldött a Szociáldemokrata Párt központjába az újvidéki eseményekről. A VKF 2. erről tudomást szerezve felkutatta Morgenstern budapesti lakását, s két csendőrnyomozó Újvidékre hurcolta a férfit, ahol eltűnt, és soha többé nem került elő.

A pogrom keltette visszhangot idézi az újvidéki főispán: „Kénytelen vagyok jelenteni, hogy a magyar őslakosság hangulatát jellemzi, hogy az anyák még iskolába sem merik engedni gyermekeiket, mert attól félnek, hogy a kiontott szerb gyermekek véréért az ő gyermekeiken állnak bosszút. Többen azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy elmennek innen."[37]

A VKF 2. ügyészsége által készített periratok, kivizsgálások egy része megmaradt, és ezeket az 1945–1946-ban tartott népbírósági tárgyalások során a bizonyítékok mellé csatolták. Az egyik ilyen dokumentum, amelynek címe: „Emlékeztető az 1942. év januárjában Zsablya–Újvidék területén elkövetett túlkapásokról", megállapítja: 1942. január 21., 22. és 23-án „kellő ellenőrzés nélküli besúgásokra, tényekre alapítva súlyos megtorlásokra adtak parancsokat. A vezetők kezeiből kicsúsztak egységeik, egyéni kilengéseket megtorlatlanul hagytuk, sőt előmozdítottuk... Újvidéken három napon keresztül ellenállás mímelésével a szerb és a zsidó lakosságot ötletszerűen, és a karhatalmiakat fosztogatásra is szabadjára engedve, irtották." Az emlékeztető szerint 1942. január 4–8-a között Zsablyán 653, Csurogon 869, Óbecsén 168, Temerinen 47, január 9–14. között Mozsoron 195, Tündéresen 32, Dunagárdonyban 74, január 22., 23-án 879 ember vesztette életét. Összesen „3309 polgári egyént, közöttük 147 gyermeket és 299 elaggott férfit vagy nőt öltek meg".[38]

Bajcsy-Zsilinszky Endre memoranduma szerint „a zsablyai pogrom 1400, a csurogi 3000, az újvidéki mintegy 2000 ember életébe került. Más források a halálos áldozatok számát 7000-re, különböző szemtanúk többre vagy kevesebbre becsülik."[39]

A délvidéki vérengzések ügyében 1942 és 1944 között három íz-

[37] Főispáni jelentés. Újvidék. 1942. január hó 25-én. BM Irattár.

[38] Budapesti Népbíróság. Nb. XIII. 5012/1945/9. Jegyzőkönyv.

[39] *Buzási János:* Az újvidéki „razzia". Kossuth Könyvkiadó 1963. 81. old.

ben folytattak vizsgálatot, mindháromszor Szombathelyi vezérkari főnök, tehát az egyik kezdeményező vezetésével. Az első kivizsgálás mindjárt az események után történt. Feketehalmy-Czeydner január 29-én Budapestre érkezett, és részletes jelentést tett Szombathelyinek a razzia eredményeiről. Ekkor már a délvidéki események híre kezdett elterjedni az országban. A vezérkar főnökének és Feketehalmy-Czeydnernek nagy tapasztalata volt abban, hogy miképpen kell a törvényes látszatot megtartva fedezni az elkövetett brutalitásokat és kegyetlenkedéseket. Most is ehhez tartották magukat. Feketehalmy-Czeydner kijelentette, hogy néhány csendőr túlkapásokat követett el. Később e beszélgetésre így emlékezett vissza: „Szombathelyi ezt tudomásul vette, és közölte véleményét, ilyenek a csendőrök, mindig ezt csinálják, először kegyetlenkednek, azután pánikolnak, hallom, az a bolond Zöldy[40] is ott volt, persze ez neki való, nálam Kárpátalján már hasonló disznóságokat csinált a görögkeleti papokkal."[41]

„Mindkettőnk nézete az volt – folytatja Feketehalmy-Czeydner –, hogy meg kell gátolni a hírhullámok továbbterjedését, nehogy a háború alatt a honvédség összhírnevének ártsunk." Szombathelyi kijelentette „az ügyet azzal kell lezárni, hogy közigazgatási kivizsgálást rendelsz el ügyészednek, az aktát pedig a háború tartamára félreteszed, de nekem majd bejelented az eredményt".[42]

1942 tavaszán Szombathelyi mégis elrendelte a vizsgálatot, amely Feketehalmy-Czeydner legnagyobb meglepetésére már ellene is irányult. Ez a vizsgálat már részletesebb volt, és feltárt egyet s mást az úgynevezett razziából.

Az ügy kivizsgálásakor a német katonai attasé kihallgatást kért

[40] Zöldy Márton csendőr százados 1939 márciusában vált hírhedtté Kárpátalján. 1944. március 19. után rehabilitálták és részt vett a deportálások szervezésében. Munkácson, Kolozsvárott, Hatvanban, Kiskunfélegyházán, Kecskeméten és Zalaegerszegen minden ítélet nélkül kivégzéseket hajtott végre a gettókban. Cselekedeteit még Baky László, a nemzetiszocialista belügyi államtitkár is megsokallta, kikérte Zöldyt az SS-től, hogy hadbírósági eljárást folytasson ellene, de az SS nem adta ki. (Budapesti Népbíróság. Nb. 135 012/1945/9. Jegyzőkönyv.)

[41] Budapesti Népbíróság. Nb. XIII. 5012/1945/9. Feketehalmy-Czeydner Ferenc önéletrajzából.

[42] Ugyanott, 14. old.

Szombathelyitől, és kifejtette: Németországnak nem érdeke, hogy a délvidéki ügyből affér legyen. Szombathelyinek is az volt a véleménye – miután saját ügyészsége megállapítása szerint 3660–3700 ember életéről volt szó –, hogy nem volna politikus ezt a nyilvánosság elé kiteregetni. Ezért a per törlését kérte a kormányzótól. Horthy elrendelte a bűnvádi eljárás megszüntetését, Feketehalmy-Czeydnert csupán nyugdíjazták 1942. augusztus 20-án. Feketehalmy-Czeydner mint nyugdíjas altábornagy a Mátyásföldi Repülőgépgyár igazgatója lett.

A harmadik vizsgálatot 1943 márciusában rendelte el Szombathelyi. A Kállay-kormányt politikai okok késztették arra, hogy megpróbálja elhatárolni magát az újvidéki atrocitásoktól. Ez a vizsgálat már valóban sok mindent kiderített, több száz oldalon rögzítette a Délvidéken történteket. 1943 októberében Ghyczy külügyminiszter beadványt intézett Horthyhoz és Kállayhoz, s ebben kifejtette, hogy az ország külpolitikai érdekeitől vezettetve szükségesnek tartja az újvidéki ügyben a per lefolytatását.[43] Így került sor 1943. december 14-én a tárgyalás megkezdésére. A per, amelyet 15 vádlott ellen folytattak, 30 napig tartott. Az ítélethirdetés elől azonban Feketehalmy-Czeydner, Grassy, Deák és Zöldy Németországba szökött. Feketehalmy-Czeydner SS-tábornok és 1944 októberében honvédelmi miniszterhelyettes lett. A csendőrség és a VKF 2. vezetői az újvidéki razziát többek között azzal indokolták, hogy az oda beszivárgott partizánokat és az illegális kommunistákat akarják elfogni a razzia során. De mindössze két olyan embert fogtak el, akit a nyomozók korábban is kerestek.[44]

A VKF 2. ügyészsége által folytatott vizsgálat a felelősséget teljes egészében vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc nyugállományú altábornagyra, vitéz Grassy József vezérőrnagyra, vitéz Deák László nyugállományú ezredesre és 12 csendőrtisztre hárította. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt, Keresztes-Fischer belügyminisztert, Bárdossy László miniszterelnököt teljes mértékig mentesítette a felelősségre vonás alól. Megállapította, hogy „a felső vezetést

[43] Budapesti Népbíróság. Nb. II. 1552/1946. Jegyzőkönyv.
[44] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága. Kt. 0068/1959.

valótlan, a helyzetnek meg nem felelő, felnagyolt, rémlátó, szóbeli, telefon- és írásbeli jelentésekkel félrevezették. Ezáltal elnyerték a felsőbbség jóváhagyását a megjelölt területek lerazziázásához. S miután ezek során ellenállásra nem találtak, mesterséges, valótlan helyzeteket teremtettek, miből indokolatlan vérengzések keletkeztek."[45]

A Délvidéken a már említett 1941-es nyílt nyomozáson kívül 1942-ben, 1943-ban és 1944-ben voltak még nagyarányú nyílt nyomozások. 1943 júniusától 1944 októberéig három összefüggő nagyobb nyomozás bontakozott ki. 1943 júniusától októberig Zomborban és környékén, 1943 októberétől 1944 áprilisáig és 1944 májusától szeptemberig Újvidéken és környékén. Még be sem fejeződött az 1941 őszén kezdődött nyílt nyomozás, amikor 1942 március végén újabb letartóztatási hullám indult, amely az illegális szervezetek 110 tagjának a letartóztatásával végződött. Az Andrássy-laktanyai nyomozás vezetői közül sokat Újvidékre irányítottak.

Egyidejűleg kisebb akciók is folytak. Az 1943-ban folyó zombori nyomozás kiterjedt egy kifejezetten királypárti tisztek által létesített szervezet felszámolására is. A szervezet több mint 70 tagját letartóztatták. A vezetőket halálra ítélték, de Szombathelyi kegyelmet adott nekik, és utasítása szerint megpróbálták őket a Jugoszláv Kommunista Párt vezette népfelszabadító harc ellen fordítani.

1943 második felében és különösen 1944-ben rendszeressé váltak a fegyveres összecsapások. A nyílt nyomozásoknál százakra rúgtak a letartóztatások, de mind ez ideig még nem sikerült pontosan megállapítani, hogy 1941 tavaszától 1944 őszéig hány embert tartóztattak le, ítéltek el és végeztek ki. 1943-ban és különösen 1944-ben az ellenállás kiterjedtebb, erőteljesebb, szívósabb lett. „1943-ban a Szerémségben elért eredmények mellett, ahol kialakult a népfelszabadító mozgalom legjelentősebb támaszpontjainak egyike és megvalósult a nép teljes harci egysége, a Vajdaság más területein is fellendült a harc. 1943 májusában megújult a JKP vajdasági tartományi vezetősége, melyet Žarko Zrenjaninnak, a vezetőség titkárának és a tartományi vezetőség több tagjának hősi halála után,

[45] Budapesti Népbíróság. Nb. XIII. 5012/1945/9. Jegyzőkönyv.

1942 végén és 1943 elején a fasiszták szétzúztak. 1943-ban a Bácskában, Bánátban és Baranyában újjáalakult több pártvezetőség és szervezet, és ezek hamarosan megteremtették a népfelszabadító mozgalom szervezeteinek hálózatát, és több partizánosztagot alakítottak."[46] 1943-ban, 1944-ben mind többször robbantottak a partizánok hidakat, támadtak meg katonai alakulatokat.

A hírhedt 1942 januári „razzia" tehát csak átmenetileg teremtett „nyugalmat". A katonai, rendőri és csendőri parancsnokságok szoros együttműködést próbáltak megvalósítani a Bánátban székelő Gestapo és SD-hatóságok vezetőjével. A volksbundistákra és a magyar nacionalisták egy részére is számíthattak. De a nyomozások olyan méreteket öltöttek és olyan eszközökkel folytak, hogy még azok a szerb képviselők is kénytelenek voltak interveniálni és tiltakozni ellene, akik együttműködtek a Bárdossy- és Kállay-kormánnyal. 1942 őszén például letartóztattak és súlyosan bántalmaztak egy szerb tanítónőt, akinek semmi köze sem volt az ellenállási mozgalomhoz. Az egyik szerb képviselő a parlamentben tiltakozott, és vizsgálatot kért. Az államvédelmi központ vezetője el is rendelte a vizsgálatot, maga Újszászy István is meglátogatta az Armia épületét, de mindez semmit sem változtatott az állapotokon.

1944 májusában Szenttamás és Újvidék között felrobbantották a vasútvonalat. Az államvédelmi központ vezette nyílt nyomozás során ez alkalommal több mint 120 személyt fogtak le. Szenttamáson a szerb tiszti kaszinóban folytak a kihallgatások. Az utolsó bácskai nyomozásnál, 1944 szeptemberében a bácskai antifasiszta területi tanács – az új Jugoszlávia népi hatalmi testület tagjai közül is többeket letartóztattak.[47]

[46] A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története. 413. old.
[47] Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága. Kt. 0068/1959.

A FELVIDÉKEN ÉS KÁRPÁTALJÁN TÖRTÉNT

A kormánynak sok gondot okozott a Felvidék és Kárpátalja. Az ígérgetések és a jobb módú lakosság egy részének rokonszenve nem oldotta meg a megszállás után keletkezett politikai és szociális nehézségeket. A katonai közigazgatással egyidejűleg a VKF 2., a csendőrség és a rendőrség is kiépítette a Felvidéken és Kárpátalján szervezeteit. Hamarosan nemcsak a különböző nemzetiségekkel, hanem a magyar munkásokkal és a szegényparasztok tömegeivel is szembe kerültek.

A katonai közigazgatás az első pillanattól kezdve megpróbálta visszaszorítani a baloldali mozgalmakat. A gyűléseket betiltották, a lapok kiadását katonai parancsnokok engedélyéhez kötötték, a Felvidék visszacsatolt részét eleinte valósággal elzárták az anyaországtól. A katonai közigazgatás, a rendőri és csendőri hatóságok a Felvidék visszacsatolását követően mindenekelőtt az eddig legálisan működő Csehszlovákia Kommunista Pártja tagjait és vezetőit keresték. Ez nem volt nehéz feladat, hiszen megvoltak például Csehszlovákia Kommunista Pártja választási listái.

„A Horthy-csapatok 1938. november 10-én vonultak be Losoncra. A megszállás utáni első napokban a magyar katonai hatóságok nyomban letartóztatták a kommunistákat és a haladó szellemű polgárokat, összesen 25–30 személyt, és a járásbíróság fogházába szállították" – olvashatjuk a „Magyarok Csehszlovákiában" című könyvben. Majd így folytatja: „Két és fél hónapig tartottak ott bennünket, azután minden kihallgatás és bírói ítélet nélkül szabadon bocsátottak és rendőri felügyelet alá helyeztek. Naponta kellett je-

lentkeznünk a rendőrségen".[1] Természetesen az ismert kommunisták, baloldaliak közül sokan nem várták meg, hogy internálják, letartóztassák őket.

A csendőrség nyomozó osztályparancsnokságának 1938. november 14-én küldött jelentése szerint még csak annyit állapíthattak meg, hogy „sikerült némi világosságot deríteni" a Komintern és a KMP Felvidéken folytatott szervező munkájára.[2] De november 25-én a vidéki kapitány már listát is mellékelt a belügyminiszternek készített jelentéséhez: „a budapesti I-es honvéd vegyesdandár parancsnoka a felszabadult Losonc kommunistáiról és a magyar nemzet szempontjából megbízhatatlanokról bizalmas adatokat beszerezte, és a vonatkozó névsort felhasználásra hozzám megküldötte". A névsor egy példányát a Losoncon működő rendőrségi különítménynek küldte meg a vidéki főkapitány „intézkedés végett".[3]

A névsor több kategóriát ölel fel: a kommunistákat, a magyar uralommal szemben indifferenseket, „a Csehszlovák állam érdekében exponáltakat, a kommunistákkal szimpatizálókat, a megbízhatatlanokat és a zsidókat". A horthysta hatóságot különösen foglalkoztatták a Magyarországról emigrált kommunisták, akikről a legtöbb adatuk volt. A csehszlovák állam érdekében exponáltak névsora jobbára magyar szociáldemokratákból áll, jelezve, hogy ki, mikor, hogyan támogatta a válság idején a csehszlovák államot. Többségük értelmiségi, ügyvéd, orvos vagy kereskedő, de voltak közöttük szép számban kisiparosok is. A megbízhatatlanok listáján voltak természetesen a szovjetbarátok egyesületének vezetői és tagjai is.

Lista készült minden felvidéki visszacsatolt város baloldali lakosairól. Akit megtaláltak, az ellen eljárást indítottak.

A Csehszlovákia Kommunista Pártja és a Kommunista Ifjúsági Szövetség arra törekedett, hogy minél szélesebb antifasiszta frontot hozzon létre. Ennek a mozgalomnak volt egyik hajtása Észak-Komáromban a Haladás nevű egyesület, amelyben részt vettek szocia-

[1] Magyarok Csehszlovákiában. Tanulmánykötet. Epocha Könyvkiadó gyűjteményes kiadása. Bratislava 1969.

[2] PI Archívum. 614. f. 1. cs.

[3] M. kir. rendőrség vidéki főkapitánya. 474/1938. BM Irattár.

lista, polgári demokratikus irányzatot képviselő diákok, ifjúmunkások is. Miután Dél-Szlovákia Magyarországhoz került, a Haladás baloldali fiataljait beidézték a rendőrségre, és 1939 októberében egy részüket internálták.

Később Schönherz Zoltánnak sikerült megteremtenie az összeköttetést azokkal, akik a rendőrség által szétvert Haladást kezdeményezték, s bevonta őket a párt újjászervezésébe.[4]

Kárpátalján a rendőrkapitányságok eleinte a katonai parancsnokságok alá tartoztak. Itt még több figyelmet fordítottak a kommunista mozgalmak felderítésére. A VKF 2. csoportjai, a csendőrnyomozó alosztályok és a rendőrkapitányságok összeszedték az újságokat és az elhagyott cseh katonai és rendőri testületek hivatali helyiségeiben talált iratokat. Egyes helyükön maradt tisztviselők információira is számíthattak. A Magyar Nemzeti Szövetség ungvári központja és ott működő vezetői segítették a csendőrnyomozó parancsnokokat.

A megszállt Kárpátalja baloldali mozgalmai az első csapások után lassan tértek magukhoz. A csendőri, rendőri szervek igyekeztek megállapítani, hogy az ottmaradtak közül kik azok, akik az új viszonyoknak megfelelően át tudtak térni az illegális munkára.

Kitűnt ezekben az években a Kozma Miklós kárpátaljai kormánymegbízott környezetéhez tartozó Meskó Arisztid, akinek a vezetésével működő határrendőrség kegyetlen intézkedéseivel nem maradt el a katonaság és csendőrség mögött. A kárpátaljai nyomozó alosztály vezetője a szaktekintélynek örvendő Ághy csendőr őrnagy lett, az ungvári székhellyel működő kémelhárító központ vezetőjévé pedig a VKF 2. egyik legjobb szakemberét, Osváth István ezredest nevezték ki.

A Felvidéken, Kárpátalján, majd ennek a szisztémának alapján később Észak-Erdélyben és Délvidéken a Belügyminisztérium rendőrkülönítményeket hozott létre. A Beregszászon működő rendőrkülönítmény szerint az első hetek után a hangulat „még mindig nyomott. Az emberek igyekeznek magukat távoltartani a politikától." A szélsőbaloldallal kapcsolatban azt jelentette, hogy képvi-

[4] Vadász Ferenc szóbeli közlése alapján.

selői nyíltan nem láthatók, de bizonyos jelekből ítélhetően „titkos megmozdulásuk várható".[5] A katonai parancsnokság mellett működő rendőrségi összekötő tisztek is küldtek helyzetjelentéseket, javaslatokat. A VI. honvédhadtest parancsnoksága mellett működő összekötő tiszt jelentése szerint Munkácson és környékén további intézkedésig 250 társadalmi, kulturális és gazdasági egyesületet tiltottak be: 38 csehszlovák, 13 ukrán, 45 zsidó, 4 német, 6 kommunista, 1 orosz és 1 cigány egyesületet, továbbá vadász, halász stb. ipartestületi egyesületeket.

Zsakay rendőrtanácsos jelentette, hogy „Ungváron a lakosság hangulata rossz". Szerinte ennek oka a gazdasági helyzet rosszabbodása, az élelmiszerek és iparcikkek árainak emelkedése, a tüzelőanyag hiánya. „Különösen a szegényebb néprétegeknél a hangulat nagyon nyomott" – írja. Megállapítja, hogy „a lakosság jó része nem látszik megbízhatónak" és „a lakosság e megbízhatatlan része még huzamosabb ideig tartó megfigyelést igényel". Megjegyzi még, hogy a cseh időkben húsz éven át terjesztették a kommunizmus eszméit, ami Kárpátalján termékeny talajra talált, és bár a kommunisták nagy része elment a csehekkel, az ittmaradottak már megkezdték működésüket. Ezt arra alapozza, hogy „a város különböző helyein a falakra ismeretlen tettesek a következő jelmondatokat írták: »Ünneplés helyett munkát, kenyeret!«, néhány helyre pedig ötágú vörös csillagot festettek".

Az összekötő tiszt beszámol arról, hogy Munkácson a betiltott társadalmi, kulturális egyesületek 310 vezetőjét internáltatta, és javasolja, hogy a megbízhatatlanoktól (a kommunistáktól, zsidóktól, csehbarátoktól) vegyék el a kocsmákat, trafikokat, mert azok „kommunista gyülekezőhelyek".[6]

Ungváron a megszállás után néhány hónapig politikai ügyekkel foglalkozó külön detektívcsoport működött a rendőrkapitányságon, ugyanabban az épületben, mint ahol a megszálló hatóságok katonai rendészete volt. A rendőrkapitányság detektívcsoportja a csehszlovák rendőrség által hátrahagyott iratokat is feldolgozta, nagy meny-

[5] A felszabadult területek rendőrkülönítményének működése. Rn. 418/134. 1938. BM Irattár.

[6] M. kir. rendőrség vidéki főkapitánysága, bizalmas. 418/409. BM Irattár.

nyiségű sajtóterméket tanulmányozott át, és abból összefoglalókat állított össze. A volt legális pártokról beszerzett iratok, valamint a sajtó alapján külön nyilvántartást készítettek a kommunistákról és mindazokról, akiket „magyarelleneseknek tekintettek".

A határrendőrség és a kapitányság közvetlenül a kárpátaljai kormányzósághoz tartozott. A VKF 2. és egy időben a VKF 5. politikai akciókkal is próbálkozott Kárpátalján. Megbízottaik például Ungváron tárgyaltak a görögkatolikus püspökkel és helyettesével, abból a célból, hogy a görögkatolikus papok megfelelő irányba befolyásolják a „ruszin" fiatalokat. Az alapvető módszer azonban a különböző nemzetiségek kíméletlen elnyomása volt. Különösen az ukrán és a zsidó nemzetiségek ellen folytattak irtóhadjáratot.

A mintegy százötvenezer zsidó népesség nagy része külön nemzetiséget alkotott, hasonlóan Észak-Erdélyhez, ahol körülbelül százezren éltek egy tömbben, megtartva anyanyelvüket, kultúrájukat és zártságukat. Ennek ellenére Kárpátalján a Csehszlovák Köztársaság idején és Észak-Erdélyben a Romániához való tartozás időszakában a zsidók többsége magyarnak vallotta magát.

A horthysta megszállók azonban alacsonyabb rendű fajnak tekintették a zsidókat, s a nemzetiségi, tehát nem kommunista zsidó szervezetek vezetőit és tagságát, a szlovák, ruszin, szerb, horvát nemzetiségű vezetőkhöz hasonlóan internálták és kitelepítették. Miután a nemzetiségek védekeztek, a fasiszta megszálló hatóságok egyre súlyosabb retorziókkal éltek a zsidó nemzetiségi szervezetekkel szemben is, habár – mint már említettük – tagjai többsége a visszacsatolás előtt is magyarnak vallotta magát. Így a többi nemzetiséghez hasonlóan a zsidóság jelentős része is az ellenállás valamilyen formáját választotta. Míg Magyarország területén a zsidó dolgozók nagy részének asszimilálódása miatt nem volt szükség arra, hogy a Kommunista Párt külön szervezeteket építsen ki a zsidó dolgozók körében, a Kárpátalján és Észak-Erdélyben működő illegális pártszervezetek létrehoztak ilyeneket a szlovákok, ruszinok, románok és zsidók között is.

A VI. honvédhadtest csapatai által megszállt területen megállapították a szociáldemokraták és a szakszervezeti tagok számát. A dokumentumok szerint: „Az ittmaradtak az őrsök, illetve a rendőr-

kirendeltségek által internálásra hozattak javaslatba. Személyi adataik és kifejtett tevékenységük az internálási javaslatokban, illetőleg nyilvántartó lapjaikon részletesen szerepelnek". Az internálási indítvány kiterjedt a vasasok, a nyomdászok, a famunkások, a molnárok, az állami alkalmazottak, a magánalkalmazottak, a városi utcaseprők vezetőire és aktivistáira, valamint a Vasutasok Uniója, a Munkás Tornaegylet, a Munkásakadémia, a Hadirokkantak és Károsultak Egyesülete, az Orvosok Szakszervezete és a Tanítók Egyesületének vezetőire.[7]

Javaslat készült a baloldali sajtó vezetői, szerkesztői, munkatársai, így a „Szabadság", a „Földmunkás" és a „Tipográfia" magyar nyelvű, valamint a „Perjod" ukrán nyelvű lapok munkatársai internálására is. A javaslatot a csendőrnyomozó osztály parancsnoka a következő, akkor minden bizonyára sokat jelentő mondattal zárta: „Munkácson és Beregszászban a további részletfelderítés még folyamatban van, annak eredményét annak idején jelenteni fogom."[8]

A hatóságok a megszállásra már előzetesen felkészültek, s a korábbi évek felderítéseinek eredményeit összegezve mind a Felvidék, mind a Kárpátalja munkás- és demokratikus mozgalmainak áttekintésével, összefoglaló jelentéseikkel segítették a Belügyminisztériumot, a katonai vezetést és természetesen az alsóbb hatóságokat, hogy biztosítsák a „rendet" és a „nyugalmat".

Már a visszacsatolás előtti években a rendőri munka igen fontos része volt a romániai, a jugoszláviai és a felvidéki politikai viszonyok tanulmányozása, a baloldali mozgalmak megismerése.

A Csehszlovákia Kommunista Pártja tevékenységének szemmel tartása azt a célt is szolgálta, hogy kifürkésszék, milyen segítséget ad a magyar kommunista mozgalomnak. Ezt világítja meg a központi csendőrnyomozó osztály parancsnokának 1934. február 15-i átirata, amelyben a külügyminisztert tájékoztatja, hogy a debreceni csendőrnyomozó alosztály Csehszlovákia területére küldte egyik felderítőjét azzal a bizalmas feladattal, hogy derítse fel a két párt közötti kapcsolatot és együttműködést. A megbízott Flach Sán-

[7] VII. res. 15371/1938/7. BM Irattár.
[8] Ugyanott, 8. old.

dor álnéven jelenleg Prágában van – írják –, s a hét végén jelentkezni fog a prágai magyar konzulátuson. A nyomozó osztály parancsnoka arra kéri a külügyminisztert „szíves intézkedésével az ottani konzulátus útlevéllel és útiköltséggel lássa el". A külügyminiszter saját kezűleg írta alá az utasítást: „Flach Sándor néven ott tartózkodó útlevéllel és 300 cseh koronával látandó el, hazajuttatásáról jelentést kérek. Kánya. 1934. február 16."[9]

A VKF 2. különösen 1936–1937-től szorgalmazta az említett országrészek baloldali, elsősorban kommunista szervezeteinek megismerését. A megszállás után pedig egyesítették, vagy legalábbis megpróbálták egyesíteni a birtokukban levő nyilvántartást a szétszórt, elég zilált állapotban hátramaradt és kezükbe került adatokkal, valamint – és erre igen nagy gondot fordítottak – a különböző korábbi legális vagy féllegális akciókra vonatkozó feljegyzésekkel. Az előző években megjelent újságokban, folyóiratokban keresték a baloldali publikációkat és azok szerzőinek nevét.

A sátoraljaújhelyi rendőrkapitányságnak sikerült korábban megszereznie a Kommunista Párt ungvári és királyhelmeci tagjainak névsorát. Ezt 1938. augusztus 23-án jelentette a vidéki főkapitányságnak, s azt is megírta, hogy „az ungvári kommunista központ bennfentesei szerint hétezer tagja van a Kommunista Pártnak Kárpátalján".[10]

A kárpátaljai helyzet a kormány, sőt az egész rendszer szempontjából egyre nyugtalanítóbb lett. Hiába voltak az internálások, letartóztatások, nyílt nyomozások, sem a közigazgatást, sem a gazdasági helyzetet, még kevésbé a politikai állapotokat nem tudták konszolidálni. A nagybereznai főszolgabíró 1940 augusztusában írt összefoglaló jelentése szerint a közigazgatás nem teljesen megbízható. „Tizenhárom főszolgabíró közül összesen négy magyar van, a többi legnagyobbrészt megbízhatatlan, ukranofil vagy pánorosz elveket valló."[11] Megállapítja azt is, hogy „a községek tele vannak tudat-

[9] M. kir. rendőrség nyomozó osztály parancsnoksága 1938/B. kt. 1934. Aláírás: nyomozó osztály parancsnok. BM Irattár.

[10] VII. res. 12742/1938/1. BM Irattár.

[11] PI Archívum. 614. f. 1. cs.

lan, megbízhatatlan segédjegyzőkkel", az elemi és a polgári iskolai tanítókról pedig a következőképp vélekedik: „Ma már nem is titokban folyó magyarellenes propaganda vezetői."[12]

A gazdasági helyzetet siralmasnak találja: „A lakosság valóságos ostromot folytat az erdőkincstárral szemben, mint legnagyobb földbirtokossal." Az igazságszolgáltatással kapcsolatban azt írja: „A politikai természetű ítéletek nemzeti szempontból nem egészen megbízhatók."[13] Kárpátalján ugyanis 1940 őszéig a helyi bíróságok és ügyészségek a hatóságok által kinyomozott számos ügyben enyhe ítéletet hoztak, vagy felmentették a vádlottakat. Az összes problémák megoldására Nagyberezna főszolgabírája azt ajánlja, hogy „Kárpátalján egyelőre minden politikai szervezkedést be kellene tiltani, a földalatti tevékenységet pedig legnagyobb eréllyel kellene felderíteni, a bűnösökkel szemben a legerélyesebben eljárni, s erről a területről feltétlenül eltávolítani". Ily módon „a felizgatott és állandóan izgalomban tartott hangulat végre lehiggad, és meg lehet kezdeni a komoly építőmunkát" – írja. Ezenkívül javasolta: „egy radikális ki- és betelepítési rendszabály végrehajtását".[14]

Valóban, a keményebb, adminisztratív intézkedések nem is maradtak el, de sem a nyílt nyomozásokkal, sem az internálásokkal nem értek el kellő eredményt, mindez csak növelte a szociális feszültségeket. Kárpátalja forrongó, nyugtalan terület maradt, sőt még inkább azzá lett.

Kárpátalján a katonai rendészeti csoportot a megszállás után a debreceni kémelhárító osztály irányította.

A hatóságok az első időben nem találták a kommunista pártszervezeteket. Az ungvári alosztály beosztottjai járták az üzemeket, a gyárakat, falvakat, és az igazgatóktól, az üzemek vezetőitől, a községi jegyzőktől érdeklődtek a kommunisták magatartása felől.[15]

Az ungvári csendőrnyomozóknak 1939 tavaszán egy „Üzenet" című kommunista röpirat került a kezükbe. A sokszorosított röpirat

[12] Ugyanott, 2–3. old.
[13] Ugyanott, 5–6. old.
[14] Ugyanott, 8. old.
[15] Budapesti Népbíróság. Nb. 17. 1469/1946/2. jegyzőkönyv.

többek között felhívott a megszállás elleni harcra és hírül adta, hogy „Kárpátalja kommunistáinak a Kommunisták Magyarországi Pártjával együtt kell harcolnia". Ez volt az első olyan dokumentum, amelyből megállapíthatták, hogy működik jelentősebb kommunista szervezet Kárpátalján.[16]

Később röpiratok, falra festett jelszavak és egyéb megnyilvánulások egyre erőteljesebben jelezték a Kommunista Párt újraéledését. Például Szolyva határán a Liza-hegy tetejére ismeretlen tettesek vörös zászlót tűztek ki.

A nyomozás különböző szálakon folyt, 1939 májusában már olyan adataik voltak, hogy az Ung völgyében „erős kommunista mozgalom indult meg". Sikerült nyomára jutniuk a Szovjetunióba vezető kapcsolatnak is, de nem tudták megállapítani, kik azok a Szovjetunióba került kárpátaljai vezetők, akik segítik a szervezkedést.[17]

Kárpátalján az első számottevő nyílt nyomozást 1939. október 13-án indították meg. Sikerült ugyanis 9 kommunistát röpiratszórás miatt letartóztatniuk, s néhány nap múlva újabb 13 kommunistát fogtak el. A letartóztatásoknak azonban hamar híre ment, s igen sokan a Szovjetunióba szöktek a nyomozók elől. Mégis sikerült elfogniuk 293 párttagot és rokonszenvezőt, ezek közül 63-at hűtlenség címen ítéltek el. 131 ellen pedig vétség címén emelt a kassai hadtestparancsnokság ügyészsége vádiratot.[18]

Szinte állandóan tartóztattak le kisebb-nagyobb csoportokat. 1940 novemberében őrizetbe vették Varga Lajost, akit szervezkedéssel és hírszerzéssel vádoltak. Néhány hét múlva egy egész ungvári csoport került őrizetbe: Groszmann Zsigmond, Stim György, Haszics János és mások.[19]

A letartóztatottak többsége cipész volt. Összeköttetésben álltak az ungvári kommunista szervezettel. A vádlottak az ügyész szerint átjártak a Szovjetunióba. 1941. február 18-án igen súlyos ítéletet hoztak ellenük.

[16] PI Archívum. 610. f. 7. cs. HVFB. 1942. H. 188.

[17] Ugyanott.

[18] PI Archívum. 610. f. 1. cs. HVFB 1942. H. 188. Baloldali összesítő. 1939. december 1.

[19] XXI. 11349/1940/6. A különtanács jegyzőkönyve.

Az 1941 tavaszi kárpátaljai nyílt nyomozás kiterjedt Ungvár, Munkács, Huszt és Szerednye városokra. Huszton három hónapon keresztül folyt a nyomozás, a kommunista szervezetek felderítése elvezette a nyomozókat egy titokban működő szicsgárdista (ukrán nacionalista) mozgalomhoz is.

1942 júliusában jutottak ismét a párt szervezeteinek nyomára. „A nyílt nyomozás központja kezdetben Nagybereznán volt, később áthelyezték Perecseny községbe. Ebben az időben már működött a rendőrségnek egy különleges kárpát-ukrajnai partizánvadász-csoportja. Ezek szintén részt vettek a nyílt nyomozásban, majd Máramarosszigeten és Beregszászon működtek."[20] Július 15-től 28-ig több mint kétszáz kommunistát tartóztattak le, közülük 137-et állítottak bíróság elé. A mozgalom 11 vezetőjét halálra ítélték, közülük hatot kivégeztek, „Ungváron az 5. gépkocsizó honvédlaktanya udvarán hajtották végre a kivégzést". A nyílt nyomozást eredetileg július 28-án akarták befejezni, de akkor újabb adatokhoz jutottak, ezért 1943 februárjáig meghosszabbították. E nyílt nyomozást a VIII. honvédhadtest ungvári kémelhárító osztálya, a csendőrség nyomozó alosztálya és az ungvári rendőrkapitányság részlege végezte.[21]

A nyomozás során vált világossá, hogy 1939 áprilisától Ungvárról és Nagybereznáról kiindulva Kárpátalja jelentős részét behálózó szervezet jött létre. Nagybereznán Lakota János volt kommunista szenátor néhány megbízható párttaggal kezdte meg a szervezet kiépítését. Óvatosan keresték meg a csehszlovák időkből ismert párttagokat. Lakota megállapodott Jakubovits Hermannal, hogy felveszi a kapcsolatot dr. Rottmann Miklós ungvári vezetővel. Kapcsolatban álltak Borkanyuk Alexszel, akinek a magyar csapatok bevonulása előtt pár nappal sikerült elhagynia Kárpátalját. A szervezkedés fokozatosan terjedt, s bár az 1939 őszi, majd az 1940–1941-es letartóztatások hátráltatták, a letartóztatottak helyett mindig sikerül újabb és újabb erőket bevonniuk. 1939 nyarán alakult meg Nagybereznán a Területi Bizottság, és 1940 nyaráig fokozatosan helyi

[20] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[21] Határvidéki magy. kir. rendőrkapitányság. Ungvár. 1942. 181/10. BM Irattár.

bizottságokat és szervezeteket hívtak életre a községekben. Az újjászervezésbe először csak a régi megbízható kommunistákat vonták be, akiket kiképeztek a konspirációs módszerekre, az illegális munka szabályainak betartására. A községekben működő szervezetek vezetői rendszeresen beszámoltak a nagybereznai vezetőségeknek.

A szervezet egy másik ága az ungvári vezetőséghez kapcsolódott. Az Ung völgyében létrejött szervezetek nagy részét az 1940-es alagi nyílt nyomozás során felszámolták. De elakadtak Rottmann Miklósnál, akitől semmit sem tudtak meg a nagybereznai szervezetekről, s így ez továbbra is működött. „Dr. Rottmann Miklós kihallgatása rendkívül kegyetlenül folyt, mert olyan előzetes ismereteik voltak a nyomozóknak, hogy ő a kárpátaljai kommunista ifjúmunkás mozgalom egyik vezetője."[22]

A csendőrnyomozó hatóságok szerint a kommunista pártszervezetek azért tudtak állandóan újjászerveződni Kárpátalján, mert a lakosság arra számított, hogy „a magyarok nem sokáig maradnak Kárpátalján, az oroszok jönnek, az oroszok földet és tehenet fognak adni".[23]

A csendőrség jelentése szerint a Kommunista Párt összejöveteleinek állandó téma volt, „mi van Oroszországban. A ruszinok tömegesen mentek át", majd bizonyos idő után visszatértek, és meggyőzték a lakosokat „a szovjet rendszer előnyeiről". A Kommunista Párt által szervezett összejöveteleken elmondták, hogy „Oroszországban a dolgozóknak nagyon jó dolguk van, a munkások csak napi 8 órát dolgoznak és megélnek". Ezért a jelentés szerint a „ruszinok" és a „zsidók", akik egyébként is szimpatizáltak a Szovjetunióval, tömegesen léptek be a Kommunista Pártba.[24]

A megtorló hadjáratok és letartóztatások, az ungvári és munkácsi hírhedt kínzókamrák ellenére, a lakosság valóban nagy számban tömörült a Kommunista Párt köré. Voltak olyan községek, ahol „annyira fejlesztették a mozgalmat, hogy a község lakosságának

[22] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 080/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[23] PI Archivum. 610. f. 1. cs. Magyar kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága. 3346/B. kt. 1943. Összefoglaló jelentés a kárpátaljai kommunista szervezkedés nyílt nyomozásáról. Budapest, 1943. február 26.

[24] Ugyanott, 4–5. old.

túlnyomó részét beszervezték az illegális pártba".[25] Ilyen helyeken az összejöveteleket már nem zárt falak között, hanem kertekben, erdőkben, hegyoldalakban tartották, s nemegyszer 120-an, 150-en is megjelentek. Előfordult, hogy olyanok is részt vettek a titkos összejöveteleken, akik nem voltak párttagok, de tudomást szereztek a gyűlésről.

Rottmann Miklós letartóztatása után a nagybereznai területi vezetőségnek sikerült elszigetelnie a szálakat, ami főleg Rottmann és az ungvári területi pártbizottság vezetőinek helytállásán múlott. 1940 nyarától Nagybereznán külön Vörös Segélyt és más szervezeteket, 8–10 tagú röpiratterjesztő csoportokat és 20–25 tagú harci csoportokat hoztak létre. Négy-öt tagú csoportokat bíztak meg ejtőernyősök megfigyelésével és segítésével, és külön futárszolgálatot teljesítő csoportokat is szerveztek.

A Kárpátalján működő pártszervezetek felkészültek a fegyveres harcra is. Ezért létrehoztak harci csoportokat, és törekedtek arra, hogy megállapítsák a megszálló hadsereg létszámát, felszerelését, a laktanyák elhelyezését.

Az 1942 nyarán kezdődött nyílt nyomozás mélyen behatolt e szervezetekbe, és az Ungváron 1943. január 12-én megtartott főtárgyaláson súlyos ítéleteket hoztak. Halálra ítélték Haicsin Mihályt, Kirlik Máriát, Lebovits Zsenit és a szervezet jó néhány vezetőjét, a többiekre súlyos börtönbüntetést szabtak ki. Az elítélteket a magyarországi börtönökből büntetőszázadokba osztották, nagy részük elpusztult a keleti fronton.[26]

Később 1943–1944-ben Kárpátalján rendszeressé vált a különböző partizáncsoportokkal való összetűzés. Például 1944. február 26-án az ungvári nyomozó alosztály tudomására jutott, hogy Huszton az egyik házban partizánok rejtőznek. Katonai, csendőri, karhatalmi egységekkel körülvették a házat, de bentről tüzet nyitottak rájuk. A tűzharc során három nőt és egy férfit fogtak el. A kémelhárítók Máramarosszigeten folytatták le a vizsgálatot, összesen 25 személyt tartóztattak le. Ügyüket a hadbíróság tárgyalta.

[25] Ugyanott.
[26] PI Archívum. 610. f. 1. cs.

Az egyik szemtanú így emlékezik vissza a történtekre: „1944. február 28-án zörgésre ébredtünk fel. Mihály nevű bátyám kinyitotta az ablakot, és láttuk, hogy a ház körül van véve fegyveresekkel. Én akkor 14 éves voltam, de tudtam, hogy nálunk partizánok vannak. Tűzharc keletkezett, majd később elvittek bennünket, engemet is. Máramarosszigeten folyt a kihallgatás. Mihály bátyámat április 26-án a tárgyalás után kivégezték."[27]

Hasonló vallomást tett Cikava Anasztazia Ivanovna 1959. május 26-án, Uzsgorodon. Az ő férjét is az április 26-i tárgyaláson ítélték halálra. A kivégzés után megkapta férje ruháját, amelyben egy levelet talált. Ebben férje leírta, milyen brutálisan kínozták őket a kihallgatásokon.

Logajda Anna Vasziljevna az átélt szörnyű eseményekre 1959 májusában a következőképpen emlékezett vissza: február 23-án egy Andrej fedőnevű cseh partizán, Lizanec Sztyepan és Cizmarsz Sztyepan rejtőzködött a házukban. Néhány akciót hajtottak végre, ezért folyt a hajsza ellenük. 28-án éjjel $^1/_{21}$-kor a csendőrök körbefogták a házat, a tűzharcban a három partizán elesett. „Öcsémet, Logajda Jurint és húgomat, Logajda Jelenát a tűzharc után szuronnyal agyonszúrták."

A partizáncsoport történetéről a következőket tudtuk meg: a feketeardói körzet párttitkára letartóztatása elől 1941 elején a Szovjetunióba menekült, majd 1943 áprilisában visszatért Kárpát-Ukrajnába. Feladata a földalatti mozgalom erősítése, partizáncsoportok létrehozása volt. Különböző ütközetek, akciók után a csoport a feketeardói körzetből egy másik járásba akart áttelepülni. Közben tértek be Husztra, Logajda Mária lakásába, mert a csoport egyik tagja megsebesült. A tűzharc után tömeges őrizetbevételek történtek Nagyszőllősön és más helységekben. A letartóztatottakat bíróság elé állították. A csoport tárgyalása 1944 júniusában volt. 15 partizánt halálra ítéltek; a kivégzést abban a faluban kellett végrehajtani, ahol az illető tevékenykedett. Így Barta Mihajlót Huszton, dr. Lézmán Jenő orvost, Handera Olerát, Farkas Mórt és fe-

[27] Szinka Erzsébet tanúvallomása. 1959. május 27. Huszt. Budapesti Katonai Bíróság. BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

leségét Nagyszőllősön, Necskó Mihajlót, Újfalusi Gyulát és 20 éves fiát, Pankó Mihajlót, valamint egy Herskovits nevű partizánt Tekeházán, Román Petrut, Weisz Sámuelt, Irha Vaszilt Feketeardón végezték ki. A máramarosszigeti börtön udvarán minden ítélet nélkül agyonlőtték a partizáncsoport helyettes vezetőjét, Djakun Mihajlót és egy Szukics nevű partizánt. Kihallgatás közben verték agyon Hitri Vaclovát és Pál Lajost.[28]

[28] Lovga Julia Ivanovna 1959. május 28-i tanúvallomásából. Ungvár. Budapesti Katonai Bíróság BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

ANDRÁSSY-LAKTANYA

1942

Az 1942. május 1-én kezdődött letartóztatások voltak a kiindulópontjai „az úgynevezett Andrássy-laktanyai nyílt nyomozásnak, ez Budapest Hungária krt. 11. sz. alatt az egyik épületet jelentette, ide vitték a letartóztatottakat, itt ütötte fel székhelyét a nyomozást végző csoport is".[1] A magyar munkásmozgalomra, a független, demokratikus Magyarországért harcolók táborára, a Kommunista Pártra a háború alatti évek egyik legsúlyosabb csapását az 1942. május elsejével kezdődő letartóztatási hullám jelentette. „A Kommunisták Magyarországi Pártjának mindössze három központi bizottsági tagja kerülte el a letartóztatást, felső- és középkádereink nagy része a reakció hajtóvadászatának áldozatául esett."[2]

Az alagi nyílt nyomozás, a letartóztatások átmenetileg hátráltatta a párt munkáját, óvatosságból ritkították az illegális találkozókat, de amint a nyílt nyomozás befejeződött, a párt szervezése tovább haladt. A legális és féllegális mozgalomban kipróbált emberekből, többségükben olyanokból, akik ismeretlenek voltak a hatóságok előtt, rendkívül körültekintően épült tovább a Kommunista Párt. „Létrejöttek a Kommunisták Magyarországi Pártjának illegális nagy-budapesti, észak-magyarországi, észak-erdélyi területi bizottságai. 1940-ben idehaza létrejött az illegális Központi Bizottság, amelynek tagjai Gács László, Rózsa Ferenc, Schönherz Zoltán, Skol-

[1] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959., valamint BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[2] *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. 1936–1945. Kossuth Könyvkiadó 1965. 150. old.

nik József és Szekeres Sándor voltak, és a Titkárság, amelynek élén 1940-től Skolnik József állott.

A párt szervezeti újjáépítése az 1936–1941-es időben befejeződött. Ez a nemzeti függetlenségi mozgalom fejlődése szempontjából döntő fontosságú tényező volt."[3] Mire 1942 májusában a KMP szervezeteihez hozzáfértek, már egy szerteágazó, titkos párt működött. „Erre az időre a különböző legális munkásszervezetekben, a baloldali sajtónál, a pártvezetés szempontjából számba vehető kultúrszervezetekben létrejöttek a párt sejtjei."[4] A rendkívül nehéz körülmények ellenére fokozatosan megalakultak a szakszervezetek szakmai bizottságai, és a szakmaközi bizottságok. A Szociáldemokrata Párton belül működő pártsejtek irányításával az úgynevezett szociáldemokrata bizottság foglalkozott. Létrejöttek a rohamgárdák, vagy ahogyan másképpen nevezték a röpcédula szóró, illetőleg jelszavakat mázoló csoportok.

A KMP saját szervezeteinek kiépítésével párhuzamosan gyors ütemben szervezte a függetlenségi mozgalmat is. Hosszú évek kitartó munkájának eredményeképpen a szakszervezetek és a Szociáldemokrata Párt szervezeteinek jelentős része a KMP befolyása alá került. Pártsejt alakult a „Népszava" szerkesztőségében.[5] Kapcsolatot talált a párt a Kisgazda- és a Parasztpárt vezetőivel, a „Magyar Nemzet", a „Szabad Szó", a „Független Magyarország" szerkesztőségeivel is. A KMP-nek ez a rendkívül mélyreható és titokban folytatott politikai szervező munkája a függetlenségi mozgalom megerősödését eredményezte.

„A függetlenségi mozgalom szélesedésével erősödik irányítója és szervezője: a KMP. 1942. február 1-én megjelenik a párt új illegális központi lapja, a »Szabad Nép«. Első száma megállapítja, hogy a fő veszély, amely ellen Magyarországon küzdeni kell, a ná-

[3] Ugyanott, 83. old.; valamint Borgos Gyula szóbeli közlése alapján.

[4] *Pintér István:* Magyar Kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941 június–1944 március. Kossuth Könyvkiadó 1968. 58. old.

[5] A „Népszavá"-nál működő illegális sejtről, valamint az ott dolgozó kommunista újságírók hatásköréről, tevékenységéről lásd *Gergő Zoltán:* Kommunista újságírók a „Népszavá"-nál (1938–1944). Párttörténeti Közlemények, 1962. 4. sz.

ci birodalom előtti behódolás."[6] Budapesten és környékén a szakszervezetekben, a Szociáldemokrata Pártban, az ifjúsági mozgalomban, a sport és kulturális egyesületekben jelentős szerepet játszó vezetőkből több mint 500-an tartoztak a gondosan szervezett Kommunista Párthoz. A KMP-nek sokszorosítógépei, nyomdai apparátusa volt, röpiratokat készített, terjesztette a Központi Bizottság lapját, a „Szabad Nép"-et, akciók sorozatát indította el, beleszólt a politikai élet, a magyar társadalmi valóság leglényegesebb kérdéseibe.

1941 végére, 1942 tavaszára szerteágazó, mélyen rejtett sajtóapparátus épült ki. A résztvevőket a szigorú konspiráció miatt úgy válogatták össze, hogy ne ismerjék egymást a legális mozgalomból. Ennek a hálózatnak a kulcsembereit, a sajtóelosztókat római számokkal jelölték. A római számmal ellátott sajtóelosztók az illegális szervezetek összekötőinek adták tovább a párt kiadványait. A sajtóelosztókhoz tartozó összekötőket egy-egy nagy város nevével jelölték.[7]

„1942 február végén a KMP kezdeményezésére létrejön egy legális testület, a Magyar Történelmi Emlékbizottság. Megalakulását felhívásban jelenti be, és célját a szabadságharcos hagyományok ápolásában jelöli meg; így szerez lehetőséget, ha csak rövid időre is, a legális működésre. A felhívást az emlékbizottság tagjai írták alá."[8]

A szervezet izmosodását és erősödését jelentette, hogy a KMP sorai olyan munkásokkal, ifjúmunkásokkal, értelmiségiekkel bővültek, akiknek igen nagy befolyásuk volt a Szociáldemokrata Pártban, a szakszervezetekben, az ifjúmunkás-mozgalomban, a munkás sport- és kultúregyesületekben. Az 1935-től folytatott munkásegység és népfrontpolitika ezekben az években hozta meg eredményeit. A különböző szakszervezetek, mint például a MÉMOSZ, a vasasok, a BSZKRT, a szabók, a bőrösök, a bőrdíszművesek, a nemesfémesek

[6] A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Második kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1970. 492. old.

[7] Máté György, Horváth Márton, Borgos Gyula szóbeli közlése alapján.

[8] A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Második kiadás. 493. old.

és szűcsök stb. nagy befolyással rendelkező titkárainak, bizalmijainak és főbizalmijainak egy része tagja volt a KMP-nak. Valójában az egész ifjúmunkás-mozgalom a KMP irányítása és befolyása alá került. A Szociáldemokrata Párt különböző kerületi végrehajtó bizottságaiban működő titkárokat, végrehajtó bizottsági tagokat sikerült bevonni az illegális párt munkájába. A korábbi, 1940-es tavaszi, az 1941-es délvidéki és erdélyi letartóztatások rendkívül súlyosan érintették a Kommunista Pártot. Felfedték a központi titkárság és vezetőség működését, de magához a Titkársághoz, a vezetőséghez nem tudtak hozzáférni, és nem tudtak hozzáférni a szervezet törzséhez sem. Nem sikerült továbbá felfedniük a Szociáldemokrata Párt központjában, a „Népszava" szerkesztőségében, a szakszervezetek központjaiban, helyi csoportjaiban működő illegális pártcsoportokat, a KMP újjászerveződött kapcsolatait az OIB-vel, nem tudták megtalálni azokat a személyeket, akiken keresztül a KMP befolyást gyakorolt a Nemzeti Parasztpártra, a népies csoportokra, a Kisgazdapárt vezetésére.

A függetlenségi mozgalom kibontakozásával és térhódításával együttesen terebélyesedett a KMP szervezete. A konspirációs helyzet azonban szükségessé tette, hogy a párt káder-párt legyen, hogy tagjai jól kiválogatott, megbízható, a rendőrség előtt ismeretlen, a munkások között tekintéllyel rendelkező emberek legyenek, olyanok, akiknek a szavára hallgatnak, akik viszonylag sok embert képviselnek, akik egész szervezeteket, csoportokat, köröket befolyásolnak, akiken keresztül a KMP mint illegális szervezet hatni tud engedélyezett vagy félig engedélyezett fórumokon is. Ennek a szervezetnek a kiépítése lassan, szisztematikusan, óvatosan történt. A katonai, rendőri és csendőri nyomozó szervezetek különböző kommunista csoportok munkájáról, tevékenységéről tudtak, közülük nem keveset felfedtek, vezetőiket és tagjaikat bíróság elé állították, de a párt szervezeti felépítése titokban maradt előttük.

1941 nyarán még vita folyt a csendőrség és a politikai rendőrség vezetői között arról, hogy Erdélyt és a Felvidéket leszámítva létezik-e Magyarországon szervezett kommunista párt. Schweinitzernek az volt a véleménye, amit a belügyminiszter előtt is képviselt, hogy – az említett területektől eltekintve – szervezett kommunista párt

Magyarországon nincs, csak szétszórt, központi irányítás nélkül működő kommunista csoportok vannak.[9] A csendőrség központi nyomozó parancsnokságának viszont az volt a véleménye, hogy Budapesten is működik szervezett kommunista párt.

Bizonyos akciókról tudomást szereztek, s azokat Schweinitzer jelentette is a belügyminiszternek. Így például 1941. november 4-én a következőkről számolt be: „november 1-én 3.45 perckor szociáldemokrata párttagok és ifjúmunkások, szakszervezeti tagok gyülekeztek a Kerepesi temetőben a Kossuth-mauzóleum mellett. A legtöbbjük vörös szegfűt és szociáldemokrata pártjelvényt viselt. Megkoszorúzták a Kossuth-mauzóleumot, majd miután egy vegyes kórus éneklését befejezte, egy körszakállt viselő, rövid gazdászkabátot, csizmát, diáksapkát hordó fiatalember, Sipos Gyula egyetemi hallgató az egybegyűltekhez fordulva emelt hangon mondotta: »Ezt a koszorút a paraszt diákság helyezi le a független Magyarország nevében.« A tömeg egy része még megkoszorúzta Somogyi és Bacsó, Garami és Esztergályos János sírjait is. A »Vas és Fémmunkások Szövetsége« feliratú koszorút helyezték el."

A detektívek az ünnepség befejezése után igazoltatták a helyszínen rendezkedő dr. Gőcze Ármin ügyvédet. A jelentés felsorolja a tüntetők között a felismert baloldali személyiségeket. Majd ezt a következtetést vonja le: „Megfigyeléseink alapján megállapítottuk, hogy az egész megmozdulás a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemnek Kovács Imre író körül csoportosuló diákjai, valamint a különböző időszaki sajtótermékek szerkesztői részéről indult el."[10]

Schweinitzer ebben tévedett, mint ismeretes, a tüntetést a KMP szervezte. „A KMP Központi Bizottsága – olvashatjuk egy erről az időszakról szóló műben – az október 6-i tüntetés sikere után elhatározta, hogy november 1-én koszorúzási ünnepséget, tömegtüntetést szervez Kossuth és Táncsics sírjánál a Kerepesi temetőben, az-

[9] PI Archívum. 651. f. 2. cs. BM. VII. res. 1941/7. 13270. Schweinitzer jelentése, amely szerint látható kommunista szervezkedésről nem lehet beszélni, csak fokozódott a Szovjetunió iránti szimpátia a munkások között. 1941. VIII. 21.

[10] PI Archívum. 651. f. 2. cs. A politikai osztály jelentéséből.

zal a céllal, hogy ismételten felhívja a figyelmet történelmünk legidőszerűbb sorskérdéseire. A tüntetést a Központi Bizottság irányítása alatt álló Függetlenségi Bizottság készítette elő, a különböző társadalmi rétegekhez fűződő kapcsolatai útján, ez alkalommal már legálisan. A KMP a népies írók radikális szárnyával való együttműködés révén elérte, hogy a legális ellenzéki sajtó is foglalkozott az előkészületekkel. A tüntetés reggelén a »Magyar Nemzet«-ben megjelent Kovács Imre cikke, mely a tüntetés céljára is ráirányította a közvélemény figyelmét."[11]

A tüntetésről a csendőrnyomozó központ baloldali összesítője a következőket állapítja meg: „A Kerepesi temetőben mintegy 500–600 szociáldemokrata munkás koszorúzta meg Kossuth Lajos és Táncsics Mihály sírját. Mindkét sírnál a »Független Magyarország« mozgalma mellett tüntettek." Majd megállapítja: „a »Független Magyarország« mozgalma Eckhard Tibor mozgalma".[12]

A politikai osztály néhány nap alatt beszerezte dr. Gőcze Ármin adatait, amely szerint: „politikailag megbízhatatlan", az SZDP tagja. De arra semmilyen adatot nem találtak, hogy Gőcze Árminnak valaha is köze lett volna a kommunista mozgalomhoz.[13]

A politikai osztály Sipos Gyulát és baráti körét, a paraszt főiskolások nagyobb csoportját, majdnem 30 fiatalembert kihallgatott. Ezen a vonalon próbáltak valamilyen szálat találni a párt felé. De ez sem vezetett eredményre, bár Sipos Gyulának mint Györffy-kollégistának közvetett úton volt kapcsolata a KMP-vel.

Keresztes-Fischer belügyminiszter és Schweinitzer József rendőrfőtanácsos tűrték és elnézték a függetlenségi mozgalom szervezkedését. Politikai felfogásukkal találkozott egy náciellenes mozgalom kibontakozása, amelyre támaszkodhatnak a burzsoázia náciellenes csoportjai. A Szovjetunió elleni háború megindulása után a hitlerista hatás erősödött az ország vezetésében, a szélsőségesen jobbol-

[11] *Zágoni Ernő:* A magyar kommunisták a munkásegységért. 1939–1942. Kossuth Könyvkiadó 1963. 186–187. old.

[12] PI Archívum. 651. f. 2. cs. Baloldali összesítő. 1941. november 7. 2202.

[13] PI Archívum. 651. f. 2. cs. Baloldali összesítő. M. kir. miskolci VII. csendőrkerület. 168/1941. kt. Gőcze Ármin előéletének megállapítása. 1941. XI. 11. 7310. számú megkeresésre. Res. pol. 1941.

dali pártok befolyása erőteljesebbé vált. De Keresztes-Fischer sem volt meggyőződve arról, hogy a háború Németország győzelmével fog végződni.

„Keresztes-Fischer belügyminiszter s a körülötte tömörülők úgy vélték, hogy a kibontakozó függetlenségi mozgalmat, ha azon belül a polgári vezetés biztosítható – támogatni kell, két okból. Egyrészt a háború elvesztése esetén mint posszibilis politikai mozgalom képviselhetné Magyarországot a nyugati hatalmak előtt, s biztosíthatná a rendszer »jogfolytonosságát« is. Másrészt – az általuk kézben tartott mozgalom – a fasiszta német követelésekkel szemben bizonyos fokig a gát szerepét is betölthetné ... A belügyminiszter ezért nem támasztott különösebb akadályt a mozgalom elé, csupán arra törekedett, hogy a propaganda határát ne lépje túl. Esetleges »túlzásait« pedig – úgy vélte – a mozgalomban részt vevő polgári szárny segítségével, időnkénti figyelmeztetéseivel ellensúlyozni tudja."[14]

Keresztes-Fischer belügyminiszter és Schweinitzer József főkapitány-helyettes tudtak az 1941. október 6-ra, a Batthyány-emlékmécsesnél tervezett ifjúmunkás-tüntetésről. Eltűrték az 1941. november 1-i Kerepesi temetői nagyobb arányú megmozdulást. Engedélyezték azokat a kultúresteket, amelyek a függetlenségi gondolat jegyében nagy jelentőségű demonstrációkká váltak. Tudomásul vették a Történelmi Emlékbizottság létrejöttét, mert azt remélték, hogy egy olyan függetlenségi mozgalom, amelyben burzsoá politikusok és polgári liberálisok részt vesznek, irányítható és részben felhasználható a nácik térhódításának ellensúlyozására, valamint a nácikhoz közelálló, vagy azok által irányított szélsőjobboldali pártok befolyásának a csökkentésére.

De amikor a belügyi kormányzat számára világossá kezdett válni, hogy a függetlenségi mozgalom vezetésében, annak irányításában igen nagy szerepe van a Kommunisták Magyarországi Pártjának, változtattak politikai magatartásukon. Anélkül, hogy teljesen szétvernék a fügetlenségi mozgalmat, meg akarták akadályozni a Kommunista Párt befolyását és visszaszorítani a Szociáldemokrata

[14] *Pintér István:* Magyar Kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941 június–1944 március. Kossuth Könyvkiadó 1968. 68–69. old.

Párt s a népies mozgalom baloldali csoportjait. Csökkenteni akarták a függetlenségi mozgalom szerepét, s olyan keretek közé szorítani, ahol a vezető szerep a burzsoázia és az arisztokrácia náciellenes, de Horthyhoz hű, angolszász orientációjú csoportjainak kezében volna.

„A Történelmi Emlékbizottságban részt vettek angol–amerikai párti Horthy-barát kisgazda politikusok és más hasonló elemek is, akik a maguk kezébe akarták venni és saját »kivárási« törekvéseiknek kívánták alárendelni a Hitler-ellenes függetlenségi mozgalmat."[15]

Ám 1942-re már a politikai rendőrség, a csendőrnyomozó központ és a vezérkar főnöksége, sőt maga Kállay Miklós miniszterelnök sok tényből következtethettek arra, hogy egy olyan mozgalom bontakozott ki, mely átütő erejű akciók sorozatát képes végrehajtani, jelentős politikai befolyást gyakorol a Szociáldemokrata Pártra, a szakszervezetekre, a népiesek mozgalmára, a Kisgazdapárt egy részére, és jelszava, a „független demokratikus Magyarországért" egyre népszerűbbé válik.

A „Népszava" 1941 karácsonyi száma a KMP által hirdetett függetlenségi front jegyében jelent meg, nagy visszhangja támadt az ország politikai életében, a polgári ellenzék újságjai elismeréssel fogadták, a kormánypárti és a nyilas lapok viszont dühös kifakadással illették.[16]

1941 őszén a Kommunista Párt Központi Bizottsága körlevéllel fordult a különböző pártok vezetőihez, közéleti személyiségekhez, képviselőkhöz, miniszterekhez. Ebben felhívta figyelmüket a német fasizmus hódító törekvéseire. 1942 februárjában pedig sok ezer röpirat került az utcára.

A budapesti rendőr-főkapitányság őrszemszolgálatot teljesítő rendőrei a KMP röpirataiból Budapestről és Pest környékéről 80–100 db-ot szolgáltattak be. Ezek mind a Wajand-csoporthoz kerültek, a röpirat szerzőit és terjesztőit nem ismerték. Hasonló körülmények között a csendőrnyomozó központ is megkapta a röpiratokat, de a nyomozás ott is eredménytelen maradt.

[15] *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása. Magyarország fejlődése a felszabadulás után. Kossuth Könyvkiadó 1960. 47. old.

[16] A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Második kiadás. 491. old.

1942 tavaszán egyre sűrűbben érkeztek jelentések a Kommunista Párt akcióiról a politikai rendőrséghez.

A főkapitányság telefonon hívta fel a kerületi parancsnokságok és az osztályparancsnokok figyelmét, hogy utasítsák fokozottabb éberségre az őrszobaparancsnokokat és az őrjáratos rendőröket. Az utasítás szerint a terjesztőket a náluk megtalált röpiratokkal együtt a főkapitányságra kell bekísérni, és az az altiszt vagy rendőr, aki röpiratterjesztőt fog el, jutalomban részesül.[17]

Ezt a telefonparancsot több bejelentés előzte meg:

1942. február 6-án a 71. sz. őrszoba parancsnoka jelentette, hogy Újpest utcáin, az üzemek előtt találtak kommunista röpiratokat.

A kispesti rendőrkapitányság 1942. február 22-én jelentette a politikai rendőrségnek: „Egész Kispesten a házak falára ismeretlen tettesek kommunista röpiratokat ragasztottak."[18]

Kis 27. István rendőr törzsőrmester február 28-án jelentette, hogy reggel 6.20-kor a Szent István-kórház előtti villamosmegállónál kommunista röpiratokat talált.

Március 2-án Horváth Imre 39 71. számú rendőr főtörzsőrmester jelentette, hogy március 1-én a XIII. kerületi Jász utcában kommunista röpiratokat találtak.[19]

A Magyar Királyi Posta vezérigazgatója március 2-án baráti hangú levélben hívta föl a budapesti főkapitányságok politikai osztálya egyik vezetőjének figyelmét a röpiratterjesztésre.[20]

A 101 53. számú próbarendőr a 60. sz. őrszobáról jelentette április 22-én a budapesti főkapitányság politikai osztályának, hogy a XII. Gömbös Gyula út 1. számú ház előtti levélszekrényben több röpiratot találtak.

Már folytak a letartóztatások, mikor a 6. sz. őrszoba 102 54. sz.

[17] M. kir. rendőrség budapesti főkapitánysága. 724. sz. BM Irattár.

[18] Ugyanott.

[19] Ugyanott.

[20] „Magyar kir. Postavezérigazgatóság. Budapest, 1942. március 2.

Nagys. vitéz Borbáth Samu m. kir. rendőrtanácsosnak

Kedves Barátom!

Értesítlek, hogy a posta vezérigazgatósága több dolgozója különböző kommunista tartalmú röpiratokat talált."

próbarendőre 1942. május 3-án jelentette a XIV. kerületi kapitányságnak, hogy a Toroczkó utca 63. számú ház előtt 8 röpiratot talált, amelynek kiadója a KMP Központi Bizottsága.

A belügyminisztert és a miniszterelnököt nemcsak a Kommunisták Magyarországi Pártja által kiadott röpiratok nyugtalanították, hanem az a felismerés, hogy a háborúellenes nagy jelentőségű politikai és társadalmi mozgalom centrumában a KMP áll. Ezért Kállay miniszterelnök 1942 márciusi beszédében rémhír- és röpiratterjesztésért botbüntetéssel és akasztófával fenyegetőzött. „A botbüntetéstől az akasztófáig a legszigorúbb büntetéseket mind lehetségesnek tartom. Elsősorban azért, mert a röpiratterjesztőket és a suttogó propagandistákat csakúgy, mint az árdrágítókat és az áruhalmozókat a hadra kelt sereg elleni merénylőknek tekintem. Tevékenységük megakadályozása legelsőrendű állami kötelesség és feladat."[21]

A Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetőinek felhívták a figyelmét a függetlenségi mozgalomban tapasztalható kommunista veszélyre, s utasították őket, hogy álljanak el a március 15-i tüntetés szervezésétől. A Történelmi Emlékbizottság néhány vezető politikusának – többek között Szekfű Gyulának – azt tanácsolták, tartózkodjon a Történelmi Emlékbizottságban való részvételtől. Mindezek a lépések már arra irányultak, hogy a függetlenségi mozgalmon belül megkeressék és megsemmisítsék a KMP szervezeteit.

A belügyminiszternek és Schweinitzernek a március 15-i tüntetéssel kapcsolatos intézkedéseit politikai meggondolásokon kívül államrendészeti okok is vezették. A Kommunisták Magyarországi Pártjának szervezetei ugyanis nemcsak azért voltak nehezen kitapinthatók a függetlenségi mozgalmon belül, mert rendkívül nagy körültekintéssel építették ezeket, hanem azért is, mert a párt politikája, célkitűzései, mindennapos tevékenysége, agitációja, akciói, jelszavai találkoztak a Szociáldemokrata Párt baloldalának felfogásával. A KMP elvegyült a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben, így agitációs munkájának alapján nem tudta a politikai rendőrség meghatározni, elemezni és ennek következtében

[21] *Kállay Miklós:* Nagy idők sodrában. A m. kir. miniszterelnök beszédei és nyilatkozatai. 1942. március 12–1943. május 29. I. köt. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest. 54. old.

felfedni a KMP szervezeteit. Ahhoz, hogy világosabb helyzetet teremtsenek, hogy meghatározhassák, kik azok, akik harcosabban, következetesebben szállnak síkra a függetlenségi mozgalom célkitűzéseiért és akcióiért, szükség volt arra, hogy a Szociáldemokrata Párt hivatalos vezetését eltérítsék a március 15-i megmozdulástól. Ez politikai vitákkal, nézeteltérésekkel járt a Szociáldemokrata Pártban, a szakszervezetekben és a függetlenségi mozgalmon belül, amelynek során kiderült, kik azok, akik a Szociáldemokrata Párt jobboldali vezetőivel szemben harcosan fellépnek, és ellenükre is szervezik a március 15-i akciót. A jobboldali szociáldemokraták segítségével sikerült is ez a manőver.

A március 15-i tüntetés nagy jelentőségű politikai esemény volt. A függetlenségi mozgalom kiemelkedő akciója, amelyben a Kommunista Párt befolyása és vezetése alatt álló függetlenségi front egyik legnagyobb sikerét érte el a háború alatt. Ez a megmozdulás méltó volt a magyar forradalmi hagyományokhoz, tradíciókhoz, a munkások, parasztok, értelmiségiek szabadságszerető múltjához.

A március 15-i tüntetésre a Belügyminisztérium, a politikai rendőrség több szempontból is alaposan felkészült. Politikai detektívek keveredtek a tüntetők közé, s karhatalmi erőket helyeztek készenlétbe a tüntetés szétverésére. De nemcsak készenlétbe helyezték, be is vetették a karhatalmat, amely a politikai detektívek segítségével 90 tüntetőt tartóztatott le.

A tüntetésen – a visszaemlékezők szerint – mintegy 5–6000 munkás, ifjúmunkás, diák, értelmiségi vett részt. A tüntetők egyre hangosabbá váltak, a függetlenségi mozgalom jelszavait mind többen és többen átvették. Erre – ahogy Schweinitzer jelentésében írta – „azonnal intézkedés történt, hogy egy tiszt vezénylete mellett megfelelő számú karhatalom vonuljon ki a helyszínre, hogy az a meg nem engedett felvonulást akadályozza meg, és a tömegeket oszlassa szét".[22]

Egyébként Schweinitzer a belügyminiszternek írt 1942. március 16-i jelentésében erősen meghamisítja a tényeket, tompítva a jel-

[22] PI Archívum. 651. f. 2. cs. 10702/1942. A politikai osztály 1942. március 22-i jelentéséből.

szavak élét, a tüntetés méreteit és jelentőségét. Bizonyára azért, hogy védje addigi magatartását a függetlenségi mozgalom kibontakozásával kapcsolatban. Ugyanakkor a megmozdulást arra használták fel, hogy a KMP-t megközelítsék, újabb kiindulópontokat szerezzenek felgöngyölítéséhez.

A KMP is felkészült a csapda kivédésére. Leállították a KMP vezetőinek, funkcionáriusainak, a pártbizottságok tagjainak, a sejtek vezetőinek részvételét. A tüntetésen a párt által befolyásolt szociáldemokraták, szakszervezetiek, értelmiségiek és ifjúmunkások vettek részt.[23]

A főkapitányságra előállított személyek igazolását, priorálását és kikérdezését azonnal megkezdték. Egyik legfontosabb mozzanat volt annak megállapítása, hogy az előállítottak közül kinek milyen a politikai múltja. Kik voltak már korábban büntetve a kommunista mozgalomban való részvétel miatt, vagy kik gyanúsíthatók azzal, hogy kommunisták. A vizsgálat azonban nem járt sikerrel, a 90 előállított közül ugyanis a politikai osztály kénytelen volt 87-et elbocsátani, mert „ellenük a tüntetésben való részvétel gyanúján kívül más terhelő adat nem merült fel".[24]

Az egyik letartóztatott a fiatalkorú Csillag György volt, akit a politikai detektívek figyeltek és bizonyítani tudták, hogy jelszavakat kiabált, a másik Orosz Lajos, akiről a priorálás során kiderült, hogy szélsőbaloldali beállítottságú, és a harmadik Bogdán Dániel, akiről „megállapítást nyert, hogy állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló vétségért már büntetve volt".[25]

Egyiküknek sem volt azonban közvetlen szervezeti kapcsolata a KMP-vel. Így hiába is vonták felelősségre őket, csak annyit mondhattak, hogy a szakszervezetben hallottak a március 15-i tüntetésről.

Schweinitzer 1942. március 29-i jelentésében ismét visszatért a március 15-i tüntetésre. Sikerült ugyanis megállapítaniuk, hogy „A függetlenség, szabadság harcosának – a gyapjúmosó munkásai" feliratú vörös szalaggal ellátott koszorút Honza Béla textilmunkás he-

[23] Ugyanott.
[24] Ugyanott.
[25] Ugyanott.

lyezte el Petőfi szobránál. Honza Béla azonban csak annyit vallott, hogy ő kezdeményezte az Első Magyar Gyapjúmosó és Finomposztógyár Rt. munkásai között a gyűjtést a koszorúra, kihallgatása más eredményre nem vezetett.

Ugyanez a jelentés számol be arról, hogy a politikai osztály előállította a magyarországi bőröndös, bőrdíszműves szakszervezet titkárát, Paizs Józsefet, mert a szakszervezet helyiségében „Világ proletárjai, egyesüljetek!" jelszóval ellátott zászlót függesztett ki. Paizs József lakásán házkutatást tartottak, de semmilyen adatot, anyagot nem találtak a KMP-vel való kapcsolatáról. Ezért „közigazgatási eljárás alá vonták".[26]

Ezen a módon tehát nem sikerült kiindulópontokat szerezniük a Kommunista Párt felderítéséhez, nem tudták megállapítani, hogy mennyi köze van az eseményhez, milyen mértékben tudja mozgósítani a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek tagságát. Jellemző, hogy maga a politikai rendőrség az említett jelentésben a tüntetés előzményeiről a következőket állapította meg: „A Magyar Történelmi Emlékbizottság tervbe vette, hogy Petőfi szobrát a nemzeti ünnepen megkoszorúzza. E szándékát a »Magyar Nemzet« és a »Kis Újság« című napilapokban meghirdette. A koszorúzáshoz csatlakozni kívánt a Szociáldemokrata Párt is, amikor azonban a főtitkárhoz a hatóság figyelmeztetést juttatott, amely szerint provokációtól lehet tartani, a párt előbb szóbelileg, majd központi lapjában a »Népszavá«-ban is letiltotta tagjainak a koszorúzásban való részvételt. E letiltás – az idő rövidsége miatt – nem juthatott el minden párttaghoz, és így történt meg, hogy a szóban levő alkalommal számos szociáldemokrata párttag és mások gyűltek össze a Petőfi téren. Innen spontán megnyilatkozás eredményeként akartak a Kossuth-szoborhoz vonulni."[27]

A politikai osztály tehát semmit sem tudott felderíteni a KMP viszonylag széles körű munkájáról a tüntetés előkészítésében, s hogy az egész tüntetést a KMP Központi Bizottságának elképzelése szerint szervezték meg, bár a KMP korábbi jelentkezése, a röpcédulák,

[26] PI Archívum. 651. f. 2/1942. 7–6156. 38–44. 60.
[27] Ugyanott.

a „Szabad Nép", a körlevelek stb. már érzékeltették, hogy a párt komoly erővel rendelkezik. A jelentés a következő sokat jelentő mondattal fejeződik be: „A politikai osztály a nyomozást a legszélesebb körben folytatja."[28]

Ezek a széles körű intézkedések a következők voltak: váratlan házkutatásokat tartottak ismert kommunistáknál, akik a politikai rendőrség nyilvántartásában szerepeltek, berendeltek vagy bevittek a főkapitányságra olyan kommunistákat, akik a húszas-harmincas években a KMP illegális lapjainál, nyomdáinál dolgoztak, akik röpiratokat írtak, vagyis akik a korábbi letartóztatások idején a sajtó- vagy propagandamunkában vettek részt. Wajand Tibor véleményüket kérte a politikai helyzetről, a Szociáldemokrata Párt politikájáról, a függetlenségi mozgalomról, majd rátért tulajdonképpeni céljára: megmutatta a KMP egyes röpiratait, és megkérdezte, szerintük kik azok, akik ilyen stílusban, ilyen gondolatfűzésben írnak. Ezek a beszélgetések nem voltak mentesek a finom és kevésbé finom fenyegetőzésektől és ígérgetésektől.[29]

A mintegy 20–25 régi és a rendőrség előtt ismert kommunistával folytatott beszélgetések nem hozták meg a várt eredményt. Ezzel párhuzamosan alkalmazták a már jól bevált módszereket: figyelték azokat, akiknek korábban volt valami közük a KMP sajtóapparátusához. A pártban azonban ebben az időben a sajtó volt a legjobban konspirálva, s a sajtóapparátusnál dolgozó emberek többsége ismeretlen volt a rendőrség előtt.

Fokozták a felderítő szolgálatot a szakszervezetben, a Szociáldemokrata Pártban,[30] de ezzel sem érték el a céljukat. Azok a párttagok ugyanis, akik a szakszervezetekben, a Szociáldemokrata Pártban és az ifjúmunkás-csoportokban irányították az akciókat, a legtöbbször háttérben maradtak. Akik a legális fórumokon felszólaltak, szerveztek, vitatkoztak, harcosan kiálltak, nagyrészt nem voltak a Kommunista Párt tagjai. A párt befolyása alatt álltak, a párt politikáját képviselték anélkül, hogy az esetek többségében tudták volna, hogy aki az instrukciókat adja, a KMP tagja. A pártot körülve-

[28] Ugyanott.

[29] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzőkönyv.

[30] *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. 1936–1945. 142–143. old.

vő védőgyűrű, az aktív szervező gárda figyelése, többek kihallgatása, internálása, büntetőszázadba hurcolása bár a mozgalomnak kárt okozott, nem jelentette még a KMP szervezeteinek felfedését.

A politikai rendőrség szerteágazó nyomozásáról számol be Schweinitzer 1942 áprilisi jelentésében: „A politikai osztály széles körű nyomozást folytat az utóbbi időben terjesztés alá került »Olvasd és add tovább« feliratú, »Sztálin napiparancsa« című és »Kommunisták Magyarországi Pártja« aláírású, a budapesti kir. büntető törvényszék vizsgálóbírája által izgatás vétsége miatt lefoglalni rendelt, a kommunista eszmék mellett izgató, impresszum nélküli röplap szerzője, többszörösítője és terjesztői kilétének megállapítása tárgyában.

A politikai osztály ennek során bizalmas megfigyelés alatt tartja mindazon személyeket, akik a múltban hasonló irányú impresszum nélküli röplapok többszörösítésében és terjesztésében részt vettek. Az esti és az éjjeli órákban megfigyelő szolgálatot teljesít ama útvonalakon, tereken és egyéb nyilvános helyeken (pályaudvarokon, villamos-végállomások környékén stb.), ahol az ismeretlen terjesztők a szóban levő röpiratokat szétszórták."[31]

Jelenti továbbá, hogy a politikai osztály detektívjei április 3-án „meglepetésszerűen behatoltak" a csepeli munkásotthonba. „A helyiségben 14 egyént találtak, kik ellen előzetes utasítás alapján annak megállapítása végett, hogy birtokukban nem található-e a szóban levő és fent körülírt röpcédulákból, személyi motozást foganatosítottak."[32] A detektíveknek ezúttal szerencséjük volt, mert Ungár Lajos bádogossegéd zsebében találtak egy röpiratot. A csepeli munkásotthonból Ungáron kívül még két munkást állítottak elő, akiknek megítélésük szerint valami közük lehetett a talált röpirathoz. De a legerélyesebb kihallgatás is csak annyit tudott megállapítani, hogy Ungár a röpiratot egy barátjától kapta, az pedig találta. Tekintettel arra, hogy az előállítottak közül egyik sem szerepelt a bűnügyi és a politikai nyilvántartóban, mindhármukat a toloncháznak adták át.

[31] PI Archívum. 651. f. 2. cs.
[32] Ugyanott.

1941. szeptember 22-én letartóztatták akció közben a Szociáldemokrata Párt újpesti ifjúmunkás-csoportjának két tagját, Szabó Jenőt és Tomics Jenőt. Mindketten a KMP újpesti szervezetének rohamgárdájába tartoztak. (A rohamgárdák tagjai részt vettek a párt titkos akcióiban.) Éppen a párt jelszavainak festése közben érték tetten őket.[33]

A politikai rendőrség azonban nem tudta Szabó Jenőből és Tomics Jenőből kiverni, ki vagy kik bízták meg őket az akcióban való részvételre. Nem jutottak el az újpesti illegális szervezethez.

A politikai rendőrség próbálkozott azzal a módszerrel is, hogy 1942 február–márciusában összegyűjtötte az üzemektől szerzett jelentéseket. Azt vizsgálták, hogy a különböző üzemi mozgalmak nincsenek-e összefüggésben a KP akcióival. Általánosságban nyilvánvaló volt az összefüggés, de a részt vevő személyeket akarták felkutatni. Sok üzemben vizsgálódtak, nyomoztak, többek között megfigyeléseket végeztek a Magyar királyi Államvasutak Igazgatóságától érkezett jelentések alapján is. A jelentések szerint ugyanis az Istvántelki és az Északi Főműhely munkásai között „irányított, célzatos, baloldali irányú politikai szervezkedés észlelhető".[34] Az Istvántelki Főműhelyben például felrajzolták a falakra a párt jelszavait.

Az Istvántelki és az Északi Főműhelyben folytatott nyomozás, a titkos puhatolózás és rendszeres figyelés ellenére sem vezetett eredményre. Sárkány Károly detektív általános jelentése azt állapította meg, hogy a MÁV-műhelyekben dolgozó munkások között természetesen vannak baloldaliak, de „ezek a figyelők véleménye szerint tényleges tevékenységet nem folytatnak".[35] Csupán annyit sikerült megállapítaniuk, hogy különböző elemek „létfenntartásuk elégtelensége miatt összehasonlításokat tesznek a bérviszonyokkal kapcsolatosan", és olyan irányban próbálnak hatni a munkásokra, hogy azok bérmozgalmakat kezdeményezzenek. De azt nem tudták kideríteni, hogy a különböző jogos vagy jogtalan panaszok mögött „célzatos politikai tevékenység húzódna meg".[36]

[33] Budapesti kir. büntető törvényszék. B. XXI. 89 15/10/1941.
[34] M. kir. rendőrség budapesti főkapitánysága. 5855/1941. res. pol. BM Irattár.
[35] Ugyanott.
[36] Ugyanott.

A politikai osztály a nyomozás érdekében az Istvántelki Főműhelyben bizalmi embereket is elhelyezett. A detektívek jelentésüket így fejezik be: „Bizalmi embereinknek a műhelyekben történő hosszabb ideig tartó munkásként alkalmaztatása közbeni megfigyelése eredményeképpen jelentem a fentieket." Politikai szervezkedés nyomára nem jutottak, bizalmi embereik pusztán azt leplezték le, hogy „a munkások közül többen hazaviszik a főműhelyből az értékesebb anyagokat".[37]

A VKF 2. és a csendőrnyomozó központ is szeretett volna minél hamarabb radikálisan leszámolni az egész függetlenségi mozgalommal. Nemcsak a KMP szervezeteinek felfedését és szétzúzását tervezték, hanem ezzel egyidejűleg az egész függetlenségi mozgalom felszámolását is.

A hitleri Németországot minden tekintetben kiszolgáló burzsoák és arisztokraták csoportja a VKF 2. és a csendőrnyomozó központ segítségével akarta visszaszorítani a magyar burzsoázia és arisztokrácia angolszász orientációjú csoportját. Ebben természetesen messzemenően támogatta a hitleri Németország Belügyminisztériuma, a náci párt, a biztonsági rendőrség is. A VKF 2. és a csendőrnyomozó központ a katonai üzemi parancsnokságokra támaszkodva százával hívatta be a baloldali front képviselőit az 1942 április–májusában felállított különleges büntetőszázadokba. A büntetőszázadok listáit az államrendészeti osztály, a legnagyobb üzemek katonai parancsnoksága és a csendőrnyomozó központ politikai nyilvántartása állította össze. A szociáldemokrata üzemi vezetők büntetőszázadokba való behívása terveik szerint egyet jelentett azok fizikai megsemmisítésével. Több ilyen kiterjedt tömegméretű akciót készítettek elő, s hajtottak végre a háború alatt. Persze ez nem helyettesítette a nyomozást. Nem is így gondolták. A politikai helyzet azonban alkalmas volt arra, hogy ilyen módszerekkel számoljanak le a munkásmozgalom legértékesebb részvevőivel.

A csendőrnyomozó központ baloldali összesítő jelentései 1941–1942 telén lényegében szintén konkrétumok nélkül, általánosságban említik a kommunistákat. Például 1941. augusztus 8-án a követ-

[37] Ugyanott.

kezőket jelentik: „Kommunista egyének a demokratikus államok győzelmében bíznak".[38] Vagy 1941. október 31-én: „A kommunista érzelmű munkások élénken tárgyalják a keleti arcvonal eseményeit, bíznak a Szovjetunió győzelmében."[39]

Tehát a csendőrnyomozó központ sem tudott semmi bizonyosat az illegális szervezetekről.

1942 februárjában azonban, amikor tömegesen jelentek meg KMP aláírással röplapok, áttekintették a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben szerzett ismereteiket, s megállapították, hogy e szervezetekben elhangzott bizonyos előadások, felszólalások a röplapokhoz hasonló hangnemben a függetlenségi gondolatot hirdetik. Ez megerősítette a csendőrnyomozó központot korábbi feltevésének helyességében, azaz, hogy „a Kommunista Párt tagjai legalizálták magukat a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben . . ." Mindezeket a jelenségeket összegezve következtették, hogy „a Kommunista Párt tagjait a Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben kell keresni".[40]

Miután 1942 január végén Juhász István és a baloldali alcsoport Délvidéken működő nyomozói visszatértek Budapestre, a felderítés megerősödött.[41]

A legális mozgalom élénkülése, a forradalmi ifjúság aktivizálódása felhívta a nyomozó hatóságok figyelmét, ezért éberen ügyeltek az ifjúsági mozgalomra és az Országos Ifjúsági Bizottság tevékenységére.

Az Országos Ifjúsági Bizottság a KMP irányításával elég gyorsan kiheverte az 1940-es lebukásokat. Már 1940 nyarától folytatta működését, s 1941 tavaszától ismét széles körű munkába kezdett. Vidéki csoportokat hozott létre, illetve felvette a kapcsolatot a meglevőkkel: így Győr, Kaposvár, Székesfehérvár, Pécs, Pápa, Békéscsaba, Medgyesegyháza, Dombegyháza, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Debrecen, Vác, Kolozsvár, Felsőgalla, Miskolc, Érsekújvár, Endrőd ifjúsági csoportjaival. Ezekre a helyekre az OIB szer-

[38] PI Archívum. 651. f. 11. cs. Csendőrség összefoglalói.
[39] Ugyanott.
[40] Budapesti Népbíróság. Nb. VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.
[41] Ugyanott.

vezőket küldött, akik előadásokat tartottak, könyveket, újságokat vittek.[42]

A nyomozó hatóságok próbáltak az Országos Ifjúsági Bizottság szervezeteibe más módon is behatolni és felfedni kapcsolódását a KMP-hez. Például egy szegényparaszt-származású fiatalembert az OIB 1941-ben felhívott Budapestre, hogy ismerkedjék meg az ifjúmunkás-csoportok életével. V. V. részt vett Ságvári Endre szemináriumán és az ifjúmunkás-csoportok titkárainak a megbeszélésein. Amikor 1941 novemberében visszatért falujába, a csendőrnyomozók nyomban letartóztatták. Körülbelül két hétig volt őrizetben, többször kihallgatták, ezek nagy megpróbáltatásokat jelentettek számára. Egy nap a kihallgatást vezető csendőrnyomozó felajánlotta: amennyiben vállalja, hogy a csendőrség részére folyamatosan bizalmas adatokat közöl, szabadlábra kerülhet, és nem indítanak ellene eljárást.[43]

V. V. gyengének bizonyult, és vállalkozott a feladatra. Az OIB-vel való kapcsolatát próbálta felhasználni adatszerzésre. A csendőrnyomozóknak beszámolt arról, hogy kiket ismert meg az OIB-ből, hol voltak a szemináriumok, milyen előadásokat tartottak, milyen beszélgetéseket folytatott az ifjúmunkásokkal Ságvári Endre, Orbán László, Hazai Jenő, Lakos Éva és a többiek. De illegális szervezetekről nem tudott adatokat szolgáltatni.[44]

A politikai rendőrség és a csendőrség ezekben a hónapokban több OIB-megbízottat letartóztatott. Elfogták például Hegedűs Andrást, az OIB szervezőjét, aki a Szociáldemokrata Párt budafoki ifjúmunkás-csoportjával tartotta a kapcsolatot, és előadásokat tartott, amelyeken a rendőrségi jelentés szerint „az oroszok fejlett iparát és ezen keresztül az orosz állapotokat dicsérte. Egyik általa leírt beszédfogalmazványában Leninről úgy emlékezik meg, mint akinek élete és munkássága példakép lehetne a dolgozók előtt . . .” Azt is megállapították, hogy részt vett október 6-án a Batthyány-emlék-

[42] PI Archívum. 610. f. Honvéd vezérkari főnökség bírósága. 1942. H. 193., valamint Orbán László szóbeli közlése.

[43] Budapesti Megyei Bíróság. B. II. 002 168/1952/5.

[44] A IV. 9/1. M. kir. debreceni VI. csendőrkerület. B. 718/1942. 6. nyomozó alosztály.

mécsesnél tartott megmozdulás szervezésében. De itt aztán meg is akadtak, tőle sem tudtak olyan vallomást kicsikarni, amely az illegális szervezetre vonatkozott volna.[45]

Súlyosabb következményei voltak az 1941 decemberében Békéscsabán és környékén, valamint az 1942. április 13-án Endrődön indított nyomozásnak.[46] Ezek a függetlenségi mozgalom legális szárnya ellen irányultak, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy az illegális szervezetekbe hatoljanak. Az endrődi, valamint a Békéscsaba környékén folytatott nyomozást a debreceni VI. csendőrkerület nyomozó alosztálya végezte.[47]

A gyomai járás főszolgabírója 1942. február 27-én értesítette a nyomozó alosztályt, hogy Endrőd községben „kommunista szervezkedés folyik, s ennek keretein belül hallgatják és terjesztik az ellenséges államok propaganda rádióhíreit, egymás között baloldali irányú könyveket terjesztenek, mellyel a község lakosait izgatják".[48] E bejelentés után a nyomozó alosztály először bizalmas, majd nyílt nyomozást kezdett, aminek során több mint 80 embert hallgattak ki s hurcoltak meg.

A nyomozás kiderítette, hogy a fiatalok közül többen az Országos Ifjúsági Bizottsággal állnak összeköttetésben, sőt jó néhányan részt vettek az OIB szemináriumán, és ott hallottak a függetlenségi mozgalom céljairól. E tények ismerete alapján kapcsolódott be és vette át a nyomozás irányítását a 6. honvéd hadtestparancsnokság kémelhárító osztálya.[49]

Ezután megállapították, kiket küldött az OIB Endrődre, Nagykamarásra, Dombegyházára, s kik vettek részt az OIB szemináriumain, hogyan folyt Endrődön a Szociáldemokrata Pártban, a Kis-

[45] PI Archívum. 610. f. A politikai osztály 1941. december 21-i jelentéséből.

[46] PI Archívum. 651. f. 11. cs.

[47] A Viharsarokban történő 1942-es lebukás kezdetéről emlékeztek meg a nagykamarási illegális mozgalom résztvevőinek találkozóján. (Lásd Párttörténeti Közlemények, 1964. 3. szám. A nagykamarási illegális munkásmozgalom részvevőinek találkozója.)

[48] PI Archívum. 651. f. 11. cs. M. kir. debreceni VI. csendőrkerület. 160/1942. bün. sz.

[49] PI Archívum. 651. f. 11. cs. 13/1942., valamint Gyulai Népbíróság. Nb. 404/1947/5. Jegyzőkönyv.

gazdapártban s a római katolikus polgári társulatban a szervezés. A debreceni csendőrkerület parancsnoksága és a már említett kémelhárító osztály közös nyomozása sem tudott konkrét illegális kapcsolatokat felderíteni. Az endrődi nyomozás befejezése után az erről szóló jelentés mégis azt javasolta, hogy Ságvári Endrét és az OIB tagjait tartóztassák le, mert hűtlenségnek minősülő mozgalmat vezetnek.[50]

A VKF 2., valamint a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága ebben az időben még nem engedte kiterjeszteni a letartóztatásokat, mivel nem tartotta elegendőnek a bizonyítékokat.

1940 nyarán Ságvári Endre volt az Országos Ifjúsági Bizottság titkára. Az 1940-es alagi nyílt nyomozás során elkerülte a letartóztatást, bár gyanakodtak rá, nem volt bizonyítékuk ellene. A KMP ugyanis, okulva az előző letartóztatásokból, az Országos Ifjúsági Bizottság tagjait, Ságvári Endrét, Orbán Lászlót, Lakos Évát, Koós Bélát és a többieket külön-külön kapcsolta a párthoz, és nem az OIB-n belül alkottak pártszervezetet. Az OIB tagjai – Orbán és Ságvári kivételével – egymás pártkapcsolatait nem ismerték. Ezért nem is tudták a nyomozó hatóságok ezeket az illegális kapcsolatokat felfedni. Minderre csak az Andrássy-laktanyában derült fény. Ságvári a KMP Központi Bizottságához kapcsolódott Erdős László, Goldmann György, majd 1941 májusától Orosz Dezső révén. Ez a vonal 1942 májusáig mélyen rejtve maradt. Ezen a módon irányította a párt az OIB-ben és a Szociáldemokrata Párt ifjúsági szervezeteiben a kommunista munkát, szervezte az OIB vezetése alatt álló csoportok részvételét a függetlenségi mozgalom akcióiban.

Ságvárinak pártmegbízatása volt arra is, hogy az Országos Ifjúsági Bizottság lépjen kapcsolatba a függetlenségi mozgalom népszerűsítése végett más ifjúsági szervezetekkel is. Ebben jelentős eredményeket értek el. Például a „Soli Deo Gloria (református diákszövetség) keretén belül működő Kabai Márton-kör 1942. február 15. és 22. között munkás-paraszt-értelmiségi konferenciát hívott össze, mintegy 150 résztvevővel. A konferencia célja az ifjúsági egység kialakítása volt, a »nemzeti függetlenség és népszabadság gon-

[50] Ugyanott.

dolatáért«. A konferencia munkájában a kommunista vezetés alatt álló Országos Ifjúsági Bizottság is aktívan részt vett . . .”[51] Az OIB több tagja eljárt a Soli Deo Gloria központjába a Kálvin térre. Ez az egyházi egyesület a népi írók erős befolyása alatt hajlandó volt részt venni a függetlenségi mozgalomban, és késznek mutatkozott az OIB-vel való együttműködésre. A Soli Deo Gloria konferenciáján 2–3 OIB-tag vezetésével 10–15 szociáldemokrata (valójában kommunista) ifjúmunkás vett részt. A tanácskozás után az OIB javaslatára bizottság alakult, amely többek között megállapodott abban, hogy az akkoriban propagált náci Viktória-jelvény ellensúlyozására a Petőfi-jelvényt fogják terjeszteni. Az azokban a hónapokban szervezett nagyarányú kulturális megmozdulásokban igen sok diák is részt vett, és a március 15-i tüntetésre a Soli Deo Gloria is elhívta tagjait.

A rendőrség 1942. február 26-án este a Soli Deo Gloria Kálvin téri központjában razziát tartott, igazoltatta a jelenlevőket, majd más úton figyelmeztette a szövetség vezetőit, hogy „baloldali akcióikat szüntessék be”. Az OIB akkor azt javasolta, hogy a Soli Deo Gloria konferenciáján megválasztott bizottság a jövőben mint a Történelmi Emlékbizottság Ifjúsági Bizottsága működjön. A bizottság néhányszor tanácskozott is, de az 1942-es letartóztatások elsodorták.[52]

Ez volt a helyzet tehát 1942 április végén: váratlan házkutatások, különleges büntetőszázadok felállítása, internálások, titkos figyelések, provokációk. A politikai osztály vezetői szerint ekkor sietett segítségükre a véletlen szerencse.

Az eset Wajand Tibor, Horváth Sándor, Juhász István, Juhász András, Cser István, a nyomozást vezető detektívek feljegyzései alapján a következőképpen történt: 1942 április végén Újpesten egy munkás zsebéből cigarettavásárlás közben röpirat esett a földre. Amikor a férfi kiment az üzletből, a trafikosné felvette és olvasni

[51] *Zágoni Ernő:* A magyar kommunisták a munkásegységért. 1939–1942. Kossuth Könyvkiadó 1963. 245. old.

[52] Erdős László, Koós Béla, valamint Orosz Dezső szóbeli közlése alapján és visszaemlékezéseikből.

kezdte. Látta, hogy kommunsta röplapról van szó. Ezért az üzletbe lépő egyik régi vevőjét megkérte, hogy a röplapot adja át a rendőrségnek. Így került a főkapitányságra a röplap.

Pető Ferenc a következőképpen mondja el az esetet: „1942 május 1-én vettek őrizetbe. Ezt megelőzően 1942 márciusában röpiratokat szórtunk. A röpiratokból öt db-ot magamnál tartottam, ebből egy db-ot egy kőművesnek adtam, a megmaradt négy db-ot Újpesten a Váci úton, a Mauthner-bőrgyárral szemben levő trafikban fizetés közben kirántottam a zsebemből anélkül, hogy ezt észrevettem volna. Az a padlóra esett és távozásom után is ott maradt. Később megtudtam, hogy a röpiratokat egy Mauthner-gyári munkás megtalálta, azokat a dohányárusnő utasítására a folyamőr laktanyába vitte."[53]

„Pető első kihallgatásai zavaros és ellentmondó vallomásokat tartalmaztak, így ennek nyomán – mint Wajand Tibor mondotta – nem tudtunk elindulni. Ezért azt ajánlottam Sombornak, hogy nézzük meg Rezi csoportját. Azért ajánlottam ezt, mert egyrészt tudtam, hogy rendelkezik apparátussal, másrészt arra gondoltam, hogy a csoport tagjai között találhatunk KMP funkcionáriust is. Sombor tudtával, most már az ő utasítására előállítottuk a Rezi-csoport nyilvántartott tagjait. E címen körülbelül 10–15 előállítást eszközöltünk. Bekerült Rezi Károly és felesége is."[54]

A Rezi Károly vezette kommunista csoportra a politikai rendőrség már a korábbi években felfigyelt, gyanították ugyanis, hogy nyomdát rejtegetnek. A nyomdai apparátust egyébként valóban megtalálták. Bár a Rezi Károly vezette kommunista csoport ebben az időben – 1942-ben – nem vett részt közvetlenül az illegális pártszervezet munkájában, tagjai érintkeztek a KMP újpesti szervezeteivel, ezért tudott a politikai osztály behatolni a KMP szervezetébe.

Drámai élet-halál küzdelem kezdődött 1942 május első napjaiban.

Az kétségtelen tény: az 1942. évi Andrássy-laktanyai letartózta-

[53] PI Archívum. 610. f. Honvéd vezérkari főnökség bírósága. 1942. H. 193.

[54] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4.; VIII. 1267/1946/7. Jegyzőkönyv.

tási hullám és nyílt nyomozás az újpesti kommunista csoport tagjainak az őrizetbevételével kezdődött. Letartóztatták és a főkapitányságra szállították Béres Istvánt. Anélkül, hogy a nevét is kérdezték volna, hasra fektették, pokrócot terítettek rá, és egész éjjel gumibottal verték a talpát. A verés szüneteiben a padlóra öntött vízen kellett ugrálnia. Az illegális szervezetre vonatkozó vallomást akarták kicsikarni tőle.

Május 2-án tartóztatták le Rezi Károlyt, Sághi Józsefet és Andrásfi Gyulát. Az első időben kihallgatásukat közvetlenül Wajand Tibor irányította. Szörnyű kínzásoknak vetették alá őket.

Bugár Jánost szintén 1942. május 2-án, szombat délután vették őrizetbe. Négy detektív, Cser István vezetésével a Vigyázó Ferenc utcában levő kapitányságra kísérte. Egy második emeleti sarokszobában helyezték el, amelynek ablakai a világítóudvarra nyíltak. Gúzsba kötötték, talpalták, gumibottal verték a fejét négy napon át.

Bugár János május 4-én hajnalban arra lett figyelmes, hogy a felette levő szobában – ahonnan egész éjjel tompa ütések hallatszottak – gyors lépések dobognak, majd csapódott a világító udvarra nyíló ablak, és tompa zuhanás hallatszott. Olyan, mint mikor földet ér egy test. Aztán kinyitották a világítóudvar lejáratát. Két férfi beszélgetett. Az egyik: „Ez még él, nem döglött meg." A másik: „Már nem él."[55]

Az agyonvert és a világítóudvar ablakán kidobott férfi Rezi Károly volt.

Május első napjaiban hozzávetőlegesen már 15 kommunista volt a főkapitányságon. A kínzások következtében az egyik letartóztatott néhány nap alatt megtört, s vallomást tett a KMP Budapesti Területi Bizottságának egyik tagjával való titkos találkozóról. Wajandék számára most már világos volt, hogy nem csupán egy kommunista csoporthoz, hanem a párt egyik igen fontos vezető testületéhez férkőztek.

Ez volt az a pillanat, amikor Wajand Tibor, a baloldali alcsoport vezetője győzelemittasan mondhatta: „Megyünk Pest felé!"

[55] Bugár János visszaemlékezéséből, valamint *Vadász Ferenc:* Tenyérnyi ég. Kossuth Könyvkiadó 1970. 152–153. old.

Rezi Károly csoportjának egyik tagja ugyanis egyben tagja volt a KMP Újpesti Területi Bizottságának is, és részt vett az akciók irányításában. Felső kapcsolatával megállapodott, hogy a röpiratszórások után a Nyugati pályaudvar érkezési oldalán található telefonfülkében levő telefonkönyv 199. oldalán az oldalszámot bekarikázva jelzi, ha minden rendben van. Ez egyben azt is jelentette, hogy egy már előre meghatározott időben és helyen találkozhatnak.

Az embertelen vallatások hatása alatt a megadott telefonkönyv 199. lapján az oldalszámot bekarikázta, ami azt jelentette, hogy a találkozó létrejöhet. Így fogták el Sz. K.-t, majd eljutottak a felsőbb irányító szervekhez.

Sz. K. sem bírta a szörnyű kínzásokat, s az ő vallomásai alapján kerültek a rendőrség kezére a szakszervezetek egy részében működő KMP-csoportok tagjai és vezetői. Így a nyomozás néhány nap alatt fordulóponthoz ért.[56]

Sz. K. 1939 óta volt tagja a pártnak, 1940-től szakszervezete KMP bizottságának, 1941 augusztusától a KMP Budapesti Területi Bizottságának. 1941-től részt vett a bőrös, a vasas, a vegyész kommunista szakmai bizottságok létrehozásában, azok irányításában A Központi Bizottság irányvonala alapján segítette a függetlenségi mozgalom kibontakoztatását a munkások körében. Tevékenyen részt vett az illegális sajtóvonal kiépítésében. Szervezte a hozzá tartozó szakmákban a pártsejteket.

Mindezeken kívül elmondta még felső kapcsolatainak illegális, egy részüknek legális nevét is. Egyébként a nyomozók számára nem kis megdöbbenést okozott annak felismerése, hogy Sz. K. azok között volt, akiket a Petőfi téri tüntetésről 1942. március 15-én előállítottak. Kihallgatása után elengedték, mert semmilyen adatuk nem volt arra, hogy kommunista lenne. Sz. K. vallomást tett a területi bizottság tagjairól, a bizottságban történt változásokról, valamint szerepéről a függetlenségi mozgalomban. Feltárta a Történelmi Emlékbizottság létrehozására tett szervező és kezdeményező lépéseket, megnevezte a címeket, ahol a bizottság illegálisan ülésezett. És ami igen fontos volt a nyomozók számára, felfedte, hogy felső kapcsola-

[56] PI Archívum. 610. f. Honvéd vezérkari főnökség bírósága. 1942. H. 193.

tának illegális neve Molnár, tényleges neve pedig Gács László és tagja a Központi Bizottságnak.

Megkezdődött a nagyarányú letartóztatás. Az elfogottak nagyon nehéz helyzetbe kerültek, hiszen védhetetlen vallomások voltak ellenük.[57]

Sz. K. vallomása adott támpontot a nyomda megtalálásához, 1941 márciusában ugyanis olyan elvtársakat kellett keresnie, akik papírt tudnak szerezni, s szükség volt megfelelő lakásra is. Egy régi kommunista, Béres Márton műhelyének a pincéje alkalmasnak látszott erre a célra, 1941 szeptemberében pedig összekötők útján papírt is szerzett a röpiratokhoz és az újsághoz. A Ferenciek terén levő Chmura látszerész és optikai kereskedésben egy Opalograph sokszorosítógépet vett, melyet a Feri Oszkár utcában illegális találkozón adott át egy ifjúmunkásnak, akinek sem a nevét, sem a címét nem ismerte. Az ifjúmunkás „Új Magyarság"-gal a kezében várta őt a sokszorosítógéppel. A jelszó: „hol van az Ugocsa mozi?"; a felelet: „felfelé". Az ifjúmunkás illegális neve „Irén" volt, a sokszorosítógépet ismeretlen helyre vitte. Sz. K. vallomása alapján a nyomozók később mégis megállapították „Irén" tényleges nevét, lakcímét, tehát a „szokszorosító", a nyomda helyét.[58]

Sz. K. tanúvallomása egy másik irányba is fontos támpontokat adott a nyomozóknak. Tudott ugyanis a KMP által a baloldali szocialista művészek tömörítésére alakított illegális kultúrbizottságról. A nyomozók megtudták, hogy a kultúrbizottsággal a Központi Bizottság egyik titkára foglalkozott, akinek személyleírása megegyezett Schönherz Zoltán személyleírásával. (Valóban Schönherz Zoltán két-három esetben részt vett a KMP kultúrbizottságának ülésén, és egyébként is sok tanáccsal, útmutatással segítette a bizottság munkáját. A bizottság létrejöttét is ő kezdeményezte.) A bizottság tagjait hamarosan letartóztatták, s ez támpontot adott Schönherz Zoltán megtalálásához.

Mindezek alapján nyilvánvalóvá lett, hogy eljutottak a KMP legfontosabb szerveihez és bizottságaihoz. A politikai rendőrség jelen-

[57] Ugyanott.

[58] Ugyanott, valamint Béres Márton szóbeli közlése alapján.

tést tett a vezérkar főnökének, aki ezután átvette a nyomozás irányítását.

Május 9-én a vezérkar főnöke a belügyminiszternek a következőket jelentette: „... A budapesti rendőrfőkapitány politikai osztálya egy kommunista szervezkedés nyomára bukkant, és a nyomozás során eddig 28 egyént őrizetbe vett. A nyomozás további irányítása végett, valamint a foglyok átadása miatt engem értesített. Alagot javaslom a nyomozás helyszínének."[59]

Május 15-én a vezérkar főnöke jelentésében azt írta: „A nyomozás érdekében arra kell törekedni, hogy a felgöngyölítés minél gyorsabban befejeződjék. A nyomozás előreláthatólag az egész országra ki fog terjedni."[60] Javasolta, hogy a nyomozást a VKF 2. D osztályának vezetésével, a csendőrnyomozó központ és a politikai rendőrség végezze, s a színhelye ne Alag legyen, amint korábban tervezték, hanem az Andrássy-laktanya egyik épülete. A vezérkar főnöke kérte a belügyminisztert, intézkedjék, hogy az érintett csendőrnyomozók, politikai detektívek az Andrássy-laktanyába vonuljanak be. Egyben értesítette a belügyminisztert arról, hogy a nyomozást a VKF 2. D osztályának K alcsoportja vezeti. Intézkedett a vezérkar főnöke arról is, hogy ennek vezetője időközönként a nyomozás menetéről a vezérkar főnökét személyesen tájékoztassa.

A vezérkari főnök javaslatára a belügyminiszter elrendelte a nyílt nyomozást. Irányításával Bánki László csendőr századost bízták meg, tanácsadónak pedig Árbócz Jánost jelölték ki.[61]

Bánki László megbízatása nem volt véletlen. Irányításával a letartóztatottakkal való bánásmód vadsága fölülmúlt minden eddigi gyakorlatot. Pedig az volt róla a vélemény a VKF 2.-ben, hogy „megfontolt, komoly, embertársait megbecsüli, szerető egyéniség,

[59] PI Archívum. 651. f. 4. cs. BM VII. res. 1942/1–13001. m. kir. honvéd vezérkar főnöke javaslata 1942. május 9-én.

[60] PI Archívum. 651. f. 4. cs. 3579/1942. Res. pol. 1/9442.

[61] Az egyes vidéki alosztályokból tiszteket és tiszthelyetteseket vezényeltek az Andrássy-laktanyába. Így került Ferenczi László csendőr őrnagy is Budapestre, és magával hozott egy kis villanyozó gépet. Javasolta Bánkinak, hogy próbálják ki, mert szerinte „igen jól lehet alkalmazni a vallomásoknál..." Itt alkalmazták először a villanyozó gépet.

csendes, túlzottan szerény, szinte nőies érzékenységű lelkülettel, megnyerő modorú".[62] És ez a „szinte nőies érzékenységű" csendőr százados olyan állapotokat teremtett az Andrássy-laktanyában, hogy az még évtizedek múltán sem merült feledésbe. Bánki Lászlónak az volt a felfogása „csak úgy lehet meggyőződni a letartóztatott igazmondásáról, ha bántalmazások hatására teszi meg a vallomását".[63]

Nagy feltűnést keltett, hogy olyan feladatot bíztak egy századosra, amilyent eddig csak alezredes vagy ezredes kapott. Ez a megbízatás sokáig téma volt a Böszörményi úti csendőrnyomozó központ tiszti étkezdéjében. Az is megütközést váltott ki, hogy Árbócz János csendőr alezredest mellé és nem fölé rendelték.

Bánki László 1904-ben született Debrecenben. Apja városi írnok volt. Miután érettségizett, a debreceni Munkásbiztosító Pénztárnál helyezkedett el, ahol 1929-ig ideiglenes kisegítő napidíjasként dolgozott. Közben Szegeden államtudományi doktorátust tett, majd vámőrtisztképző tanfolyamra s onnan a hadsereghez került. A Ludovika Akadémia vizsgái után 1935-ben főhadnaggyá lépett elő a debreceni 11. gyalogezrednél. Innen jelentkezett csendőrtiszti tanfolyamra, mint csendőr főhadnagy a gyulai járás csendőrszárnyparancsnok-helyettese lett. 1937-ben részt vett az orosházi kommunista szervezkedés felgöngyölítésében. Később szárnyparancsnok, majd őrsparancsnokképző iskolán előadótiszt, 1939 márciusától 1942 januárjáig a kárpátaljai csendőrnyomozó alosztály parancsnoka. Ezekben az években az ungvári csendőrnyomozó alosztály igen gyakran nyomozott kommunista és nacionalista szervezetek ellen.[64]

1942 januárjában Osváth István, az ungvári kémelhárító osztály vezetője közbenjárására és javaslatára helyezték Budapestre a VKF 2. D alosztálya és a csendőrnyomozó központ összekötő tisztjének. Valójában az ungvári, de különösen 1942 márciusában az ún. „Békeffy-ügynél" szerzett tapasztalatai és eredményei alapján bízták rá az Andrássy-laktanyai nyomozás irányítását.[65]

[62] Hajnácskőy László feljegyzéseiből. Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1946/5. Jegyzőkönyv.

[63] Budapesti büntető törvényszék. B. 1941/74/1950. 3.

[64] Budapesti büntető törvényszék. B. XLIV. 4612/1950/2.

[65] Ugyanott.

Kárpátaljai működéséről ő maga a következőképpen nyilatkozott: „Tevékenységemet az a törekvés hatotta át, hogy a hatásköröm alá eső területen az illegális kommunista mozgalmat letörjem, annak megsemmisítésében közreműködjek. Úgy láttam, hogy az illegális kommunista mozgalom a leghatékonyabb fasisztaellenes erő, ezért a Kommunista Párt üldözésében minden eszköz alkalmazását megengedhetőnek tartottam. Mint a kárpátaljai nyomozó alosztály vezetője, olyan területen működtem, ahol az illegális Kommunista Párt erős és szervezett. Ezért ezen a területen a rendelkezésemre álló gépezettel mindent elkövettem, hogy a kommunista szervezkedést felderítsem és elfojtsam."[66]

Ezeket a tapasztalatokat használta fel azután Budapesten.[67] Az irányítás ebben az ügyben is a VKF 2. D alosztályának hatáskörébe tartozott.

Bánki László reggel 9-től délután 3-ig, 4-ig tartózkodott a laktanyában. A nyomozók, Juhász vezetésével éjjel-nappal szolgálatban voltak, különösen az első hetekben szünet nélkül folytak a kihallgatások.[68]

A nyomozás gyakorlati vezetője és irányítója Juhász István csendőr alhadnagy, a törzsalosztály baloldali alcsoportjának vezetője volt. Részletes kihallgatásokon Bánki csak vezető letartóztatottak esetén vett részt. Bánki, Árbócz és Juhász István naponta értékelték a nyomozás állását, és megbeszélték a további tennivalókat.

Amikor a VKF 2. átvette a nyomozás irányítását, Bánki László tanácskozott Juhász Istvánnal és a baloldali szakcsoport legtapasztaltabb nyomozóival. Mintegy 80–100 letartóztatottra számítottak, ami azt mutatja, hogy a nyomozás első két-három hetében sem volt áttekintésük a KMP szervezeteiről.

A nyomozás során messzemenően érvényesítették az 1940-ben Alagon és az 1941-ben Erdélyben és Délvidéken szerzett tapaszta-

[66] Ugyanott.

[67] Miután az Andrássy-laktanyai nyomozás befejeződött, a vezérkar főnöke dicsérő elismerésben részesítette Bánki Lászlót, és közbenjárt, hogy nevezzék őt ki a kassai csendőrnyomozó alosztály parancsnokává. (Budapest Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1945/3. Jegyzőkönyv.)

[68] Budapesti Népbíróság. Nb. X. 3765/1946/11. Jegyzőkönyv.

latokat. Jobban ügyeltek arra, hogy a kifejezetten illegális szervezetek tagjait tartóztassák le. Két irányban haladtak: az egyik a sajtóvonal, a másik az utcai találkozók felgöngyölítése volt.

Az Andrássy-laktanyai nyomozás indításakor, hogy aláhúzza a jelentőségét, a vezérkar főnöke tájékoztatta a nyomozás vezetőit, miszerint „... a német összekötő tisztek nagy figyelmet fordítanak arra, hogy a Magyarországon működő kommunista szervezetek teljes egészében likvidálva legyenek."[69]

A kormányzat és a VKF 2. figyelembe vette az 1942-ben megindult keleti offenzívát. A keleti fronton elért sikerek folytán még inkább törekedtek a Kommunista Párt felszámolására. A vezérkar főnöke szerint ezzel elejét veszik a „szabotázsmerényleteknek". A belügyminiszter, sőt maga Horthy Miklós is fontosnak tartotta a nyomozás sikerét, „hogy ne ismétlődhessenek meg az 1918–1919. évi események".

1942. május 25-re már behatoltak a KMP-nek a különböző szakszervezetekben kiépített szervezeteibe. Letartóztatták a KAOSZ, a Vasmunkásszövetség,[70] a segédmunkások, a textilesek és a nemesfémesek, a szabók, a bőrdíszművesek, a vegyészek, a bőrösök, a fások, a cukrászok, a beszkártosok és a magánalkalmazottak szakmai bizottságainak számos vezetőjét és tagját, s néhány szakmaközi bizottság vezetőjét és tagját is. Megállapították, hogy „a sajtótermékeket Budafokon, az Arany János utca 59. számú házban egy egyszobás lakásban készítették".[71]

A letartóztatások során nagy mennyiségű röpirat, dokumentum

[69] Budapesti Népbíróság. Nb. XVII. 2218/1945/5. Jegyzőkönyv.

[70] Már befejeződtek az Andrássy-laktanyai nyílt nyomozások, amikor a politikai rendőrség még egyszer elővette a Vasas Sportklubban tevékenykedő illegális pártszervezet ügyét. A szolnoki kapitányság jelentése szerint ugyanis 1942. szeptember 6-án a Szolnoki MÁV futballcsapata a budapesti sportklub csapatával bajnoki mérkőzést játszott. E mérkőzés alkalmával a szociáldemokrata érzelmű munkásság a pálya állóhelyén foglalt helyet, s hangosan biztatta a vasascsapatot, „egy-egy elért sikeres akciójukat tapssal és kiabálással jutalmazták, így adtak kifejezést szociáldemokrata érzelmüknek". (PI Archívum. 651. f. 2/1942/7/6156. 38–44 60.)

[71] PI Archívum. 651. f. 2. 1942/7/6156. BM VII. res. 1942/4/14 008.

és a párt lapjának, a „Szabad Nép"-nek 1942 februártól májusig megjelenő számai a nyomozók kezébe kerültek. Dr. Bánki László, Wajand Tibor és Juhász István alaposan megvizsgálták a röpiratokat, újságokat. Különös gonddal tanulmányozták a feljegyzéseket, hogy megállapítsák a párt kapcsolatait a Szociáldemokrata Párttal, a Kisgazdapárttal, a népiesekkel és a liberális politikai csoportokkal. A nyomozás egyik fontos feladata volt ugyanis – a KMP szervezeteinek felszámolása és szétzúzása mellett – annak a megállapítása, hogy kik működtek együtt a Kommunista Párttal.[72]

A nyomozás előrehaladásával napfényre kerültek a KMP Központi Bizottságának hivatalos tárgyalásai a Szociáldemokrata Párt egyes vezetőivel, az egységfront, illetve a függetlenségi mozgalomban végzett közös harc érdekében. E tárgyalásokat a titkárság részéről Rózsa Ferenc irányította, ő készített egy memorandumot, amelyet a Központi Bizottság megbízottai átadtak a Szociáldemokrata Párt főtitkárának, Szakasits Árpádnak.[73]

A nyomozás vezetői ebben az ügyben megbeszélést tartottak az

[72] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[73] 1941 szeptember elején a KMP Központi Bizottsága egyik ülésén, amelyen Schönherz Zoltán, Skolnik József, Szekeres Sándor, Gács László és Rózsa Ferenc vett részt, megvitatták a függetlenségi mozgalom kiszélesítése érdekében a polgári pártokkal való együttműködés és kapcsolat kiépítésének a módozatait. Megállapodtak, hogy levelet küldenek a polgári pártok vezetőinek a függetlenségi mozgalom, a nemzeti egység ügyében. Megállapodtak abban is, hogy a különböző polgári pártok számára memorandumot készítenek. Később azonban a KB úgy döntött, hogy a memorandumot egyelőre csak a Szociáldemokrata Párt balszárnyához juttatják el.

1941 szeptember végén a KB határozata alapján Rózsa Ferenc megbízta Horváth Mártont és Jolsvai Vilmost, hogy a KMP nevében tárgyaljanak Szakasits Árpáddal, adják át a KB memorandumát, és tegyenek javaslatot a nemzeti együttműködés kialakítására.

1941 októberében került sor a Szakasits Árpáddal való megbeszélésre. Szakasits Árpád kész volt a további tárgyalásra és együttműködésre, ezt azonban ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a KMP mondjon le az illegális akciókról. 1941 november végén Szakasits Árpád átvette a KB memorandumát, s továbbította megtárgyalás végett Mónus Illésnek és Büchler Józsefnek is. (Gács László, Horváth Márton elvtársak szóbeli közlése alapján, valamint *Pintér István:* Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941 június–1944 március. Kossuth Könyvkiadó 1968. 40–41. old.)

Andrássy-laktanyában, amelyen részt vett: Fóthy, Kudar Lajos, Árbócz János, Bánki, Wajand és Juhász. A résztvevők között vita támadt Fóthynak azon a javaslatán, hogy azonnal állítsák elő Szakasits Árpádot. Wajand kitartott amellett, hogy ehhez a belügyminiszter jóváhagyása szükséges. A vitát Kudar Lajos csendőr alezredes döntötte el, aki Fóthyhoz fordulva ezt mondotta: „... A belügyminiszter neked is felettesed, természetes, hogy őt tájékoztatnod kell."[74]

A belügyminiszter és a vezérkar főnöke így döntött: „... Szakasits Árpádot a Hadik-laktanyában kell előállítani, ott kell kihallgatni", a kirendelt százados, hadbíró és ügyész jelenlétében. Szakasits Árpádot Wajand Tibor és Juhász tartóztatta le.

Szakasits sem a KMP-vel való tárgyalást, sem a memorandum átvételét nem ismerte el. Időközben előállították Mónus Illést és Büchler Józsefet is, akik egybehangzóan azt állították, hogy a pártvezetőségi ülésen nem foglalkoztak a KMP-vel való együttműködéssel, csupán magánbeszélgetések során került ez szóba.

A nyomozó hatóságokat mindenesetre meglepte és megdöbbentette, hogy milyen kiterjedt szervező munkát folytatott a KMP. „Úgyszólván sajtó nélkül hatalmas munkát végzett a KMP – állapította meg Fóthy. – Minden szocdem területi szervezetben, minden szakszervezetben kiépítette a maga támaszpontját. De szerencsénkre igen sokan ismerték egymást, és ez megkönnyítette a mi munkánkat." Wajand szerint: „Sorra bekerült a KMP színe-java. Rendszerint utcai találkákon buktak le, sokat pedig munkahelyről vagy lakásról állítottunk elő. Megtaláltuk az illegális apparátust is, melyen a »Szabad Nép«-et sokszorosították. Előkerült az ólombetűs nyomda rámája és préslemeze is, az ólombetűk azonban nem kerültek meg, azok a továbbiakban még foglalkoztatnak bennünket."[75]

Miután tudomást szereztek arról, hogy a spanyolországi nemzetközi brigád hazatért tagjai közül sokan ismét bekapcsolódtak az illegális mozgalomba, széles körű hajszát indítottak ellenük.

A nyomozás eredménye a vezérkar főnökét és a belügyminisz-

[74] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. és VIII. 1667/1946/7. Jegyzőkönyv.

[75] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

tert is meglepte. Nem számítottak arra, hogy ennyi üldöztetés után ilyen kiépített szervezete és ilyen erős pozíciói vannak a KMP-nek a legális munkásmozgalomban, sőt a polgári baloldal soraiban is Budapesten és környékén.

Erről tanúskodnak a nyomozást vezetők vallomásai is:

„Az Andrássy-laktanyai nyílt nyomozás során a csoportbeosztást tovább kellett bővíteni, mert meglepetésszerű volt a KMP terjeszkedése. Meglepett bennünket, hogy a KMP-nek csoportjai vannak a cukrászok, fások, pékek, bőrösök, cipészek, vasasok, majd minden szakszervezetben. A csoportbeosztást ezért ilyen irányban módosítani kellett."[76]

„Schweinitzernek is az volt a véleménye, hogy összefüggő, szerteágazó párt nincs, annál nagyobb volt a meglepetésünk az Andrássy-laktanyai nyomozás során, hogy a KMP ennyire megerősödött."[77]

Az Andrássy-laktanyai nyílt nyomozás során sikerült elfogniuk Rózsa Ferencet is.[78] Nevét ismerték mind a politikai rendőrségen, mind a csendőrnyomozóknál. Azt azonban csak most tudták meg róla, hogy évek óta a Központi Bizottság tagja és az illegális „Szabad Nép" szerkesztője. Rózsa Ferenc előállításakor Árbócz János, Bánki László, Wajand Tibor, Juhász István és más nyomozók tartózkodtak a laktanyában. Az egyik szobában éppen Nonn György kihallgatása folyt, amikor belépett egy nyomozó, és odasúgta Juhász Andrásnak: „nagy halat fogtunk". Juhász abbahagyta Nonn kihallgatását, és ő is átment a másik szobába. „Mikor bementem – vallotta jóval a felszabadulás után Juhász András –, ott láttam Juhász István csendőr alhadnagyot, aki épp kihallgatta Rózsa Ferencet."[79]

Az észak-erdélyi nyílt nyomozás befejezése után a marosvásárhelyi és kolozsvári nyomozó apparátus minden erővel azon volt, hogy

[76] Juhász István tanúvallomásából. BM. Irattár.

[77] Dr. Wajand Tibor tanúvallomásából. Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[78] P. IV. 001 086/1954. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának ítélete.

[79] Juhász András vallomásából. Budapesti Katonai Bíróság. BI. 080/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

megtalálja a megszökött vezetőket. 1942 májusában sikerült Nonn György nyomára bukkanniuk, és május 24-én Budapesten egy utcai találkozón elfogták. Az aznap letartóztatott Rózsa Ferencet szembesítették Nonn Györggyel, hogy az erdélyi mozgalomra vonatkozóan adatokat szerezzenek. De ez semmi eredménnyel nem járt, Rózsa Ferenc még a nevét sem volt hajlandó megmondani.[80]

Horváth Sándor csendőrnyomozó elmondta, hogy az első kihallgatás után Juhász Istvánnak az volt a véleménye Rózsa Ferencről, hogy „igen kemény dió lesz", ezért rábízta a kihallgatását. De Horváth Sándor vallatásai is eredménytelennek bizonyultak. Horváth attól félt, hogy ha túlságosan keményen bánnak Rózsa Ferenccel, nem lesz ereje ahhoz, hogy illegális találkozóra vezesse őket, pedig erre számítottak, tudva, hogy Rózsa tagja a Központi Bizottságnak. Letartóztatása után a harmadik napon Rózsa ki is vitte a nyomozókat az állítólagos találkozóra, így akart egy kis időt nyerni. Két napig nem is verték őt, mert „egy megvert embert nem lehet kivinni az utcára".[81]

„Azt mondta: másnap estére van találkozója egyik közvetlen munkatársával a Károlyi-kertben – idézi Vadász Ferenc Skolnik Józsefet. – Természetesen, ez nem volt igaz. Sem Schönherz Zoltánnal, sem velem, de mással sem volt találkozója a Károlyi-kertben. Velem a Kerepesi temetőben kellett volna találkoznia. De erről hallgatott."[82]

A találkozóra elment Juhász István, Wajand Tibor és még sokan mások. Elég sokáig vártak, de miután nem jött senki, visszatértek a laktanyába.

Horváth aznap nem hallgatta ki Rózsát, s másnap, amikor ki akarta hallgatni, igen sokáig kellett várnia, amíg behozták a kikérdező szobába. Horváth észrevette, hogy alig tud járni. Leültette és megkérdezte, mi baja. Rózsa elmondotta, hogy egész éjszaka vallatták. Horváth levetette vele a kabátját, ingét, mert a hátára panaszkodott. Az egész teste tele volt véraláfutással. Később Horváth meg-

[80] Budapesti Katonai Bíróság. BI 0080/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[81] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[82] *Vadász Ferenc:* Föld alól a fénybe. Skolnik József emlékeiből. Kozmosz Könyvek 1969. 170. old.

tudta, hogy a félrevezető találkozó után este és éjjel Juhász István, Wajand Tibor és a kolozsvári Juhász András, a „pipás", felváltva kínozták és ütlegelték úgy, hogy már nem tudott egyedül visszamenni a szobájába. Ezek után bármit kérdeztek Rózsától, többé nem válaszolt. Rózsa Ferenc még azt sem volt hajlandó elismerni, amit mások vallottak rá.

A súlyos bántalmazások következtében Rózsa Ferenc meghalt.[83]

Röviddel Rózsa halála után Juhász István jelentette Bánki Lászlónak, hogy az egyik őrizetbe vett nő minden valószínűség szerint Schönherz Zoltánnal volt kapcsolatban. Juhász azt is szóvá tette, hogy a nőnek idegösszeroppanása van, s külön szobában helyezték el. Bánki vallomása: „Megtekintettem a letartóztatottat, vékony, alacsony nő volt. Egy szalmazsákon feküdt, kabáttal és pokróccal letakarva, sírógörcsökben. Kérdéseket intéztem hozzá, nem tudott válaszolni. Juhász elmondotta tervét, hogyan akarja Schönherz Zoltánt őrizetbe venni. Néhány kiegészítő javaslatot tettem, és utasítást adtam az őrizetbe vételére, majd jelentettem Fóthynak, lehetséges, hogy végre sikerül Schönherz Zoltánt letartóztatni."[84]

A nyomozás során valóban elfogták Schönherz Zoltánt, a KMP titkárságának tagját, akit a politikai rendőrség, a csendőrnyomozók és a VKF 2. már 1940 óta keresett.[85] Mint tudjuk, már az alagi

[83] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959, valamint Budapesti Katonai Bíróság. BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

[84] Bánki László vallomásából. Budapesti büntető törvényszék B. XLIV. 4612/1950/2.

[85] Akkoriban Wajand Tibort bízták meg Schönherz Zoltán letartóztatásával, ő vezette a különítményt, amely Schönherz Zoltán Mexikói úton levő lakásába ment. De már elkéstek, Schönherz másfél órával előbb elhagyta a lakást, csak feleségét és kisgyermekét találták otthon. Az órák hosszat tartó házkutatás során semmi lényegeset nem találtak. Wajand bevitte Alagra Schönherz Zoltán feleségét és másfél éves kisfiát. Később a kisfiút Schönherzné Óbudán lakó rokonaihoz küldte. Wajand szarvashibát követett el: a fontos lakásban nem hagyott senkit. Szekeres Sándor még aznap kereste Schönherzet, miután azonban a házmestertől megtudta a történteket, távozott. Wajandék ezt csak később állapították meg, akkor figyelő szolgálatot szerveztek Schönherz lakásán, de ez már elkésett intézkedés volt. Szekeres értesítette az érintetteket. (Budapesti Népbíróság. Nb. X. 3765/1946/II. Jegyzőkönyv.)

letartóztatásoknál szereztek olyan adatokat, hogy Schönherz Zoltán a KMP egyik vezetője. Horváth Sándor később ezzel kapcsolatban elmondotta: „Miután nem találtuk Schönherz Zoltánt, de megállapítottuk, hogy vezető szerepe volt, az volt a vélemény közöttünk, hogy Schönherz Zoltán ügyesen konspirált, jól el tudja rejteni magát. Nem volt a mozgalom élén láthatóan, mégis ő volt az irányító. Ettől az időtől kezdve 1942. július 6-áig, míg el nem fogtuk, Schönherz Zoltánt az egész országban kerestük. És sokszor szidalmaztak bennünket a feljebbvalók, mert nem tudjuk elfogni őt."[86]

Hogyan fogták el Schönherz Zoltánt?

1941 júniusától Schönherz egyik összekötője egy 22 éves fiatalasszony volt, aki 1940 óta tagja az illegális pártnak. Amikor elfogták, a vizsgálat alatt hamarosan összeroppant. Kihallgatásait Juhász és Wajand irányította, a legkeményebb nyomozók felváltva foglalkoztak vele. Két-három nap alatt idegei teljesen felmondták a szolgálatot, magánkívül volt.[87] Nem bírta a kínzásokat és megmondta, mikor lesz találkozója felső kapcsolatával. Juhász István örömmel jelentette Bánkinak és Wajandnak a találkozó idejét és helyét.

Wajand és Bánki is kihallgatták a fiatalasszonyt, miután ezt a fontos vallomást már megtette. „Egy minden ízében remegő, törékeny kicsi asszonykát láttam."[88] A kérdésekre nem tudott válaszolni, nem is hallotta, mit beszélnek hozzá. Szaggatottan, összefüggéstelenül beszélt. De ebből az összefüggéstelen beszédéből is ki tudták hámozni, hogy a találkozó július 6-án lesz az aquincumi HÉV-megállónál.

Schönherz Zoltán összekötője elmondta, hogy egy meghatározott telefonfülkében, a telefonkönyv egyik oldalán, milyen jelet kell rajzolni a találkozó előtt egy nappal, de. 11 órakor. A nyomozók berajzolták a jelet, és ebből Schönherz értesült, hogy létrejöhet a találkozó másnap délután 4 órakor Aquincumban.[89]

[86] Horváth Sándor és Cser István tanúvallomásából. Budapesti Népbíróság. Nb. X. 3765/1946/11. Jegyzőkönyv.

[87] B. V. 7760/1950/9. sz. Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága.

[88] Ugyanott, Bánki László vallomásából.

[89] Budapesti büntető törvényszék. B. XLIV. 4612/1950/2.

Előzőleg terepszemlét tartottak, hogy át tudják tekinteni az egész környéket. A politikai detektíveket és a csendőrnyomozókat alaposan felkészítették. A nyomozókat álcázták: egyenruhás HÉV-alkalmazott, honvédtizedes mint vonatra váró utas, sőt egyikük mint az aquincumi múzeum egyenruhás őre takarította a múzeum előtti parkot. Politikai detektívek és csendőrnyomozók így különböző öltözetben lepték el az egész környéket, körbefogták az aquincumi HÉV-megállót. Kiment a találkozásra Árbócz János csendőr alezredes is. Az akciót Juhász István csendőr alhadnagy vezette, de ott volt Bánki László és Wajand Tibor is. A fiatalasszonyt szinte önkívületi állapotban a múzeum előtti park egyik padjára ültették, háttal a befutó vonatnak. Állva vagy sétálva képtelen lett volna bevárni a találka idejét. Juhász István, Árbócz János és Wajand a múzeum mögött helyezkedtek el, úgy hogy őket a HÉV-ből és a HÉV állomásáról nem lehetett látni, de ők jól át tudták tekinteni a múzeum előtti teret. Néhány perccel a találkozó előtt Cser István felismerte Schönherz Zoltánt a Budapest felől befutó HÉV utasai között.[90] Minden politikai detektívnél és csendőrnyomozónál ugyanis ott volt Schönherz Zoltán fényképe. Az akcióban részt vevő detektívek pedig órákon át tanulmányozták a sokszorosított fényképet.[91]

Cser István és még néhányan közrefogták Schönherz Zoltánt. Igazoltatták. Schönherz a nála levő hamis igazolvánnyal próbálta kivágni magát. Cser István szó nélkül felmutatta a róla készült fény-

[90] Cser István vallomásából: „tüzértizedesnek voltam beöltözve. Nálam is ott volt Schönherz sokszorosított fényképe, feladatom volt, amennyiben a vonatról ott száll le, ahol én állok, el kell fogni... Pest felől a HÉV pontosan érkezett, Schönherz ott akarta elhagyni mellettünk az állomás épületét. Igazolásra szólítottuk fel, nem akart megállni, de elébe vágtunk. Felszólítottuk, hogy igazolja magát. Schönherz megmondta illegális nevét, és megmutatta a bejelentőlapját. De erre én megmutattam neki a saját fényképét, amelyre hátul rá volt írva Schönherz Zoltán, kérdeztem tőle, és ez ki. Schönherz azt mondta, én vagyok. De addigra már ott voltak a többiek is, autóba tettük, és elvittük az Andrássy-laktanyába. Ott csendőr-láncbilincsel meg lett bilincselve, a bal keze és a jobb lába lett összebilincselve. Mire őt elfogtuk, a nyomozás már nagyon előrehaladt." (Cser István tanúvallomásából. Budapesti Népbíróság. Nb. X. 3765/1946/II. Jegyzőkönyv.)

[91] Ugyanott, valamint Budapesti büntető törvényszék. B. XLIV. 4612/1950/2.

képet. Schönherz nyugodtan viselkedett. Közrefogták és odavezették az Árbócz–Wajand–Juhász-csoporthoz, Árbócz néhány kérdést tett fel neki, amire szintén nyugodtan válaszolt. Majd Schönherzet és a fiatalasszonyt külön autóban bevitték az Andrássy-laktanyába. A sikert azonnal jelentették Fóthynak, Schweinitzernek, ők továbbjelentették a nagy eredményt Szombathelyi Ferencnek és Keresztes-Fischer Ferencnek. Megkezdődött Schönherz kihallgatása, amelyen részt vett Árbócz, Wajand Tibor, Juhász István és néhány vezető politikai detektív, csendőrnyomozó.[92]

Megjelent a laktanyában a VKF 2. D osztályának vezetője, a csendőrnyomozó központ parancsnoka, maga Schweinitzer is. Részt vettek a kihallgatásokon, érdekelte őket Schönherz Zoltán, akit már évek óta kerestek. Többször részt vett Schönherz Zoltán kihallgatásában Máté Ferenc csendőr őrnagy, a csendőr nyomozóiskola parancsnoka is, aki egy tanulmányt készített a nyomozásról.[93]

Schönherz már tudott a lebukásokról, és ebből arra is következtethetett, hogy a nyomozás milyen mélyre hatolt a KMP szervezetébe. A nyomozóknak Schönherz kihallgatásával az volt a céljuk, hogy az ő révén elfogják a KB még szabadon levő tagjait. De Schönherz ragaszkodott ahhoz az állításához, hogy miután a letartóztatásokról tudomást szerzett, minden kapcsolatát megszakította a KB többi tagjával, és semmilyen új találkozóban nem állapodott meg velük. Schönherz vallomásai alapján nem történtek újabb letartóztatások.[94]

A három központi bizottsági tag letartóztatását és különösen Schönherz elfogását a VKF 2., a csendőrnyomozó központ és a politikai rendőrség vezetői nagy sikernek könyvelték el. A VKF 2. vezetőjének utasítására a nyomozók Schönherz Zoltán őrizetbe vételének jutalmául egy hordó sört kaptak.[95]

Schönherz Zoltánt, a Kommunisták Magyarországi Pártjának titkárát Szombathelyi Ferenc különbírósága ítélte halálra 1942

[92] Budapesti büntető törvényszék. B. XLIV. 4612/1950/2.
[93] Ugyanott.
[94] Ugyanott.
[95] Ugyanott.

szeptemberében. Kivégzésének körülményeinél érdemes egy kicsit időzni.

A KMP szervezte függetlenségi mozgalom ügyében tartott főtárgyalás 1942. szeptember 29–30-án, zárt tárgyalás keretében történt. Vád alá helyezték Schönherz Zoltánt, mint elsőrendű vádlottat, Tóth Mihályt, Erdős Lászlót, Goldmann Györgyöt, dr. Vida Ferencet, Máté Györgyöt, összesen 14 elvtársat. E tárgyalás során ítélték halálra Schönherz Zoltánt.[96]

A tárgyalás alkalmával Erdős Lászlót, Goldmann Györgyöt, Orosz Dezsőt, Vida Ferencet életfogytiglani fegyházra ítélték, Tóth Mihály 15 évet, Máté György 10 évet kapott. A többi vádlottat egy-két évre vagy néhány hónapra ítélték.[97] A főtárgyalásra tanúként megidézték Andorka Rudolfot, dr. Szekfű Gyulát, Szakasits Árpádot, vitéz baráti Huszár Aladárt, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Pajor Rudolfot, Millok Sándort, Barankovics Istvánt és vitéz Csibi Lászlót.

A KMP, a baloldali erők, a függetlenségi mozgalom különböző csoportjai megpróbálták Schönherzet megmenteni. Schönherz Zoltán húga, Klára, Markos György újságíróval a főtárgyalás után felkereste Andorka Rudolfot, a VKF 2. korábbi vezetőjét, akinek nácicellenes politikai magatartása ismert volt. Arra kérték, segítsen a halálos ítélet megváltoztatásában, a kegyelmi kérvény elfogadtatásában. Andorka Rudolf érintkezésbe lépett Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Újszászy István vezérőrnaggyal, az Államvédelmi Központ vezetőjével, s kieszközölt Szombathelyi Ferencnél Schönherz hozzátartozói számára egy látogatást. Így jutott Schönherz anyja és húga Szombathelyi Ferenc elé. Baráti Huszár Aladár náciellenes polgári politikus pedig Serédi Jusztinián hercegprímást kérte fel, hogy Schönherz érdekében interveniáljon. Serédi Jusztinián hercegprímás járt is ez ügyben Szombathelyinél.

Mindezek ellenére Szombathelyi Ferenc elutasította a kegyelmi kérvényt, és aláírta a halálos ítéletet. Újszászy István ezt azzal magyarázta Andorka Rudolfnak: a hadbírók meggyőzték Szombathe-

[96] PI Archívum. 651. f. 2/1942/7/6156. 38–44. 60.

[97] PI Archívum. 651. f. 2/1942/7/6156. 38–44. 60. M. kir. honvéd vezérkari főnökség bírósága mint ítélőbíróság. H. 247/42. 68.

lyit arról, hogy igen rossz benyomást keltene a német vezetésben, ha Schönherznek megkegyelmeznének.[98]

Schönherz Zoltán húga, Klára, a következőképpen emlékszik vissza:

A függetlenségi mozgalmat irányító Kommunisták Magyarországi Pártja vezetőinek főtárgyalását 1942. szeptember 29-én tartották. Az ügyész az eredeti vádiratban senkire sem kért halálos ítéletet, csak később, a főtárgyaláson – minden valószínűség szerint felsőbb utasításra – módosította az indítványt, és kért az elsőrendű vádlottra, Schönherz Zoltánra halálbüntetést. A főtárgyalás után Schönherz Zoltán családja dr. Vadász Mihály védő által szerkesztett kegyelmi kérvényt adott be a vezérkar főnökéhez. A kegyelmi kérvény benyújtása után, október 2-án, Schönherz Klára a már ismertetett módon kihallgatást kért a vezérkar főnökénél. Az engedélyezett kihallgatásra október 5-én délelőtt 12 órakor került sor. Schönherz Klára szülei kíséretében jelent meg a vezérkari főnökségen. A titkárságról kiüzentek, hogy Szombathelyi csak két személyt fogad. Így Schönherz Klára édesanyjával ment be. Szombathelyi az íróasztalánál ült, tőle balra pedig Babos József hadbíró ezredes, a különbíróságok vezetője állt. A kegyelmi kérvény és a Schönherz Zoltánnal kapcsolatos ügyiratok Szombathelyi íróasztalán feküdtek. Schönherz édesanyja sírva kérte fia életét a vezérkar főnökétől. Klári nyugodtabb volt. Körülbelül a következőket mondta: nem sírni akarok, hanem egy magyar ember érdekében beszélni. Meg szeretném világítani, hogy mit tett a bátyám a szlovákiai magyarság érdekében. Szeretném, ha Szombathelyi úr megismerné bátyám e cselekedeteit is. De Szombathelyi közbevágott. Nem durván, de határozottan: – Az mind szép, amit mondani akar, de az előttem levő iratokból kitűnik, hogy bátyja több ízben járt Moszkvában, ahelyett, hogy nyugodtan otthon ült volna. – Klára nem hagyta magát, továbbfolytatta: – beszélni akarok, még akkor is, ha engemet is elfogat. Akarom, hogy megtudja a kegyelmes úr, milyen súlyos körülmények között jöttek létre azok a vallomások, amelyek az aktában vannak. – Szombathelyi megint közbevágott: – Ezt már ismerem,

[98] Budapesti Népügyészség. Nü. 1945/14145. Andorka Rudolf feljegyzése.

utólag mindig ezt mondják. – Klára tovább folytatta. Elmondta, milyen sokat tett bátyja a csehszlovákiai magyarság érdekében. Megszervezte a magyar anyanyelvű gyermekek továbbképzését, közreműködött magyar iskolák létesítésében, részt vett abban a mozgalomban, amely elérte 30 000 magyar fiatal anyanyelvű oktatását. De Szombathelyi nem engedte végigbeszélni. Közölte, hogy a kérést tudomásul vette, az audencia véget ért. Schönherz Klára a kapuban megvárta Babos József ezredest, akitől megtudta, hogy még nem döntöttek. Még aznap este felkereste Andorka Rudolfot, aki azt mondotta, úgy tudja, Szombathelyi megkegyelmezett a bátyjának. Október 8-án értesült dr. Vadász Mihály ügyvéd irodájában arról, hogy Szombathelyi megerősítette bátyja halálos ítéletét, elutasította a kegyelmi kérést. Elrohant Andorkához, és közölte vele a szörnyű hírt. Andorka megadta neki Szombathelyi magánlakásának a címét. Ekkor Markos György társaságában a vezérkari főnökségre ment, majd onnan – mert Szombathelyit már nem találta ott – este 7 óra után a lakására. Levelet írt neki, amelynek a kezdő sorai így szóltak: „Mi mindnyájan egy közös anyának, Magyarországnak a gyermekei vagyunk. Kegyelmes úrnak megadatott, hogy mint élet-halál ura döntsön bátyám élete felett." Közben Schönherz Zoltánnal is beszélhetett a Margit körúti katonafogház siralomházában. Ismertette vele a levél tartalmát. Fel nem olvashatta, mert az őrök azt nem engedélyezték. Schönherz azt mondta, hogy megpróbálhatják a levél átadását, de úgy érzi, megmentése nem fog sikerülni.

Ezen az utolsó beszélgetésen azt mondta húgának, nem bánt meg semmit, ha még egyszer kellene cselekednie, ugyanígy cselekedne. Amit tett, az helyes volt. Egy eljövendő demokratikus és független Magyarországot szolgált. – „Magatartása engemet és anyámat nyugtalanított. Apám azonban büszke volt, úgy is búcsúzott el a fiától: – Büszke vagyok rád, fiam. – Nekem még búcsúzóul azt mondotta, hogy mondjam el a gyermekének, miképpen élt, hogyan dolgozott és hogyan halt meg."

Ezután rohant el Schönherz Klára Szombathelyi lakására. Az inasig jutott el. Annak adta át a vezérkar főnökének írott levelet. Szombathelyi néhány perc múlva dúltan jött ki az előszobába, és szinte magából kikelve kiáltotta: ő mindent meggondolt és megfontolt.

Schönherz Zoltán Moszkvában volt, nem érdemel más büntetést. Klára válaszolni akart, de Szombathelyi nem engedte szóhoz jutni. Kinyitotta az ajtót, vállon ragadta őt, és valósággal kilökte az előszobából.

Az ítéletet 1942. október 9-én végrehajtották.[99] Kivégzése előtt a börtön kommunista közössége nevében dr. Weil Emil elvtárs búcsúzott tőle.[100] Mindössze néhány szót mondhatott: „A munkások és a parasztok Magyarországa nem fog elfelejteni." Schönherz egy pillanatra megállt, kissé elmosolyodott és nyugodtan válaszolt: „A haladó értelmiséget ne felejtsd ki." Néhány perc múlva hallani lehetett a kivégzési négyszög ütemes lépését, a dobpergést, a vezénylő tiszt harsány kiáltását: „Kivégzési négyszög, vigyázz!"

De a tiszt kiáltásán és a dobpergésen is átütött Schönherz Zoltán hangja: éltette a független, demokratikus Magyarországot.

Az 1942-es letartóztatások után a KMP újjászervezése azonnal megindult, sőt már a lebukások alatt megkezdődött az új erők gyülekeztetése, a régi, elszakadt szálak felvétele. A második világháború alatt ez alkalommal érte a legnagyobb vérveszteség a kommunista mozgalmat, s a KMP talpra állítása a legnehezebb körülmények között történt. 1942 júliusában tanácskozott az új Központi Bizottság. Ezen az ülésen Gács László, Kádár János és Skolnik József vett részt. A szétzilált pártszervezetek újjászervezéséről, az illegalitásba ment kommunistákkal való kapcsolatok felvételéről, a Központi Bizottság megerősítéséről, a párt helyzetének és politikájának elemzéséről, valamint a lebukások okainak körülményeiről tárgyaltak. Intézkedtek továbbá arról, hogy a letartóztatottakat milyen módon segítsék.

A Központi Bizottság tagja lett a börtönből 1942 augusztusában kiszabadult Kovács István, majd szeptemberben Tonhauser Pál, aki

[99] „Az ítéletet megerősítem és annak végrehajtását elrendelem!
Budapest, 1942. évi október hó 8-án, vitéz Szombathelyi vezds. s. k. a m. kir. honvéd vezérkar főnöke mint illetékes parancsnok.

Schönherz Zoltán I. r. elítélten a kötél általi halálbüntetés a mai napon 8 óra 20 percig bezárólag végrehajtatott.
Budapest, 1942. évi október hó 9-én. – Dr. Gazda Imre s. k. hadbíró százados."

[100] Szabad Nép, 1945. április 1. Valamint Borgos Gyula szóbeli közlése.

a dél-szlovákiai illegális pártszervezeteket irányította. A Központi Bizottság kidolgozta „A lebukások tanulságai" címmel az Andrássy-laktanyai nyomozás tapasztalatait. Megkezdődött a párt újjászervezése. Megalakult a Budapesti Területi Bizottság, ismét létrejöttek a pártsejtek a VI., VII., VIII., IX., X. és XIII. kerületekben, valamint Pesterzsébeten, Lőrincen, Kispesten. Megkezdődött a pártszervezetek kiépítése a szabók, a segédmunkások, a bőrdíszművesek, szűcsök, építőmunkások szakszervezetében. A Központi Bizottság igen nagy erőfeszítéseket tett, hogy pártcsoportok jöjjenek létre a nagyüzemekben. 1942 kora őszén pártkapcsolatok szövődtek a Ganz Hajógyárban, a Magyar Radiátorgyárban, a Weiss Manfréd Művekben, a Siemensben, a Repülőgépgyárban, a Kispesti Textilgyárban, a Ruggyantában.

A szétvert Országos Ifjúsági Bizottság helyett illegális ifjúsági bizottság jött létre, amely megkezdte az átmentett erők irányítását, főképp a segédmunkások, a szabók, a nyomdászok és a vasmunkások szakszervezetének ifjúsági csoportjaiban.[101]

Még be sem fejeződött az Andrássy-laktanyai nyílt nyomozás, amikor újabb KMP-röpiratok jelentek meg, amelyek többek között az Andrássy-laktanyai nyomozásokkal is foglalkoztak.[102]

A nyomda megmaradásának a története a következő:

Horváth Márton egy Rózsa Ferenccel tartott megbeszélés alapján bevonta a sajtóapparátusba Gyöngyösi Nándort. Minthogy a párt kiadványait előállító sokszorosítógép nem volt megfelelő, jobb gépet kellett beszerezni. Horváth Márton ezzel Gyöngyösi Nándort bízta meg, aki egy régi nyomdában talált ólombetűs nyomdai felszerelést. Azt 700 pengőért megvette és Sank Pál szatmárnémeti származású nyomdász papírjaival az Interkontinentál Szállítmányozási Vállalatnál helyezte el. Ezután Gyöngyösi a nyomda letéti jegyét átadta Horváth Mártonnak, aki Rózsa Ferencnek adta tovább. Ez-

[101] *Orosz Dezső–Pintér István:* Adatok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1942–1944). Párttörténeti Közlemények. 1962. 2. sz.

[102] Az 1942-es letartóztatások után az első röpiratot a Kommunisták Magyarországi Pártja Schönherz Zoltán kivégzésével kapcsolatban adta ki. Ebben leleplezte a rendőrségi kínzásokat. *(Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. 1936–1945. 151. old.)

zel a letéti jeggyel lehetett a nyomdai felszerelést elvinni. 1942-ben Horváthot, Gyöngyösit és Rózsa Ferencet is letartóztatták. A nyomdáról egyikük sem vallott, s 1942. szeptember 10-én egy ismeretlen személy jelent meg az Interkontinentál Szállítmányozási Vállalatnál, átadta a letéti jegyet, és a nyomdai felszerelést elszállította. Ezzel a nyomdával sok ezer röpiratot készítettek. Ezt az akciót Gács László szervezte meg.[103]

Az ily módon megmentett nyomdagépet Pataki László állította össze és helyezte üzembe, 1942 október végén már 30 000 példányban adta ki a KMP Központi Bizottsága röpiratát. Hozzáfogott a KMP egy harci csoport létrehozásához is, amelyet teljesen külön vonalon irányítottak. Megkezdődött, pontosabban folytatódott a „Népszava", a „Szabad Szó", a „Mai Nap", a „Magyar Nemzet", az „Újság" című lapoknál a pártkapcsolatok kiépítése. Erőteljes munka indult a Parasztszövetség keretén belül a vidéki kapcsolatok megkeresésére. A KMP Központi Bizottsága sikeresen megteremtette a kapcsolatot a dél-szlovákiai, a kárpátaljai és az északerdélyi pártszervezetekkel.[104]

[103] Gyöngyösi Nándor, Horváth Márton és Gács László szóbeli közlése alapján.
[104] *Orosz Dezső–Pintér István:* Adatok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez. 1942–1944. Párttörténeti Közlemények, 1962. 2. sz.

SOROKSÁR

1943 TAVASZA

1943. április 23-án az államvédelmi központ ismét nyílt nyomozást rendelt el, amely április 28-tól július 30-ig tartott.[1]

A nyomozás színhelye vitéz Bori főjegyző soroksár-újtelepi, Szent László út 10. szám alatti villájában volt. A főjegyző maga ajánlotta fel házát erre a célra. A nyomozást Ferenczi László csendőr alezredes vezette. Legfontosabb munkatársai: Bakonyi István csendőr százados, Wajand Tibor és Juhász István. Schweinitzer szintén figyelemmel kísérte a nyomozás menetét, és személyesen is kihallgatta a mozgalom vezetőit.

A csendőrség központi nyomozó parancsnokságához 1942 szeptemberétől érkeztek olyan jelentések, hogy Csepelen, Pesterzsébeten, Kispesten, Sashalmon, Soroksáron, Rákospalotán és Budapesten ismeretlen tettesek jelszavakat festenek a falakra, és kommunista röpcédulákat terjesztenek. A röpiratokat megvizsgálva megállapították: „hiányzik a Kommunisták Magyarországi Pártja aláírás. Márpedig az utóbbi években a párt által kiadott röpiratokat minden esetben a Kommunisták Magyarországi Pártja aláírással látták el." Ebből következtették, hogy azokat minden valószínűség szerint nem a Kommunisták Magyarországi Pártja, hanem egy attól függetlenül működő kommunista csoport adta ki aláírás nélkül. Megállapították

[1] PI Archívum. 610. f. HVF. b. 1943. H. 157. Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959., valamint BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

továbbá, hogy a jelszavak és a röpiratok szövege némileg „radikálisabb", „forradalmibb" hangú, mint a KMP röpirataié. Míg a KMP az utóbbi években a független, szabad, demokratikus Magyarország megvalósítását tűzte ki feladatul, ez az ismeretlen csoport röpirataiban „a proletárforradalom mellett tört pálcát és annak megvalósítása érdekében könyörtelen harcot hirdetett". A harmadik figyelemre méltó tény az volt, hogy „a KMP által kiadott röpiratok a nyomdai technikát illetően csaknem tökéletesek voltak", ezeket a röpiratokat viszont primitív nyomdatechnikával állították elő. Mindebből a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága arra következtetett, hogy Budapesten és környékén „olyan kommunista szervezkedés folyik, amely tevékenységét a Kommunisták Magyarországi Pártjától függetlenül fejti ki".[2]

A fenti megállapítást már a nyomozás későbbi stádiumában tették, a szervezet jellege a nyomozás kezdetén még nem volt számukra világos, erre utal többek között a baloldali összesítő egyik jelentése is, amely szerint Csepelen ólombetűs sokszorosító készüléken előállított kommunista röpiratokat szórtak. Ezek – olvasható a jelentésben – „azonosak a közelmúltban előállított és terjesztett kommunista röpiratokkal, amiből nyilvánvalóan látszik, hogy a KMP-nek nagyobb mennyiségű ólombetű áll rendelkezésére, vagy több nyomdával rendelkezik".[3]

Az említett városrészekben, munkáslakta negyedekben sűrítették a rendőrőrjáratokat, civil ruhás csendőrnyomozók „puhatolóztak" és figyelték a környéket. Mindez nem vezetett eredményre. A véletlen játszott közre abban, hogy végül is eljutottak a szervezethez.

A csendőrnyomozó központ baloldali alcsoportjának egyik bizalmi embere, a B.527-es (nevének kezdőbetűi: B. K.[4]) 1943 január-

[2] PI Archívum. 610. f. HVF. b. 1943. H. 151. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága. 16016/1943. B. kt. Összefoglaló jelentés a Deák György-féle kommunista mozgalom 1943. évi nyomozásáról.

[3] PI Archívum. 610. f. H. 151. Baloldali összesítő. 311. B. kt. 1943. I. 8.

[4] B. K.-t az 1941-es letartóztatások során Kolozsváron vették őrizetbe. A börtönben megtört, elárulta társait, sőt, hogy a börtönbüntetéstől szabaduljon, hajlandó volt a csendőrségnek is szolgálatokat tenni. (Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0092/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.)

jában jelentette, hogy egyik barátja, Schaberger Jakab, akit még Erdélyből, a kommunista ifjúmunkás-mozgalomból ismert, és aki az 1941-es letartóztatások elől a fővárosba menekült, többször beszélt arról, hogy a mozgalmat továbbra is folytatni kell. Utolsó találkozásukkor említette, hogy már vannak kapcsolatai kommunistákkal. Schaberger ekkor a csepeli Weisz Manfréd-gyárban dolgozott, a nyomozók még nem tudták hol lakik, s nem ismerték a kapcsolatait.

Schaberger 1943 január közepén megbeszélte a B.527-essel, hogy megbízható ismerősei közül próbáljon létrehozni egy sejtet. Az erre vonatkozó dokumentum szerint: „Schaberger Jakab megbízta B. K.-t (a B.527-est), hogy újabb embereket szervezzen és hozzon a mozgalomba. Néhány hét után Juhász István úgy intézkedett, hogy most már egy nyomozó legyen bemutatva Schabergernek."[5] Ebben az időben a politikai rendőrség is a szervezet nyomában volt, s így közös intézkedéseket határoztak el a csendőrséggel. Három figyelő csoportot állítottak fel detektívekből és csendőrnyomozókból. Ezeket ellátták kerékpárokkal is, mert már tapasztalták, hogy a mozgalom „küllelki emberei" kerékpárral járnak. Az egyik csoport Soroksárt, a másik Sashalmot, a harmadik Pesterzsébetet és környéküket figyelte. Naponta összevetették a tapasztalatokat és kidolgozták a másnapi teendőket.

A politikai rendőrség már 1943 elején „... egy terrorcselekmény végrehajtására szervezkedő csoportról szerzett tudomást", s feltételezték, hogy ez a keresett szervezet. Ekkor elsősorban arra törekedtek, hogy mielőbb megtalálják a titkos nyomdát. A B.527-es nyomán jutottak el az egyik illegális találkozón egy eddig számukra ismeretlen személyhez, akiről megállapították, hogy Hauser Károly, a pesterzsébeti ifjúmunkás-csoport tagja. A továbbiakban követték Hausert s felderítették baráti körét.

Schaberger február elején azt a feladatot adta a B.527-esnek, hogy társaival vegyen részt Pesterzsébeten röpiratszórásban. Előtte azonban meg akart ismerkedni azokkal, akiket a B.527-es bevont a mozgalomba. A B.527-es Nemeskéri László néven egy fiatal nyomozót mutatott be mint megbízható elvtársat. Nemeskérinek sike-

[5] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

rült Schabergert félrevezetnie, ami nagymértékben közrejátszott, „hogy hozzá tudtak férni a Deák-féle szervezethez".[6]

1943. február 10-én este a városligeti fáskörben Schaberger megadta a B.527-esnek az időpontot, a jelszót és a helyet, ahol találkoznia kell azzal, akitől megkapják a röpiratokat. Az utasításnak megfelelően február 14-én este Pesterzsébeten szétszórták a röpiratokat. Nemeskéri természetesen átadott néhányat a nyomozó osztály vezetőjének. Az előállítás módjából, a stílusból, a papír azonosításából és a sokszorosításban felfedezett apróbb hibákból megállapították, hogy ugyanannak a szervezetnek a röpiratairól van szó, amelyeket 1942 nyara óta Budapest külvárosaiban és Pest környékén szórtak. Ezután még aktívabban folytatták a felderítést. Február végén már mintegy 15 embert tartottak szemmel.

Schaberger Jakab és Hauser Károly megfigyelése alapján nyomára jutottak többek között Mayer Arnoldnak, akiről megállapították, hogy régóta részt vesz a munkásmozgalomban, többször volt letartóztatva és kisebb-nagyobb börtönbüntetésre ítélve.

Egy alkalommal, 1943 március elején, megfigyelték, hogy a találkozón Schabergert a partnere beszámoltatja és utasításokkal látja el. Ezt az embert azonban elvesztették szemük elől, csak később, Schaberger további figyelése során állapították meg kilétét és lakáscímét. Akkor még fogalmuk sem volt, hogy Deák György személyében már a szervezet vezetőjéhez jutottak el.

Mivel túlnyomórészt Erzsébeten, Csepelen, Kispesten és Zuglóban szórtak röpiratokat, azt gondolták, hogy a központ is valahol ott lehet. Ezért gondosan nyomoztak az Erzsébeten működő csoport tagjai után, s ennek során a csepeli csoport egy részét is megismerték.

Március végén a mozgalom résztvevői közül már mintegy 20–25-nek tudták a nevét és a lakáscímét. Nem ismerték viszont a tényleges vezetőket. Ezért a B.527-est utasították, tudja meg, kik vezetik a szervezetet. Azt tanácsolták, kérdezze meg Schabergertől, vajon eléggé komoly, tapasztalt emberek irányítják-e őket, tapoga-

[6] Ugyanott, valamint Budapesti Katonai Bíróság. BI. 059/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

tózzon, kihez tartoznak. Schaberger kitért a válasz elől, de próbálta megnyugtatni B. K.-t, és annyit elmondott, hogy már néhány éve működő, illegális szervezetről van szó, élén tapasztalt emberekkel, s kapcsolatban állnak a KMP-vel is.

Ennél tovább nem jutottak ezen a módon. Ekkor más oldalról próbálkoztak. Megbízták azt a fiatal nyomozót, akit Schabergernek Nemeskéri néven mutattak be, hogy próbáljon többet megtudni. Ez a nyomozó, a törzsalosztály baloldali alcsoportjának beosztottja, már „hat titkos találkozón vett részt, és sikerült a szervezet öt tagját megismernie".[7] Nemeskéri erzsébeti összekötőjének megemlítette: szeretné jobban megismerni az elméletet, jó lenne, ha valaki tanulna vele. Ez a lépés sem volt eredményes, mert Nemeskérit az általuk már ismert Hauser Károllyal hozták össze. A Hauserral való többszöri találkozás és beszélgetés során azonban annyit megtudott, hogy a szervezet csaknem egy éve a Demény Pál vezette frakcióból vált ki.

Április közepén már mintegy 30–35 emberről tudtak a nyomozó hatóságok, s ezeknek a lakáscímét is sikerült kideríteniük.[8] Mivel a röpiratszórások egyre gyakoribbá lettek, az államvédelmi központ vezetője úgy döntött, hogy éppen eleget tudnak a nyílt nyomozás megkezdéséhez.

Újszászy vezérezredes 1943 április közepén megbeszélést tartott, amin részt vett a VKF 2. def és a K alcsoport vezetője, valamint Ridegh Rajmund, Czigány József, Juhász István, Sombor-Schweinitzer József, Borbás Sámuel és Wajand Tibor. E megbeszélésen az értékelt adatok alapján javasolták a belügyminiszternek, hogy április 28-án este kezdjék meg a nyílt nyomozást Soroksár-Újtelepen.

1942. április 28-án éjszaka megindultak a letartóztatások. A szervezetnek több mint 30 résztvevőjét elfogták, s azonnal megkezdték kihallgatásukat. A házkutatások meglepő eredményekkel jártak. Sokszorosítógépeket, több ezer röpiratot, fegyveralkatrészeket, fegyvereket, kézigránátokat, pisztolyokat, könyveket, iratokat találtak. Lefoglaltak 13 pisztolyt, 12 ismétlőpisztoly alkatrészeit, 1 auto-

[7] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 0042/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.
[8] Ugyanott.

mata puskát, több száz puska- és pisztolytöltényt, 5 sokszorosítógépet, 11 írógépet, 150 kg nyomdafestéket, 250 kg röpiratkészítéshez szükséges papírt, 4 mázsa könyvet, füzetet, jegyzetet, levelet, rajzot és röpiratot.[9]

Kezükbe kerültek a letartóztatottak feljegyzései, naptári bejegyzései.

Kétszer 24 óra alatt letartóztatták a vezetők egy részét, köztük Deák Györgyöt is. Az ő lakásán találták meg az egyik nyomdát. A nyomdai felszerelés, ólombetűk, röpiratok, fegyverek, töltények megtalálása után hamarosan eljutottak a fegyvergyári csoporthoz és a szervezet gerincéhez.[10]

A letartóztatottakat az említett villa földszintjén és pincéjében a már kialakult módon a fal mellé szórt szalmán helyezték el, szemben a fallal. A kihallgatások a félemeleten folytak.

A letartóztatások megkezdésekor még nem látták, hogy ténylegesen milyen létszámú, mennyire kiterjedt szervezettel állnak szemben, május 3-i jelentésükben még „előreláthatólag 70–80 fő őrizetbe vételével lehet számolni" – írták.

De augusztus 6-án a nyomozás befejezése után a következőket állapították meg: „A Deák-csoport ügyében a nyílt nyomozás befejezést nyert, a nyomozás során összesen 241 gyanúsított ellen folytattak eljárást, akiket a VKF bíróságának átadtak. Két személyt halálra ítéltek, 8 pedig 15 évi fegyházbüntetést kapott."[11]

A 91 oldalas jelentéshez a többi között a szervezet felépítéséről készített térképet is mellékelték, amelyen feltüntették a szervezet irányító bizottságát és összekötőit, akik a csepeli, pesterzsébeti, budapesti, újpesti, rákospalotai, kispesti csoportokkal, valamint egyetemistákkal álltak kapcsolatban. Megállapították, hogy már az előző hónapokban talált röpiratokat is e szervezet tagjai szórták. Az 1942 ősz óta megjelent és a „Kommunisták Magyarországi Pártja" aláírása nélkül Csepelen, Pesterzsébeten, Angyalföldön, Sashal-

[9] PI Archívum. 610. f. HVF. b. 1943. H. 151. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága. 16016/1943. B. kt. Összefoglaló jelentés a Deák György-féle kommunista mozgalom 1943. évi nyomozásáról.

[10] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[11] PI Archívum. 610. f. HVF. b. 1943. H. 157.

mon és több Pest környéki helységben elszórt összes röpiratokat ez a kommunista csoport készítette és terjesztette. Megjelölték a területi, üzemi és egyetemi sejteket, a vidéki csoportokat – a debrecenit, a nyíregyházit, a pápait, a bocsárlapujtőit, a tatabányait –, megnevezték a fegyvert és robbanószereket beszerző és tároló csoport tagjait s a mozgalmi anyag elrejtőit. A vázlat feltünteti a Demény Pál frakciójához fűződő kapcsolatokat, s külön kiemeli a Kommunista Párt felé irányuló szálakat, valamint a Budapesten tartózkodó délvidéki származású kommunista egyetemistákkal való együttműködést. A jelentés és a térkép érzékelteti, hogy szerteágazó szervezetről volt szó. A nyílt nyomozás „241 kommunista letartóztatásával" jelentős szervezet működésének vetett véget.

Nagy figyelmet fordított a szervezet hatókörének megállapítására. Már létszámát tekintve sem egy szűk, elszigetelt kis csoport volt csupán, hanem a forradalmi mozgalomnak egy erőteljes hajtása.

A széles körű nyílt nyomozás igyekezett mindenkit felderíteni, akinek valamilyen köze vagy kapcsolata volt e szervezethez. Olyanokat is letartóztattak és elítéltek, akik csak laza összeköttetésben álltak Deákékkal, vagy éppen csak tudtak a működésükről, azt remélve, hogy rajtuk keresztül betörnek a KMP szervezeteibe is. Bíztak abban, hogy a Deák-féle szervezet felszámolása elvezet a KMP-hez. De kénytelenek voltak megállapítani: a „Deák György-ügy nyomozása folyamán nem találtunk kapcsolatot a KMP és a szervezkedés között."[12] Elfogtak ugyan néhány párttagot, például 1943. július 20-án Pécsi Jánost, aki a párt megbízására a Weisz Manfréd-gyári sejt létrehozásán munkálkodott, de még azt sem vallotta be, hogy a párt tagja. Ezért csupán internálták, ahonnan 1944. január 31-én szabadult. Később, 1944. május 10-én, ismét elfogták, akkor derült ki, hogy már 1943-ban a KMP, később a Békepárt tagja volt. Bosszúból azután Csillaghegyen 6 hónapig megbilincselve tartották.[13]

Hasonlóan Rejtő Béla Ganz-gyári munkást a KMP Ganz-gyári szervezetének a vezetőjét is őrizetbe vették. Rejtő Béla ismerte a

[12] Dr. Wajand Tibor tanúvallomásából. Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/4. Jegyzőkönyv.

[13] Pécsi János tanúvallomása a népügyész előtt 1946. február 8-án.

Deák-mozgalom néhány tagját, így jutottak el hozzá. Letartóztatásakor azzal gyanúsították, hogy ő a párthoz, „a vonalhoz tartozik". De Rejtő Béla sem ismerte el párttagságát, a nyomozás nála is holtpontra jutott.[14]

A 241 letartóztatott közül 175 ipari munkás, nagy többsége ifjúmunkás volt. A többi 66 a következőképp oszlott meg: 20 egyetemi hallgató, 7 mérnök, 8 pedagógus, 31 magántisztviselő. A vezérkari főnök a letartóztatottak közül 176-ot átadott a katonai bíróságnak, a többit internálták vagy polgári bíróság elé utalták. A vezetők közül kettőt halálra ítéltek, hetet 10, illetve 15 évre, 35-öt pedig 5–10 évre ítéltek el. A délvidéki származású letartóztatottakat Újvidékre vitték, ott folytatták kihallgatásukat.[15]

Deák Györgyöt és Mayer Arnoldot kötél általi halálra ítélték. Kegyelmet nem kértek, mert az volt a véleményük, hogy „egy ilyen vész- és osztálytörvényszéktől nem kérnek kegyelmet". 1943 nyarán a Margit körúti katonai börtönben hat hétig voltak a halálos ítélet alatt. Az ítélet végrehajtására azonban nem került sor, mert 1943 júliusában az olasz fasizmus összeomlása után mindkettőjük ítéletét életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták.

Mayer Arnold hosszabb ideig a Demény-féle mozgalomhoz tartozott, de Deákkal való megismerkedése után politikai és ideológiai nézeteltérések miatt szakított Deménnyel. Egyetértett Deák György aktív akcióprogramjával, törekvéseivel. Mivel több nyelven beszélt, rendszeresen hallgatta a külföldi rádióadásokat, összegyűjtött külföldi újságokat, könyveket, és ezekből tájékoztatókat készített a mozgalom vezetői és aktivistái számára. Mayer Arnold később német koncentrációs táborban halt meg.

Deák György egész fiatalon került a mozgalomba. 1938–1939-ben alakult ki az a baráti társaság, amelynek szellemi irányítója, vezetője, majd később szervezője lett. Visszaemlékezésében ezt Deák György a következőképp jellemezte: „A munkásmozgalomba elég nehéz és sajátos úton tudtam bekapcsolódni. 1939-ben baráti tár-

[14] PI Archívum. 610. F. HVK. b. 1943. H. 151. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága. 12694/1943. B. kt. Csepel és környéki kommunista szervezkedés nyílt nyomozása.

[15] PI Archívum. 610. f. HVF. b. 1943. H. 151.

saságban, több tanulóval és munkásifjúval egy szemináriumi csoportot alakítottunk a marxizmus tanulmányozására. Ezt az elhatározásunkat akkoriban az egyre erősödő magyarországi fasizmus érlelte meg bennünk. Továbbá azok az olvasmányok, azok a tanulmányok, amelyeket olvastunk."[16]

A csoport spontán jött létre, felső kapcsolatuk nem volt. Az első időben tanulmányozták a Schönstein-füzeteket, amelyek nagymértékben befolyásolták állásfoglalásukat. Az indulásnál a tanulókörben hét-nyolc fiatal tömörült, de egy év alatt már 25–30-an voltak. 1941-ben pedig 50–60 fiatalember tartozott hozzájuk, ekkor már öthat szeminárium működött.[17] Különböző lakásokban jöttek össze, tanulmányozták a „Kommunista Kiáltványt" és Engelsnek „A szociáldemokrácia fejlődése az utópiától a tudományig" című munkáját. Ez a tanulási korszak 1941 őszéig tartott, amikor határozottabban próbáltak bekapcsolódni szociáldemokrata ifjúmunkás-csoportokba. Fiatalokat küldtek a VII., VIII. kerületi, a zuglói, a rákospalotai ifjúmunkás- és néhány szakszervezeti ifjúsági szervezetbe, elsősorban a vasasokhoz. Saját szervezeteik számára akartak ott új tagokat toborozni. Ez persze konfliktusokkal járt, mert a Deák-féle csoporthoz tartozó fiatalok hiába próbálták úgy tüntetni fel magukat, mint akik még nem vettek részt a munkásmozgalomban, a beszélgetésekből nyilvánvaló lett, hogy nem kezdők, és rendelkeznek bizonyos elméleti képzettséggel. Feltűnő volt a Szociáldemokrata Párt elleni éles fellépésük, amikor a KMP már évek óta a Szociáldemokrata Párttal való egységfrontra, együttműködésre törekedett. Ezért Deákék felfogása a szociáldemokrata ifjúmunkás-csoportokban, valamint a szakszervezetekben politikai vitákat váltott ki a fiatalok között, s az esetek jelentős részében Deákék elszigetelésével, sőt a KMP befolyásolta ifjúmunkás-csoportokból való eltávolításukkal végződött.

1941 őszén a Deák-csoportban vitákat folytattak arról, hogy szélesítsék-e mozgalmukat, vagy pedig teljesen zárt szervezetet hozzanak létre, és ne folytassák a toborzó munkát. Ez a vita később,

[16] Deák György szóbeli közlése alapján.
[17] Turányi László szóbeli közlése.

1942 őszén ismét felújult, amikor tulajdonképpen rátértek az akciókra. De addig még sok minden történt a szervezet életében.

Kezdettől fogva törekedtek kapcsolatba kerülni a Kommunista Párttal, bár nem voltak biztosak benne, hogy a párt létezik (erről is vita folyt közöttük). Egyesek úgy vélték, hogy Magyarországon több kommunista csoport működik, és majd a legerősebből jön létre a Kommunista Párt. Mások szerint a KMP létezik, és összeköttetést kell velük teremteni.[18]

Ebből a célból elküldték a csoport két tagját Schönstein Sándorhoz, aki természetesen nem nyilatkozott, csak azt tanácsolta, hogy tanuljanak. Schönstein magatartása teljesen érthető, mint ismert kommunista, tarthatott attól, hogy provokálják. Egyébként is, két ismeretlen fiatal diák látogatása nem volt a párttal való kapcsolat felvételének szokásos módja.

Deákék nem tudták, hogy a Szociáldemokrata Párt különböző ifjúmunkás-csoportjaiban tulajdonképpen a KMP tagjaival is találkoztak és vitatkoztak. Így hát részben a kommunista fiatalok túlzott óvatossága, részben Deákék idejét múlt politikai magatartása megakadályozta, hogy a párthoz közel kerüljenek és párttagokká váljanak. 1941 őszén viszont Deákéknak a Szociáldemokrata Párt zuglói ifjúsági csoportjába küldött fiataljai kapcsolatba kerültek az ott működő deményistákkal, ezen az úton 1942 tavaszán eljutottak egészen addig, hogy Deák György Mayer Arnold lakásán találkozott Demény Pállal és elhatározták a két csoport egyesítését, amely gyakorlatilag Deákéknak a Demény-féle frakcióba olvadását eredményezte.[19]

Megállapodtak abban, hogy ők is részt vesznek a Demény Pál vezette szemináriumokban és a közös akciókban, megmozdulásokban.

Tulajdonképpen már az együttműködés kezdetén nézeteltérések keletkeztek közöttük, Demény Pál ugyanis kifejtette, hogy az ő számukra lényegében a tanulás, a jövőre való felkészülés az igazi feladat. Ezért Deák, Bajai, Pongrácz, Turányi és a többiek hamarosan észrevették, hogy Deményék nemcsak elhanyagolják az osz-

[18] Deák György, Bajai Ferenc szóbeli közlése alapján.
[19] PI Archívum. 610. f. HVF. b. 1943. H. 157.

tályharc gyakorlati tennivalóit, hanem megakadályozzák az aktív harcot.[20]

A kezdeti nézeteltérések később igen éles konfliktusokká fejlődtek, míg végül szembefordultak Deménnyel. Deákék az aktív harc útját választották. Erre 1942 nyarán került sor, akkor azonban elég jelentős erőket, főleg fiatalokat vontak el Deményéktől. Az 1942-es Andrássy-laktanyai nyílt nyomozás híre bejárta az egész mozgalmat. Deák és barátai számára ekkor teljesen nyilvánvaló lett, hogy a KMP létezik. Ez felvillanyozta és újabb cselekedetekre ösztönözte őket, ugyanakkor fokozta ellentéteiket Deménnyel, aki a letartóztatások hírére hónapokra tartó mozgalmi szünetet rendelt el. Ezzel Deák és barátai végleg nem értettek egyet, elhatározták a szakítás és a külön szervezet létrehozását. Közben szövődtek szálak a KMP felé is, 1942 nyarán például Wetzler Benő és Goldstein Alfréd, akik összeköttetésben álltak a KMP-vel, próbálták létrehozni a kapcsolatot Deákék irányító bizottságával. 1942 őszén azonban egy razzia során letartóztatták Wetzler Benőt, akit internáltak, s ezzel megszakadt az akkor már kibontakozó kapcsolat.

Az egyetemi és főiskolai hallgatók között működött egy kommunista csoport Haladó Diákok Pártja néven. Ez kisebb kör volt, de 1942-ben sikerült összeköttetést teremtenie a KMP-vel. Ettől kezdve ez az egyetemi csoport a KMP irányítása alatt működött. Ugyanez a csoport összejött egy szintén egyetemistákból álló kisebb kommunista csoporttal, amely Hack Győző építészmérnök kezdeményezésére alakult, s Kelen Tibor révén volt kapcsolatuk a Deák György-féle szervezettel. Deák megbízta egyik barátját, hogy próbáljon ezen a szálon érintkezést találni a Kommunista Párttal. Ezt a kapcsolatfelvételt szintén megakadályozták a letartóztatások. A Deák vezette szervezetnek önálló egyetemi csoportja is volt, amely viszont egy Budapesten tanuló délvidéki műegyetemi hallgatóval került kapcsolatba, és így felvették a Délvidéken szervezkedő kommunista mozgalom vezetőivel is az összeköttetést. A délvidéki származású és Budapesten illegális szervezetbe tömörülő egyetemisták rendszeres kapcsolatban álltak a délvidéki kommunista mozgalom veze-

[20] Deák György, Bajai Ferenc szóbeli közlése alapján.

tőivel, utasításokat, sajtótermékeket, röpiratokat kaptak tőlük. Ezeket eljuttatták Deákékhoz. Különböző nézeteltérések miatt azonban ez az összeköttetés nagyon laza maradt, és a délvidéki, Pesten tanuló egyetemisták nem is illeszkedtek szervesen a Deákék mozgalmához, éppen csak tudtak egymásról.[21]

A műegyetemen alakult csoport megbízásából Schutz Iván és Sebestyén Gyula úgy próbálták megtalálni a Kommunista Pártot, hogy gyakran felkeresték a „Szabad Szó" szerkesztőségét, ismerkedtek, barátkoztak a szerkesztőkkel és az oda járó emberekkel. Ez az egyetemi csoport 1939 óta működött mint baráti társaság, azóta folytattak antifasiszta agitációt. Egyesült Európai Unió aláírással röpiratokat is adtak ki, amelyeket a műegyetemen terjesztettek, majd 1942-ben lengyel ellenállókkal is együttműködtek, akiktől megpróbáltak fegyvereket szerezni. A KMP-vel ugyan nem sikerült kapcsolatba lépniük, de a Deák-féle szervezet egyik vezetőjén, Heimler Ágnesen keresztül összeköttetésbe kerültek Deák Györggyel.

1942 augusztusában Deák és barátai akcióprogramot dolgoztak ki, amely szerint felkészítik szervezeteiket a fegyveres harcra, de addig is röpiratokkal tájékoztatják a munkásokat a háború tényleges menetéről és mozgósítanak a fasizmus ellen. Fegyvereket gyűjtöttek, 1942 őszén megjelentek első röpcéduláik. A fő jelszavak: „Ki a katonai parancsnokságokkal a gyárból", „Elég volt a Hitler-kosztból", „Azonnali békét a Szovjetunióval". De nemcsak ilyen egymondatos röpiratokat, hanem részletesebb, tájékoztató jellegű anyagokat is adtak ki.

Különösen nagyarányú röpcédulaszóró akciót hajtottak végre 1942 szilveszterén, amikor nemcsak jelszavas, hanem szöveges röpcédulákat is terjesztettek, ezzel a fő jelszóval: „Harcoljunk a munkásság szabad Magyarországért". Bár a szövegek háború- és fasisztaellenesek voltak, végső következtetésükben érzékelhették e szervezet politikailag hibás álláspontját. A szervezet vezetői nem értették meg, hogy abban a konkrét helyzetben a forradalmi magatartás és politika a független, szabad, demokratikus Magyarországért való harc volt.

[21] PI Archívum. 610. f. HVF. b. 1943. H. 157.

Röpirataik többségét sokszorosítóval készítették. 1942 decemberében egy nyomdagép felállítását határozták el, e célból béreltek is egy házat Alsógödön, és megkezdték a nyomda berendezését. Több mint fél éven keresztül készítettek és terjesztettek röpcédulákat; munkájuk hatása mind szélesebb körben kezdett érezhetővé válni. Ez időben már több mint 100 fiatal tartozott a szervezetükhöz. De nem voltak elég óvatosak, túl sokan ismerték egymást legálisan, tudták egymás igazi nevét, munkahelyét, lakcímét. Ezen változtatni akartak és megpróbálták elszigetelni az egyes csoportokat egymástól. Elkülönítették a röpcédulakészítőket, az anyagbeszerzőket, különösen azokat, akiket fegyverszerzéssel bíztak meg. Ezáltal javult az egész szervezet konspirációs helyzete.

1942 végén a mozgalom élén héttagú irányító bizottság állt, ez vezette a különböző kerületi, üzemi és egyetemi szervezeteiket.

Tervbe vettek német és magyar katonai objektumok elleni szabotázsakciókat. Ezért megbízták a korábban már erre a szerepre kijelölt Schaberger Jakabot, hogy tanulja meg a robbanóanyagok összetételét, előállítását, gyújtózsinórok és robbanótöltetek szerelését, vasúti hidak és vasutak robbantását.[22]

Megkezdték a felkészülést a fegyveres akciókra. Előbb pisztolyokat és kézigránátokat szereztek, hattagú csoportot hoztak létre a Soroksári úti fegyvergyárban. Megbíztak egy technikus szakembert robbantási csoport szervezésével. Tervbe vettek a Wien-szállóban székelő magas rangú német katonatisztek elleni robbantóakciót, amelynek végrehajtására külön háromtagú csoportot hoztak létre, közvetlenül Deák György irányítása alatt. A csoport teljesen felderítette a Wien-szállót – egy német katonai parancsnokság székhelyét, a szomszéd ház pincéjében megtalálták azt a légvédelmi átjárót, amely a szálló pincéjéhez vezetett, és megkezdték az előkészületeket a robbanóanyag odaszállítására.[23]

Az akcióbizottságnak egy vegyészmérnök volt a vezetője, akit

[22] PI Archívum. 610. HVF. b. 1943. H. 166. M. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága. 16016/1943. B. kt. Összefoglaló jelentés a Deák György-féle kommunista mozgalom 1943. évi nyomozásáról.

[23] Deák György szóbeli közlése alapján.

később Dachauban elpusztítottak. Deák kezdeményezésére létrehoztak egy rohamcsoportot s megkezdték katonai kiképzését.

A szervezet tehát szerteágazó volt. A gerincét, a nyílt nyomozás pillanatában mintegy 120–150 fiatal munkás és diák alkotta, ezenkívül lazán kapcsolódott hozzájuk egy elég jelentős számú szimpatizáns gárda.

Az elmondottak alapján talán nem szorul bővebb magyarázatra, hogy bár Deákék politikai vonalában voltak lényegbe vágó tévedések, az egész szervezet létrejöttének alapvető mozzanata a kommunista párthoz való vonzódás volt. Tevékenységük, munkájuk pozitív volt, mert ezekben a nemzet számára olyan súlyos években, kommunista meggyőződésük alapján vállalták a harcot a fasizmus ellen. A szervezet tagjai a börtönökben és koncentrációs táborokban tagjai lettek a kommunista kollektíváknak és velük együtt küzdöttek, osztozva sorsukban.

Deák György börtönbüntetését a Margit körúton, majd a Csillagbörtönben töltötte, ahol maga is tagja lett a kommunista kollektívának.

A szegedi Csillagbörtönből a Váci fegyházba került, majd a komáromi Csillag-erődbe, innen kiszállították előbb Dachauba, majd Buchenwaldba. Buchenwaldból egy munkatáborba került, egy föld alatti gyár építkezéséhez.

1945 tavaszán az amerikai csapatok közeledtére az SS-ek a tábort kiürítették. Április végén Deákot is – beteg lévén – kiválasztották a menetelők közül, hogy szekéren folytassa az útját. Egy erdő szélén azonban négy SS géppisztollyal a többiekkel együtt őt is lelőtte. Két lövést kapott, de nem halt meg, s amikor az SS-ek továbbálltak, sikerült sebesülten bekúsznia az erdőbe, majd néhány nap múlva valóban felszabadult.[24]

[24] Ugyanott.

AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI RENDÉSZET

1944

A náci csapatok 1944. március 19-én megszállták Magyarországot. A megszállás alapvető célja az volt, hogy meggátolja Magyarország kiugrását a háborúból. A front közeledésével Magyarország hadászati jelentősége megnőtt, s ennek megfelelően kívánták „megszilárdítani" az ország belső rendjét. Kíméletlenül le akartak számolni azokkal az erőkkel, amelyek a háborúból való kilépésért és a hitleri Németországgal való szembefordulásért harcoltak.

A nácik elérték céljukat. A szélsőjobboldal segítségével, Horthy támogatásával az államhatalom túlnyomó része rendelkezésükre állt. Gyors ütemben haladt a hadsereg feltöltése, új hadosztályok szervezése s a frontra való kidobása. Az ipart és a mezőgazdaságot teljesen a háborús célok szolgálatába állították. Erőteljes intézkedések történtek a belső front biztosítására.

Baky László, a fasiszta belügyi államtitkár szerint az első időben mintegy háromezer embert tartóztattak le. Ezek egy részét a kistarcsai internáló táborba, másik részét pedig a Rökk Szilárd (ma Somogyi Béla) utcai ideiglenes internáló táborba vitték. Több csoportot azonnal Németországba szállítottak. Veesenmayer, Hitler teljhatalmú megbízottjának jelentése szerint a megszállás első napjaiban, március 19-től 22-ig a letartóztatások Ernst Kaltenbrunnernek, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal vezetőjének parancsára történtek, aki ez idő alatt Magyarországon tartózkodott. A letartóztatásokhoz a Gestapo Wilhelm Höttltől, Kaltenbrunner budapesti megbízottjától kapta a listákat.

A letartóztatottak első listáján olyan ellenzéki politikusok, közéleti személyiségek, katonatisztek, minisztériumi hivatalvezetők,

pártvezetők, országgyűlési képviselők, felsőházi tagok, írók, tudósok, újságírók, rendőrök szerepeltek, akikről a németek és a magyar szélsőjobboldaliak feltételezték, hogy ellenállást szervezhetnek a megszállókkal szemben.

A Gestapónak és az újjászervezett Belügyminisztériumnak mindenki baloldali, kommunistagyanús, bolsevista volt, akinek valami köze lehetett a kiugrási akcióhoz vagy ellentétben állt a totális fasizmus híveivel.

A letartóztatások skálája igen széles volt: Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztertől Sombor-Schweinitzer József főkapitány-helyettesen, a rendőrség politikai osztályának vezetőjén át a szociáldemokratákig és a kommunistákig terjedt.

A Gestapo megszállta a budapesti főkapitányságot is. Erről Éliássy Sándor, budapesti főkapitány a következőket mondotta: „1944. március 19-én reggel 7 és 8 óra között hivatali szobámba beállított hat német, akik közölték, hogy Magyarországot megszállták, és nem mint szövetségesek, hanem mint ellenség jöttek azért, mert Magyarország szövetséges kötelezettségét nem teljesíti, sőt, hátba akarják őket támadni, másodszor, mert Magyarország a zsidókérdést nem oldotta meg, harmadszor, mert Magyarországon kommunista aknamunka folyik ... Figyelmeztettek, hogy a rend fenntartásáért saját személyemben vagyok felelős, s ha ellenük akármi történne, annak Budapest közönsége látná következményeit."[1]

A németek kívánságára Hain Pétert bízták meg a politikai rendőrség újjászervezésével. Hain Péter össze is állította azok névsorát, akiket a német és magyar fasizmus számára teljesen megbízhatónak tartott. A listán 200 detektív és 40 rendőrtiszt neve szerepelt.

1944. március 20-án Hain Péter és néhány gestapós tiszt a főkapitányság nagytermébe összehívta a politikai rendőrségnél szolgálatot teljesítő tiszteket és detektíveket. A megbeszélésen ott volt Schweinitzer, Hivessy, tehát azok is, akik nem szerepeltek a „megbízhatóak" listáján. A gyűlésen, amelyet Schweinitzer nyitott meg, a Gestapo egyik magas rangú tisztje beszélt, ismertette a háború folytatásához általuk szükségesnek tartott rendőri intézkedéseket.

[1] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzőkönyv.

A gyűlés után ugyanez a tiszt Schweinitzer Józsefet, a politikai osztály vezetőjét, helyettesével és közvetlen munkatársaival együtt magához rendelte az Astoria Szállodába, ahol letartóztatta őket.

Hain Péter a szorosabb együttműködés érdekében a Gestapo tőszomszédságába telepítette a politikai rendőrséget. A várostól távolabb fekvő magányos svábhegyi villák alkalmasabbak is voltak arra, hogy a politikai rendőrség zavartalanul dolgozhasson. A Majestic-szállóban a Koltay-csoport, a Lomnicban Hain Péter és helyettesei, a Mirabelle-ben pedig Cser István csoportja rendezkedett be. Ezek az épületek nemsokára hírhedtté váltak egész Budapesten.

A német származású Hain Péter Baky László szerint 1938-ban került szoros kapcsolatba a Gestapóval. „Dr. Wilhelm Höttltől szerzett bizalmas információk alapján tudom – mondotta Baky –, hogy Hain évek óta a legjobb viszonyban volt és együtt dolgozott Huber oberführerrel, aki a bécsi Gestapo parancsnoka volt. Innen származik a németek bizalma Hainban, és Hubernak köszönhette a megbízatását."[2] Hasonlóan nyilatkozott Hain Péter náci kapcsolatairól 1946-ban a népbírósági tárgyaláson Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminisztere és Hajnácskőy László csendőr ezredes.

Megjegyzendő, Hain Pétert se Baky, se Jaross nem tartotta alkalmasnak a politikai rendőrség vezető tisztjére, főképpen azért, mert tudták róla, hogy szoros kapcsolatban áll a Nyilaskeresztes Párttal. Abban az időben is változatlanul élesek voltak az ellentétek a Baky által képviselt Magyar Nemzeti Szocialista és a Jaross által képviselt Imrédy-féle párt, valamint a Nyilaskeresztes Párt között. Valószínű azonban, hogy Jaross és Baky nem akarta ezúttal az ellentéteket fokozni, Bakynak az volt a véleménye: „Hagyjuk Hain Pétert egyelőre kifutni, majd úgyis hibákat fog elkövetni, és akkor okunk lesz arra, hogy eltávolítsuk." Jaross és Baky nem számítottak rosszul, amikor megállapodtak abban, hogy hagyják Haint kifutni, „majd úgyis hibákat fog elkövetni". Ez a későbbiekben beigazolódott. Hiába volt Hain Péter tapasztalt nyomozó és a nácik számára teljesen megbízható, nem volt elég okos ahhoz, hogy a bonyolult politikai konstellációban vezető beosztásban helytálljon.

[2] Ugyanott.

Miután Baky elfoglalta hivatalát a Belügyminisztériumban, felkereste őt Otto von Winkelmann, a magyarországi SS vezetője, és bemutatta neki Hans Geschkét, a Magyarországon működő Gestapo parancsnokát, valamint Hubert és más Gestapo-tiszteket, akik azért jöttek Magyarországra, hogy az első időszakban segítséget nyújtsanak Hain Péternek.

A Budapesten tartózkodó és a megszállás rendőri intézkedéseit irányító Kaltenbrunner – Himmler helyettese –, aznap ebédet adott a Ritz-szállóban, s ezen részt vett Hain, Baky, tizenöt gestapós tiszt és Otto von Winkelmann is. Kaltenbrunner az ebéd során mindenki jelenlétében utasította Hain Pétert, hogy mindenben támogassa Baky László és „az ő intenciói szerint dolgozzon". Baky szerint Hain ettől kezdve udvariasabb lett vele szemben, és első dolga volt Vajna Gábornak, a Nyilaskeresztes Párt egyik vezetőjének jelenteni, hogy „legyenek Bakyval szemben óvatosabbak, mert Baky bírja Himmler bizalmát".[3]

Miután Hain Péter megkapta a megbízatást a politikai rendőrség felállítására, tervezetet dolgozott ki annak felépítésére, működésére. A tervezet szerint a politikai rendőrség önálló, nem tartozik a főkapitányság alá, hanem közvetlenül a belügyi államtitkár (Baky) irányításával végzi munkáját.

A Hain Péter által vezetett politikai rendőrség hivatalos neve Állambiztonsági Rendészet lett. Az Államvédelmi Központ ebben az időszakban még működött, és formálisan megtartotta rendelkezési jogát katonai, polgári és rendőri ügyekben.

A politikai rendőrség négy osztályból és több alosztályból állt. Három osztály foglalkozott a szervezési, a személyi, a gazdasági ügyekkel, valamint a bizalmas vidéki megkeresésekkel, a IV. osztály volt a politikai rendőrség magva, alosztályaihoz tartoztak a szabotázscselekmények, a jobboldali ellenzék, a kommunista és általában a baloldali mozgalmak elhárítása, a zsidó értékek „biztosítása", a nyilvántartás, valamint az iktatás.

A IV/1-es alosztály (tehát az ún. jobboldali elhárítás) feladata a folyamatban levő jobboldali ügyek megszüntetése volt, illetve a

[3] Ugyanott.

későbbiekben felderítést végeztek a Nyilaskeresztes Párttal ellentétben álló szélsőjobboldali pártok tevékenységének kikutatására. Ezekről Hain Péter tájékoztatta dr. Vajna Gábort, a nyilaspárt belügyminiszter-jelöltjét. Ez az alosztály (amelyet éppen a jobboldali elhárításra hoztak létre) biztosította a különféle nyilas megmozdulásokat az esetleges baloldali támadások ellen, míg a kommunista és általában a baloldali ügyek elhárítását a IV/3. alosztály végezte. Az Állambiztonsági Rendészet Wajand Tibor detektív-főfelügyelő vezetésével egy tapasztalt politikai detektívekből álló csoportot bízott meg azzal, hogy kapcsolódjon be a csendőrnyomozó központ törzsalosztálya baloldali alcsoportjának munkájába.

Az Állambiztonsági Rendészet alá tartozott a budapesti főkapitányság keretében működő úgynevezett készenléti csoport, amely összeköttetésben állt Budapest valamennyi rendőri szervével, katonai alakulatokkal, hadiüzemekkel, elöljáróságokkal, a fővárosi polgármesteri hivatallal, a posta-vezérigazgatósággal, minisztériumokkal és hivatalokkal, továbbá az ott működő, átszervezett és megerősített detektívcsoportokkal. A különböző helyekről érkezett jelentéseket, jelzéseket, javaslatokat a készenléti csoportok juttatták el az Állambizonsági Rendészet vezetőjéhez a Svábhegyre (a mai Szabadság-hegyre).

A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága törzsalosztályán, a Böszörményi úti csendőrlaktanyában csak az első néhány órában okozott nyugtalanságot a német megszállás, hiszen a vezetők közül jó néhányan részt vettek az előkészületekben. Most pedig „a német alcsoport postázott, összeállították a neveket, és március 19-én és az azt követő napokban, 20-án, 21-én és 22-én a Gestapo különböző csoportjaival együtt végezték az őrizetbe vételeket". A német alcsoport tagjai akarták letartóztatni például Tildy Zoltánt, Szakasits Árpádot, valamint más kisgazda és szociáldemokrata politikusokat. Még folytak az úgynevezett preventív letartóztatások, amikor olyan szálak kerültek a kezükbe, amelyek új intézkedéseket vontak maguk után.

1944. március 24-én sikerült elfogniuk Ligeti Lászlót,[4] a Békepárt

[4] Ligeti László tanúvallomása.

tagját, az illegális Kommunista Párt régi harcosát, akit a csendőrség és a politikai rendőrség már hosszú ideje keresett, neve már az 1942-es Andrássy-laktanyabeli nyomozások során felszínre került. Ligeti részt vett a megszállás elleni első akciósorozatban. Letartóztatásakor éppen az Albrecht-laktanya környékén szórt röpiratot a következő szöveggel: „Kossuth Lajos halála 50. évfordulójának napján újra gyászba borult a nemzet, a németek megszállták hazánkat. Magyar katonák, fogjatok fegyvert a német betolakodók ellen!" A villamosról valaki észrevette a röpiratterjesztést, leugrott, Ligeti után szaladt kiabálva: „Fogják el, kém, fogják el, kém!" A laktanya kapujából a kiabálásra katonák rohantak ki, és kézre kerítették Ligetit. Bevitték a laktanyába, értesítették a csendőrnyomozó központot, ahonnan Juhász István csendőr alhadnagy vezetésével nyomozók siettek a laktanyába. Már ott megkezdték a kihallgatást.

Ligeti beismerte, hogy részt vett a mozgalomban, de ennél többet nem árult el, azt mondta, felső kapcsolatának csak az illegális nevét tudja, de néhány nap múlva találkozik vele. A későbbiekben kiderült, hogy a nyomozókat „erdőbe vitte", vagyis nem az igazi találkozóra. Amikor látták, hogy nem boldogulnak vele, bevitték a feleségét, s Ligetinek az ajtóból kellett végignéznie, amint a főkapitányság kihallgatószobájában három-négy politikai nyomozó kínozta. Ligeti Lászlót azonban így sem tudták szóra bírni, ezért a csendőrnyomozó központ parancsnoksága engedélyt kért a nyílt nyomozásra. Ez 1944 március végén Csillaghegyen, a Fő utca 2. számú épületben kezdődött meg.

A nyílt nyomozás nehezebben, lassabban haladt a korábbiaknál. Ebben igen nagy szerepet játszott a Békepárt jó konspirációja, hiszen a kommunisták sokat tanultak az elmúlt évek lebukásaiból. A csendőrnyomozók ezúttal nem tudtak olyan gyorsan átütő sikert elérni, mint a negyvenes évek legelején Alagon, az Andrássy-laktanyában, Soroksárott, Erdélyben, a Délvidéken és a Felvidéken. Pedig a Békepárt egyre aktívabban dolgozott. Kezdeményezte a Magyar Front létrehozását, megállapodott az SZDP-vel, a Kisgazdapárttal és a királypártiak egy csoportjával.

A nyomozás vezetői már több jelentést kaptak arról, hogy a Ma-

gyar Frontot a Békepárt kezdeményezte.[5] Éppen az 1943-as tapasztalatok alapján – azt a következtetést vonták le, hogy a Békepárt hatékonyan dolgozik, mert: „... röpiratterjesztő csoportokat hoz létre. Nem kell ehhez nagy apparátus és mégis el tudják árasztani Budapestet és vidékét röpiratok tömkelegével. A vidéki őrsök és nyomozó alosztályok egyre-másra küldték fel a Békepárt nevében terjesztett röpiratokat. Ebből lehetett látni, hogy a párt nem szüntette be munkáját."[6]

Letartóztatták Kádár Jánost is, aki a partizánmozgalom kibontakoztatása érdekében, a KB megbízásából a jugoszláv partizánokkal keresett kapcsolatot. Elfogásakor nem tudták, hogy személyében a KB titkárát tartóztatták le, s mint katonaszökevényt ítélték el két évre. Kádár János 1941-ben a Budapesti Területi Bizottság tagja volt, 1942-ben részt vett a KMP újjászervezésében, 1943-ban lett a KB titkára.

Közben elfogták az illegális Kommunista Párt egyik régi vezetőjét, Gács Lászlót, aki már évek óta teljes illegalitásban élt. Ezúttal egy hamis okmányokat gyártó csoport felgöngyölítése vezette el a nyomozókat az újpesti kommunistákhoz, ahonnan már csak egy lépés volt Gács megtalálása. A nyomozás nála is elakadt, pedig nagyon megkínozták, több mint 6 hónapig volt megláncolva.[8]

Kegyetlenül bántak Büchler Józseffel is, a Szociáldemokrata Párt titkárával, akit szintén a Csillaghegyen hallgattak ki.

Hain Péteréknek véletlen folytán került kezükbe a Békepárt egyik csoportja. A Szentkirályi utcában robbanás történt, s a helyszínen igazoltatott egyik egyetemi hallgató zsebében antifasiszta röpiratot találtak. Kihallgatása után sikerült az egyik illegális nyomdát megtalálniuk. Mintegy 50 embert tartóztattak le és vittek a Svábhegyre. Elfogták: Markovits Lászlónét, Réti Sándort, Fehér Istvánt,

[5] A Magyar Front megalakulásáról lásd *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. 1936–1945. Kossuth Könyvkiadó 1965. 206–212. old.

[6] Budapesti Népbíróság. Nb. X. 3765/1946/II. Jegyzőkönyv.

[7] *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. Kossuth Könyvkiadó 1970. 38. old.

[8] Gács László visszaemlékezéseiből.

Hajnal Györgynét, Kerekes Sándort, Rosenbaum Miklóst és a Békepárt e szervezetének vezetőjét, Turcsányi Lajost is.[9]

A Békepárt elleni nyílt nyomozás azonban nem volt elég eredményes. A kormányzatnak gondot okozott az ellenállási mozgalom fejlődése, a Magyar Front létrejötte, az akciósorozatok és az egyre erőteljesebben felszínre jutó általános elégedetlenség.

A Békepárt felderítésével, a kommunista csoportok letartóztatásával, hamis iratokat gyártó szervezetekkel és később, az év vége felé, a Gömbös-szobornál, a Városi Színházban és egyéb helyeken történt robbantásokkal Cser csoportja foglalkozott, s ők keresték azt az angol szabotázscsoportot is, amely adataik szerint Budapesten működött.

Cser István, a politikai rendőrség régi, tapasztalt detektívje, Hain Péter egyik legfontosabb beosztottja, a IV/3-as alosztály detektívcsoportjának volt a főnöke, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a kommunisták és általában a baloldaliak elleni nyomozások irányítása az ő kezébe futott össze.

Ezeken kívül különleges feladatokat is kaptak. Így például a Gestapo mindjárt a megszállás utáni napokban átadott Hain Péternek egy névsort, amely 100 német anyanyelvű magyar állampolgár nevét tartalmazta, olyanokét, akik már 1943-ban jelentkeztek a német hadsereg kötelékébe, de nem vonultak be. A Gestapo az Állambiztonsági Rendészetet szólította fel, hogy tartóztassa le ezeket. Hain Péter az ügyet, jelentőségére való tekintettel, a IV/3-as alosztályra bízta. Sikerült is a százból negyvenet felkutatniuk, s átadták őket a Gestapónak.

Az Állambiztonsági Rendészet másik vezetője, Koltay László, bár nem rendelkezett olyan nyomozási tapasztalatokkal, mint Cser István, szintén értett a nyomozásnál oly fontos kombinációk kidolgozásához, az adatok összegyűjtéséhez és elemzéséhez.

Hain Péter a következőképpen határozta meg a Koltay által vezetett alosztály feladatait: „Zsidónak tekintendő személyekkel kapcsolatos törvényes intézkedések végrehajtása." Ebbe a többi között beletartozott a zsidó értékek „biztosítása" is. Hogy ez mit jelentett,

[9] Budapesti Fővárosi Bíróság. Tb. XI. 9144/1960. Jegyzőkönyv.

az a gyakorlatban derült ki. Valójában ez volt az a pont, ahol Hain Pétert illetően beigazolódott Jaross és Baky számítása. Hain ugyanis a zsidó értékek „biztosítása" címén – Jaross és Baky megállapításai szerint – szinte felbecsülhetetlen mennyiségű értékeket tulajdonított el.[10]

Koltay alosztályát a Majestic-társasházba telepítették. Itt volt a székhelye az Adolf Eichmann SS obersturmführer vezetésével működő alakulatnak is, valamint azoknak az SD-alakulatoknak, amelyek a magyarországi zsidókérdés megoldásával foglalkoztak. Koltay szorosan együttműködött Eichmann-nal, még az alosztály munkájának megszervezését is vele beszélte meg. Ennek megfelelően a IV/4-es alosztály beosztása Eichmann tanácsára a következőképpen alakult: értékbiztosítási, vegyes ügyekben működő és razziázó detektívcsoportok.

Az első napokban a Koltay vezette alosztály a nyilvános helyeket, éttermeket, szórakozóhelyeket stb. járta. Igyekeztek benyomásokat, tapasztalatokat szerezni a közhangulatról, és feldolgozták a befutott feljelentéseket, bejelentéseket. A későbbiekben, miután a Sztójay-kormány egymásután hozta a rendeleteket, intézkedéseket, az ő feladatuk volt – többek között – a zsidólakások igénybevétele, és a bennük maradt értékek leltárba vétele, elszállítása. A lakásokban levő bútorokat, értékeket, élelmiszert a német SS- és Gestapo-alakulatok vezetőinek adták át. Elképzelhető, milyen állapot alakult ki, amikor az alosztály minden beosztottja értékek átvételével is foglalkozott. Habár utasítást kaptak a lefoglalt értékeknek mint bűnjeleknek leltárba vételére, de ez még Koltay szerint is rendkívül nagy nehézségekbe ütközött.

Eichmannéktól rendszeresen érkeztek Koltayhoz kérések, javaslatok egyes személyek előállításáról. Ezek lakására és értékeikre a Gestapo- és az SS-tisztek tartottak számot. Emiatt napirenden voltak a súrlódások közöttük, mert Koltay és beosztottjai arra törekedtek, hogy a megszerzett értékek közül minél több az ő alosztályukhoz kerüljön. Eichmannék Koltayékkal együtt dolgozták ki a letar-

[10] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 641/1946/37. és 841/1946/32., valamint Budapesti Népügyészség. Nü. 15 960/1945., 12 229/1945. és 1270/1946. Jegyzőkönyv.

tóztatások és az internálások katonai behívókkal történő módszerét. A behívóval a Rökk Szilárd utca 26. szám alatt kellett jelentkezni. Az első napokban a „behívottak" nem tudták miről van szó és jelentkeztek, csak később terjedt el, hogy a letartóztatás egy könnyebb válfaját alkalmazzák, ezután már sokan megszöktek.

Az Állambiztonsági Rendészet és a Gestapo különböző szervei közötti együttműködésre vonatkozóan igen figyelemre méltó Baky László tanúvallomása: „A Svábhegyen a német és a magyar politikai rendőrség közös épületben voltak elhelyezve, és egymással szorosan együttműködtek. A Gestapo és a magyar politikai rendőrség annyira szorosan együtt dolgozott, hogy sokszor magam sem tudtam, hogy melyik eszközölte a letartóztatásokat."[11]

Jaross belügyminiszter hasonlóképpen nyilatkozott: „A Hain Péter-féle különítménynek tulajdonképpen ugyanaz lett volna a hatásköre, mint a budapesti főkapitányság politikai osztályának." Az őrizetbe vételeket Hain Péterék saját hatáskörükben végezték, „úgy, hogy még azt sem tudtuk megállapítani, hogy ki végezte az őrizetbe vételt, a németek-e vagy a magyarok. Előfordult, hogy kerestünk valakit és nem találtuk, sem a németeknél, sem a magyaroknál." Ezután úgy intézkedtek, hogy Hain Péternek naponta jelentést kellett tennie az őrizetbe vételekről. A Belügyminisztérium vezetői csak április közepe táján kapták meg a Gestapo által elhurcolt magyar politikai vezető személyiségek névsorát, amikor azoknak nagy része már nem volt Magyarországon. Április elején Jaross és Baky megállapodott Winkelmann-nal, hogy a letartóztatásokat a Gestapo a magyar szervekkel együtt fogja végezni. Valójában ezt a megállapodást nem tartották be, mert számos letartóztatásról a továbbiakban sem értesítették a magyar szerveket.

Baky szerint Hain Péter nem tudott fegyelmet tartani az anyagi természetű ügyekben, különösen a „zsidóvagyon kezelése körül voltak visszaélések",[12] ezért megbízta a Belügyminisztérium közbiztonsági osztályának vezetőjét, Király ezredest, hogy meglepetésszerűen tartson vizsgálatot az Állambiztonsági Rendészeten.

[11] Budapesti Népbíróság Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzokonyv.
[12] Ugyanott.

Az ezredes „óriási rendetlenséget tapasztalt és alapos gyanú merült fel, hogy Hain Péter a beosztottjaival együtt súlyos visszaéléseket követett el".

Olyan bejelentések is érkeztek, hogy Hain Péterék jogtalanul eltulajdonítanak, „ezrekben kártyáznak, és állandóan mulatozás folyik".[13]

Nem valószínű, hogy Jarosst és Bakyt különösen nyugtalanította a zsidóvagyonok eltűnése, habár némileg bosszanthatta őket, amikor városszerte a Svábhegyen levő politikai rendőrség anyagi természetű visszaéléseiről beszéltek. A bizalmatlanság Hain Péterrel szemben pártpolitikai természetű volt, s a zsidóvagyonok körüli visszaélések csak alkalmat adtak leváltására, de nem ez volt az ellentétek fő oka.

Faragho Gábor csendőr altábornagy, a csendőrség akkori felügyelője áprilisban tervezetet készített a rendőrség militarizálására, ami lényegében a rendőrségnek a csendőrségbe való beolvasztását jelentette. A kormányzó hozzájárulását is meg akarták szerezni, mert Faraghónak az volt a véleménye, hogy Horthy Miklós szereti a csendőrséget. A tervet Otto Winkelmann is támogatta, s az új főkapitány, akit Dobolyi csendőr ezredes javaslatára hoztak fel Pestre, szintén helyeselte. A terv körül mégis nézeteltérések támadtak, mert a Belügyminisztériumban és a rendőr-főkapitányságon számos tisztviselő nem értett vele egyet, sőt Hain Péter is ellenezte.

Bakynak a csendőrségre támaszkodó akciói a hatalom átvételére irányultak. Nem elégedett meg azzal, hogy belügyminiszternek jelölték, többre vágyott, úgy érezte, ő van predesztinálva a nemzetvezetői hatalomra.

Közben az összes régi nemzetiszocialista csendőröket módszeresen kulcspozíciókba helyezték. A rendőrség militarizálása, vagyis csendőri vezetés alá helyezése gyors ütemben folyt.

A kommunistaellenes nyomozásokat formálisan most is az Államvédelmi Központ irányította, de az Államvédelmi Központ vezetője, mivel Újszászyt letartóztatták, Kuthy László, ennek helyettese pedig Kudar Lajos csendőr ezredes lett. Így már semmi akadálya nem

[13] Ugyanott.

volt, hogy a csendőrnyomozó központ Budapesten is nyíltan végezzen felderítéseket. Naponta tartottak megbeszéléseket Baky vezetésével, amelyeken részt vett az Államvédelmi Központ vezetője, az Állambiztonsági Rendészet vezetője, a csendőrnyomozó központ parancsnoka, a Belügyminisztérium VI. és VII. osztályának vezetője.

Tulajdonképpen Baky László és a Magyar Nemzeti Szocialista Párt hatalmi törekvéseivel függött össze a Hain Péterrel való nézeteltérés és ellentét. Bakyt nyugtalanították a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségben történtek, s hiába utasította többször is Hain Pétert, hogy folytasson felderítést, nyomozást a nyilas párt ellen.

Baky a Nemzeti Szocialista Párt, a csendőrség és a saját hatalmát igyekezett kiépíteni. Ennek érdekében Ugray csendőr alezredest a közbiztonsági osztály és a Hain Péter által irányított Állambiztonsági Rendészet fölé helyezte, mintegy megerősítve ezzel Hain Péter csendőri ellenőrzését.

Az alapvető nézeteltéréseken kívül voltak más összeütközések is, mint például Görgey Vince újságíró esete. Görgey még március 19-e előtt a németek megbízásából terrorcsoportot szervezett liberális közéleti személyiségek elleni merényletre. Egy merényletet el is követtek a minisztertanács jegyzőkönyvvezetője ellen, aki Horthy közvetlen környezetéhez tartozott. Görgey Vince egyik embere jelentette az ügyet a politikai nyomozó főcsoportnak, s Görgeyt emiatt internálták. Sikerült azonban megszöknie, a németek védelmükbe vették, és századosi egyenruhában tért vissza a fővárosba. Hain Péter ezúttal sem tudta az ügyet Baky intenciói szerint megoldani.

Egy másik összetűzés forrása az 1944. május 31-én letartóztatott mintegy 70 tagú okirathamisító csoport volt. Az elfogottak közt heten az SD, illetve a Gestapo emberei voltak, köztük egy Brandtné nevű asszony, aki értékes szolgálatokat tett az SD-nek. Brandtné férje ugyanis Konstantinápolyban tartózkodott a német hírszerzők számára igen fontos megbízatással. Az SD, illetve a Gestapo át akarta venni a csoport ügyét, természetesen az elkobzott értékekkel együtt. Hain Péter azonban nem tudta azonnal teljesíteni a Gestapo utasítását, mert a letartóztatottak – köztük az SD-ügynökök – a szokásos verések következtében nem voltak megfelelő állapotban. Ezért

a Gestapo-vezetők Bakyhoz fordultak a csoport kiadása ügyében. Baky súlyos szemrehányásokat tett Hain Péternek a késlekedésért.

De más kérdésekben is támadtak ellentétek. Baky, Dobolyi közvetítésével zsidó lakásokat kért a Belügyminisztériumba felrendelt csendőrvezetők számára. A vita kétszáz lakás körül zajlott, amelyeket Hain Péter a Nyilaskeresztes Párt vezetőinek vagy saját beosztottainak adott.

Ugyancsak vita volt a Kornfeld báró hűvösvölgyi villájában elrejtett képek miatt, mert a Gestapo és az Állambiztonsági Rendészet is magának akarta megszerezni. Hain Péter nem volt elég körültekintő Pogány repülő ezredes ügyében sem. Pogány ugyanis vállalta, hogy gazdag zsidókat Törökországba szállít egymillió pengőért, de miután a pénzt megkapta, átadta őket a németeknek. Az Állambiztonsági Rendészet zsidómentési akció címén indította meg a nyomozást. Pogányt is letartóztatták, mert később vették észre, hogy tulajdonképpen a német biztonsági szervek üzletéről volt szó.

Hain Péter, amikor észrevette, hogy pozíciója bizonytalanná vált, több irányba is orientálódott. Megpróbálta felújítani régi kapcsolatait Horthy közvetlen környezetével, ezért titokban Lázár Károly altábornagyhoz is eljuttatott jelentéseket, amelyeket egyik megbízható detektívjével küldött a Várba. Néhányszor személyesen tett jelentést a testőrség főparancsnokának.

Hain Péter leváltására akkor került sor, amikor Baky és Jaross úgy látták, hogy elegendő kompromittáló anyag van a kezükben. Baky szerint Hans Geschke ezredes, a Gestapo magyarországi szervezetének parancsnoka is panaszt tett ellene. Baky azt javasolta a belügyminiszternek, hogy a politikai ügyeket központosítsák a Belügyminisztériumban, s tervét közölte Otto Winkelmann-nal is. Hain Péter hamarosan tudomást szerzett erről, s a bécsi Gestapo-főnök, valamint egyes Magyarországon tartózkodó Gestapo-vezetők segítségét kérte: járjanak közbe, hogy Kaltenbrunner fogadja őt. Június közepén ki is utazott Berlinbe, Himmler helyetteséhez. Ezt az időpontot használta fel Baky arra, hogy Nagy Valér rendőrfőtanácsost bízza meg az Állambiztonsági Rendészet átszervezésével.

Kaltenbrunner valóban meg akarta erősíteni Hain Péter pozícióját, de Winkelmann ezzel nem értett egyet, s ilyen értelemben írt

Kaltenbrunnernek. Amikor pedig Hain Péter visszaérkezett Németországból, személyesen is közölte vele, hogy leváltották, amit Hain Péter „könnyezve és elkeseredve" vett tudomásul.[14]

A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága 1944. augusztus 25-én elrendelte, hogy helyszűke miatt a nyílt nyomozások színhelyét a csillaghegyi Fő utca 2-ből tegyék át a szintén Csillaghegyen levő nyomdász-üdülőtelepre.[15] Szeptember 24-én azután a légitámadások miatt az egész csoportot, tehát a nyomozókat és a letartóztatottakat is beköltöztették a Rökk Szilárd utca 26. számú épületbe, ahol korábban az izraelita hitközség rabbiképző intézete működött.

A Tatabányán letartóztatott több mint 60 bányászt, akik a Békepárt tagjai voltak, a párt bányászbizottságainak szervezetéhez tartoztak, az ottani csendőrőrsről még Csillaghegyre, a nyomdászüdülőbe vitték. A tatabányai kommunista szervezkedés az 1943-as év első hónapjaira nyúlik vissza.[16] A szervezetről a székesfehérvári alosztály egyik bizalmi embere tett első ízben jelentést. A bizalmas, titkos nyomozás ezzel megkezdődött.

1943 végén és 1944 elején a törzsalosztály baloldali alcsoportja már sürgette a székesfehérvári nyomozókat. Úgy vélték, nagyon elhúzódik az ügy, a bizonyítékok beszerzése, a felderítés túl sok időt vesz igénybe. 1944 augusztusában a székesfehérvári kerületi parancsnokság nyomozó alosztályánál a baloldali alcsoporthoz új vezető került, aki áttanulmányozva az ügyeket, megállapította, hogy a tatabányai szénmedencében folyó szervezkedés országos jelentőségű.[17] Ekkor meggyorsították a felderítést, amihez hozzájárult az a tény, hogy a tatabányai hadiüzemi parancsnok egyik bizalmi embere olyan jelentéseket adott, amelyek kommunista szervezkedésre utaltak.

[14] Ugyanott.

[15] A Fő utca 2. villaépület volt, korábban egy zsidó orvos tulajdona. A villában jó néhány kisebb szoba volt, ahol a kihallgatásokat végezték, de rendelkezésükre állottak nagyobb termek is, ahol a letartóztatottakat őrizték.

[16] 1914/1945. Győri Népügyészség. Nü. I. 705/1945.

[17] A csendőrség nyomozó osztály parancsnokságának a jelentését a tatai szénmedencében folyó kommunista szervezkedésről kivonatosan közli: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1939–1945. Kossuth Könyvkiadó 1964. 529–531. old.

A kerületi csendőrnyomozó vezetőket a katonai parancsnok 1944. augusztus 8-án tatabányai irodájában, a Réhling-villában fogadta. A megbeszélés során a katonai parancsnok tájékoztatta a jelenlevőket, s megállapította: világossá vált „hogy itt egy tényleges baloldali szervezkedésről van szó, amely szervezkedés most már átment a sejtrendszerbe, csoportosulásból, tömörülésből, illegális szervezetté formálódott, teljes illegalitásba ment át".[18]

A székesfehérvári nyomozók 1944. augusztus 24-én a felsőgallai és bánhidai csendőrőrsökről olyan jelentéseket kaptak, hogy a Gestapo Környebányán kommunista szervezetre bukkant, amely az ottani orosz hadifoglyokkal működött együtt. A Gestapo már néhány kommunistát őrizetbe vett, és a hadifoglyok közül is kiemelte az illegális szervezet vezetőit. A kerületi csendőrvezetők megállapították, hogy a környebányai kommunisták az általuk felderített illegális szervezkedés egyik csoportjába tartoznak. A csoport tervbe vette többek között a hadifoglyok kiszabadítását. A központi nyomozó parancsnokság azonnal két csendőrnyomozót küldött a kerületi alosztály segítségére, s szeptember 7-ről 8-ra virradó éjjel megkezdődtek a letartóztatások. Néhányan azonban még idejében megszöktek, illegalitásba vonultak. Az egyik letartóztatott bányász, Goda János később tanúvallomásában elmondotta: „Amikor 1944 szeptemberében lebuktunk, Környebányán partizánszervezkedés kezdődött, a környei hadifogolytábort akarták megtámadni és a hadifoglyokat kiszabadítani."[19] Akadt azonban a csendőrök között is olyan, akiben maradt még valami emberség. Friedmann Mihály tanúvallomásában elmondotta: „Amikor anyám a felsőgallai csendőrőrsön érdeklődött utánam, az egyik csendőr figyelmeztette, hogy vigyázzanak, mert a szakszervezetben vannak spiclik, akik mindent elmondanak a nyomozóknak."[20]

A letartóztatott bányászok közül negyvenkettőt deportáltak Dachauba, közülük csak heten jöttek vissza.

A csendőrnyomozók és a politikai detektívek együttes tevékenysége a csillaghegyi nyomdásztelepen, majd később Budapesten, a

[18] Győri Népbíróság. Nb. 739/1946/3. Jegyzőkönyv.
[19] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 065/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.
[20] Ugyanott.

Rökk Szilárd utca 26. szám alatt már nem is hasonlítható a korábbi évek nyomozásaihoz. A nyílt nyomozások jellege állandósult, ami megfelelt a Magyarországon 1944 nyarán és őszén kialakult helyzetnek.

A csendőrnyomozók és a politikai detektívek egy része nem minden irigység nélkül figyelte a Svábhegyen székelő Állambiztonsági Rendészet működését. Tudtak a zsidóvagyonok elkobzásáról, a gazdag zsidó értelmiségiek, gyárosok letartóztatásáról, ami csak azért történt, hogy a vagyonukat megszerezzék. A törzsalosztály baloldali alcsoportja és az azzal együttműködő politikai detektívcsoport sem akart a harácsolásból kimaradni, ezért ők is sok olyan letartóztatást hajtottak végre, amelynek csak az elrejtett ékszerek, vagyonok megszerzése volt a célja.

1944 őszén már a csendőrnyomozók és a politikai detektívek egy részénél is mutatkozott némi bizonytalanság. Már nem voltak olyan biztosak a háború számukra kedvező kimenetelében. 1944 szeptemberében például Újszászy István vezérezredes, az Államvédelmi Központ volt vezetője, aki akkor még házi őrizetben volt, segítette összehozni a Magyar Front vezetőit Horthy Miklós kormányzóval és rajtuk keresztül a Kommunista Párt vezetőit a kormányzó testőrségének parancsnokával, Lázár Károly altábornaggyal.

Szálasi hatalomátvétele után fokozódott a kegyetlenkedés, a Rökk Szilárd utcában letartóztatott foglyokat is le akarták mészárolni. A csendőr-őrszemélyzet egy csoportja megállapodott abban: „kár őrizni ezeket itt, ki kell nyírni az egész bandát". De az a Juhász István, aki hosszú éveken keresztül, majdnem két évtizeden át a legbrutálisabban bánt a forradalmi mozgalom résztvevőivel, már nem merte vállalni a felelősséget. November elején a politikai foglyokat átszállíttatta a Margit körúti katonai fogházba. A törzsalosztály baloldali alcsoportja részben a Rökk Szilárd utcában, részben a Margit körúton folytatta munkáját a közben megalakult nemzeti számonkérő különítménnyel párhuzamosan. A tapasztaltabb csendőrnyomozókat áthelyezték a különítményhez, a baloldali alcsoport már csak tervszerűtlenül végzett nyomozásokat, letartóztatásokat.

Amikor a szovjet hadsereg bekerítette Budapestet, az alcsoport egy része a már korábban kijelölt támpontra, a dunántúli Répcelak

községbe vonult vissza. November 6-án települt ide a központi nyomozó parancsnokság, de Ferenczi László alezredes parancsára maradt egy részleg a Margit körúton, hogy folytassa a nyomozást a kommunista szervezkedés ellen. A baloldali alcsoportnak ez a részlege december 26-án a Várba vonult. Január első két hetében még házkutatásokat és letartóztatásokat is eszközöltek. December végén Juhász, Mikó vezérkari századostól olyan parancsot szerzett, amely szerint a baloldali alcsoport Budapesten maradt nyomozóinak feladata a Budapesten levő külképviseletek védelme. A nyomozók egy része – köztük Juhász István is – a különböző követségek őrzésének a címén, valójában a követségek védelme alá helyezte magát. A nemzeti számonkérő különítmény parancsnokságának utasítására a követségeket el kellett hagyniuk, de ennek már csak a nyomozók egy része tett eleget. Ezek a Böszörményi úti csendőrlaktanyába mentek, majd a harcok elől a Feri Oszkár út 47. számú háznak a pincéjében húzódtak meg. Itt érte őket Budapest felszabadulása.

Így esett, hullott szét Budapest felszabadulásával egyidejűleg a központi csendőrnyomozó parancsnokság és törzsalosztály, amely hosszú éveken keresztül nyomozott a kommunista szervezetek és csoportok után, annyi súlyos veszteséget okozva nemcsak a Kommunista Pártnak, hanem minden haladó erőnek Magyarországon.

A NYILAS RENDŐRSÉG

A NEMZETI SZÁMONKÉRŐ KÜLÖNÍTMÉNY

1944. október 15-e, a magyar nép történelmének talán legdrámaibb, egyben legszégyenteljesebb napja, szükségszerű folytatása, bár nem elkerülhetetlen következménye volt 1944. március 19-ének.[1] Az államhatalom a Nyilaskeresztes Párt kezében egészen nyíltan a legvéresebb fasiszta terror és diktatúra eszköze és megtestesítője lett. Ugyanakkor elmélyült az államapparátus gyengülése. A hadseregben, a rendőrségben és a közigazgatás különböző láncszemeiben ez a bomlás mind erőteljesebbé vált, a hadihelyzet következtében egyre több közhivatalnok ismerte fel a háború értelmetlenségét és fordult szembe a német fegyverek segítségével hatalomra jutott Szálasi-kormánnyal. Az ellenállási mozgalom kiszélesedett, sokszínűbb lett, újabb és újabb csoportok kapcsolódtak be valamilyen formában.

Ezzel szemben a Szálasi-kormány a legvéresebb rémuralmat teremtette meg. Amilyen mértékben gyengült a hatalom befolyása a régi közigazgatási és rendőri apparátusra, olyan mértékben lépett ezek helyére a Nyilaskeresztes Párt fegyveres pártszolgálata.

Szálasiék kormányra jutása után ismét újjászerveződött az Állambiztonsági Rendészet az akkor rehabilitált Hain Péter vezetése alatt, s működött még a csendőrnyomozó központ és annak törzs-

[1] Szálasi hatalomra jutásáról lásd *Rozsnyói Ágnes:* A Szálasi-puccs. Kossuth Könyvkiadó 1962.

alosztálya is. De a nyilas kormány új intézményt is hozott létre, amely közvetlenül Szálasi irányítása alatt működött: a nemzeti számonkérő különítményt.

A nemzeti számonkérő különítményt sokan összetévesztették a Nemzeti Számonkérő Székkel, az úgynevezett nyilas bírósággal, melynek vezetője, egy kúriai bíró, szintén közvetlenül Szálasinak volt alárendelve. Feladata „az elmúlt kormányok szerepének vizsgálata volt".[2] Tervbe is vették, hogy a hasonlóság miatt az egyik nevét megváltoztatják, de erre már nem került sor.

Október végén Vajna Gábor belügyminiszter Orendy Norbert csendőr alezredest bízta meg a nemzeti számonkérő különítmény felállításával.

Orendy Norbert haladéktalanul tervezetet készített a különítmény felépítéséről. Néhány nap múlva azzal a megjegyzéssel kapta vissza: Szálasi egyetért a tervezettel, de a különítményt sokkal nagyobb létszámmal kell felállítani.

Orendy Norbert helyettese Könczei Gyula csendőr őrnagy lett. Ő volt a nyomozó osztály parancsnoka is, de ezt a tisztét később Karabélyos Imre csendőr őrnagy vette át. A nyomozó osztály több alosztályból állt: a katonai nyomozó alosztály parancsnoka Radó Endre csendőr százados, az ipari nyomozó alosztályé Csergő András csendőr százados, a politikai nyomozó alosztály parancsnoka pedig Balassa Bálint csendőr főhadnagy volt. Ezenkívül a nemzeti számonkérő különítményhez tartozott egy rohamszázad, parancsnoka szintén csendőr százados, egy felderítő osztály, vezetője a Nyilaskeresztes Párt által delegált nemzetiszocialista, a műszaki felderítő osztály, s egy 1945 februárjában létesített alosztály, amely főképp a Nyilaskeresztes Párt és más nemzetiszocialista csoportok egymás elleni feljelentéseivel foglalkozott.

A nemzeti számonkérő különítmény hatáskörébe tartozott mindennemű politikai ügyben a nyomozás az elkövető személyére, foglalkozására, társadalmi állására, katonai vagy polgári mivoltára való tekintet nélkül.

[2] Budapesti Népbíróság. Nb. 18841/1946/32. Hain Péter tárgyalási jegyzőkönyve. Szálasi tanúvallomása.

A szervezet gerince, a nyomozó osztály mintegy 300 főből állt, vezetői és beosztottai főképp nyilasok vagy erősen jobboldali beállítottságúak, a legtöbbjük korábbi kommunistaellenes nyomozó tevékenységével bizonyította alkalmasságát. 1944. december 24-től a különítmény parancsnokainak és beosztottainak egy része Kapuvárra és Sopronba vonult, a másik része a körülzárt Budapesten maradt.

Érdemes a nemzeti számonkérő különítmény vezetőjéről, Orendy Norbert csendőr alezredesről néhány szót ejteni.

Hajnácskőy László csendőr ezredes feljegyzése szerint Orendy Norbert „tapasztalt, tisztán látó csendőrtiszt volt", ezért is kezdeményezte, hogy 1936-ban az ő alcsoportjához (a VKF 2. K-ra) helyezzék. Mint írja, csak később tudta meg, hogy Orendy Szálasi híve. Amikor Orendyt a csendőrközlekedési szárnyparancsnokságra helyezték, több ízben figyelték a telefonját. Ebből megállapították például, hogy az 1939-es választások idején Orendy a közlekedési szárnyparancsnokság megtakarított benzinjegyeit Vajna Gáborhoz juttatta, ily módon is segítve a Nyilaskeresztes Pártot.[3]

Kovarcz Emil a Dohány utcai zsidótemplom elleni merénylet után Orendy lakására menekült, ahol átfestették a haját, s ott rejtőzött, amíg Láday István Orendyvel együtt megszervezte Kovarcz kiszöktetését Németországba. Orendy és Láday ellenfigyelőket helyezett el a környéken annak megállapítására, hogy nincsenek-e politikai nyomozók Kovarcz Emil nyomában.

Orendy Norbert a nemzeti számonkérő különítményhez az általa ismert nemzetiszocialista csendőrtiszteket osztotta be. Hajnácskőy például nem került a különítményhez, mert Orendy tudta róla, hogy a nyilasok ellen is folytatott nyomozást, de mint jó szakembert, a Belügyminisztérium közbiztonsági osztálya vezetőjének nevezték ki.

Hajnácskőy szerint Orendy tanulmányozta a Belügyminisztérium régi iratait, hogy megállapítsa, kik nyomoztak a nyilaskeresztesek ellen. De valójában nemigen lehetett ideje arra, hogy az iratokat kikeresse és alaposan tanulmányozza.

A közbiztonsági osztály egyik értekezletén, amelyet Láday állam-

[3] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.

titkár vezetett, a Vas megyei főispán szóvá tette a nemzeti számonkérő különítmény túlkapásait. Láday a következőket mondta a főispánnak: „Orendy csak Szálasinak felelős, és a nemzeti számonkérő különítmény az ő szellemében, az ő utasításainak megfelelően jár el."[4]

Orendy személyének fontosságát mutatja az is, hogy amikor Vajna Gábor 1944 december elején Himmler meghívására Németországba utazott, Orendy is elkísérte. A nyugati front főhadiszállásán, a Fekete-erdőben levő Triberg vasútállomáson találkoztak Himmlerrel.

A nemzeti számonkérő különítmény felderítő osztályát kifejezetten a Nyilaskeresztes Párt delegáltjaiból szervezték, s az volt a feladata, hogy a nyilaskeresztes pártszervezetek segítségével értesüléseket gyűjtsön. Orendy Norbert, saját vallomása szerint „az egész országot behálózó felderítő szervezetet létesített, amelynek révén bárhol is történt valami, arról értesülést, illetve jelentést kapott. Az elnevezésben is benne volt, hogy felderítést, azaz bizalmas anyaggyűjtést végeztek és nem nyílt nyomozati cselekményeket."[5] Valójában a nyílt nyomozás a pártszervezetek nagy részének állandó tevékenysége lett. Az a tény, hogy a különítményen belül működött egy hivatalos felderítő osztály, amely a Nyilaskeresztes Párt szervezeteire építette munkáját, csak elősegítette a nyilaskeresztesek „nyomozati cselekményeit": a razziázásokat, feljelentéseket, ártatlan emberek elhurcolását, kivégzését, a rablást és a fosztogatást.

A különítménynek azonban nemcsak az volt a feladata, hogy az ügyeket „kiderítse", Szálasi kifejezett kérésére őrködnie kellett afelett is, hogy a bíróságok „megfelelően" ítélkezzenek. Ha a katonai bíróság felmentő ítéletet hozott, Szálasi utasította Orendyt, hogy azonnal vegyék őrizetbe a haditörvényszék tagjait.

Az Orendyről alkotott képhez hozzátartozik az is, hogy 1941 tavaszától szoros kapcsolatban állt a Gestapóval, amelyet mindenről tájékoztatott, ami a csendőrnyomozó központban, illetve az egyes csendőrszervezeteknél történt. Tájékoztatta a Gestapo magyarorszá-

[4] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 050/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.
[5] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.

gi szervezeteit a csendőrnyomozó központ politikai ügyekben folytatott nyomozásairól, valamint pártpolitikai eseményekről, belső bizalmas megbeszélésekről.

Orendy 1937 közepén találkozott először Szálasival Kis Károly ügyvéd, nyilaskeresztes pártvezető csillaghegyi lakásán. Ezután gyakrabban került sor személyes megbeszélésekre. Orendyt is meghívták a Szálasi és közvetlen hívei által tartott vacsorákra, összejövetelekre.

A hatalom átvétele után a belügyminiszter jelenlétében többször személyesen tájékoztatta a „nemzetvezetőt" a nemzeti számonkérő különítmény munkájáról, például Bajcsy-Zsilinszky és társai ügyéről is.

Az utolsó ilyen tájékoztatóra 1945 márciusában került volna sor a Kőszeg melletti főhadiszálláson, de erre már nem jutott idő. „Közben kiszorultunk Németországba – mondotta Orendy –, ott Szálasit egy ízben láttam, egy szállodában, amikor elhagyta azt."[6]

A különítmény kezdetben a Naphegy tér 2. alatti laktanyában rendezkedett be, de alig egy-két hét alatt a laktanya szűknek bizonyult, mert szinte állandóan emelték a különítmény létszámát, s növekedett a letartóztatottak száma is. A közeledő szovjet csapatok elől visszavonuló csendőralakulatok nyomozó részlegeiből többen a nemzeti számonkérő különítményhez csapódtak, ezáltal is növekedett a létszám. Ezért a Naphegy téri laktanyán kívül lefoglalták a Margit körúti katonai börtön nagy részét is.

Dálnoki Miklós Béla „árulásának" kivizsgálásával kezdte meg működését a nemzeti számonkérő különítmény. Kihallgatták Csizmarek Mátyásnét, akit a Gestapo október 15-e után letartóztatott. Csizmareknének bizalmas kapcsolata volt dálnoki Miklós Bélával, egyébként is munkahelyén, a Honvéd Kórház laboratóriumában nyílt titok volt németellenes beállítottsága. Kihallgatása során olyan tényeket akartak tőle megtudni, amelyek összefüggtek dálnoki Miklós Béla politikai magatartásával. Egy ízben Radó százados orvossal hipnotizáltatta Csizmarek Mátyásnét, így próbált kiszedni belőle

[6] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 050/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

valamit. Az SS-, illetve a gestapós-tisztek dálnoki Miklós Béla angol kapcsolatait firtatták. Csizmarek Mátyásné ugyanis hosszú éveket töltött Angliában. Letartóztatták dálnoki Miklós gépkocsivezetőjét, rokonait, ismerőseit is.

A Gestapo és a nemzeti számonkérő különítmény letartóztatta Kudar Lajos csendőr alezredest is, aki 1944. október 15-ig az Államvédelmi Központ helyettes vezetője volt, s már a Kállay-kormány idején részt vett a kiugrás előkészítésében. Később ki is végezték.

Szentléleky László rendőrtanácsos, a Belügyminisztérium rádiórészlegének parancsnoka alá tartozott az a bizalmas rendeltetésű rádióállomás, amelynek feladata volt a Budapest és Moszkva közötti rádióösszeköttetés fenntartása az előzetes fegyverszüneti tárgyalások lefolytatására. Október 16-án, amikor a németek megszállták a királyi várat, elfogták Szentléleky rádiótávirászait is, akiknek a vallomása alapján november 9-én letartóztatták Szentlélekyt. Utóbb kiderült, hogy a távirászok közül az egyik rendőr őrmester már 1938 óta tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak, és rendszeresen tájékoztatta a nyilasokat a kormányzó és Moszkva közötti rádió-üzenetváltásokról. Ezúton kapott többek között értesítést a Gestapo is az 1944 szeptember végén, illetve október elején megindult fegyverszüneti tárgyalásokról. Szentléleky rendőrtanácsost azért tartóztatták le, hogy részleteket tudjanak meg a tárgyalásokról.[7]

Ugyancsak november 9-én tartóztatta le a nemzeti számonkérő különítmény a Légiforgalmi Társaság igazgatóját. Azzal vádolták, hogy részt vett annak a csoportnak a munkájában, amelyik a Budaőrsi és a Ferihegyi repülőterek felrobbantására előkészített bombákat hatástalanította, tehát meg akarta akadályozni, hogy a visszavonulás idején a repülőtereket tönkretegyék. Az igazgató nyolc társával együtt a Dominich Vilmos által vezetett vészbíróság elé került.

November 19-én délben csendőrkülönítmény vette körül a MÁV-gépgyár területét. A csendőrkülönítményt vezető nyomozó tisztnél névsor volt, melynek alapján 12 munkást vettek őrizetbe.[8] Ez a szakszervezeti csoport kapcsolatban volt a Kommunista Párttal. Le-

[7] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.

[8] Ugyanott.

tartóztatásukról részletesen ír Novák Károly „Találkozásom a történelemmel" című könyvében.

November 25-én a csendőrnyomozók az Aréna úton levő építőmunkások szakszervezetében tartóztatták le Bogár Károlyt, Molnár Andrást, Cser Sándort és Andriskó Gyulát, mert részt vettek az ellenállási mozgalomban.

Ugyancsak 25-én Radó vezetésével tíz nyomozó ment Andráskó Istvánért, a Magyar Élet- és Járadékbiztosító cégvezetőjéért. Már a lakásában vallatni kezdték, azt akarták megtudni tőle, hol van Tildy Zoltán. Közben házkutatást tartottak, mindent feldúltak és szétdobáltak.[9]

1944. december 12-én fogta el Balassa csendőr főhadnagy csoportja névtelen írásbeli feljelentés alapján a Magyar Diákok Szabadságfrontjának néhány vezetőjét a Széchenyi Szövetség Kecskeméti utcai helyiségében. A Magyar Diákok Szabadságfrontja több diákszervezettel állott kapcsolatban. Robbanóanyagot, röpiratokat találtak náluk, és kihallgatásuk során fény derült a Magyar Fronttal való kapcsolatukra is.[10]

Egy mentőkocsi vezetőjét azért zárták börtönbe, mert élelmet szállított egy védett házba.[11]

A Margit körúti katonai börtönben volt többek között dr. Szebeny József BSZKRT-igazgató is, akit azzal vádoltak, hogy a BSZKRT üzemeit meg akarta menteni visszavonulás esetén az elpusztulástól.

Balatonszepezden megtalálták és Szombathelyre hurcolták Lendvay István újságírót, aki a „Magyar Nemzet"-ben írt antifasiszta, náciellenes cikkei miatt vált ismertté. Cikkeit Nomád név alatt írta. A nyilasok régóta gyűlölték, hatalomra jutásuk után addig keresték, amíg nyomára nem bukkantak. Feleségének sikerült Orendy Norberttől kihallgatást kikönyörögni, s Orendy megígérte, hogy Lendvayt szabadlábra helyezteti. De Lendvay István, a „Magyar Nemzet" publicistája, soha többé nem került elő.[12]

[9] Ugyanott. Andráskó István tanúvallomása.
[10] Ugyanott.
[11] Ugyanott. Varga László tanúvallomása.
[12] Ugyanott. Lendvay Károly tanúvallomása.

Elfogták Békeffy Gábort, akit a Teleki-féle ellenállási csoporthoz való tartozással gyanúsítottak.

A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete csoportjával tartóztatták le Bíró Istvánnét. Egy Balassa nevű különítményes kijelentette: „Ez a mi 24. óránk, de ti is meg fogtok dögleni." Bíróné vegyészmérnök bátyját, Fisch Emilt, aki szintén a csoporthoz tartozott, a felismerhetetlenségig összeverték.[13]

A csoportot Kispesten, a Báthori utca 126-ban egy találkozó alkalmával fogták el. Este 6 órakor körülvették a házat, s Balassa Bálint tíz csendőrrel hatolt be, mindenkit a fal felé állítottak, majd összekötözték őket.[14] A szervezet tagjai közül hármat életfogytiglanra ítéltek, Topa Jánost és Fisch Emilt pedig kivégezték. Ez a szervezet kapcsolódott a Bajcsy-Zsilinszky Endre-féle ellenállási mozgalomhoz is.

A Radó-csoport még Antal István volt propagandaminisztert is letartóztatta, mert becsmérlő kijelentést tett Szálasi képességeire vonatkozóan. Igaz, néhány nap után kiengedték.[15]

Egyébként a nemzeti számonkérő különítmény ellenőrzése alatt tartotta a Nyilaskeresztes, a Magyar Nemzeti Szocialista és a Magyar Élet Pártjának olyan vezető politikusait, akiknek nézeteltérései voltak Szálasival. Így többek között: megfigyelés alatt tartották Baky Lászlót, Antal Istvánt, Rácz Jenőt, sőt Winkelmann-nak és Geschkének is nem egy beszélgetését lehallgatták. Attól féltek – és nem alaptalanul –, hogy az említettek intrikálnak Szálasi ellen.

Kétségtelen, hogy a nemzeti számonkérő különítmény legfontosabb ügye a Bajcsy-Zsilinszky Endre[16] által vezetett, az ellenállási mozgalomhoz tartozó katonai bizottság felszámolása volt.

1944. december 2-án készült el a nemzeti számonkérő különítmény katonai alosztályának jelentése a Bajcsy-Zsilinszky-ügyről.

Érdemes ezt a rövid összefoglaló jelentést idézni:

[13] Ugyanott. Bíró Istvánné tanúvallomása.

[14] Ugyanott. Nichelsburg Emil tanúvallomása.

[15] Ugyanott.

[16] Lásd *Dernői Kocsis László:* Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó 1966.

„Az ellenállási mozgalom felgöngyölítésére 1944. november 22-én megindított nyílt nyomozás során az alábbi egyéneket vette az osztály őrizetbe: dr. Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő, vitéz Kiss János nyug. áll. altbgy., Nagy Jenő vezérkari ezredes, Almásy Pál hadmérnökkari alezredes, Balássy Miklós vezérkari őrnagy, Tóth István vezérkari százados, Schreiber Róbert eü. őrnagy, Kővágó József hadműszaki törzskari százados, Révay Kálmán tart. huszár százados, dr. Tartsay Vilmos nyug. áll. vezérkari százados, Makay Miklós vegyészmérnök, Boldizsár Iván újságíró, dr. Bajcsy-Zsilinszky Endréné, dr. Tartsay Vilmosné.

A nyomozás és a felsoroltak jegyzőkönyvi kihallgatása után megállapítást nyert, hogy 1944. október 15-e után a Magyar Frontban tömörült baloldali pártok és szervezetek Felszabadító Bizottságot alakítottak, melynek elnökévé az illegalitásban élő Bíró Zsigmond álnéven szereplő Bajcsy-Zsilinszky Endrét választották. A Felszabadító Bizottságnak, illetve az ennek vezetése alatt álló Ellenállási Mozgalomnak kitűzött céljai a következők voltak:

Az angolszász–szovjet szövetséges hatalmakkal egyetértésben és azok segítségével ellenállást szervezni a hungarista állam és a harcoló német hadsereg ellen, elsősorban a szovjet hadsereggel együttműködve, annak a magyar területeken való átjutását minél gyorsabbá tenni.

A volt kormányzó hadparancsába foglaltak érvényesítése a honvédségben, az orosz megszállás után a Magyar Front pártjainak hatalomra jutása, és mindezekhez katonai és karhatalmi erők megszervezése szintén a mozgalom célkitűzése volt.

A Felszabadító Bizottságon belül egy katonai és politikai fővonal volt. A katonai irányítást és a fegyveres erő megszervezését Bajcsy-Zsilinszky Endre vitéz Kiss János nyug. altbgy.-ra, mint parancsnokra és Nagy Jenő ezredesre mint a vezérkar főnökére bízta. A hírszerzéssel és anyaggyűjtéssel Almásy Pál hadműszaki törzskari alezredes, személyi gyűjtéssel és irányítással dr. Tartsay Vilmos. ny. vk. szds., parancsőrtisztként Makay Miklós lőporgyári igazgató, míg a légierőkhöz összekötőként Balássy Miklós rep. vk. őrnagy, a huszársághoz pedig Révay Kálmán tart. huszár szds. volt

megbízva. Schreiber Róbert eü. őrnagy a vidéki kapcsolatok fenntartója volt.

A mozgalom meglehetősen kezdeti állapotban volt és a tervek kidolgozásához és a szélesebb alapokra való kiterjeszkedéséhez a felgöngyölítés napján akartak hozzáfogni. Dr. Radó szds. s. k."[17]

A felszabadulás utáni népbírósági tárgyaláson Orendy Norbert elmondta, hogyan szereztek tudomást a Bajcsy-Zsilinszky által vezetett bizottság és mozgalom létezéséről. 1944 november elején a Honvédelmi Minisztérium nemzetvédelmi osztályának vezetője, Andreanszky Jenő alezredes hívatta őt, mert „járt nála egy páncélos százados, aki igen érdekes bejelentést tett". Elmondotta, hogy Mikulics Tibor páncélos századost be akarták vonni egy katonai szervezkedésbe, amelynek célja a front megnyitása a szovjet csapatok előtt.

Mikulics 1944 októbere óta a Vöröskeresztnél dolgozott, ahol egyik munkatársa bemutatta őt a 4. gépkocsizó zászlóalj parancsnokának, Szűcs ezredesnek. A beszélgetés során hajlandónak mutatkozott bekapcsolódni a katonai ellenállási szervezetbe. Ezután még három alkalommal, különböző helyeken találkozott Szűcs ezredessel, illetve csoportjával. Utolsó találkozásukon Szűcs ezredes megállapodott vele, hogy az Andrássy út 29. számú házban, Tartsay Vilmos százados lakásán „mozijegy" jelszóval jelentkezik, s részt vesz egy fontos megbeszélésen.

Mikulics Tibor, Radó százados javaslatára, vállalkozott arra, hogy a megadott napon elmegy az Andrássy út 29-be, és miután a nyomozók megjelennek, segíteni fog a helyszínen az azonosításban. Időközben Mikulics Tibor megtudta, hogy Szűcs ezredes igazi neve Nagy Jenő.

November 22-én, a letartóztatások napján, Radó százados megbízott egy csendőrnyomozót, hogy délután 4 órakor menjen fel Tartsayékhoz és keresse Tartsay apósát, Hegyi Emánuelt. A csengetésre a 18 éves ifjú Tartsay Vilmos nyitott ajtót. A nyomozó tőle kérdezte meg, hogy beszélhet-e Hegyi Emánuellel, ami kissé meglepte a fiút, mert nagyapja már fél éve meghalt. Ezt közölte is a lá-

[17] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.

togatóval, aki erre azt válaszolta, hogy akkor az özveggyel szeretne beszélni. Amikor a fiatalember bevezette az ismeretlent a szobába, az ajtó felől zaj hallatszott, s ifjú Tartsay meglepetésére nagy társaság vonult be a lakásba. Ahogy később visszaemlékezett, „egy egész különítmény érkezett". Radó Endre vezetésével mintegy tíz csendőrnyomozó hatolt be a lakásba, s az ott-tartózkodókat egy szobába terelték.[18]

Ezután a csendőrnyomozók elhelyezkedtek a lakásban. Őr állt az ajtónál, a telefonnál, miközben Radó kihallgatta Tartsay Vilmost. Délután 5 órakor egymás után érkeztek a meghívottak. Volt aki előbb telefonon jelentkezett, annak a nyomozó válaszolt: „Igen, »mozijegy«, már várjuk." Ez történt például Schwarz Gyula BSZKRT-kalauz esetében is. Schwarz Gyula a BSZKRT-nál igyekezett kapcsolatokat kiépíteni, és mint Révay Kálmán százados munkatársa tartotta az összeköttetést Schreiber őrnaggyal, akinek önálló csoportja volt. Schwarz Gyula ezen a délután is találkozott Schreiberrel, s együtt telefonáltak Tartsayék lakására, ahonnan azt a választ kapták „csak jöjjenek, várják őket". Az előszobában a csendőrök megmotozták, majd a belső szobába vezették őket, ahol ekkor már többen voltak. Mindkettőjüket már a lakásban bántalmazták, Schreiber rangjelzését leszaggatták. Schwarz Gyuláról előbb azt hitték, hogy zsidó, de miután kiderült, hogy német származású, újból megpofozták. Közben a telefon elég gyakran csengett, és mindnyájan hallották, amint a csendőr nyugodt, barátságos hangon beleszólt, „csak jöjjön, mert már várják".[19]

Mikulics a megadott napon polgári ruhába öltözve ugyancsak elment Tartsay lakására, ahová a jelszó segítségével be is jutott. Miután a csendőrnyomozók megrohanták a lakást, Mikulics az egyik sötét szobába húzódott, ahonnan a nyitott ajtón át jól láthatta a jelenlevőket, anélkül, hogy azok észrevehették volna. Mellette állt Radó százados, és miközben egyenként vitték ki a letartóztatottakat, Mikulics halkan megnevezte Radónak a résztvevőket, akiket az előző négy találkozóról már ismert.

[18] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 051/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv. Ifj. Tartsay Vilmos és özv. dr. Tartsay Vilmosné tanúvallomása.

[19] Budapesti Katonai Bíróság. BI 060/1959. Schwarz Gyula tanúvallomásából.

A nyomozók rendkívül brutálisan bántak az elfogottakkal. Mindenáron átütő, gyors eredményt akartak elérni. Miután látták, hogy a Honvédelmi Minisztériumban fontos beosztást betöltő aktív tisztek is kerültek a kezük közé, világossá vált számukra, hogy igen jelentős szervezetnek jutottak a nyomára. A korábbi nyílt nyomozásoknál bevált módszereket alkalmazták, vadállati kegyetlenséggel próbáltak további neveket kicsikarni, elsősorban a mozgalom irányítóinak, vezetőinek a nevét, hogy az egész mozgalmat felgöngyölítsék.[20]

1944. november 22-én este 8 óráig az ellenállási mozgalom katonai és polgári ágának vezetőit letartóztatták. Még a Tartsay-lakásban tartott kihallgatások során megtudták, hogy Kiss János altábornagy a mozgalom legfelsőbb katonai vezetője. Azonnal érte mentek, és a Margit körútra szállították. Kilenc óra tájt odavitték a többieket is az Andrássy útról erős kísérettel. Tartsayék lakását továbbra is őrizték, hogy ha bárki érkezik, letartóztassák.

Csergő százados és nyomozói időközben megtudták, hogy a mozgalom vezetője, Bajcsy-Zsilinszky Endre illegálisan, Bíró Zsigmond Elemér álnéven a Füvészkertben, Szabó Zoltán lakásán, a Romanelli út 25. sz. alatt lakik. Orendy még aznap, november 22-ről 23-ra virradó éjjel, Radó Endre századost küldte érte tíz csendőrnyomozóval. Amikor Radóék behatoltak a lakásba, Bajcsy-Zsilinszky még aludt, s hirtelen felriadva már nem volt ideje pisztolyát felkapni. Bajcsy-Zsilinszky Endrén és feleségén kívül a lakásban tartózkodott még Szabó Zoltánné és fia, Szabó György tanársegéd, valamint dr. Gyimesi professzor, a botanikus kert igazgatója. Házkutatást tartottak, a pincétől a padlásig mindent feltúrtak, közben Bajcsy-Zsilinszkyt az előszobában vallatták a szokásos módon. Később Szabó Zoltánnét, Szabó Györgyöt és Gyimesi professzort is letartóztatták, majd a vizsgálat során kiengedték őket, mert Bajcsy-Zsilinszky Endre és a felesége azt vallották, hogy Szabóék nem tudták valódi nevét, azt hitték, Szegedről menekültek.[21]

Bajcsy-Zsilinszky Endréné egy zárkába került Tartsay Vilmos-

[20] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.
[21] Budapesti Katonai Bíróság. BI. 050/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv.

néval, dr. Łupkovics Györgynével, akinek a férje kisgazdapárti politikus volt, valamint baráti Huszár Aladárnéval. Ebben a zárkában volt Lőrinczi Auguszta is, a Kommunista Ifjúsági Szövetség egyik aktivistája. Bajcsy-Zsilinszky Endréné a börtönben többször is találkozhatott a férjével. Az első alkalommal még látszottak a verés nyomai, de arra a kérdésre, hogy bántották-e – mivel Radó is jelen volt – Bajcsy-Zsilinszky nemmel válaszolt. Másnap azután elmondta feleségének, hogy „ütötték, verték, villanyozták", úgy akarták vallomásra bírni. Mint mondta: „amit még a németek sem csináltak meg vele, azt a nemzeti számonkérő különítmény csendőrei megtették".[22]

A november 22-ét követő napokban újabb és újabb személyeket tartóztattak le. Bekerültek olyanok is, akiknek nem sok közük volt a mozgalomhoz, mint például Kővágó József és egy Németh nevű katonatiszt. Egy részüket, miután szerepük tisztázódott, kiengedték.[23]

A nyomozás megállapította, hogy a Magyar Front a Kommunista Párttól a baloldali pártokon keresztül a legitimista pártig tömörítette az erőket. E mozgalom feladata és célja: „Magyarországnak a német hatalomtól való elszakítása és felszabadítása, és ezzel kapcsolatos összeműködés a szövetséges, elsősorban azonban a szovjet-orosz hadsereggel."[24] Bajcsy-Zsilinszky Endre röviddel kiszabadulása után a mozgalomban vezető szerepet vállalt.[25] Kovács Imre újságírótól Bíró Zsigmond Elemér névre kiállított hamis okmányokat kapott, és ő hozta össze Makay Miklós vegyészmérnökkel is. Bajcsy-Zsilinszky november elején tért vissza Vácról Budapestre, Makay Miklós lakására.[26]

A Kommunista Párt által kezdeményezett Magyar Front 1944. október 15-e után mind nagyobb erőfeszítést tett annak érdekében,

[22] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.

[23] Ugyanott.

[24] Ugyanott.

[25] Bajcsy-Zsilinszky Endrét 1944. március 19-én tartóztatta le a Gestapo, majd október 10-én átadta a magyar hatóságoknak, október 15-én a Lakatos-kormány intézkedésére szabadlábra helyezték.

[26] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.

hogy az ellenállási mozgalmat tömörítse, erősítse, csoportjait fegyverrel ellássa, s befolyását kiterjessze a hadsereg, a rendőrség és általában a fegyveres alakulatok körében. A Kommunista Párt javaslatára a Magyar Front hozzáfogott a fegyveres felkelés megszervezéséhez Budapesten. Ennek egyik feltétele a katonai vezetés biztosítása volt.[27]

Bajcsy-Zsilinszky Endre több ízben tárgyalt a Magyar Front vezetőivel és különböző demokratikus pártok, szervezetek megbízottaival. E tárgyalások során, amelyeken a Kommunista Párt megbízottai is részt vettek, határozták el a mozgalom katonai vonalának kiépítését, s Bajcsy-Zsilinszky elnöklete alatt megalakították a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát.

Bajcsy-Zsilinszky a mozgalom katonai vezetőjének a vele politikailag azonos gondolkodású vitéz Kiss János nyug. állományú altábornagyot, régi barátját javasolta. Ezzel a céllal küldte Makay Miklóst gépkocsiján Kőszegre Kiss Jánoshoz, aki Bajcsy-Zsilinszky üzenetére Pestre jött, és elvállalta a mozgalom katonai vezetését. Ezután felkérték Nagy Jenő ezredest a katonai irányítás vezérkari főnökének. Időközben Bajcsy-Zsilinszky Endre biztonsági szempontból többször is lakást változtatott. Néhány napig Weismahr Béla Lipót körúti lakásán tartózkodott, itt találkozott a Kommunista Párt megbízottjával, Kállai Gyulával is.

Kiss János altábornagy és Nagy Jenő ezredes széles körű katonai szervező munkába fogtak, ők vonták be dr. Tartsay Vilmos nyug. századost, akinek feladatává tették a megbízható emberek felkutatását. Elhatározták, ha kell, katonai erővel is megakadályozzák a Szálasi-kormány által kiadott rendelkezések végrehajtását, mindenekelőtt a katonai kiürítést és a katonai rombolásokat. Tartsay javasolta egy műszaki csoport felállítását, amelynek vezetésére Almásy Pál alezredest nyerték meg.

A katonai vonal aktív akcióra készült: így többek között Révay Kálmán létrehozott egy olyan csoportot, amelynek feladata volt az úgynevezett „hadászati intézkedéseket", tehát a hidak, közművek elpusztítását megakadályozni.

[27] Lásd erről *Kállai Gyula.* Magyar Függetlenségi Mozgalom 1936–1945.

Megbízták továbbá Almásy Pál alezredest, hogy az 1. honvéd hadsereg vezérkari főnökét, Jolsvay vezérkari ezredest vonja be a mozgalomba, segítse elő, hogy az 1. honvéd hadsereg hagyja abba a harcot, s álljon át a szovjet hadsereg oldalára. A terv megvalósítására azonban már nem került sor.

Kiss János altábornagy és Nagy Jenő ezredes november közepén elhatározták, hogy miután a mozgalom erőteljesen fejlődött és az áttekintése megnehezült, Budapestet négy katonai körzetre osztják fel. Ennek megfelelően kezdték a katonai körzetek vezetőit kijelölni.

A katonai vezetőket különösen Budapest megóvása, sértetlen megtartása foglalkoztatta. Szerettek volna minél előbb véget vetni az értelmetlen háborúnak, megmenteni Budapestet és az ország nagy részét a pusztulástól.

A jegyzőkönyvekből, nyomozati anyagokból kiderül, hogy a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága viszonylag rövid idő alatt nagy befolyásra tett szert. De ezáltal sokak előtt vált ismeretessé a szervezkedés, sőt több résztvevő neve és a jelszavak is.

A főtárgyaláson halálra ítélték vitéz Kiss János altábornagyot, dr. Tartsay Vilmos századost, Révay Kálmán századost, Makay Miklós igazgatót, Nagy Jenő ezredest, Almásy Pál alezredest.

Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozóan a tárgyaláson a következőket állapították meg: „A bűnperben I. r. vádlottként szerepelt Bajcsy-Zsilinszky Endre polgári egyénről a tárgyaláson derült ki, hogy nevezett mint képviselő az országgyűlés még működő tagja. Minthogy a mentelmi bizottság döntése rendelkezésre nem állt, és őt a képviselőház nem adta ki, vele szemben a rögtönítélő bíróság magát illetékesnek nem tartotta, és a főtárgyalási jegyzőkönyvből kitűnő végzés alapján vele szemben a tárgyalást leállította. Arra való tekintettel, hogy őt tettenkapás alapján vették őrizetbe, és mert a szökés veszélye fennáll, továbbá a terhére fennforogni látszó súlyos bűncselekményre is, a haditörvényszék nevezett előzetes letartóztatását a képviselőház mentelmi bizottságának döntéséig fenntartotta."[28]

[28] Hb. III. 89/1944. Kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyv.

A hat halálra ítélt közül Almásy Pál ítéletét 15 évi fegyházra, Révay Kálmán és Makay Miklós ítéletét 10–10 évi fegyházbüntetésre változtatták.[29]

Balássy Miklós vk. őrnagy, Schreiber Róbert őrnagy, Tóth István vk. százados, Kővágó József százados ügyét a polgári bírósághoz tették át, ill. egy részüknél az eljárást megszüntették.

Kiss Jánost, Nagy Jenőt és Tartsay Vilmost 1944. december 8-án kivégezték. Mint ismeretes, Bajcsy-Zsilinszky Endrét Sopronkőhidára szállították és 1944. december 24-én reggel hajtották végre a hadbíróság halálos ítéletét.

December 24-én délután 3 órakor Orendy a belügyminisztertől parancsot kapott, hogy egységével, a nemzeti számonkérő különítmény részlegeivel vonuljon ki Budapestről, kijelölt területére, a sárvári járásba. A különítmény mintegy 100 csendőre és nyomozója, önkéntes jelentkezés alapján a fővárosban maradt, ezeket Hindy altábornagynak – a budapesti helyőrségi parancsnoknak – rendelték alá.

Az itt maradt különítmény közvetlen parancsnoka Karabélyos Imre őrnagy beosztásánál fogva, egyben a Hindy-féle I. hadtest tábori rendészetének vezetője, valamint a tábori csendőrség parancsnoka lett. Tekintettel a fronthelyzetre, a különítmény nagyobb figyelmet fordított a rendészeti, karhatalmi akciókra. De a nyomozói tevékenység szinte az utolsó pillanatig folyt a körülzárt Budapesten. A tábori csendőrség bevonásával a nyomozók nap mint nap razziáztak, kutattak, kommunisták, ellenállók, partizánok, katonaszökevények, bujkáló zsidók után. Az elfogottak egy részét a helyszínen kivégezték.

A nemzeti számonkérő különítmény még 1945 január végén is működött a Várban. A letartóztatottakat a Vár egyik pincéjében tartották, ahol tárgyalásokat is lefolytattak, mert még működött a hadbíróság. A letartóztatottak egy részét a Testnevelési Főiskolára vitték, ahol a tábori bíróság ítélkezett még január utolsó napjaiban is.[30]

Orendy a különítmény törzsével és a nyomozó osztály parancs-

[29] Ugyanott.

[30] Budapesti Népbíróság. Nb. IV. 1131/1946. Jegyzőkönyv.

nokságával együtt Sárváron folytatta tevékenységét. Az egyik alosztályt Vép községben, egy másikat Győrben, a politikai alosztályt pedig Sopronban helyezték el. Kapuvárott egy külön alosztály mintegy harminc nyomozóval csak a nyilas párttagok és vezetők által – az úgynevezett „zsidóingóságok" elosztásánál – elkövetett visszaélésekkel foglalkozott. A Nyilaskeresztes Párt vezetői és befolyásos tagjai között ugyanis nézeteltérések támadtak a zsidóvagyon eltulajdonítása miatt, a nyilas vezetők egymást jelentették fel.

Hasonló módon érkeztek feljelentések a főispánok egy része ellen is, ezért a veszprémi, a zalaegerszegi, valamint a soproni főispán ellen is vizsgálatot folytattak. A főispánok viszont szüntelenül panaszos leveleket küldtek Szálasinak és Orendynek arról, hogy a nemzeti számonkérő különítmény felderítői házkutatásokat tartanak, letartóztatásokat eszközölnek, tehát nyomozati cselekményeket hajtanak végre.

1945 januárjában Kőszegen, a katonai reáliskolában volt a Honvédelmi Minisztérium. A nemzeti számonkérő különítmény tudomására jutott, hogy a Honvédelmi Minisztériumban egy destruktív csoport működik, Horváth Béla ezredes és báró Vécsey Egon alezredes köré tömörülve. Vécsey, a Honvédelmi Minisztérium külügyi referense, a nemzeti számonkérő különítmény jellemzése szerint „a HM legdestruktívabb embere" volt. Orendy utasítására letartóztatták a csoportot.

A kőszegi csendőrlaktanyában folytatták a kihallgatásokat, katonai szervezkedéssel vádolták a csoportot. Mint kiderült, szó sem volt szervezkedésről, csupán a katonatisztek már nem bíztak a német győzelemben.[31]

Orendy és a nemzeti számonkérő különítmény vezetői, nyomozói március végén hagyták el az országot. Visszavonultak a már előre kijelölt városokba és falvakba. Orendy Salzburgban még 1945. május 2-án megbeszélést tartott Vajna Gábor „belügyminiszterrel". Miután a nemzeti számonkérő különítmény dunántúli részlegeit Bajorországba telepítették át, még 1945 áprilisában is legitimista szervezkedés után nyomoztak Linz környékén.[32]

[31] Ugyanott.
[32] Ugyanott.

Horthy Miklós proklamációjának elhangzása után a Svábhegyen működő politikai rendőrséget teljes készenlétbe helyezték. Két nap múlva megjelent Hain Péter néhány olyan vezetővel, akiket korábban eltávolítottak a politikai rendőrségtől. Mindegyikükön nyilas karszalag volt. Összehívták a politikai osztályt és az őrszemélyzetet, majd Hain Péter rövid beszédet tartott, bejelentette, hogy ismét átveszi az osztály irányítását.

Hain Péter, hogy a nyomozás színvonalát emelje és lehetőleg rendszeresebbé tegye, október 15-e után az Államvédelmi Központtól átkérte Wajand Tibort, és megbízta az Állambiztonsági Rendészet összes nyomozati ügyeinek irányításával.

A politikai rendőrség Vajna belügyminiszterhez, illetve közvetlenül Láday államtitkárhoz tartozott. Hain Péternek szabad bejárása volt Vajna Gábor belügyminiszterhez. Együttműködésük szorossá és meghitté vált, Hain Péter az utolsó pillanatig rendszeresen mindenről beszámolt. Így lett az általa irányított politikai rendőrség a nyilas kormány megbízható szervezetévé. A nemzeti számonkérő különítménnyel együtt hajtották végre a vezető politikusok, katonák, tisztviselők letartóztatását.[33]

Vajna Gábor és Hain Péter között az ismeretség a húszas évek közepén kezdődött. Vajna akkor még a VKF 2. defenzív osztálynál teljesített szolgálatot. A közös munka során kialakult kapcsolatuk 1940 után elmélyült. Ebben az időben mindketten mellőzve érezték magukat, s a közös sors politikai álláspontjuk kialakításánál is jelentős szerepet játszott. Bizalmas viszonyukat jellemzi az is, hogy mint Vajna elmondta: „1944. október 15-én Hain Péteréknél aludtam, mert olyan hírek keringtek, hogy le akarnak tartóztatni. Ha nem is engem személy szerint, de általában a jobboldali politikusokat." Vajna szerint „Hain Péter már régebbi idő óta nemzetiszocialista szimpatizáns volt, de a Nyilaskeresztes Pártba csak 1944. október 16-a után lépett be."[34]

[33] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzőkönyv.

[34] Ugyanott.

Ezután több ízben megjelent a Nyilaskeresztes Párt központjában tartott értekezleteken, amikor rendészeti kérdések voltak napirenden. Ezeken részt vettek csendőrtisztek, rendőrtisztek, továbbá ott volt Vajna Gábor belügyminiszter, Láday István politikai államtitkár stb.

Vajna Gábor Hain Péter kinevezését azzal indokolta, hogy Hain Péter már az 1919-es ellenforradalomban tevékenyen részt vett, és azóta is végig bolsevistaellenes nyomozásokkal foglalkozott. Ezen túlmenően „kapcsolatai voltak a német rendőrséggel – mondotta Vajna –, ismertem jobboldali gondolkodását, tehát legalkalmasabbnak és legmegbízhatóbbnak találtam erre a posztra".[35]

Mint a történtek igazolják, Vajna Gábor nem tévedett, amikor Hain Pétert alkalmasnak találta a nyilas kormány rendőrségének vezetésére. Kiegészíti e képet Szálasi Ferenc vallomása: „Hain Péterrel kapcsolatban csak annyit mondhatok, hogy az október 16-i események után a személyem körüli biztonságot végezte egy ideig, amíg a belügyminisztertől meg nem kapta az országos politikai rendőrség megszervezésének feladatát. Egyébként egy ízben Vajna belügyminiszter közölte velem, hogy Hain Péter jelentette neki a németek abbeli szándékát, hogy náluk fontosabb megbízatást vállaljon, de ő ragaszkodott ahhoz, hogy ezt csak abban az esetben vállalja, ha én nem emelek kifogást az ellen, ámivel én egyetértettem, azzal, hogy amennyiben megbízatása a hungarista eszmével összeegyeztethető, úgy elvállalja a megbízatást."[36]

Az Állambiztonsági Rendészeten július-augusztusban és még inkább szeptemberben csökkentek a feljelentések, az „ügyfélforgalom lanyhult", október 15-e után viszont annál inkább megnövekedett.

A Svábhegyen működő „magyar Gestapo" a Belügyminisztérium utasítására razziázott a Duna-palotában, a legnagyobb szállodákban, volt miniszterek lakosztályaiban, arisztokraták palotáiban is. Így például Kemény Gábor külügyminiszter utasítása alapján letartóztatták és házkutatást tartottak gróf Eszterházy János képviselőnél. Eszterházyt aztán elengedték, de a Külügyminisztérium nyomo-

[35] Ugyanott.
[36] Ugyanott.

zó csoportjának vezetője elrendelte a figyelését. Az volt a gyanú ellene, hogy ellenállási csoportot szervez, főleg katonatisztekből és arisztokratákból.

Egy Stifftel nevű repülős Ju–52-es gépével még október elején átállt a szovjet csapatokhoz. Hain Péterék Stifftel barátait, közöttük dr. Makra Zsoltot is letartóztatták. Makra visszaemlékezése szerint egy szobában volt Rákóczi Péter újságíróval, Egyed Zoltán íróval, Mexner Károllyal, Herczog Imrével és Gaál Béla filmrendezővel.[37]

Dietz Károlyt, Budapest egykori rendőrkapitányát, aki néhány letartóztatott ismerősének érdekében szót emelt, november 14-én a Lomnic épületébe vitték, onnan Sopronkőhidára, majd németországi koncentrációs táborba hurcolták.[38]

Rátkai Márton ismert színművészt október 16-án a Svábhegyre szállították, ahol a szokásos módszerekkel kihallgatták.

Molnár Tóth Bélát október 18-án az Angol–Magyar Bankból hurcolták el azon a címen, hogy Szálasira sértő kijelentéseket tett. Igazi bűne, hogy valamikor a „Népszava" előfizetője és szakszervezeti tag volt.[39]

Október 20-tól kezdve egyre nőtt a letartóztatottak száma. Gera József nyilasvezető elrendelte: „A nyilas pártszolgálatosoknak minden gyanús személyt a politikai rendőrségnek át kell adni." Október végén egy alkalommal a nyilas pártszolgálatosok 80 férfit és nőt szállítottak fel a Svábhegyre, ahol azonnal kihallgatták őket, majd különböző csoportokban visszaadták a nyilasoknak, akik „részben a Duna-partra szállították és ott kivégezték, részben pedig a Rökk Szilárd utcai toloncházba vitték őket".[40]

Az Állambiztonsági Rendészet 1944. október 15-e után elérkezettnek látta az időt arra, hogy politikailag jelentősebb akciókat is végrehajtson. Ilyen volt Kállay Miklós volt miniszterelnök elfogása. Mint ismeretes, Kállay a török követségre menekült az ország

[37] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzőkönyv. Dr. Makra Zsolt tanúvallomása.

[38] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzőkönyv.

[39] Ugyanott.

[40] Ugyanott.

náci megszállását, 1944. március 19-ét követően. Hain Péter már akkor megszervezte Kállay külső és „belső" figyelését. A török követ inasa, aki a német biztonsági szolgálat embere volt, és a követség portása rendszeresen adott jelentéseket Kállay Miklós volt miniszterelnökről. Ezenkívül 1944 májusától 8 detektív figyelte állandóan az épületet. A jelentések szerint Kállay Miklós számított arra, hogy előbb-utóbb elfogják, amire október 16-a után sor is került. A nyilasok tárgyalásokat kezdtek a Külügyminisztériumon keresztül a török követtel, majd Kállay fiával, Tamással. Ő közvetített a nyilasok és apja között. Kállay Miklós, attól tartva, hogy a nyilasok egyszerűen behatolnak a követségre, és elrabolják, beleegyezett, hogy önként elhagyja azt. Hain Péter ment érte néhány detektívvel és a nyilas pártszolgálat egyik vezetőjével. Kállay már várta őket, kezet fogott velük, majd együtt kijöttek és Hain Péter kocsijába ültek. Hain Pétert ezért az ügyes akcióért Vajna külön dicséretben részesítette.[41]

Hain Péter erősen bízott abban, hogy a náci Németország megállítja a mindjobban előretörő szovjet hadsereget. Addig is le akart számolni mindenkivel, aki a náci Németország és a Szálasi vezette hungarista állam ellensége. Halálos komolyan vette, hogy a belső front megszilárdítása nélkülözhetetlen és elengedhetetlen része a náci Németország győzelmének.

Ádáz dühvel kutattak a kommunisták és az ellenállók után.

Takács Emilt, a Kommunista Párt tagját október 17-én tartóztatták le röpcédula terjesztés közben. Gépkocsival vitték be a főkapitányságra, többször kihallgatták, 1944 novemberében a katonai bíróság életfogytiglanra ítélte.

Az Albertfalván tartott razzia alkalmával a nyilas pártszolgálatosok segítségével elfogták Pincze Sándort, akit mint kommunistát tartottak nyilván. A Mirabelle-be szállították, ahol kilencvened magával volt egy szobában. Pincze Sándor ott-tartózkodása alatt tapasztalta: „Több személyt olyan súlyosan megvertek, hogy emberi roncsokká váltak, sokszor előfordult az is, hogy az éjszaka folyamán embereket kivittek kihallgatásra, akiket többet a fogdába nem hoz-

[41] Ugyanott.

tak vissza, s ilyenkor rendszeresen lehetett hallani a környéken a géppisztolysorozatokat."[42] December 6-án Pincze Sándort és még 20 letartóztatottat a Mosonyi utcai toloncházba szállították, innen gyalog vitték őket Komáromba. A menettel több mint 500-an indultak, de csak 230-an érkeztek meg Komáromba, a többit útközben kivégezték.

A rendészeti osztály fennmaradt jelentése szerint a foglyokat kihallgatták, sokat közülük kegyetlenül megkínoztak, egészen decemberben 29-ig, amíg egyáltalán létezett a svábhegyi „magyar Gestapo". A kihallgatások célja az volt, hogy kapcsolatokat, ellenállási csoportokat derítsenek fel, de ez nem sikerült. Az elfogottakat azután visszaadták a nyilasoknak, akik legtöbbjüket kivégezték.[43]

Nagy Lajost december közepén a Berlini téren (a mai Marx téren) fogták el. Azzal gyanúsították, hogy részt vett a Városi Színházban történt robbantásban. Nagy Lajos emlékezéseiben leírja, hogy fogolytársaival december második felében messziről lövéseket hallott, többen kitörtek, az egyik foglyot, egy gyógyszerészt, a csendőrök és a detektívek elfogták, s ott a helyszínen puskával agyonverték. Nagy Lajost a toloncházba vitték, ahol ekkor már több mint 1200 fogoly volt. Karácsonykor a foglyokat gyalogosan elindították a bécsi országúton. Budakeszinél futniuk kellett, s aki kidőlt, nyomban lelőtték.[44]

A Budapest környékén internált lengyelek szintén részt vettek a németek elleni akciókban. Robbanóanyaggal és fegyverekkel rendelkeztek. A lengyel tisztek közül 30-at letartóztattak, később Németországba szállították őket.

A Városi Színházban december 3-án tartott nyilasgyűlés elleni bombamerénylet és más robbantások hátterének kinyomozása is sok gondot okozott az Állambiztonsági Rendészetnek.[45]

[42] Budapesti Fővárosi Bíróság. TB. XI. 9144/1960.

[43] Ugyanott.

[44] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Hain Péter tárgyalási jegyzőkönyve. Nagy Lajos tanúvallomása.

[45] Budapesten a KP-nek jó néhány robbantó gárdája működött. Erre vonatkozóan lásd Fehér Lajos „Budapestért harcoltunk" és Csillik András „Budapesten harcoltunk" című könyvét.

A politikai ügyeken kívül folytatták a hajszát a katonaszökevények és a bujkáló zsidók után is. Most már teljesen szabadon, szinte minden ellenőrzés nélkül kutatták fel a zsidóvagyonokat, amelynek nagy részét egymás között felosztották.

Október 20-án feljelentésre tartóztatták le Friss Gyulát. Először a főkapitányságra, majd innen a Mirabelle-be szállították. Kihallgatása során annyira bántalmazták, hogy „több helyen súlyos sérüléseket szenvedett".[46] November 17-én huszonöt letartóztatottal együtt átadták a nyilas pártszolgálatosoknak, akik a Városmajor utcai nyilasház pincéjébe kísérték őket. „A pincében levő kb. 200 foglyot még ugyanaznap éjjel a nyilasok sorakoztatták, előzőleg borzalmasan megkínozták, majd az éjszaka folyamán a Duna-partra kísérték, és ott géppisztollyal a Dunába lőtték. Friss Gyula a géppisztolysorozat előtt beugrott a Dunába, és így úszva sikerült a pesti oldalon partot érnie."[47]

Flór Lászlóné könyvelő december 22-én került a kezeik közé, mint baloldalit feljelentették. Elmondotta, hogy „december 24-e után a házból összeterelték a foglyokat, miközben a nyilasok és rendőrök kiabálták, gyerünk lefelé, »alulról szagoljátok az ibolyát«. Hirtelen valaki hírt hozott, hogy a Széchenyi-hegyen vannak a szovjet csapatok. Ezután a nyilasok és a detektívek egy része eltűnt. De voltak olyanok, akik a foglyokat visszakísérték, és bőséges élelmet osztottak ki közöttük. Aki nagyon meg volt verve, azt elvitték máshová. Néhány detektív személygépkocsival menekült. Majd az udvaron iratokat kezdtek égetni." Flór Lászlóné azt is megemlítette, hogy többen megszöktek, és a közelben egy bunkerben elbújtak.[48]

December 25-én a detektívek többsége a Sas-hegyen levő katonai városparancsnokságra menekült a szovjet csapatok elől. A foglyok egy részét a Vigyázó Ferenc utcai főkapitányságra és onnan a Mária Terézia laktanyába vitték.

A politikai rendőrség már utolsó óráit élte.

Az államapparátus felbomlásának a folyamatát jellemzi az a tény is, hogy miközben a nácikkal és a nyilasokkal szemben állók köre

[46] Friss Gyula közlése.
[47] Budapesti Fővárosi Bíróság. XI. 9144/1960. Jegyzőkönyv.
[48] Budapesti Népbíróság. Nb. XXI. 1280/1946/10. Jegyzőkönyv.

állandóan bővült, a rendőrség jelentékeny része is elbizonytalanodott, ingadozott. Főképp a bűnügyi, de elvétve a politikai detektívek között is akadtak olyanok, akik megpróbáltak szabotálni egyes intézkedéseket. Hangulatot teremtettek a nyilas pártszolgálatosokkal és a nyomozókkal szemben. Akciókat készítettek elő. Figyelték Hain Péter, dr. Wajand Tibor és Hódossy rendőrkapitány intézkedéseit. Több ízben titokban értesítettek olyanokat, akiket Hain Péterék le akartak tartóztatni. Amikor a rendőrség nagy részét Dunántúlra telepítették, szereztek olyan kitöltetlen, lebélyegzett űrlapokat, amelyeken ez állt: „Felsőbb parancs folytán Nagy-Budapest területén visszamaradt és bizalmas nyomozást teljesít." Ezekkel a nyílt parancsokkal szintén embereket mentették meg.

Természetesen a többség önmagát akarta menteni, és csak akkor fordult szembe a terrorista intézményekkel, amikor azok már végnapjukat élték. Mégis akadtak olyanok, akik szembefordultak, s akik számára ez egy életre szóló tanulságot jelentett.

November közepén Hain Péterék már számoltak azzal, hogy ha Budapestet fel kell adni, nekik is vissza kell vonulniuk. Ezért Hain Péter Bécsbe utazott, és ott régi barátjával Huber SS-standartenführerrel tárgyalt arról, hogy amennyiben a politikai rendőrséget Bécsbe kell telepíteni, biztosítson számukra megfelelő helyiségeket.[49] Ezután kidolgozták, hogy Dunántúl mely városaiba kell a politikai rendőrségnek települnie. Így kijelölték Szombathelyt, Sárvárt, Hain Péter és közvetlen környezete számára pedig a Hegyeshalom és Mosonmagyaróvár között fekvő Kázmérpusztát. Hain Péter december 23-án Bécsbe ment, ahonnan Kázmérpusztára tért vissza.

A politikai rendőrség nagy részét december 24-én és 25-én kitelepítették. Budapesten csupán egy 30 tagú csoportot hagytak vissza a főkapitány rendelkezésére. A többiek a tervnek megfelelően elfoglalták Sárváron, Szombathelyen, illetve Kázmérpusztán kijelölt helyüket. Feladatuk az volt, hogy szemmel tartsák a menekülőket, nem vegyültek-e közéjük szabotáló csoportok, partizánalakulatok, kémek, szervezkedők. Szombathelyen vitéz Antal István főfelügyelő vezetésével mintegy 40 detektívet bíztak meg ezzel.

[49] Budapesti Népbíróság. Nb. XVIII. 841/1946/32. Jegyzőkönyv.

Közben egy csoport, Koltay László vezetésével a politikai rendőrség irattárát először Kázmérpusztára, majd onnan Ausztriába vitte. Ennek megsemmisítésével, illetve elásásával Várkonyi János detektívfelügyelőt bízták meg. A politikai nyilvántartás egy részét Antal István utasítására Ausztriában, Gmunden környékén ásták el. Vajna Gábor belügyminiszter még decemberben megállapodott Himmlerrel, hogy a rendőr- és csendőrszázadokat először Bécsbe, s ha szükséges, onnan Németország déli területeire vonják vissza. Megállapodtak abban is, hogy a csendőr- és rendőrszázadoknak a visszavonulás során – a rendőri feladatok megoldása mellett – részt kell venniük a harcokban is.

A felbomlásnak erről az utolsó felvonásáról Cser István a felszabadulás utáni népbírósági tárgyaláson a következőket mondta el: „Hain Péter az én számomra meghagyta, hogy december 25-én hagyjam el a fővárost. De ez már az utolsó pillanat volt. Rám bízta Hain Péter azt is, hogy a pénztárt Bene József számvevőségi főtanácsossal együtt vigyük magunkkal. Két bőröndöt lepecsételtetett. Egy Opel Kapitän kocsiban indultunk el. Wajand Tibor is hozzánk csatlakozott. Először Csillebérc felől akartunk menni, de ott már oroszok voltak. Már csak az Orbánhegyi úton tudtunk lejönni, a Dunán kompon mentünk át Pestre. A főkapitány ebben a pillanatban dr. Sédey József rendőrfőtanácsos volt. Ő is már a sziklakápolnába ment. Pestet Dobogókő felé hagytuk el. Amikor Kázmérpusztára értünk, Hain Péter fogadott bennünket. A bőröndöket azonnal feltépte, és megállapította, hogy hiányoznak a Napóleon-aranyak." Cser István szerint ettől kezdve Hain Péter állandóan neheztelt rájuk.[50]

Hain Péter megbízta Wajandot, hogy a front mögött egy offenzív jellegű felderítő csoportot szervezzen. Ezt a tervet 1945 február elején Szombathelyen, az ottani kirendeltség vezetőjével, Antal István detektív-főfelügyelővel közösen dolgozták ki. A feladat összefüggött a német hírszerző szervek akciójával, amely része volt a német vezérkar dunántúli ellentámadási tervének. Wajand legmegbízhatóbb, legjobb embereit küldte Székesfehérvár és Érsekújvár kör-

[50] Ugyanott.

nyékére. A csoportnak érintkezést kellett találnia a lakossággal, s híreket szerezni.

A csoport elindulása után Hain Péter Szombathelyen találkozott Wajanddal, akinek referálnia kellett a munkájukról. Hain azzal biztatta Wajandot, hogy a hadihelyzet rövidesen meg fog változni. „Visszamegyünk Budapestre – mondotta –, Budapesten rendet kell csinálni." Megállapodott Wajanddal, hogy legközelebb március 15-én találkoznak Győrben, ahol az ünnepségen Vajna Gábor belügyminiszter fogja a beszédet tartani. Hain Péter súlyt helyezett arra, hogy Wajand a belügyminiszter jelenlétében számoljon be a csoport felderítő munkájáról.

1945. március 15-én kora délután Vajna Gábor Hain Péterrel Győrbe érkezett. A belügyminiszter ünnepi beszédében biztosította hallgatóit, hogy a győzelem nem fog elmaradni. Az ünnepség után Wajand Tibor beszámolt a csoport munkájáról, az általuk összegyűjtött adatokról. Majd Vajna Gábor és Hain Péter utasította, hogy a Győrött állomásozó hadtest kémelhárító osztályának vezetőjénél, Kecskeméti ezredesnél jelentkezzen, és vele beszélje meg a további tennivalókat. Wajand Kecskemétivel megállapodott, hogy csoportja központját Tatatóvárosba helyezi, s onnan irányítja a további felderítő munkát. El is indult Bencze László detektívvel Tatatóvárosba, de már csak Komáromig jutottak el, ott a menekültek tájékoztatták őket: az orosz csapatok már két napja elfoglalták Tatatóvárost. „Wajandék így Komáromban próbálták megszervezni a központot. De négy nap után a helyzet veszélyessé vált, és visszamentek Győrbe, onnan Szombathelyre."[51]

1945. március 25-én Hain Péter Szombathelyen közölte Wajanddal, hogy csoportja tagjait hívja vissza, mert a német támadás összeomlott, a csapatok Ausztriába vonulnak, onnan fog megindulni az újabb ellentámadás. A front mögötti munkát Bécsben fogják újjászervezni, Wajand ott jelentkezzen a megadott címen, a törzsnél.

Wajandnak Szombathelyen meg kellett várnia csoportja tagjait, és velük együtt március 29-én Pinkafőnél átlépte a határt. Innen

[51] Ugyanott.

mentek Bécsig, ahová április 1-én érkeztek meg. A törzs Bécsben, a Burgban volt, ott jelentkezett Wajand, és megállapodtak, hogy az osztály új telephelye Gmundenben lesz, április elejéig oda kell irányítani az osztály még meglevő erőit. De a fronthelyzet úgy alakult, hogy ott sem maradhattak sokáig. Ezután a bajorországi Vilshofent jelölték ki számukra, de onnan is tovább kellett vonulniuk Ramsdorf községbe, ahol egy vendéglő kuglizó helyiségében táboroztak le. A táborvezető először dr. Kocsis Árpád, majd Wajand Tibor lett. A tábor egészen 1945 novemberéig fennállott, Wajand Tibort az amerikai katonai hadsereg elhárító tisztjei tartóztatták le.[52]

A rendőrség Budapesten maradt csoportja lehúzódott a Kapás utca 12-be, majd onnan a Belügyminisztérium óvóhelyére. Azon a napon, amikor a németek megpróbáltak kitörni, elhagyták a minisztérium óvóhelyét, és szétszóródtak. Ezzel véget ért a Hain Péterféle politikai rendőrség, az úgynevezett Állambiztonsági Rendészet budapesti tevékenysége.

A háború utolsó heteiben Hain Péter különböző csoportjai a német szervekkel együtt folytatták a hírszerzést. A már felszabadított területeken visszahagytak megbízottakat, akiknek a szovjet hadseregről, annak mozgásáról, valamint az újonnan szervezett demokratikus államhatalmi szervekről kellett adatokat gyűjteniük, és szabotázscsoportokat létrehozniuk.

Miután a háború elveszett és minden összeomlott, az új körülmények között már nemcsak fegyverekkel, hanem más eszközökkel is, Magyarország sorsának eldöntéséért bontakozott ki az új küzdelem.

Hain Péter embereinek egy része komolyan vette megbízatását, és hozzáfogott a munkához. Z. Károlyné például, aki 1939 óta állt kapcsolatban Hain Péterrel, 1945 januárjában azt a feladatot kapta, hogy Budapesten és a felszabadult területeken teremtsen kapcsolatot megbízható emberekkel, akik hajlandók fegyveres akciókban is részt venni. Feladata volt továbbá, hogy próbáljon összeköttetést találni letartóztatott volksbundistákkal és nyilasokkal. Feladata volt

[52] Budapesti Népbíróság. Nb. XXXI. 1280/1946/10. Jegyzőkönyv.

az is, hogy az ismerősökben tartsa a lelket, biztassa őket, mert a németek nemsokára bevetik az új csodafegyvereket, és minden megváltozik. Hasonló feladatot kapott dr. D. S. is, aki több mint 20 éve volt politikai barátságban Hain Péterrel. Vele január 12-én vették fel az összeköttetést egy Budapestre küldött megbízott útján. Budapesti, Pest környéki, gyömrői, monori, albertfalvai megadott címek alapján, kapcsolatokat kellett létesítenie, és híresztelnie, hogy készülődik a nagy német ellentámadás. „Nemzetvédelmi gárda" felállítását tervezték, hogy megakadályozzák a kommunista, a szociáldemokrata és a többi demokratikus pártok térhódítását. Dr. D. S. igyekezett megbízható embereket, nyilasokat, volksbundistákat, jobboldaliakat beléptetni a Kisgazda-, a Paraszt-, a Szociáldemokrata Pártba, sőt a Kommunista Párttal is próbálkozott. Céljuk az volt, hogy politikai rombolást, katonai akciókat és szabotázscselekményeket hajtsanak végre.

Vitéz G. Gy. nyugalmazott tábornok egy másik vonalon kapta meg azt a feladatot, hogy a felszabadított országrészeken a katonai szervezést irányítsa. Neki már voltak a Kisgazdapártban emberei. Igyekezett megbízható jobboldaliakból, nyilasokból, volksbundistákból olyan katonai csoportokat létrehozni, amelyek – ha megindul a német ellentámadás és visszaszerzik Budapestet – segítenek elfoglalni a kommunista pártházakat, letartóztatni a kommunista párt szervezőit, megbénítani a postát, a minisztériumokat, a rádiót.

Március végén, mivel a német katonai ellentámadás elakadt, Hain Péterék utasították embereiket, hogy mindenképpen szigeteljék el az MKP-t, tömörüljenek a Kisgazdapártba s ezen keresztül nyerjék meg az angolszászok segítségét. Hozzanak létre továbbá egy titkos pártot, amely e politikai cél érdekében fog dolgozni. Teremtsenek kapcsolatot egyházi csoportokkal, elsősorban a Szent Imre-kollégiumban már létrejött és velük együttműködő körrel.[53]

Hain Péter utolsó utasítása, amely március végén ért el a szervezőkhöz, ez volt: „A következő időszakban csak demokratikus alapon lehet szervezkedni és ilyen módon kell megakadályozni a Kom-

[53] 20 év a nép szolgálatában. Államellenes bűncselekmények, BM tanulmányi és kiképzési csoportfőnökség, 1967. 38. old.

munista Párt hatalomra jutását. Ha lehet, egy legális jobboldali pártban, amely demokratikusnak álcázza magát, kell tömörülni, esetleg Keresztény Demokrata Párt név alatt. Törekedni kell a társadalmi egyesületek helyi szerveinek a vezetését megszerezni."

Hain Péter hosszú listát küldött, amelyben megnevezte azokat az embereket, akikre Kecskeméten, Monoron, Gyömrőn, Ecseren, Rákosligeten, Debrecenben, Szolnokon, Újpesten, Bonyhádon, Győrött, Zalaegerszegen, Sopronban, Csillaghegyen építeni lehet, illetve, akiket meg kell keresniük. „Kecskeméten – szólt az utasítás – az illegalitásban élő Francia Kiss Mihállyal[54] kell kapcsolatot teremteni."[55]

A megjelölt személyek (volt gestapósok, rendőrtisztviselők, pártszolgálatosok, csendőrök, kocsmatulajdonosok, malomtulajdonosok) korábban szélsőjobboldali pártok tagjai, s a Nyilaskeresztes Párt, illetve a rendőrség megbízható támaszai voltak. Az „Államellenes bűncselekmények" című könyv többek között így jellemzi Hain Péter Kázmérpusztán és Szombathelyen folytatott tevékenységének utolsó szakaszát: „A konspirációban jártas Hain Péter egy fasiszta, horthysta detektívekből és más jobboldali elemekből álló illegális ellenforradalmi párt megszervezésén »szorgoskodott«."[56] Tudjuk, hogy ezek és a hozzá hasonló ellenforradalmi próbálkozások a felszabadulás után kialakult új politikai viszonyok között eleve kudarcra voltak ítélve.

*

A horthysta, majd a helyébe lépett nyilas uralom elnyomó apparátusa, amely minden tettével végső soron az 1919 augusztusában restaurált tőkés-földesúri rendszer konzerválását szolgálta, 1945 áp-

[54] Francia Kiss Mihályt, a Rongyosgárda egyik vezetőjét, az 1919-es ellenforradalmi tömeggyilkosság egyik irányítóját a Hain Péter által megjelölt helyen fogták el 12 évvel később, 1957-ben.

[55] 20 év a nép szolgálatában. 38. old.

[56] Ugyanott, 38. old. Hain Péter sem kerülte el a felelősségre vonást, elfogták s a népbíróság halálra ítélte.

rilisában végleg a történelem süllyesztőjébe került. Visszapillantva érdemes ismét emlékeztetni arra, amit az e kötetben idézett dokumentumok tömege is igazolt, hogy a rendőrség, a csendőrség, a VKF 2. és a nyomdokaikban járó nyilas rendfenntartók, a haladó mozgalmak könyörtelen üldözői fő erejüket mindvégig az úri elnyomás legkövetkezetesebb ellenségei, a kommunisták ellen fordították. Az egyéni és tömeges terror, a kínzások és fizikai megsemmisítés eszközeivel, alattomos csapdákkal, a börtönök és internáló táborok segítségével, a fizikai megsemmisítés válogatott eszközeivel dolgozva nemegyszer hitték azt, hogy célhoz értek; egyszer s mindenkorra leszámoltak a kommunistákkal és pártjukkal. Az idézett források másfelől azt is bizonyítják – s éppen a horthysta és nyilas elnyomószervek aspektusából –, hogy a számtalanszor megtizedelt, tűzzel-vassal, a hatalom minden eszközével és erejével üldözött Kommunista Párt működését az elnyomó állam csak ideig-óráig tudta akadályozni. Az a körülmény, hogy az 1944–1945-ös év fordulóján ismét a legális politikai küzdőtérre lépett Magyar Kommunista Párt szinte heteken belül az ország egyik vezető erejévé alakulhatott, amelynek szavára százezrek hallgattak, mindennél jobban igazolta az ellenforradalom annyi véráldozatot követelt negyedszázados erőfeszítéseinek hiábavalóságát.

TARTALOM

Első rész. A „REND" ŐREI

Az újjászervezés 9
Egy nevezetes ankét [15] *A Belügyminisztérium felépítése* [24] *Az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal* [26]

A politikai rendőrség 34
A politikai osztály [34] *Az államrendészeti osztály* [48] *A vörös könyvek* [61] *A politikai osztály és a Külügyminisztérium kapcsolata* [71] *A politikai osztály és a rendőrség újabb szervezetei* [75]

A csendőrség 83
A csendőrség első vezetői [84] *Ki lehetett csendőr?* [87] *Az őrs* [90] *A csendőrök jogai és kötelességei* [93] *Központi irányítás* [98] *A baloldali mozgalmak ellen* [107] *Csendőrségi tanulmányokból* [117] *A tábori csendőrség* [124]

A VKF 2. 127
A „nyíl", a „koffa" és a „WEX" [130] *A def* [134] *A hadiüzemek titkárai és katonai parancsnokai* [136] *Az ellenőrzés kiterjesztése* [143] *Nemzetvédelmi szolgálat* [146]

Minden eszközzel 151
A politikai osztály bizalmi emberei [160] *Néhányan a 66-ból* [171] *Csendőrnyomozók inkognitóban* [176] *Provokációk* [182] *A Conti utcai katonai börtön* [186] *A Vibarsarokban történt* [191]

Nézeteltérések a rendőrség, a csendőrség és a VKF 2. között 202
Hatáskörí viszályok [202] *Eltérő módszerrel* [205] *A két koncepció* [211] *Az államvédelmi központ* [222]

Második rész. NYÍLT NYOMOZÁSOK

Alag. 1940 246
Észak-Erdély. 1941 266
A délvidéki tragédia 288
A Felvidéken és Kárpátalján történt 311
Andrássy-laktanya. 1942 325
Soroksár. 1943 tavasza 369
Az Állambiztonsági Rendészet. 1944 383
A nyilas rendőrség 400
A nemzeti számonkérő különítmény [400] *Az Állambiztonsági Rendészet a nyilas érában* [417]

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette Török Piroska. A borító és a kötésterv Szabó Árpád munkája. Műszaki vezető Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Székffy Gyula. A szedést 1971. VI. 30-án kezdték meg. Megjelent 1971. XII. 10-én, 25 000 példányban. Terjedelme 27 (A/5) ív.
PL – 187 – K – 7174

71.3349 Athenaeum Nyomda, Budapest – Rotációs magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató